ORTAÖĞRETİM

TARİH
9

DERS KİTABI

YAZARLAR

Dr. Öğr. Üyesi Erol YÜKSEL
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Ali KAPAR
Dr. Özgür BAĞCI
Ferhat BİLDİK
Kazım ŞAHİN
Leyla ŞAFAK
Murat ARDIÇ
Süleyman YILDIZ

DEVLET KİTAPLARI
BİRİNCİ BASKI
…………………….., 2019

MİLLÎ EĞİTİM BAKANLIĞI YAYINLARI ....: 7073
YARDIMCI VE KAYNAK KİTAPLAR DİZİSİ...: 1226

EDİTÖR
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Ali KAPAR

DİL UZMANI
Ali Ünal AYAN

GÖRSEL TASARIM UZMANI
Muhammet Mustafa ÜNLÜ

GRAFİK TASARIM UZMANI
Hilal YAŞAR
Turgut TURGUT

ISBN 978-975-11-4962-6

Millî Eğitim Bakanlığı, Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığının 25.06.2018 gün ve 12254648 sayılı yazısı ile eğitim aracı olarak kabul edilmiş, Destek Hizmetleri Genel Müdürlüğünün 28.05.2019 gün ve 10443977 sayılı yazısı ile birinci defa 245.146 adet basılmıştır.

İSTİKLÂL MARŞI

Korkma, sönmez bu şafaklarda yüzen al sancak;
Sönmeden yurdumun üstünde tüten en son ocak.
O benim milletimin yıldızıdır, parlayacak;
O benimdir, o benim milletimindir ancak.

Çatma, kurban olayım, çehreni ey nazlı hilâl!
Kahraman ırkıma bir gül! Ne bu şiddet, bu celâl?
Sana olmaz dökülen kanlarımız sonra helâl.
Hakkıdır Hakk'a tapan milletimin istiklâl.

Ben ezelden beridir hür yaşadım, hür yaşarım.
Hangi çılgın bana zincir vuracakmış? Şaşarım!
Kükremiş sel gibiyim, bendimi çiğner, aşarım.
Yırtarım dağları, enginlere sığmam, taşarım.

Garbın âfâkını sarmışsa çelik zırhlı duvar,
Benim iman dolu göğsüm gibi serhaddim var.
Ulusun, korkma! Nasıl böyle bir imanı boğar,
Medeniyyet dediğin tek dişi kalmış canavar?

Arkadaş, yurduma alçakları uğratma sakın;
Siper et gövdeni, dursun bu hayâsızca akın.
Doğacaktır sana va'dettiği günler Hakk'ın;
Kim bilir, belki yarın, belki yarından da yakın.

Bastığın yerleri toprak diyerek geçme, tanı:
Düşün altındaki binlerce kefensiz yatanı.
Sen şehit oğlusun, incitme, yazıktır, atanı:
Verme, dünyaları alsan da bu cennet vatanı.

Kim bu cennet vatanın uğruna olmaz ki feda?
Şüheda fışkıracak toprağı sıksan, şüheda!
Cânı, cânânı, bütün varımı alsın da Huda,
Etmesin tek vatanımdan beni dünyada cüda.

Ruhumun senden İlâhî, şudur ancak emeli:
Değmesin mabedimin göğsüne nâmahrem eli.
Bu ezanlar -ki şehadetleri dinin temeli-
Ebedî yurdumun üstünde benim inlemeli.

O zaman vecd ile bin secde eder -varsa- taşım,
Her cerîhamdan İlâhî, boşanıp kanlı yaşım,
Fışkırır ruh-ı mücerret gibi yerden na'şım;
O zaman yükselerek arşa değer belki başım.

Dalgalan sen de şafaklar gibi ey şanlı hilâl!
Olsun artık dökülen kanlarımın hepsi helâl.
Ebediyyen sana yok, ırkıma yok izmihlâl;
Hakkıdır hür yaşamış bayrağımın hürriyyet;
Hakkıdır Hakk'a tapan milletimin istiklâl!

Mehmet Âkif Ersoy

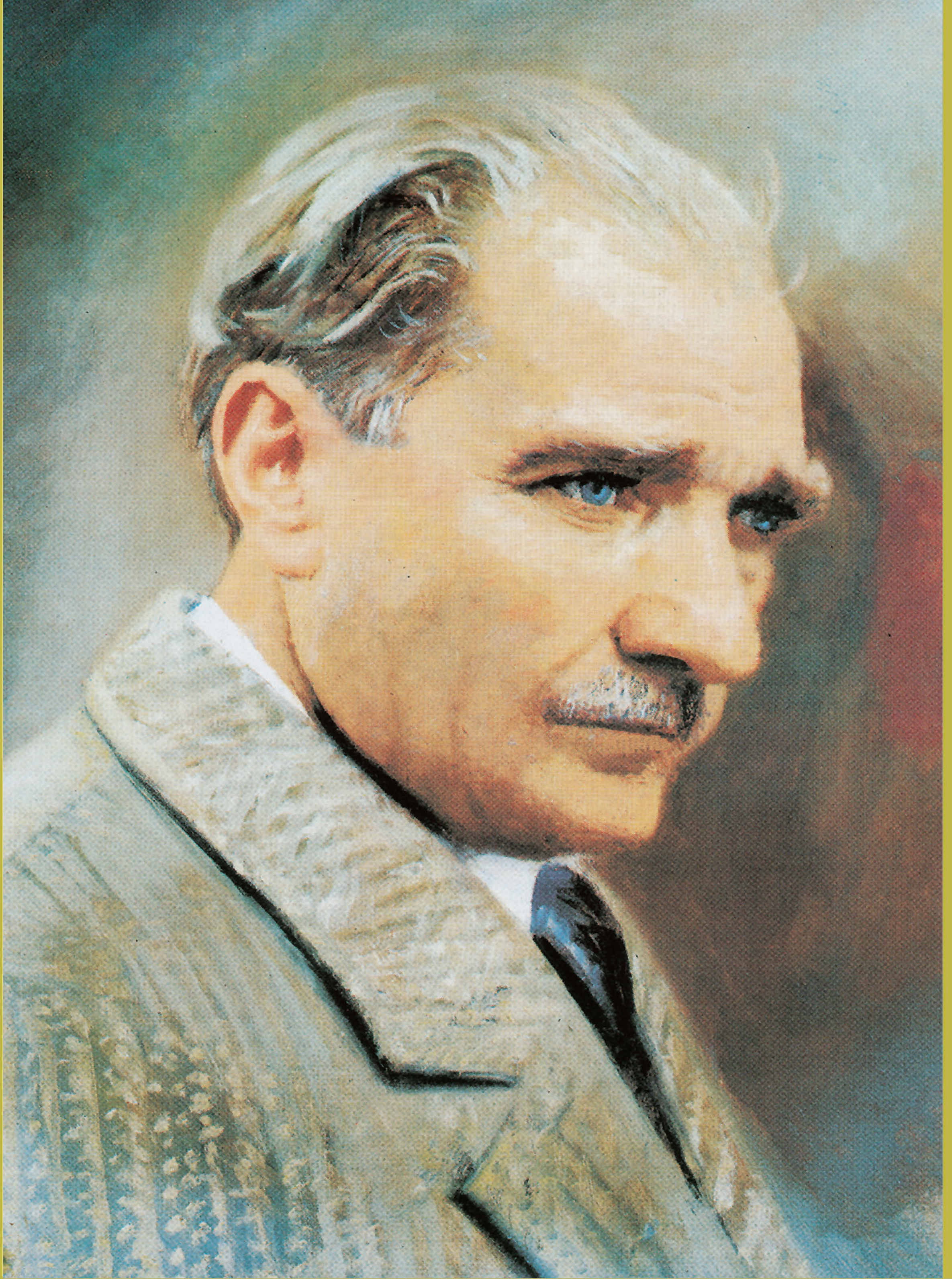
GENÇLİĞE HİTABE

Ey Türk gençliği! Birinci vazifen, Türk istiklâlini, Türk Cumhuriyetini, ilelebet muhafaza ve müdafaa etmektir.

Mevcudiyetinin ve istikbalinin yegâne temeli budur. Bu temel, senin en kıymetli hazinendir. İstikbalde dahi, seni bu hazineden mahrum etmek isteyecek dâhilî ve hâricî bedhahların olacaktır. Bir gün, istiklâl ve cumhuriyeti müdafaa mecburiyetine düşersen, vazifeye atılmak için, içinde bulunacağın vaziyetin imkân ve şeraitini düşünmeyeceksin! Bu imkân ve şerait, çok namüsait bir mahiyette tezahür edebilir. İstiklâl ve cumhuriyetine kastedecek düşmanlar, bütün dünyada emsali görülmemiş bir galibiyetin mümessili olabilirler. Cebren ve hile ile aziz vatanın bütün kaleleri zapt edilmiş, bütün tersanelerine girilmiş, bütün orduları dağıtılmış ve memleketin her köşesi bilfiil işgal edilmiş olabilir. Bütün bu şeraitten daha elîm ve daha vahim olmak üzere, memleketin dâhilinde iktidara sahip olanlar gaflet ve dalâlet ve hattâ hıyanet içinde bulunabilirler. Hattâ bu iktidar sahipleri şahsî menfaatlerini, müstevlîlerin siyasî emelleriyle tevhit edebilirler. Millet, fakr u zaruret içinde harap ve bîtap düşmüş olabilir.

Ey Türk istikbalinin evlâdı! İşte, bu ahval ve şerait içinde dahi vazifen, Türk istiklâl ve cumhuriyetini kurtarmaktır. Muhtaç olduğun kudret, damarlarındaki asil kanda mevcuttur.

Mustafa Kemal Atatürk

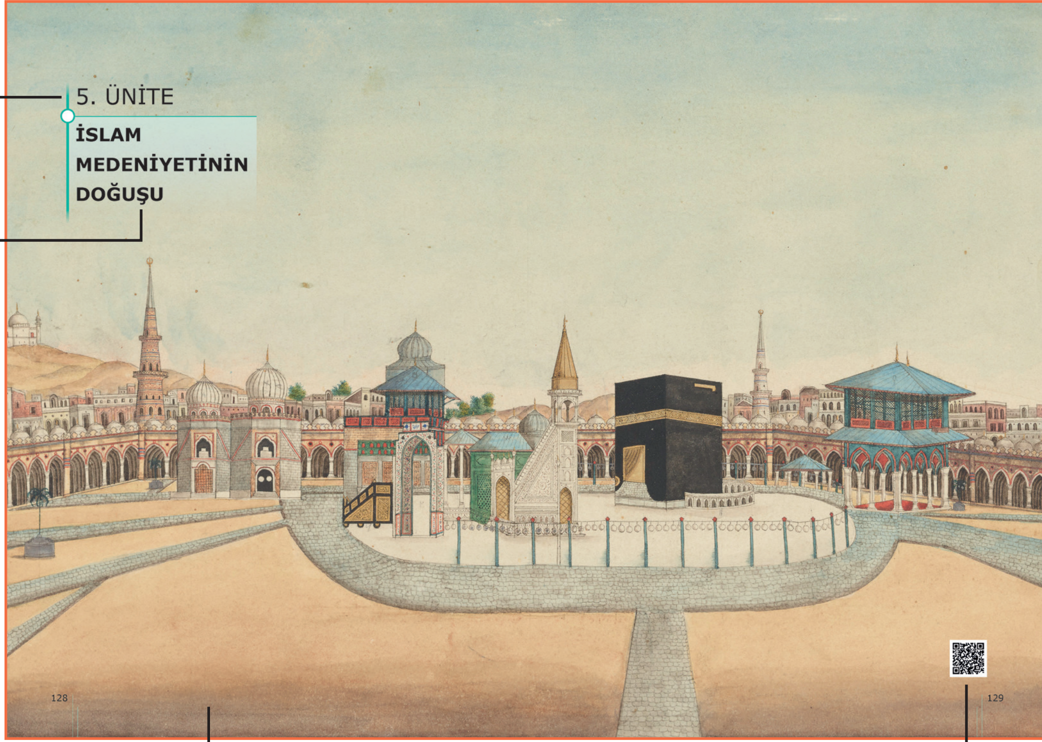
MUSTAFA KEMAL ATATÜRK

İÇİNDEKİLER

KİTABIN TANITIMI

Ünitenin numarasını gösterir.

Ünitenin adını belirtir.

Ünitenin içeriğiyle ilgili görselleri kapsar.

Etkileşimli kitap, video, ses, animasyon, uygulama, oyun, soru vb. ilave kaynaklara ulaşabileceğiniz karekodu gösterir. Daha fazlası için http://ogmmateryal.eba.gov.tr adresini ziyaret edebilirsiniz.

Ünite kazanımlarının işlendiği ana konuları belirtir.

Ünitenin konu başlıklarını belirtir.

Önemli olayların kronolojik olarak verilmesini gösterir.

NELER ÖĞRENECEĞİZ?

- İslamiyet'in doğuşu sırasında Arap Yarımadası, Asya, Avrupa ve Afrika'nın genel durumunu
- Hz. Muhammed ve Dört Halife Dönemi'nde, Müslümanların Arap Yarımadası ve çevresinde siyasi hâkimiyet kurmaya yönelik faaliyetlerini
- Emeviler ile birlikte İslam Devleti'nin yapısında meydana gelen değişimi
- Türklerin Abbasi Devleti'ndeki askerî ve siyasi gelişmelerde oynadıkları rolleri
- VIII ve XII. yüzyıllar arasında İslam medeniyeti çerçevesindeki ilmî faaliyetleri

ÜNİTE KONULARI

5.1. İSLAMİYET'İN DOĞDUĞU DÖNEMDE DÜNYA
5.2. İSLAMİYET YAYILIYOR
5.3. EMEVİLER
5.4. ABBASİ DEVLETİ VE TÜRKLER
5.5. BİLİM MEDENİYETİ

KAVRAMLAR

- Cahiliye Dönemi
- Peygamberlik
- Hicret
- Medine Sözleşmesi
- Beytü'l-mal
- Mevali
- Beytü'l-hikme
- Samarra

HAZIRLANALIM

1. İslamiyet'in doğduğu yıllarda Arabistan'da ve Dünya'da hangi din ve inançlar vardı?
2. Dört halifenin seçimle göreve gelmelerinin siyasi hayata etkileri nelerdir?
3. İslam alimlerinin yaptıkları çalışmaların Avrupa bilim hayatına etkileri nelerdir?

Ünite Kapak Görseli: Kabe-i Muazzama

130

İSLAM MEDENİYETİNİN DOĞUŞU

5.1. İSLAMİYET'İN DOĞDUĞU DÖNEMDE DÜNYA

İslamiyet öncesi döneme Cahiliye Dönemi denmesinin sebepleri neler olabilir? — TARTIŞALIM

- **610** Hz. Muhammed'e peygamberliğin gelişi
- **615** Müslümanların Habeşistan'a hicret etmesi
- **622** Müslümanların Medine'ye hicret etmesi
- **622** Medine Sözleşmesi
- **624** Bedir Savaşı
- **625** Uhud Savaşı
- **627** Hendek Savaşı
- **628** Hudeybiye Barışı
- **629** Hayber'in Fethi
- **629** Mute Seferi
- **630** Mekke'nin Fethi
- **630** Huneyn Seferi
- **630** Taif Seferi
- **631** Tebük Seferi
- **632** Veda Haccı ve Hz. Muhammed'in vefatı

ARAP YARIMADASI, Hayber, Medine (Yesrib), Uhud, Hendek, Bedir, HİCAZ BÖLGESİ, Kızıldeniz, Cidde, Mekke, Huneyn, Taif, Savaş, 0 100 km

Harita 5.1
İlk dönem İslam seferleri

AVARLAR, HAZAR DEVLETİ, Karadeniz, İstanbul, BİZANS İMPARATORLUĞU, TÜRKİSTAN, Akdeniz, İskenderiye, SASANİ İMPARATORLUĞU, MISIR, Mute, Tebük, Medine, Mekke, AFRİKA, ARAP YARIMADASI, HABEŞ KRALLIĞI, 0 450 km

Harita 5.2
VII. yüzyılda Arap Yarımadası ve çevresi

131

Üniteyle ilgili hazırlık çalışmalarını kapsar.

Ünite kazanımlarında işlenen anahtar kelimeleri gösterir.

Öğrencinin konuyu daha iyi anlayabilmesi için başvuracağı bölümdür.

Metinlerin anlatımını destekleyici görselleri kapsar.

Kazanımları doğrudan destekleyecek akademik metinleri belirtir.

Metin başında, ortasında veya sonunda öğrencinin konuyu tartışarak irdelemesini amaçlar.

İSLAM MEDENİYETİNİN DOĞUŞU

ÖRNEK METİN

Gazali, Tus'a geri dönerken yolda eşkıyaların saldırısına uğrar ve soyguncular, her şeyini alır. Gazali eşkıyaların peşine düşer ve reislerinden hiç olmazsa ders notlarının geri verilmesini ister. Cürcan'a sırf o notlardaki bilgileri edinmek için gittiğini söyler. Eşkıya reisi, bilgileri hafızasına yerleştirmek yerine kâğıtlarda bırakmasından dolayı onunla alay eder, notlarını da geri verir. Bu eleştiriyi Allah'ın bir ikazı sayan Gazali'nin üç yıl içinde notların tamamını ezberlediği söylenir. Kitaplardaki ilme güvenmekten vazgeçen Gazali'de ilmî hâfızasına alma gayreti başlar. Ne okursa ya ezberler ya da fikir olarak hazmedip, özetini benimsemeyi esas alır. Bu gayret ve azmi sayesinde kısa zamanda yaşadığı devrin en önemli âlimi olan Gazali, Tus'tan ayrılıp Bağdat'ta, Nizamiye Medresesine gelir. İlmiyle kısa sürede dikkat çeken Gazali, Nizamiye Medresesinin baş müderrisliğine tayin edilir (Çağrıcı, 1996, s.490'dan düzenlenmiştir).

Gazali hem kabilecilik anlayışına hem de körü körüne kabul edilen mezhepçiliğe karşıdır. Kişinin kendi mezhebini zihnî ve aklî faaliyetleriyle yine kendisinin bulması gerektiğini savunan Gazali'ye göre şüphe gerçeğe ulaşmanın tek yoludur. Zira şüphe etmeyen düşünemez, düşünemeyen gerçeği göremez, gerçeği göremeyen de yanlışa saplanır kalır. Gazali'nin bilimsel konular işlerken odak noktası insanın niyeti, amacı, tasarıları, dinî ve ahlaki şuurudur. Bu sebeple yergi ve övgü, korku ve ümit, evlilik ve bekârlık, zenginlik ve yoksulluk, israf ve tutumluluk gibi karşıt durumlar, imkân veya imkânsızlıklar iyi veya kötü olarak nitelendirilemez. Çünkü bunları iyi veya kötü kılan insanın niyet ve iradesidir. En ünlü eseri "İhyâü Ulûmi'd-Din" de bozulmuş bir toplumu ıslah etme, tekrar Kur'an ve Sünnet temelleri üzerine oturtma ve ona asıl İslami erdemlerini yeniden kazandırmaya çalışmıştır.

İslam dünyasında fikrî ve ilmî alanlardaki çalışmalar sonucunda Endülüs toprakları büyük bir ilim havzası hâline gelmiştir. Bu durum XI. yüzyıl sonlarında Avrupa'nın Doğu'ya ilgisini artırmış, Fransa'da ilk ilim hareketleri başlamıştır. İtalya, İspanya ve Güney Fransa'dan birçok kimse İslam medreselerine tahsile gelmiştir. İslam medreselerinden mezun olanlar, Avrupa'daki okullarda öğretmen olmuştur. Avrupa şehirlerindeki binaların mimari özelliği, ders programları, eğitim usulleri tamamen İslam medreselerinin taklidi olmuş, Napoli Krallığı'nda Salerno Medresesi (Görsel 5.34) kurulmuştur.

Görsel 5.34
Salerno Medresesi
(İllüstrasyon)

BİLİYOR MUSUNUZ?

Endülüslü Zehravî, İslam dünyasının en ünlü cerrahıdır. Kaleme aldığı el-Tasrif isimli eserinde döneminin cerrahi bilgilerini ve yeni yöntemleri tanıtmıştır. Bu eserinde yaraların ateşle dağlanması ve ameliyatlarda kullanılan aletlerin resimlerine yer vermiştir. Deney amacıyla hayvanlar üzerinde ve kadavrada çalışmalar yapan Zehravî'nin, batı cerrahi uygulamalarının gelişmesinde, büyük etkisi olmuştur.

169

5. ÜNİTE

5.4. ABBASİ DEVLETİ VE TÜRKLER

TARTIŞALIM

Mevali politikasının Emevi Devleti'nin yıkılışına etkileri nelerdir?

Emevi Devleti'nin son dönem halifelerinin kötü yönetimi ve hanedan üyeleri arasındaki mücadeleler merkezî otoriteyi zayıflatmıştır. Uyguladıkları mevali politikası ve Kerbela olayı gibi gelişmeler de buna eklenince Emeviler halk desteğini kaybetmiştir. Bu gelişmelere karşı Abbasi ailesi, Horasan'da eşitlik ve adalet düşüncesiyle isyan hareketi başlatmıştır. Emevi hanedanına karşı cephe alan çeşitli grupların bu isyanda Abbasi ailesi ile birlikte hareket etmesi isyanı başarıya ulaştırdı. Ebü'l-Abbas, Kûfe'de halife ilan edilmiştir. Abbasiler, ikinci halifeleri Ebu Ca'fer el-Mansur zamanında Bağdat şehrini kurarak burayı devletin merkezi hâline getirmiştir.

Görsel 5.18
Halife Mehdi Dönemi'nde Basılan Para

Halife Mansur Dönemi'nde, Arap ve mevali arasındaki fark ortadan kalkmıştır ve İranlılar, devlet içinde etkin hâle gelmiştir. Abbasi halifeleri, Sasanilerin yönetim yapısını örnek alarak vezirlik kurumunu kurmuştur. Mansur Dönemi'nde Anadolu'ya akınlar yapılmış ve Halife Mehdi Dönemi'nde Bizans vergiye bağlanmıştır (Görsel 5.18).

Abbasi Devleti, Harun Reşid zamanında en parlak günlerini yaşamıştır. Bu dönemde ziraat, ticaret, bilim ve eğitim düzeyi artmış; Bağdat, Doğu'nun en büyük ve en önemli ekonomik merkezi hâline gelmiştir.

Abbasiler, her ne kadar geniş topraklara hükmedip kültürel alanda gelişmiş olsa da ilk yıllardan itibaren devletten kopmalar başlamıştır. Örneğin Endülüs Emevileri'nin (Harita 5.6) bağımsızlığını kazanmasından sonra Fas'ta İdrisiler, Tunus'ta Ağlebiler gibi bağımsız ve yarı bağımsız devletler ortaya çıkmaya başlamıştır. IX. yüzyılın ortalarından itibaren Abbasilerin gücü, Mısır'dan batıya geçememiştir. 868-905 yılları arasında Tolunoğulları ve 935-969 yılları arasında İhşidler gibi Türk devletleri, Mısır ve Suriye'ye hâkim olarak batıdaki Abbasi sınırını daraltmışlardır. Doğudaki durum da batıdakinden çok farklı değildir. Maveraünnehir'de Samaniler, Horasan'da Tahiriler halifeye bağlı olmakla beraber iç ve dış işlerinde tamamen bağımsız hareket etmemiştir. Abbasiler, bütün olumsuzluklara rağmen siyasi yaşamını 1258 yılına kadar devam ettirmiştir. Bu tarihte Cengiz Han'ın torunu Hülagü, Bağdat şehrini işgal ederek Abbasi Devleti'ne son verdi. Abbasi ailesinden el- Müstansır, Memlûk Sultanı Baybars tarafından Kahire'de halife ilan edilmiştir. Böylece halifelik makamı, 1517'de Osmanlı Sultanı Yavuz Sultan Selim'in Memlûkluları ortadan kaldırmasına kadar Abbasi ailesinde kalmıştır.

CEVAPLAYALIM

Bağdat'ın Doğu'nun en büyük ve en önemli ekonomik merkezi hâline gelmesinin sebepleri nelerdir?

154

Konuları desteklemek, açıklamak, bilgileri pekiştirmek ve dikkat çekmek için verilen bilgilerin olduğu kısımdır.

Konuların daha iyi anlaşılması için öğrencilerin ön bilgilerinin harekete geçirilmesi amaçlanan yeri belirtir.

Bilimsel metinlerden hareketle öğrencilerin yorum yaptığı kısımdır.

Metinlerin anlatımını destekleyici görselleri kapsar.

5. ÜNİTE

Arabistan Yarımadası'nda ekonomi tarım, hayvancılık ve ticaret üzerine kuruluydu. Hayvancılık özellikle bedevilerin geçim kaynağıydı. Başta Mekke olmak üzere yarımada genelinde en belirgin geçim kaynağı ticaretti. Araplar, kuzey-güney arasında ticaret yaparlardı. Ayrıca Mekke, İslamiyet öncesinde de dinî bir merkez olduğu için Araplar buraya gelenlerle yoğun bir ticari münasebet kuruyordu (Görsel 5.3).

Görsel 5.3
Kervan

Günümüzdeki fuarlara benzeyen panayırlar, Arabistan ticaretinde önemli bir yer tutardı. 5-30 gün arasında süren bu panayırlar, genellikle savaşmanın yasak olduğu haram aylarda kurulurdu. Böylelikle ticaret için gelen tüccarların güvenliği sağlanmış olurdu. Bu panayırlar, ekonomik hayatın olduğu kadar sosyal hayatın da önemli bir parçasıydı. Özellikle kabileler arasındaki birçok problem buralarda çözülürdü. Panayırlarda edebî sohbetler yapılır, şairler en güzel şiirlerini buralarda okurdu. Bu şiirlerden beğenilenler Kâbe'nin duvarına asılırdı.

Hilfu'l-Fudûl

Cahiliye Dönemi'nde güçlü kişilerin güçsüzlerin mallarını gasp etmesi sık görülen bir durumdur. O dönemde buna kimse karşı çıkamaz ve toplumda bu durum yadırganmazdı.

Yemen bölgesinden Mekke'ye bir tüccar gelerek mallarını Mekke'nin ileri gelenlerinden birine sattı. Malları teslim alan adam, kararlaştırılan fiyatı ödemeye yanaşmadı. Dolandırılan tüccar, Mekkeli olmadığı için şehirde ona yardım edebilecek birini bulamadı. Çaresizlik içinde yüksekçe bir yer olan Ebu Kubeys Tepesi'ne çıkan tüccar, tepkisini buradan yüksek sesle veciz bir şekilde dile getirmiş ve Mekkelilerden adaleti yerine getirmelerini istemiştir.

Bu konuşmadan orada bulunanlar çok etkilenmiş ve toplanarak bu konuyu istişare etmişlerdir. Sonuçta, zayıfları korumak ve adaleti sağlamak için bir cemiyet kurmaya karar vermişlerdir. Daha sonra bu kişiler Kâbe'ye giderek Mekke'de ne zaman bir zulüm meydana gelirse zulmedilenin Mekkeli olup olmadığına bakılmaksızın hakkını aramak için birleşeceklerine ant içtiler. Daha sonra Yemenli tüccara haksızlık yapan adama borcunu ödettiler.

Hz. Muhammed de gençlik yıllarında, yapılan bu ittifaka bizzat katılmıştır. Peygamberlik Dönemi'nde, "Abdullah b. Cüdân'ın evinde yapılan Hilfu'l-Fudûl anlaşmasında ben de vardım, orada bulunuşumu ve o anlaşmaya katılışımı bir sürü kızıl deveye değişmem ve şimdi, o cemiyete çağrılsam memnuniyetle katılırım." demiştir (el-Mağlus, 2012, s.260'tan düzenlenmiştir).

YORUMLAYALIM

Hz. Muhammed'in Hilfu'l-Fudûl Antlaşması'na katılmasının sebepleri neler olabilir?

134

İSLAM MEDENİYETİNİN DOĞUŞU

ğu bilinmektedir. Astronomi tahsili ise rasathanelerde yapılmıştır. İsfahan ve Bağdat'ta Melikşah'ın yaptırmış olduğu rasathanelerde, Ömer Hayyam ve İsfizârî gibi bilim adamları çalışmıştır. Ömer Hayyam'ın içinde bulunduğu bir heyet, Melikşah adına 1 Mart 1079'u başlangıç kabul eden Celâli takvimini hazırlamıştır.

Maveraünnehir ve Horasan Havzası'nda ise İslami ilimler büyük bir gelişme göstermiştir. Başta Nişabur olmak üzere Merv, Herat, Belh ve Semerkant (Görsel 5.30) gibi önemli şehirlerde kurulan medreselerde büyük ilmî çalışmalar yapılmıştır. Bu bölgede, İslam medeniyetinin etkisiyle kültürler kaynaşmış, büyük ilim ve fikir adamları yetişmiştir. Tefsir, hadis ve fıkıh ilimlerinde önemli bir âlim olan Abdullah bin Mübarek et-Türkî burada yetişmiştir.

Görsel 5.30
Tillâ Kârî Medresesi
(Semerkant)

Farabi (870-950)

Batı'da Alfarabius, Abunazar gibi isimlerle tanınan Farabi'nin asıl adı Muhammed'dir. Kazakistan'da bulunan Farab şehrinde doğduğu için "el-Farabi" olarak anılmıştır. Farabi (Görsel 5.31), mantık ilmine katkılarından dolayı Aristo'dan sonra "İkinci Öğretmen" lakabıyla anılmıştır. İslam dünyasında siyaset felsefesinden ilk bahseden filozof olan Farabi, başta İbn-i Sina ve İbn-i Rüşd olmak üzere hemen hemen bütün önemli Müslüman filozofları etkilemiştir. Farabi felsefede kavramları; tahlilî (analitik) ve terkibî (sentetik) olarak ikiye ayırmış ve Leibniz (Laybniz) ile Kant'a bu konuda öncülük etmiştir. Farabi, müzikte sesleri notalarken logaritmayı icat etmiştir. Musiki alanındaki eserinde ud ve kanun gibi müzik aletlerinden ilk defa bahseden kişi Farabi'dir.

Görsel 5.31
Farabi
heykelinden bir kesit
(Kazakistan)

İbn-i Sina (980-1037)

Buhara yakınlarındaki Afşana köyünde doğmuştur. Fıkıh, kelam, mantık, felsefe, tıp, astronomi, jeoloji ve matematik ilimlerinde tahsil gören İbn-i Sina, Batı'da Avicenna, İslam âleminde ise Şeyh el-Reis adıyla anılmıştır.

ARAŞTIRALIM

Uluslararası Astronomi Birliği (IAU), Ay'daki büyük kraterlere genellikle bilim tarihinde önemli yeri olan bilim insanlarının isimlerini vermektedir. Bu isimler arasında yer alan Türk İslam bilginlerinden biri de İbn-i Sina'dır.

Ay'daki büyük kraterlere adı verilen diğer Türk İslam bilim insanları kimlerdir? Bulduğunuz isimleri sınıfta paylaşınız.

167

Konuyu pekiştirmek amacıyla öğrencilerin değişik kaynaklardan faydalanmalarını, araştırma yapmalarını ve bilgilerini geliştirmelerini amaçlayan bölümdür.

1. ÜNİTE

TARİH VE ZAMAN

NELER ÖĞRENECEĞİZ?

- Tarih biliminin konusunu ve kapsamını
- Tarih biliminin diğer bilimlerle ilişkisini
- Tarih öğrenmenin amacını ve yararlarını
- Zaman ve takvim kavramlarını

ÜNİTE KONULARI

1.1. İNSANLIĞIN HAFIZASI TARİH
1.2. NEDEN TARİH?
1.3. ZAMANIN TAKSİMİ

KAVRAMLAR

- Tarih
- Olay
- Kaynak
- Olgu
- Kronoloji
- Takvim
- Millî Kültür
- Arkeoloji

HAZIRLANALIM

1. İnsanoğlunun, geçmişte yaşanmış olayları öğrenmek istemesinin nedenleri nelerdir?
2. Toplumsal bilincin oluşmasına tarih öğrenmenin katkıları nelerdir?
3. Günlük yaşamda karşılaşılan tarihî bilgilerin doğruluğunun tespit edilmesinde uygulanması gereken yöntemler nelerdir?

Ünite Kapak Görseli: Celcius (Selsiys) Kütüphanesi (Efes)

1.1. İNSANLIĞIN HAFIZASI TARİH

Hafızasını kaybeden insan, geleceğini planlayabilir mi? Neden?

TARTIŞALIM

İnsanlığın varoluş ve yaşam serüveni göz önüne alındığında bugün ulaşılan gelişmişlik düzeyi bir tecrübe birikiminin ürünüdür. Geçmiş ve gelecek bilincine sahip tek varlık olan insan, sahip olduğu tecrübeleri geçmişten edinir ve bunu gelecek nesillere aktarır. Bunun için de tarih bilimine ihtiyaç duyar. Bilimsel ve teknik gelişmelerin hızlı yaşandığı çağımızda tarih bilimine olan ilgi ve ihtiyaç azalmamakta aksine her geçen gün artmaktadır.

Geçmişten günümüze büyük fikir adamlarının ve tarihçilerin tarih hakkındaki görüş ve düşüncelerine kısaca bir göz atalım.

Herodotos (Herodot) (MÖ 484-425) (Görsel 1.1)

Tarih, insanların ve insan topluluklarının başlarından geçenleri kaydetme yoluyla edinilen bilgidir.

İbn-i Haldun (1334-1406) (Görsel 1.2)

Tarih, gerçeği araştırmak ve olayların sebeplerini bulup ortaya koymaktır. Olayların ilkeleri incedir, nitelik ve sebepleri hakkındaki bilgi derindir.

Leopold von Ranke (Lepold fon Ranke) (1795-1886)

Tarih, hakikatte meydana gelmiş olaylarla ilgilidir. Gerçeğin ne olduğu belgelerde saklıdır ve gerçek ancak belgelerin eleştirisiyle ortaya çıkar. Belge yoksa tarih de yoktur.

Ahmet Cevdet Paşa (1822-1895)

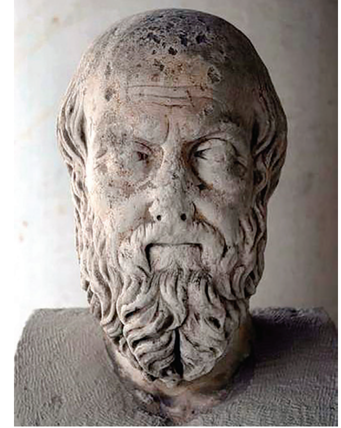
Tarih bir olayın sadece filan tarihte olduğunu bilmek değil, geçmişte meydana gelen olayları değerlendirmek ve bu olaylardan ders almaktır.

Edward H. Carr (Edvırd Kar) (1892-1982)

Tarih, tarihçi ile olgular arasında kesintisiz karşılıklı bir etkileşim süreci, bugün ile geçmiş arasında bitmez bir diyalogdur.

Halil İnalcık (1916-2016)

Gerçek bir tarih için kaynaklara gitmek, kaynakları iyi tenkit edip değerlendirmek gerekir.

Görsel 1.1
Herodotos

Görsel 1.2
İbn-i Haldun (Temsilî)

Görüldüğü üzere farklı dönemlerde, tarih hakkında değişik tanım ve yorumlar yapılmıştır. Bu farklılıklar bir görüş ve düşünce çeşitliliği olarak kabul edilmelidir. Bu tanımlar, tarihin konusu ve kapsamının genişliğini belirtirken onun insan hayatındaki vazgeçilmezliğini de dile getirmektedir.

Tarihle ilgili tanım ve yorumlara dikkat edildiğinde hangi ortak noktalara ulaşılır?

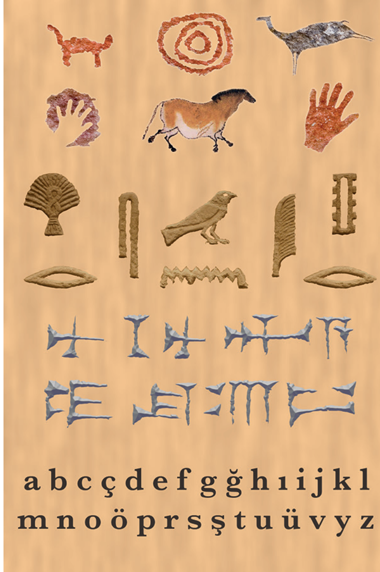
CEVAPLAYALIM

Tarih; toplumların başından geçen olayları zaman ve yer göstererek belgelere dayalı bir biçimde anlatan bunların sebep ve sonuçlarını, birbirleriyle olan ilişkilerini objektif olarak ele alan sosyal bir bilimdir. Amaç olarak insanın kendisini konu alan tarih, yöntem olarak da kanıtların ortaya çıkarılmasını ve belirli bir yaklaşımla yorumlanmasını benimser. Geçmiş ve şimdiki zamandaki insan tecrübesinin tamamı tarihin konusu içerisine girer.

BİLİYOR MUSUNUZ?

Arapça "erreha" fiilinden türeyen tarih; "Aya göre vakit tayin etmek, bir olayın meydana geldiği günü ve yılı, bunların rakamla yazılışını, bir şeyin oluş zamanını ve olaylar dizisini tespit etmek" gibi çok geniş anlamlara gelmektedir. Batı dillerindeki karşılığı Yunanca "istoria"dan türetilen historia ve historie'dir.

Tarihin konusu, zaman içinde insan faaliyetleri, farklı etkilerle meydana gelen değişimler ve insan eylemlerinin sonucunda ortaya çıkan eserlerdir. Ayrıca doğa olayları, sonuçları itibariyle insanları etkilediğinden tarihin konusu içerisinde yer alır. Örneğin Orta Asya'da yaşanan kuraklık ve kıtlık tarihin konusu değilken bu doğa olayı sonucundaki göçler tarihin konusu olabilir. Kısaca tarihin konusu insandır ve insanın olmadığı yerde tarih de olmaz.

Görsel 1.3
Yazının icadı ve gelişimi

TARİHİN KONUSU

İnsanoğlunun meydana getirdiği faaliyetler, değişimler ve eserlerdir.

Siyasi	Cumhuriyetin İlanı
Askerî	Malazgirt Savaşı
Sosyal	Orta Asya Türk Göçleri
Ekonomik	Sanayi Devrimi
Kültürel	Yazının İcadı (Görsel 1.3)
Dinî	İslamiyet'in Doğuşu
Mimari	Sultan Ahmet Camisi

Tarih biliminin araştırma konusu içerisine giren iki önemli unsurdan birincisi olay, diğeri ise olgudur. Olay; tarihte insanlığı etkileyen siyasi, sosyal, kültürel, ekonomik, dinî konularda kısa sürede meydana gelen gelişmelerdir. Olaylar; kendine has özelliklere sahiptir, somut bilgiler içerir, yer ve zaman bildirir. Olayların başlangıç ve bitiş süreleri de bellidir.

Olgu ise tarihte insanlığı etkileyen olayların ortaya çıkardığı sonuçlara göre uzun sürede meydana gelen değişimlerdir. Olgular; geneldir, süreklilik gösterir, soyuttur. Olgularda belirli bir yer ve zaman söz konusu değildir. Tarihî olay ve olgu arasındaki farklar şunlardır; tarihî olay biriciktir, özgündür, tekrarlanamaz ancak tarihî olgu ise geneldir ve tekrar edebilir. Örneğin Malazgirt Savaşı olay, Anadolu'nun Türkleşmesi ise olgudur.

Talas Savaşı

744 yılında II. Kök Türk Devleti'ni yıkan Uygurlar, onların yerini dolduramadı. Bu nedenle Çinliler batıya doğru ilerlemeye başladı. Bunun üzerine Karluk Türkleri tarafından desteklenen Müslüman Araplar ile Çinliler arasında meydana gelen Talas Savaşı'nda (751) Çinliler ağır bir mağlûbiyete uğradı. Çinliler bu yenilgiden sonra Batı Türkistan'a hâkim olma emellerinden vazgeçmek zorunda kaldı. Türk boyları Çin baskısından kurtuldu. Batı Türkistan'da sarsılan Türk nüfuzu yeniden kuruldu. Türk-Arap mücadelesi Talas Savaşı'ndan sonra yerini dostluğa ve iş birliğine bıraktı. Sağlanan bu barış ortamında İslâmiyet'in Türkler arasında yayılması hızlandı.

Talas Savaşı kültür tarihi açısından da önemli gelişmelere yol açmıştır. Kâğıt bu savaşta esir alınan Çinliler vasıtasıyla Çin dışında ilk defa Semerkant'ta üretilmiştir. IX. yüzyıldan itibaren Endülüs'ten Hindistan'a kadar bütün İslam ülkelerinde kâğıt yapımına başlanmıştır. Kâğıt Avrupa'ya Sicilya ve Endülüs üzerinden girmiştir (Taşağıl, 2010, s.501'den düzenlenmiştir).

YORUMLAYALIM

Metindeki olay ve olgular nelerdir?

Tarih biliminin yöntemi nedir?

Görsel 1.4

Ahmet: Tarihî bir olay nasıl araştırılır? Kütüphanelerden mi (Görsel 1.4), Genel Ağ'dan (İnternet) mı, arşivlerden mi?

Begüm: Tarih biliminin de diğer bilimler gibi yöntemleri vardır. Ancak tarihî olayların aydınlatılmasında en önemli unsur belgelerdir.

Halit: Zamanı geriye döndürmek mümkün değildir. Bu nedenle doğa bilimlerindeki deney ve gözlem, tarih bilimi için uygulanamaz. Öyle değil mi?

Zehra: Doğa bilimlerinin kesin kanunları olmasına rağmen tarihin yoktur. Tarihin de içinde yer aldığı sosyal bilimlerde bilgiye, deney ve gözlem gibi yöntemlerle ulaşılamaz. Çünkü sosyal bilimler toplumu ve insanı konu edinir.

Halit: Haklısın Zehra. Tarihte deney ve gözlem yoktur.

Sosyal bir bilim olan tarih, bilinmeyene yönelerek onu kendi yöntemleriyle keşfetmeye çalışır ve bilimsel bilgiyi ortaya çıkarmak için kaynaklardan yararlanır. Çünkü kaynak olmadan tarihî gerçekleri ortaya çıkarmak ve onları yazmak mümkün değildir.

KAYNAK

Tarihî bilgiye kaynaklık eden malzemelerdir.

Birinci el kaynaklar (Ana kaynak)	İkinci el kaynaklar
Olayın geçtiği döneme ait belge (Görsel 1.5) ve buluntulardır: Kitabe, abide, arkeolojik buluntu, para vb.	Olayın geçtiği döneme yakın ya da o dönemin kaynaklarından faydalanılarak meydana getirilen eserlerdir.

SINIFLANDIRILMASI

Sözlü kaynaklar	Yazılı kaynaklar	Sesli ve görüntülü kaynaklar	Gerçek eşya ve nesneler
Efsaneler, destanlar, menkıbeler vb.	Tabletler, kitabeler, fermanlar, beratlar vb.	Resimler, fotoğraflar, filmler, video bantları vb.	Arkeolojik buluntular ile tarihî eşya ve nesneler.

CEVAPLAYALIM

Tarihî bir olayın aydınlatılmasında hangi kaynaklar daha güvenilirdir?

Görsel 1.5
Kadeş Antlaşması tableti
(İstanbul Arkeoloji Müzesi)

Tarih ve Diğer Bilimler

Tarihi diğer beşerî ve sosyal bilim dallarından ayıran en önemli fark; diğer bilimler insanı veya doğayı bir yönüyle ele alırken tarih, insanı her yönüyle ve bütün yaptıklarıyla anlamaya ve anlatmaya çalışır.

Tarih, yöntem olarak da diğer bilimlerden farklılık gösterir. Tarihî olaylar, fen ve doğa bilimleri gibi tümdengelim ve tümevarım yöntemleriyle kavranamaz. Çünkü bu bilimlerin ilgilendiği konuların doğruluğu deneyle ortaya konabilirken tarih bilimi için deney uygulanabilecek bir metod değildir. Tarihî olaylar arasında sıkı bir bağlantı kurmak; fizik ve doğa bilimlerindeki gibi yasalar oluşturmak mümkün değildir. Disiplinler arası iş birliğinin geliştiği günümüzde tarih biliminin ana uğraşısı, incelenmesi ve açıklanması zaman alan karmaşık tarihî olayları ortaya koymaya çalışmaktır.

Tarihçi; siyasi, askerî, kültürel, sosyal veya biyografik çalışmalar yaparken coğrafya, sosyoloji, felsefe, ekonomi, kronoloji, etnografya, hukuk, heraldik, arkeoloji, sanat tarihi, dil bilimi gibi farklı bilim dallarından yararlanır.

Tarihe yardımcı bilim dallarından bazıları aşağıdaki tabloda verilmiştir (Tablo 1.1).

Tablo 1.1

Bilim dalları	**Açıklaması**
Kronoloji	Geçmişten günümüze meydana gelen olay ve olguların zamanını tespit ederek sıralar.
Coğrafya	İnsan ve mekânın karşılıklı etkileşimini araştırır.
Diplomasi	Siyasi belgelerin cins, şekil ve içerik olarak değerlendirmesini yapar.
Arkeoloji	Kazı yolu ile toprak ve su altındaki maddi kalıntıları ortaya çıkarır.
Heraldik	Tarihte devletlerin kullandığı armaları inceler.
Etnografya	Toplumların örf, âdet, gelenek ve yaşayışlarını inceler.
Antropoloji	İnsan ırkını inceler ve kültürlerin gelişimini araştırır.
Nümizmatik	Tarih içerisinde basılan paraları inceler (Görsel 1.6).
Paleografya	Yazıları, alfabeleri ve bunların zaman içerisindeki değişimlerini inceler.
Filoloji	Dillerin tarihini, gelişimini ve değişimini araştırır.
Epigrafi	Kitabeleri inceler.

Görsel 1.6
Eski para

Türklerin İlk Yazılı Belgeleri

Tarihte "Türk" adının geçtiği yazılı ilk metinler Orhun Kitabeleri'dir (Görsel 1.7). Bu kitabeler hakkında ilk bilgiler XIII. yüzyılda yaşayan Cuveynî'nin "Tarih-i Cihangüşa" isimli eserinde yer alır. Cüveynî, eserinde Uygur bölgesini gezerken rastladığı garip işaretlerle yazılmış taşlardan söz etmektedir. Daha sonra Danimarkalı Messerschmidt'in (Mesırşmit) 1721'de bu eseri görerek Avrupa bilim camiasına tanıtması üzerine birçok bilim adamı bu yazıların kime ait olduğu hakkında tahminlerde bulunmuştur. Bu bilim insanlarının bazıları bu yazıların; Prusyalılara, İskitlere, Yunanlara ve Latinlere ait olduğunu ileri sürmüştür. Bölgeye giden birçok araştırmacı burada kazılar yaparak yeni kalıntılar tespit etmiştir. Kitabelerin okunuşunu ilk çözen Danimarkalı Dil Bilimci W. Thomsen (V. Tomsen) olmuş ve bu abidelerin Türklere ait olduğunu tüm dünyaya duyurmuştur. Orhun Kitabeleri hakkında yapılan bilimsel çalışmaların sonucunda; Türklerin yaşantılarına, töresine, kültürüne ve devlet yönetimine dair bilgiler bulunmuştur (Gömeç, 2000, s.64-65'ten düzenlenmiştir).

Görsel 1.7
Kültigin Yazıtı
(Moğolistan
Höşöö Tsaydam Müzesi)

YORUMLAYALIM

Metne göre tarih biliminin hangi bilim dallarından yararlandığı söylenebilir?

1.2. NEDEN TARİH?

"Türk çocuğu, ecdadını tanıdıkça daha büyük işler yapmak için kendinde kuvvet bulacaktır."

M. Kemal Atatürk

Milletlerin ortak hafızası olan tarih, millî ve toplumsal kimliğin inşasında önemli rol oynar. Toplum, kendisini oluşturan bireylerin bir kimlik altında toplanması sayesinde ortaya çıkar. Kimlik insanların düşünme, kendilerini ifade etme ve geliştirme biçimlerinin değişmez karakteri olarak tanımlanabilir. Kimlik olmadan bir toplumun devamlılık sağlayabilmesi söz konusu olmayacaktır. Toplumsal kimlik, ahlaki ve tarihî değerlerin etkisiyle oluşur. Topluluk şuuru yani sürekliliği toplumsal kimlikle aynıdır. Bireylerin ve toplumun kendini Türk kimliği gibi bir kimlik altında tanımlaması, toplumsal birliktelikle gerçekleşir (Görsel 1.8). Ayrıca tarih, bireylere yaşadığı toplumun geçmişini öğreterek kişinin kendi milletine aidiyet duygusuyla bağlanmasını sağlar. Tarih, kimliğin oluşumunda hafızanın destekleyicisidir.

Görsel 1.8
Toplumsal birliğin simgesi: Bayrak

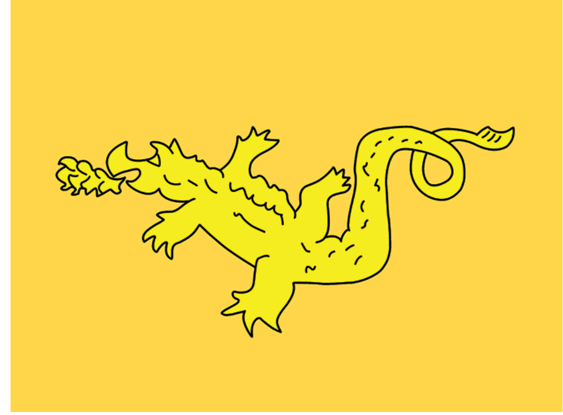
Millî ve toplumsal kimliğin oluşmasında dil ana etkendir. Bunun yanında tarih birliği, dinî inanışlar, devlet yapıları, coğrafi birliktelik, musiki ve ülkü birliği de bu şuurun oluşmasında önemlidir. Tarih bilimi sayesinde geçmiş hakkındaki aktarımlar, milletlerin ortak hafızasını biçimlendirir. Bu nedenle tarih kitapları, sadece milletlerin kendi tarihinden bahsetmez; diğer toplumlarla etkileşimler yaşandığı hakkında da güçlü bir bilinç oluşturur.

CEVAPLAYALIM

Anthony Smith'in (Antoni Simit) "*Hafıza yoksa kimlik yoktur; kimlik yoksa ulus yoktur.*" sözünden ne anlıyorsunuz?

Millî ve toplumsal kimlik için toplumlarda tarih bilincinin oluşması bir zorunluluktur. Tarih bilinci, bireyin gerek sosyalleşmesinin gerekse kendi yaşam deneyiminin etkisiyle tarihin farkında olmasıdır. Bu bilinç, insanların kendilerinde ve yaşadıkları dünyada meydana gelen zamana bağlı değişmelere uyum sağlamasına yardımcı olur. Tarih bilincine sahip kişiler, tarihle ilgili bilgileri eleştirel değerlendirmeye tabi tutar. Bu sayede insanlar, tarihî metinleri analiz ederken doğru-yanlış ayrımını yapabilme becerisini geliştirir.

Tarih bilimi, insanlara başka beceriler de kazandırır. Tarih, uyguladığı yöntem gereği bireylerde araştırma ve kanıt kullanma becerisini artırır. Çünkü tarihî bir bilgiye araştırma yaparak ve kaynak kullanılarak ulaşılır. Ulaşılan farklı kaynaklarda tespit edilen çelişkili ifadeler, insanların sorgulama ve eleştirel düşünme becerilerini de geliştirir.

Görsel 1.9
Asya Hun Devleti bayrağı

Tarih bilimi geçmişten günümüze meydana gelen olay ve olguları kronolojik bir süreçte ele aldığı için olay ve olgular arasında neden-sonuç ilişkilerini ortaya koyar. Böylece bireylerde çok yönlü düşünme yeteneği gelişir ve bireyler tarihî süreçte meydana gelen değişimleri ve süreklilikleri algılar.

Geçmişte yaşamış insanların değer yargıları, olaylara ve dünyaya nasıl baktıkları ve ne hissetlikleri tarihsel empati ile anlaşılabilir. Bunun sonucunda insanların geçmişi anlama becerisi gelişir. Ayrıca diğer toplum ve milletlerle yapılan karşılaştırmalar, bireye özgüven kazandıracağı gibi başka milletlere empati duymasını sağlar. Bu empati, dünyanın mirasını anlayan insanı, kendisi ve çevresiyle barışık bir birey olarak geliştirir.

Görsel 1.10
Türkiye Cumhuriyeti bayrağı

İnsan; mensubu olduğu toplumu, ülkeyi ve içinde yaşadığı dünyayı anlamak için geçmişini bilmek zorundadır. Geçmişini bilmeyen bir toplum, hafızasını yitirmiş, akıntıya kapılmış gibidir. Tarih, geçmişin ışığında bugünün anlaşılmasını ve yarına yön verilmesini sağlar. Böylelikle geçmişteki hataları tekrar etmeyen toplumlar, gelecekle ilgili doğru planlama ve analizlerle daha iyi bir yaşam düzeyine ulaşır.

Millî bilinci oluşturarak geçmişte bir arada yaşamış ve gelecekte de bir arada yaşamak isteyen toplumun, birlik ve beraberlik içinde olmasını sağlayan tarih, toplumdaki manevi değerlerin gelişmesinde de önemli rol oynar.

TARTIŞALIM

Millî kimliğin oluşmasında Asya Hun Devleti'nden günümüze kadar kurulmuş olan Türk devletlerinin (Görsel 1.9 ve 1.10) etkileri var mıdır? Neden?

Tarihî Olaylara Bakış Açısı

Tarihî olaylar ele alınırken tarihî bilgilerin kendi döneminin şartlarına göre değerlendirilmesi gerekir. Uzun yıllar önce yaşanmış bir olayın bugünün bakış açısı ve değer yargılarıyla ele alınması doğru değildir. Tarihçi; geçmişe ait bir bilgiyi, gerçeği anlamak için kullanır. Belgeler, yoruma muhtaçtır ve olayın yaşandığı çağın ve toplumun ruhunu taşımaktadır. Bu nedenle o ruha göre bir açıklama ve yorum yapılması gerektiği unutulmamalıdır. Örneğin eski toplumların çoğunda müşterek bir kurum olan kölelik, varlığını binlerce yıl sürdürmüştür.

ÖRNEK METİN

Ünlü Romalı Hukukçu Gaius (Gayus): "Köleler sahiplerinin hâkimiyeti altında bulunurlar. Bu hâkimiyet kavimler hukukuna ait bir hâkimiyettir çünkü bütün milletlerde, köle sahiplerinin köleleri üzerinde hayat ve ölüm hakkına sahip olduklarını açıkça görebiliriz." diyerek eski dünyada kölelik hakkındaki genel kanıyı belirtmiştir. Günümüz evrensel insan hakları (Görsel 1.11) açısından düşünüldüğünde köleliğin insan onuruna yakışmadığı görülse de kölelik sistemini uygulayan toplumlar o günün değer yargıları ile değerlendirilmelidir (Bozkurt, 1983, s.1'den düzenlenmiştir).

Günümüz evrensel insan hakları açısından düşünüldüğünde köleliğin insan onuruna yakışmadığı görülse de kölelik sistemini uygulayan toplumlar o günün değer yargıları ile değerlendirilmelidir.

Görsel 1.11

İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi

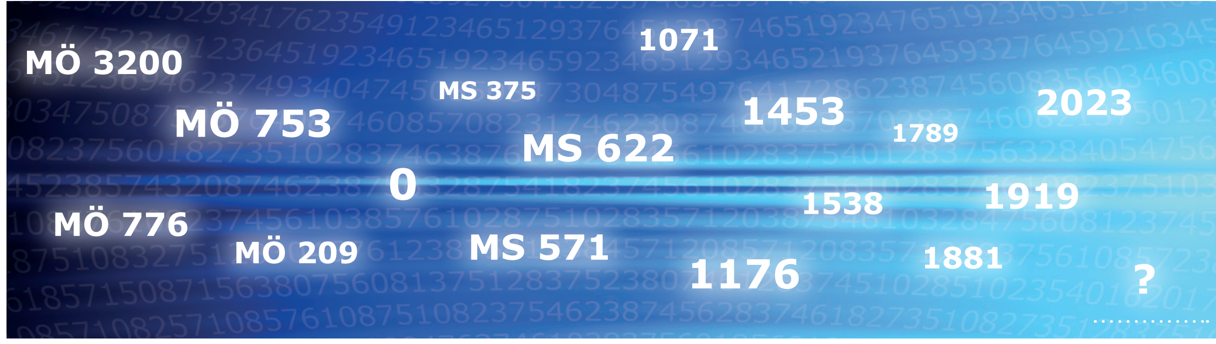
İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi, Birleşmiş Milletler Genel Kurulu tarafından 10 Aralık 1948 tarihinde ilan edilmiştir. Bildirgenin bazı maddeleri şunlardır:

- Bütün insanlar özgür, onur ve haklar bakımından eşit doğarlar (Madde 1).
- Herkes ırk, renk, cinsiyet, dil, din, siyasal veya başka bir görüş, ulusal veya sosyal köken, mülkiyet, doğuş veya herhangi bir başka ayrım gözetmeksizin bu bildirge ile ilan olunan bütün haklardan ve özgürlüklerden yararlanabilir (Madde 2).
- Yaşamak, özgürlük ve kişi güvenliği herkesin hakkıdır (Madde 3).
- Hiç kimse kölelik veya kulluk altında bulundurulamaz, kölelik ve köle ticareti her türlü biçimde yasaktır (Madde 4).
- Hiç kimseye işkence yapılamaz, zalimce, insanlık dışı veya onur kırıcı davranışlarda bulunulamaz ve ceza verilemez (Madde 5).
- Herkesin, her nerede olursa olsun, hukuksal kişiliğinin tanınması hakkı vardır (Madde 6).
- Herkes yasa önünde eşittir ve ayrım gözetilmeksizin yasanın korunmasından eşit olarak yararlanma hakkına sahiptir (Madde 7) (danistay, 2018'den düzenlenmiştir).

YORUMLAYALIM

İnsan hakları kavramının ortaya çıkmasını sağlayan gelişmeler neler olabilir?

1.3. ZAMANIN TAKSİMİ

Verilen rakamlar size ne anlam ifade etmektedir? Siz olsaydınız yukarıdaki tarih cetveline hangi tarihi koymak isterdiniz? Neden?

TARTIŞALIM

Tarihin Dönemlendirilmesi

İnsanlığın ortaya çıkışıyla birlikte insanın karşılaştığı temel sorunlardan biri, zamanı anlamlandırmak olmuştur. İnsan, geçmişini bir düzene sokmak için asır, çağ, devir gibi terimlere başvurmuştur.

Yazı sayesinde tarihin kaydını tutmaya başlayan insanoğlu yazının keşfini bir dönüm noktası olarak kabul etmiştir. Bunun sonucunda yazıdan önceki zamanlar tarih öncesi, sonraki zamanlar ise tarihî dönemler olarak adlandırılmıştır. Böylece tarihî olayların daha rahat incelenmesi, araştırılması ve öğrenilmesi için tarihçiler tarihi belirli dönemlere (çağlara) ayırmıştır.

Geçmişin dönemlendirilmesinde farklı toplum ve kültürler kendi tarihlerindeki önemli olayları esas almıştır. Örneğin Batı dünyası, özellikle Avrupa tarihi merkezli bir dönemlendirme meydana getirmiştir. Başta Cellarius (Seleriyus) (1634-1707) olmak üzere bu sistemi kullanan Avrupalı tarihçiler, tarihi dönemlendirirken dünyanın diğer bölgelerini dışarıda bırakarak sadece Avrupa tarihiyle ilgili olayları tercih etmişlerdir (Görsel 1.12).

Görsel 1.12
Cellarius (Portre)
(Scottish National Portrait Gallery)

Başta Orta Çağ olmak üzere İlk Çağ ve Yeni Çağ'ın başlangıç ve bitişlerini belirleyen tarihî gelişmeler doğrudan Avrupa tarihiyle ilgili olaylardır. Bu dönemlendirmeler esas alınırken Batı toplumlarının tarihî gelişim aşamalarını gösteren kölelik, feodalizm, kapitalizm dikkate alınmıştır. Avrupalı olmayan milletler, Avrupa coğrafyasını ve tarihini etkilerse (Kavimler Göçü ve İstanbul'un Fethi gibi) bu dönemlendirme içerisinde ancak yer alabilmiştir. Doğal olarak da günümüzde bu dönemlendirmelerin doğruluğu tartışılmaktadır.

Tarihin bu şekilde dönemlendirilmesi, Avrupa tarihi merkezlidir ve Türk tarihiyle de örtüşmemektedir. Oysa Türk tarihi, sınırları belirli bir coğrafyada değil aynı zaman dilimi içerisinde değişik coğrafyalarda meydana gelmiştir.

Takvim Sistemleri

İnsanlık; zamanı gün, hafta, ay, yıl gibi belli periyotlara bölmüş ve düzenli bir sistem çerçevesinde algılamıştır. Hayatı bu çerçevede düzenlemek üzere insanlar yaklaşık 6000 yıldan beri takvim kullanmıştır. Sümerler, Babiller, Mısırlılar, Yunanlar, İbraniler, Romalılar, Aztekler, Mayalar, Çinliler, Hintler, Tibetliler, Türkler ve Araplar gibi çok çeşitli millet ve topluluklar değişik takvimler meydana getirmiştir. Bu millet veya topluluklar takvimleri ay veya güneş yılını esas alarak oluşturmuştur.

Görsel 1.13
Ay'ın döngüsü

Bazı toplumlar takvimlerini "ay yılı" esasına göre oluşturmuştur. Ay yılı, Ay'ın Dünya etrafındaki dönüşünü esas alır ve on iki tur dönüşü bir yıla denk gelir. Bu süre 354 gündür (Görsel 1.13).

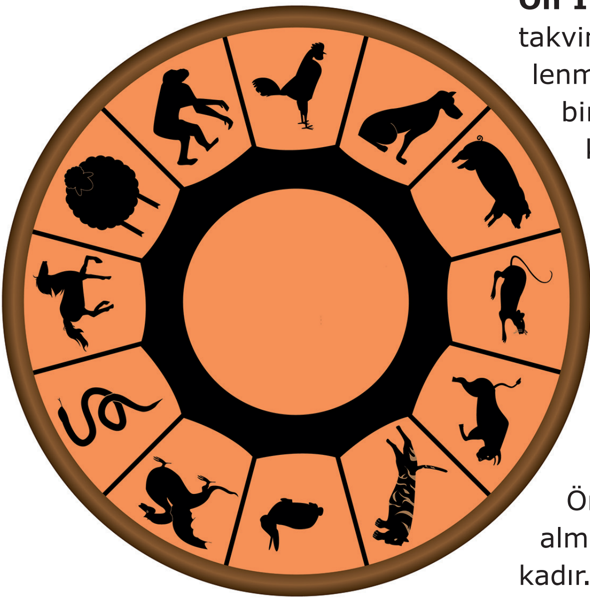
Bazı toplumlar ise takvimlerini "güneş yılı" esasına göre oluşturmuştur. Güneş yılı, Dünya'nın Güneş etrafındaki bir tur dönüşünü esas alır. Bu süre 365 gün 6 saattir.

BİLİYOR MUSUNUZ?

Her toplum kendine özgü bir takvim oluştururken yaşamlarını en çok etkileyen olayı takvimlerinin başlangıcı olarak kabul etmişlerdir. Örneğin İbraniler MÖ 3761'deki Yaradılış (Tekvin) yılını, Yunanlılar ilk olimpiyat oyunlarının yapıldığı MÖ 776'yı, Hristiyanlar Hz. İsa'nın doğumu olan sıfırı, Müslümanlar MS 622'de Hz. Muhammed'in Mekke'den Medine'ye hicretini takvimlerine başlangıç olarak esas almışlardır.

Türkler de tarih boyunca yaşadıkları coğrafyaya göre kültürel, ekonomik ve dinî etkileşimlerin ürünü olarak çeşitli takvimler kullanmışlardır. Tarih boyunca Türkler; On İki Hayvanlı Türk Takvimi'ni, hicrî takvimi, Celâli Takvimi, Rûmî Takvim ve miladi takvimi kullanmıştır.

On İki Hayvanlı Türk Takvimi, Türklerin kullandığı ilk takvimdir (Görsel 1.14) ve güneş yılı esasına göre düzenlenmiştir. Hangi tarihten itibaren kullanıldığı bilinmemekle birlikte bu takvim Kök Türkler ve Uygurlar tarafından kullanılmıştır. On iki yılda bir devir yapan bu takvimde yıllar, hayvan adları ile gösterilir. Bu takvimde kullanılan hayvan isimleri ise şunlardır: sıçgan (sıçan), ud (öküz), bars (pars), tavışgan (tavşan), lu (ejder), yılan, yund (kısrak), kon (koyun), biçin (maymun), takıgu (tavuk), it (köpek), tonguz (domuz).

Görsel 1.14
On İki Hayvanlı Türk Takvimi

Hicrî takvim, Türklerin İslamiyet'i kabul ettikten sonra kullandığı takvimdir. Bu takvimde Hz. Muhammed'in hicret ettiği yıl (622), başlangıç kabul edilmiştir. Hz. Ömer Dönemi'nde oluşturulan bu takvim, ay yılını esas almıştır. Bu takvime göre bir yıl 354 gün 8 saat 48 dakikadır. Ayrıca bir ay yılı, bir güneş yılından yaklaşık 11 gün eksiktir. Diğer bir ismi kamerî (ay) takvimidir. Günümüzde İslam dünyası, dinî günleri hicrî takvime göre belirlemektedir.

Celâli Takvimi, Büyük Selçuklu Sultanı Celaleddin Melikşah'ın (1072-1092) emriyle Ömer Hayyam başkanlığında kurulan bir astronomi heyetince hazırlanmıştır. Başlangıç olarak 1079 yılı kabul edilmiş ve güneş yılı esasına göre düzenlenmiştir.

Rûmî Takvim, Osmanlı Devleti'nde mali işlerin düzenlenmesi amacıyla kullanılmıştır. Güneş yılı esasına dayanan bu takvimde bir yıl 365 gün 6 saattir. 1839'dan itibaren mart ayı, mali yılbaşı olarak kabul edilmiştir. Miladi takvimle arasında 584 yıllık fark vardır.

Miladi takvim, günümüzde dünyada en yaygın kullanılan takvimdir. Bir yıl 365 gün 6 saattir. Başlangıcı, Hz. İsa'nın doğumundan bir hafta sonrası yani 1 Ocak'tır. Kökeni Mısırlılara dayanan bu takvimi Romalılar geliştirmiş ve Papa 13. Gregorious (Gregoryus) son şeklini vermiştir. Bu nedenle "Gregoryen takvimi" de denir. Ülkemizde 1 Ocak 1926'dan itibaren kullanılmaya başlanmıştır.

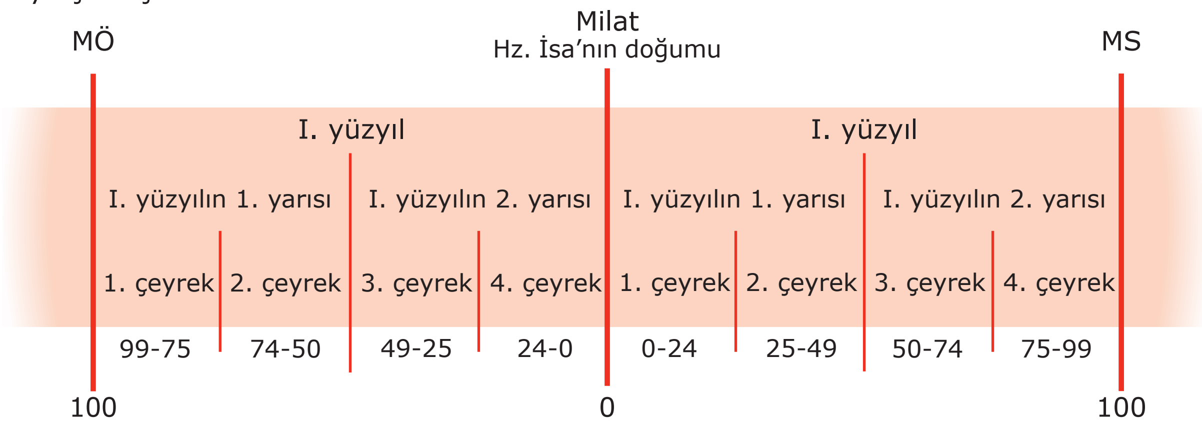
Hicrî Takvim

- Bir yıl 354 gün 8 saattir.
- Başlangıç Hz. Muhammed'in hicretidir.
- Dinî günler bu takvime göre belirlenir.
- Ay yılına göre düzenlenmiştir.

Miladi Takvim

- Bir yıl 365 gün 6 saattir.
- Başlangıcı 1 Ocak'tır.
- 1 Ocak 1926'da kullanılmaya başlandı.
- Güneş yılına göre düzenlenmiştir.

Yüzyılların sınıflandırılmasında milat kavramı dikkate alınır. Hz. İsa'nın doğumundan önceki yıllara MÖ (milattan önce), sonrasına da MS (milattan sonra) denir. Yüzyıl kavramı teorik olarak sonu çift sıfır ile biten bir yılda başlar ve "yüzyıllık dönem" anlamında kullanılır. Bu kavram, XVI. yüzyılda ortaya çıkmıştır.

Yüzyıl hesaplamalarında verilen tarih bir ve iki basamaklı sayıdan oluşuyor ise I. yüzyıldır. Üç basamaklı sayıdan oluşan bir tarih ise yüzler basamağına bir eklenir. Dört basamaklı sayıdan oluşan bir tarih ise binler ve yüzler basamağındaki sayılar iki basamaklı kabul edilir ve bu sayıya bir eklenir. Örneğin 1453'teki İstanbul'un Fethi, XV. yüzyılın ikinci yarısında ve aynı yüzyılın üçüncü çeyreğinde meydana gelmiştir.

ÖLÇME VE DEĞERLENDİRME

A **Aşağıdaki terimleri birer cümleyle açıklayınız.**

Tarih : ....

....

Kronoloji : ....

....

Hafıza : ....

....

Millî Kimlik : ....

....

B **Aşağıdaki soruları cevaplayınız.**

1. Olay ve olgu arasındaki farklılıklar nelerdir?
2. Hicrî takvim ile miladi takvim arasındaki farkları belirterek bunların günlük hayatımıza etkilerini açıklayınız.
3. Tarih bilimini niçin öğrenmeliyiz?
4. Millî kimliğimizi belirleyen unsurları yazınız.
5. MÖ 220, 610, 1071, 1923 tarihlerinin yüzyıl ve dönemlerini belirtiniz.

C **Kültürel Miras**

On İki Hayvanlı Türk Takvimi, eski Türk uygarlıklarının astronomik gözlemleri sonucunda ortaya çıkarttıkları ve günümüze bıraktıkları önemli kültürel miraslardan biridir. Türklerin, kozmografya ilmi ile uğraştıkları ve elde ettikleri yeni buluşlar sonucunda, eski takvimler üzerinde ilme en uygun şekilde düzeltmeler yaptıkları bilinmektedir. Bozkırda konar-göçer hayat tarzını benimseyen Türkler; ekip biçme zamanını belirlemek, yaylaya ve kışlağa birlikte göç edebilmek için gök cisimlerinin hareketlerini ve gökle ilgili olayları incelemiştir. Bunun sonucunda da takvimler yapmış ve zamanı sistemli kullanmaya başlamıştır.

İslam-Türk âlimleri bu on ikili sisteme "Tarih-i Türkistan" demiştir. On İki Hayvanlı Türk Takvimi'ndeki maymun, tavşan, tavuk, yılan, koyun, sığır yılları zor seneler sayılmıştır. Diğer yıllar da bahtlı anlamında "kut" yılları olarak anılmıştır.

Türklerin geliştirdikleri takvim sistemi bütün bölgeyi etkilemiş ve Asya uygarlıklarının çoğunda aynı takvim ya da benzerleri kullanılmıştır. Günümüzde Türkler; On İki Hayvanlı Türk Takvimi'ni kullanmamakta ancak bu takvim Çinliler tarafından hâlen kullanılmaya devam edilmektedir. Bu nedenle bu takvim, Çin kültürüne ait bir değermiş gibi sunulmaya çalışılmaktadır (Külcü, 2015, s.1-5'den düzenlenmiştir).

Aşağıdaki soruları metinden hareketle cevaplayınız.

1. Türklerin takvim yapmalarının ve bunu sistemli kullanmalarının nedenleri nelerdir?
2. On İki Hayvanlı Türk Takvimi'nde kut yılları hangileridir?
3. "Bahtlı" ifadesi hangi anlamlara gelmektedir?
4. Günümüzde On İki Hayvanlı Türk Takvimi'nin Çin takvimi olarak adlandırılmasının gerekçeleri neler olabilir?
5. Sizce, günümüzde hangi ülkeler On İki Hayvanlı Türk Takvimi'ni kullanmaktadır?

Ç

Aşağıdaki çoktan seçmeli soruları cevaplayınız.

1. Tarih bilimi ile ilgili aşağıdaki yargılardan hangisine ulaşılamaz?

A) Tarih biliminin yöntemi diğer bilimlerden farklılık gösterir.

B) Tarih biliminde kaynaklara ulaşmak önemlidir.

C) Tarih bilimi diğer bilim dallarından yardım alır.

D) Deney ve gözlem tarih biliminin yöntemlerindendir.

E) İnsanların faaliyetleri tarihin konusudur.

2. Tarihin tanımı üzerine farklı yorumlar yapılmıştır. Yorumlardaki bu farklılığa rağmen tarihçilerin üzerinde durduğu noktalar genelde aynıdır.

Aşağıdakilerden hangisi tarihin tanımı yapılırken üzerinde durulan noktalardan biri değildir?

A) Geçmişle ilgili olduğu

B) Merkezinde insanın yer aldığı

C) Belgelere dayandığı

D) Nedenselliğe muhtaç olduğu

E) Farklı bakış açılarına dayandığı

3. Orta Asya Türk tarihi ile ilgili bir araştırma yapmak isteyen Özge, Orta Asya'da bulunan Türk yazıtlarını okumak için aşağıdaki bilim dallarının hangisinden faydalanmalıdır?

A) Arkeoloji

B) Diplomasi

C) Epigrafi

D) Kronoloji

E) Nümizmatik

4. Geçmişteki insan faaliyetlerini, neden-sonuç ilişkisi içerisinde yer göstererek ve belgelerden yararlanarak araştıran bilim dalına tarih denir.

Bu tanımda tarih biliminin hangi özelliğine yer verilmemiştir?

A) Kaynaklardan faydalandığı

B) Nedenselliğe sahip olduğu

C) Kronolojiye yer verdiği

D) Eski devirleri aydınlattığı

E) Olayların geçtiği mekânı belirttiği

5. Tarihî olay ve olgular düşünüldüğünde aşağıdakilerden hangisi olayın özelliklerinden biri değildir?

A) Biricik ve özgündür.

B) Yer ve zaman bildirir.

C) Kısa süreli gelişmelerdir.

D) Başlangıç ve bitiş zamanı bellidir.

E) Tarihî süreçte tekrar edebilir.

6. Türkler, tarih boyunca geniş bir coğrafyada hüküm sürmüş bu nedenle de farklı kültürlerle etkileşime girmiştir. Bu durum Türklerin kullandığı takvimlere de yansımıştır.

Buna göre;

I. İslam Medeniyeti,

II. İran Medeniyeti,

III. Roma Medeniyeti

Türklerin kullandığı takvimler dikkate alındığında yukarıdaki medeniyetlerin hangisinden etkilendiği söylenebilir?

A) Yalnız I
B) Yalnız II
C) I ve II
D) II ve III
E) I, II ve III

2. ÜNİTE

İNSANLIĞIN İLK DÖNEMLERİ

NELER ÖĞRENECEĞİZ?

- Kanıtlardan yola çıkarak yazının icadından önceki zamanlarda yaşayan insanların hayatını
- Yazının icadının insanlık tarihinde meydana getirdiği değişimi
- İlk Çağ'da yeryüzündeki belli başlı medeniyet havzalarını
- İlk Çağ'da coğrafya ve iklimin, insanların hayat ve geçim tarzları üzerindeki belirleyici etkisini
- İlk Çağ'da siyasi gücün kaynaklarını siyasi organizasyon türleriyle ilişkilendirilmesini
- İlk Çağ'da hukuk sistemlerinin oluşturulmasında etkili olan dinî ve beşerî kaynakları

ÜNİTE KONULARI

2.1. İNSANLIĞIN İLK İZLERİ
2.2. YAZININ GELİŞİMİ
2.3. İLK ÇAĞ'DA BAŞLICA MEDENİYET HAVZALARI
2.4. İNSAN VE GÖÇ
2.5. KABİLEDEN DEVLETE
2.6. KANUNLAR DOĞUYOR

KAVRAMLAR

- Konar-göçer
- Efsane
- Tablet
- Site
- Karum
- Kolonicilik
- Aristokrasi
- Tiranlık

HAZIRLANALIM

1. Medeniyetlerin ortaya çıkmasında coğrafyanın etkileri nelerdir?
2. Yaşadığınız bölgeye en yakın tarih öncesi döneme ait yerleşim yerleri nerelerdir?
3. Konar-göçer ve yerleşik toplumların ekonomik faaliyetleri nelerdir?

Ünite Kapak Görseli: İlkel Dönemle ilgili bir kompozisyon

2.1. İNSANLIĞIN İLK İZLERİ

Yazıdan önceki dönemlerde insanlığa ait yaşam izleri neler olabilir?

TARTIŞALIM

İnsanın geçmişini, tabiatla mücadelesini, sosyal ilişkilerini ve inançlarını öğrenmek geçmişten günümüze ulaşan izlerin incelenmesine bağlıdır. Bunun için yerleşim yerleri, konar-göçer yaşam alanları, tapınaklar, mezarlar ve doğal çevre araştırılır. Bu araştırma alanlarındaki buluntular sayesinde insanoğlunun geçmiş yaşamı hakkında çıkarımlar elde edilir.

Yazıdan önceki dönemin aydınlatılabilmesi için en önemli unsur arkeolojik araştırmalar sonucunda elde edilen araç ve gereçlerdir (Görsel 2.1). Buluntulardan elde edilen bilgiler, yazıdan önceki dönemin doğru yorumlanabilmesinde oldukça önemlidir. İnsanlığın bu döneminde mağaralar, kerpiçten ilkel konutlar, taştan, kemikten, pişmiş kilden yapılmış aletler o döneme ayna tutar (Görsel 2.2).

Görsel 2.1
Yontulmuş taş aletler

Günümüzden yaklaşık 2,5 milyon yıl önce Dünya, buzullarla kaplı olduğu için insan yaşamına uygun değildir. Buzulların yavaş yavaş erimeye başlamasıyla birlikte özellikle kuzey yarım kürenin bazı alanlarında ılıman iklim kuşakları oluşmuştur. Bunun sonucunda doğal çevre insan yaşamına uygun hâle gelmiş ve ilk yerleşme ile ilgili hareketlilikler bu kuşakta görülmeye başlanmıştır. Bu yerleşimler günümüzden yaklaşık 12 bin yıl önce Anadolu'nun güneydoğusunda ve Mezopotamya'da ortaya çıkmıştır. Bereketli Hilal (Harita 2.1) olarak da adlandırılan bu coğrafyada iklim giderek insan yaşamına uygun hâle gelmiş ve bu bölgede nüfus artmaya başlamıştır.

Görsel 2.2
Kil vazo

Harita 2.1
Bereketli Hilal

İlk İnsanların Hayat Tarzı ve Geçim Kaynakları

Yazının icadından önceki dönemde insanın hayat tarzı avcılık ve toplayıcılık şeklinde başlamıştır. Hayat tarzına bağlı olarak beslenme biçimi gelişen insanoğlu, besin kaynakları bulabilmek için yer değiştirmek zorunda kalmıştır. Bu yaşam biçimi uzun süre devam etmiş ve zamanla etin yanında çeşitli yabani meyveler ve bitkiler de insanın yiyecek türleri arasına girmiştir.

İnsanoğlu; kendiliğinden yetişen yabani buğday, arpa, çavdar gibi tahılları toplayarak bunları kullanmıştır. Daha sonraki süreçte insanlar bu yabani tahılları ıslah ederek kendi kontrolünde planlı bir tarımsal faaliyete başlamıştır. Böylece bölgedeki avcı ve toplayıcı toplumlar giderek üretici konuma geçmiştir (Görsel 2.3).

Tarıma geçişle birlikte keçi, koyun, sığır, domuz, at ve köpek gibi hayvanlar evcilleştirilmiş ve günümüzdeki köy yaşamına benzer yaşam biçimleri oluşturulmuştur. Ancak konar-göçer yaşam tarzı, avcılık-toplayıcılık faaliyetleri ile birlikte sürdürülmeye devam etmiştir. Çok uzun süren avcı-toplayıcı ve konar-göçer yaşam tarzı artık tarım yapılan, hayvan evcilleştirilen ve köylerde yaşanan yeni bir sürece girmiştir. Böylece insanın yaşam biçiminde ve üretim-tüketim alışkanlıklarında devrim niteliğinde değişiklikler yaşanmıştır.

Görsel 2.3
İlk insanların hayat tarzı (İllüstrasyon)

Yerleşik yaşam ve tarımsal üretim sonucunda daha kolay beslenme yollarının öğrenilmesi, nüfus artışına yol açmıştır. İnsanoğlunun, verimi yüksek tahılları seçmesi ve tahılların sulak bölgelerde ekilebileceğini anlaması, insanlık tarihinde ilk defa tarımsal üretime dayanan bir ekonominin oluşumunu sağlamıştır. Örneğin Anadolu'daki birçok yerleşim bölgesinde yapılan kazı çalışmaları sonucunda MÖ 9.000'lerden itibaren üreticiliğin başladığı görülmektedir. Çayönü Höyüğü (Diyarbakır) ve Cafer Höyük (Malatya) yerleşkelerinde dünyanın en eski buğday türlerinden birisi olan "Emmer evcil buğdayı"nın bulunması buna örnektir. Ayrıca MÖ 8.500'lerde Urfa ve Diyarbakır çevresinde buğday tarımının başlamış olması, tahılın ana vatanının Anadolu olduğunu ortaya koymaktadır.

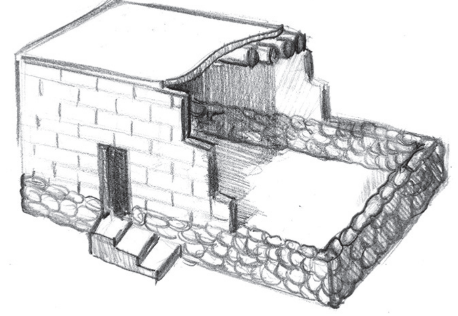
TARTIŞALIM

Tarımın başlamasıyla insan hayatında ne gibi değişiklikler yaşanmıştır?

Yazıdan önceki dönemde insanlar, iklimin meydana getirdiği yaşam biçimine bağlı olarak geniş alanlara yayılmış böylece mağara ve kaya sığınakları içinde küçük gruplar hâlinde seyrek bir biçimde yaşamıştır. Mağara tabanlarında bu insanlara ait eşyalar bugüne kadar korunagelmiştir. Böylece insanoğlunun bıraktığı bu kanıtlar mağara tabanının doğal etmenlerle yavaş

yavaş toprakla dolması sonucunda bozulmadan günümüze kadar ulaşmıştır.

İnsanlığın bu ilk döneminde nüfus artışıyla birlikte mağaralar yerini, belli bir kısmı toprağa gömülü ve yuvarlak planlı kulübe şeklindeki barınaklara bırakmıştır. Önceleri sadece barınak olarak kullanılan bu kulübeler, zamanla yapılar topluluğuna dönüşmüştür. Örneğin bir ön giriş ile gerisinde dikdörtgen bir salondan oluşan "megaron" tipi evler (Görsel 2.4), İzmir'deki Limantepe ve Baklatepe höyüklerinde yapılan arkeolojik kazılarda saptanmıştır.

Görsel 2.4
Megaron tipi ev

Çatalhöyük Kazıları

Çatalhöyük'te 2013'te yapılan kazılar, höyüğün en önemli buluntularını açığa çıkarmıştır. Bunlar, bir gömütten çıkartılan kendirden yapılmış bir kumaş parçası kalıntısı ve kafatasını örten ahşap bir kalıntıdır. Bu binadaki kalıntılar karbonlaştıkları için çok iyi bir şekilde korunmuştur. Batı duvarına yerleştirilmiş olarak bulunan öküz kafası ve boynuzlarıyla bir sekinin üzerine yerleştirilen boynuzlar, bunlardan en önemlileridir. Binada bulunan seki kaldırıldığında altından daha küçük bir seki daha çıkmış ve bu sekinin üzerinde yaban koyunu boynuzları bulunmuştur ("Çatal Newsletter #23", 2016'dan düzenlenmiştir).

YORUMLAYALIM

Yazıdan önceki dönemde Çatalhöyük'te yaşayan insanların faaliyetleri hakkında neler söylenebilir?

Tarım ürünleri ve hayvanlardan elde edilen liflerle giyinen ilk insanlar, kullandığı araç gereçlerini çakmaktaşından yapmıştır. Başlangıçta iri ve kaba olarak yontulan taşlar, devam eden süreçte usta bir işçilikle daha kullanılışlı araç-gereçlere yerini bırakmıştır. Araç gereçlerin yapımında zamanla obsidyen ve kemikler de kullanılmaya başlanmıştır. Obsidyen olarak adlandırılan doğal volkanik cam (Görsel 2.5), bu araç gereçler için ideal hammadde olup insanlar bunlardan bıçak, iğne ve olta gibi aletler yapmışlardır. Zamanla araç gereç teknolojisi gelişmiş ve mikrolit adı verilen önceki dönemlerdeki örneklerinden daha küçük ve değişken yapıda ok ucu, orak gibi birleşik alet ve silahlar yaygın olarak kullanılmaya başlamıştır. Bu minik aletler tahta, kemik ya da boynuzdan da yapılmıştır. Örneğin Antalya Öküzini'ndeki araştırmalar, buradaki avcı-toplayıcı toplumların ok ve yayı kullandıklarını göstermektedir.

Görsel 2.5
Obsidyen

Tahılların beslenmede kullanılması, yemek hazırlama işlemini gerektirmiş ve bunun için de uygun araç gereçler üretilmiştir. Tahılları kabuğundan ayırmak için kullanılan öğütme taşları, havanlar ve dibekler (Görsel 2.6) bunun ilk örnekleridir. Çanak-çömleğin gündelik yaşamda yaygın kullanımı ve kilin ateşte pişirilmesi ise gelişen yeni teknolojinin en açık göstergesi olmuştur. Çanak-çömlek yapım biçimleri, fırınlama teknikleri, süsleme alışkanlıkları, yazıdan önceki dönemin kültürel ve sosyal yapısı hakkında aydınlatıcı bilgiler sunmaktadır.

Görsel 2.6
Dibek

Yerleşik İnsan ve Medeniyet

TARTIŞALIM

"Medeniyet, milletlerarası ortak değerler seviyesine yükselen anlayış, davranış ve yaşama vasıtalarının bütünüdür. Bu ortak değerlerin kaynağı kültürlerdir."

İbrahim Kafesoğlu

Medeniyet tanımında yer alan milletlerarası ortak değerler neler olabilir?

Yerleşik yaşama ve medeniyete ait ilk yerleşim merkezleri yazıdan önceki dönemde görülmektedir. Anadolu'da Göbeklitepe, Çatalhöyük ve Çayönü gibi yerleşim yerleri bu dönemi aydınlatan önemli yaşam bölgeleridir.

Görsel 2.7
Göbeklitepe'deki (T) şekilli taşa örnek (Şanlıurfa)

"UNESCO Dünya Mirası" listesine alınan Göbeklitepe; Şanlıurfa kent merkezinin 18 km kuzeydoğusunda, Örencik köyü yakınlarındadır. Burada 1995 yılında Arkeolog Klaus Schmidt (Kılaus Şimit) tarafından başlayan kazılar sonucunda insanlık ve uygarlık tarihini değiştirecek veriler bulunmuştur. Göbeklitepe'de konut özelliği taşımayan bu yapılar dinî ve ayinsel bir amaç taşımaktadır. Günümüzden yaklaşık 12 bin yıl öncesine ait olan bu yapılar, merkezde ikiz (T) şeklinde dikili taş ile onu çevreleyen taşlar ve duvardan oluşmaktadır (Görsel 2.7). Her bir dikili taş en az 40-50 ton ağırlığında ve 4 ile 6 m uzunluğundadır.

Günümüze kadar keşfedilen en erken tarihli dinî mimarinin içerisinde yer alan Göbeklitepe'de; taş aletler, heykeller ve bitki kalıntıları bulunmuştur. İnsanoğlunun, tarım ve yerleşik hayattan sonra tapınaklar yaptığı şeklindeki yaygın görüş, Göbeklitepe'nin keşfiyle tartışmaya açılmıştır.

Anadolu'da yazıdan önceki dönemi en iyi yansıtan yerleşim alanlarından bir diğeri ise Konya'nın Çumra ilçesi yakınlarında bulunan Çatalhöyük yerleşkesidir (Görsel 2.8). Arkeolog J. Mellaart (Melart) tarafından ortaya çıkarılan "kent" oldukça iyi korunmuş yapılar topluluğundan meydana gelmektedir.

Görsel 2.8
Çatalhöyük (Konya)

Çatalhöyük, Anadolu coğrafyasında 2.000 yıldan fazla bir zamanda köy yaşamından kentsel hayata geçişin önemli bir kanıtıdır. İlk yerleşim yerlerinden biri olması nedeniyle insanlık tarihi açısından büyük önem taşıyan Çatalhöyük'te ezme ve öğütme taşlarının bulunması, buradaki insanların kendi ekmek ihtiyaçlarını karşıladıklarını göstermektedir. Ayrıca köpek ve sığır burada evcilleştirilen hayvanlar arasındadır. Çatalhöyük, günümüzde "UNESCO Dünya Mirası" listesinde olan önemli bir yerdir.

ARAŞTIRALIM

Türkiye'deki tarihî, arkeolojik ve coğrafi mekânlardan hangileri "UNESCO Dünya Mirası" listesinde yer almaktadır? Elde ettiğiniz bilgileri sınıf panosunda paylaşınız.

Bu dönemin önemli yerleşim merkezlerinden biri de Güneydoğu Anadolu'da bulunan Diyarbakır'ın Ergani ilçesi sınırlarındaki Çayönü'dür (Görsel 2.9). Yakın Doğu'nun bilinen en büyük yerleşim merkezlerinden birisi olan Çayönü'nde yapılan kazılar sonucunda 8.000 m^2 alan açığa çıkarılmıştır. Çayönü Höyüğü'nde 1964 yılında Robert J. Braidwood (Rabırt J. Breydvud) ve Halet Çambel başkanlığında bir ekiple başlatılan kazılar farklı ekiplerle 1991 yılına kadar sürdürülmüştür.

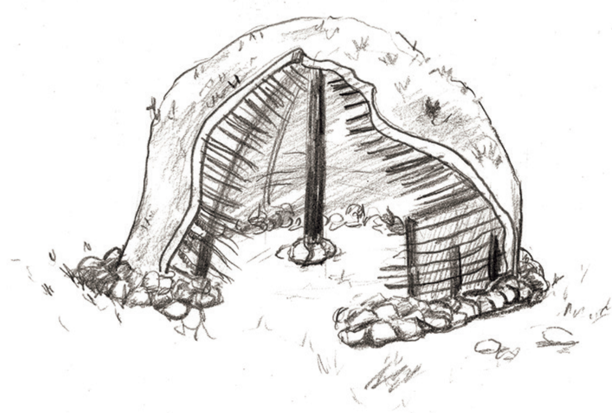
Görsel 2.9
Çayönü (Diyarbakır)

Çayönü'nde, Yakın Doğu'daki köy yerleşmelerinin ilk örneği görülmektedir. Çayönü, bugün oldukça fakir bitki örtüsüyle çevrili olmasına karşın günümüzden yaklaşık 10 bin yıl önce dere kenarında bereketli bir ovaydı. Aynı zamanda zengin bitki örtüsü ve tahıl türünü barındıran Çayönü Ovası, avcılık için de ideal bir konumdaydı.

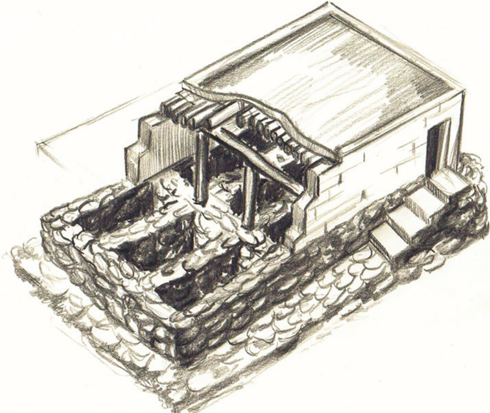
BİLİYOR MUSUNUZ?

Akdeniz çevresinde yaşayan ırklardan Çayönü toplumundaki erkekler ortalama 170 cm, kadınlar ise 157 cm boyundaydı. Ortalama yaş 29-30 yıl arasında değişmekteydi. Buna karşın 60 yaşına kadar yaşamış nadir insanlar da bulunmaktaydı.

Anadolu'da yuvarlak planlı kulübeler (Görsel 2.10), ızgara planlı konutlar (Görsel 2.11) gibi yapılarda ele geçen buluntular arasında; obsidyen araçlara, insan ve hayvan heykelciklerine, bitki ve bitki tohumu kalıntılarına, az da olsa deniz kabuklarına rastlanmıştır.

Görsel 2.10
Yuvarlak planlı kulübe

Görsel 2.11
Izgara planlı konut

CEVAPLAYALIM

Göbeklitepe, Çatalhöyük ve Çayönü merkezlerinin insanlık tarihine etkileri nelerdir?

Sözlü Kültür

Yazının icadından önce insanlar, toplumsal hafızalarını sözlü olarak kuşaktan kuşağa aktarmış ve bu yolla korumuştur. Eski Yunan'da mit ve efsane anlatıcıları, Türklerde ozan ve âşık, Afrika'da topluluğun en yaşlıları; bu aktarım görevini üstlenmiştir. Toplumlar, sözlü geleneklerini oluştururken çevrelerinde olup biten ve kendilerini etkileyen bütün olay ve unsurları kullanmıştır. Dolayısıyla toplumlar yaratılış, tufan, kuruluş gibi hikâyelerin yanında kendi hayatlarında büyük yankılar uyandırmış kahramanları veya tarihî olayları anlatagelmiştir. Sözlü geleneğin bir ürünü olan bu anlatılar, aslında insanlığın yazılı olmayan tarihini oluşturmaktadır.

Görsel 2.12
Romus ve Romulus ile Dişi Kurt (Roma Capitoline Müzesi)

Efsaneler, mitler ve destanlar gibi halk anlatıları; zamanla hem başka kültürlerden etkilenmiş hem de diğer kültürlerin sözlü ürünlerini etkilemiştir. Bu nedenle anlatıların ortaya çıkışı belirli bir bölgeyle sınırlı olmayıp sözlü geleneklerin karışımından meydana gelmiş bir bütündür. Örneğin Romalıların Türeyiş Efsanesi'ndeki dişi kurt ile Türklerdeki Türeyiş, Göç, Ergenekon destanlarındaki kurt motifi birbirine benzemektedir (Görsel 2.12). Yine toplumların sözlü anlatımlarındaki tufan ve yaratılış hikâyeleri benzerlik göstermektedir. Sümerlerdeki, İbranilerdeki ve Türklerdeki Tufan destanları bu duruma örnek olarak gösterilebilir.

CEVAPLAYALIM

Destanların kültürel hayattaki önemi nedir?

Tarih Öncesi Dönemlendirme

Görsel 2.13
Madenî ok uçları

Yazının icadından önceki dönem olan tarih öncesi devirler sınıflandırılırken insanların kullanmış oldukları araç gereç ve madenlerden yola çıkılmıştır. Buna göre tarih öncesi Taş Çağı ve Maden Çağı şeklinde dönemlendirilmiştir. Yazının icadıyla birlikte tarihî çağlar başlamıştır. Taş Çağı: Eski Taş, Orta Taş ve Yeni Taş Çağı olmak üzere kendi içinde çağlara ayrılırken Maden Çağı da (Görsel 2.13) Bakır, Tunç ve Demir Çağı olarak dönemlere ayrılmıştır. Zamanla bu dönemlendirmeye, üretim ve yerleşme biçimiyle yaşam koşullarını belirleyen diğer etkenler de eklenmiştir.

BİLİYOR MUSUNUZ?

Üç Çağ Sistemi

C. J. Thomsen (Tamsın) 1836 yılında ilk defa "Üç Çağ Sistemi"ni kurmuş böylece taş, tunç ve demir sıralaması günümüze kadar tarih öncesi arkeolojinin kronolojik sıralamasını oluşturmuştur. 1865 yılında J. Lubbock (Labık) "Üç Çağ Sistemi"ni ayrıntılı bir şekilde yeniden ele almıştır. Buna göre Taş Çağı; Eski ve Yeni Taş Çağı yani Paleolitik ve Neolotik Çağ'a ayrılmıştır.

Tarih öncesi devirlerin, başlangıç ve bitiş zamanları bölgelere göre farklılıklar gösterir. Yazıdan önceki dönemlerde bütün toplumların aynı sıralamayı takip etmemesi, tarih öncesi devirleri birbirlerinden kesin olarak ayırmayı zorlaştırmıştır. Bu nedenle tarih öncesi dönemlendirmede daha çok bölgesel olarak adlandırmalara gidilmiştir (Tablo 2.1).

CEVAPLAYALIM

Ateşin kullanılmasının, insan hayatına etkileri nelerdir?

Tablo 2.1: Tarih Öncesi Dönemlendirme Tablosu

	Anadolu	**Mezopotamya**	**Mısır**
Paleolitik (Eski Taş)	2,5 milyon yıl önce başlamış ve MÖ XVI binyıllarına kadar sürmüştür.	1,1 milyon yıl önce başlamış ve MÖ XII binyıllarına kadar sürmüştür.	MÖ 8.000-7.500 yılları arasında yaşanmıştır.
Mezolitik (Orta Taş)	MÖ XVI binyıllarında başlamış ve MÖ IX bininci yıllara kadar sürmüştür.	MÖ XII binyıllarında başlamış ve MÖ X bininci yıllara kadar sürmüştür.	MÖ 7.500-5.000 yılları arasında yaşanmıştır.
Neolitik (Yeni Taş)	MÖ 8.500-5.800 yılları arasında yaşanmıştır.	MÖ 10.000-5.200 yılları arasında yaşanmıştır.	MÖ 5.000-3.500 yılları arasında yaşanmıştır.
Kalkolitik (Bakır)	MÖ 5.800-3.400 yılları arasında yaşanmıştır.	MÖ 5.500-3.100 yılları arasında yaşanmıştır.	MÖ 4.000-3.000 yılları arasında yaşanmıştır.
Tunç	MÖ 3.400-1.200'lere kadar sürmüştür.	MÖ 3.200-1.000 yılları arasında yaşanmıştır.	MÖ 3.000-1.070 yılları arasında yaşanmıştır.
Demir	MÖ XIII. yüzyılda başlamış ve MÖ 330'lara kadar devam etmiştir.	MÖ 1.000 yıllarından sonra yaşanmıştır.	MÖ 1.070-330 yılları arasında yaşanmıştır.

Görsel 2.14
Yarımburgaz Mağarası (İstanbul)

Görsel 2.15
Karain Mağarası (Antalya)

BİLİYOR MUSUNUZ?

- Konya, Akşehir Dursunlu fosil yatakları, Anadolu'da insan varlığına ilişkin kalıntıların ele geçirildiği en eski buluntu yeridir.
- İstanbul, Yarımburgaz Mağarası'na (Görsel 2.14) günümüzden 270 bin-390 bin yıl önce ilk insanların yerleştiği tespit edilmiştir.
- Antalya, Karain Mağarası (Görsel 2.15), Anadolu'da insana dair en eski kemik kalıntılarını barındırması açısından çok önemlidir.

2.2. YAZININ GELİŞİMİ

Âlim unutmuş, kalem unutmamış.

Bir amaç ancak yazıya geçirildiği zaman güç kazanır.

Söz kulağa, yazı uzağa gider.

Söz uçar, yazı kalır.

TARTIŞALIM

Yukarıdaki sözlerden hareketle yazının insan hayatındaki önemi ile ilgili neler söylenebilir?

İlk Çağ'da Mezopotamya'daki dinî inanışlara göre her şey tanrıların malıydı. Tanrılar için çalışan insanlar, ürettiklerini mabetlerde birleştirirdi. Herkes elde ettiği ürünü, tanrının evine yani mabede teslim etmek zorundaydı. Rahipler, vatandaşların teslim ettiği ürünü tabletlere resmederdi. Bunun sonucunda Sümerler, mabet ekonomisinin zorunluluğu ile sembol yazısını (piktograf) icat etti.

BİLİYOR MUSUNUZ?

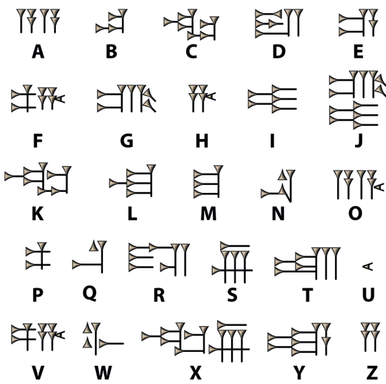
Piktografik Yazı

Başlangıçta insanların kayıt tutmalarına yardımcı olmak için kullanılan bu yazı, sembol şeklindeki işaretlerden oluşmuştur. Piktografik yazıda avuç içine sığabilecek bir kil tablet üzerine kareler çizilir ve anlatılmak istenenler sembollerle verilirdi. Yazı yaygınlaştıkça semboller giderek küçülmüş ve işaret kümeleri hâline gelmiştir. İşaretler çiviye benzetildiği için bu yazıya "çivi yazısı" denmiştir (Görsel 2.16).

Sümerlerin kullandığı ilk yazılı kil tablet örneklerine Uruk kentinde rastlanmıştır. Bu tabletler, tahıl çuvalları ve büyükbaş hayvan listelerinden oluşan tapınağın muhasebe kayıtları şeklindedir. Dolayısıyla ilk yazı örnekleri; hesaplar, tarihler, malın cinsi gibi bilgileri içeren ziraat ve ticaret kayıtlarından oluşmaktadır.

Yazılı Kültürün Başlaması

Yazının icadı, tarihî devirlerin başlangıcı kabul edilir. İnsanoğlu yazı sayesinde birikimlerini, nesilden nesile sağlıklı bir şekilde aktararak günümüze kadar ulaşmasını sağlamıştır. Zamanla yönetim alanında da kullanılan yazı; antlaşmalar, yazışmalar, yasalar, yıllıklar, savaş hikâyeleri biçiminde gelişmiştir. Böylece insanoğlu yazının icadından günümüze kadar olan süreçte her alanda önemli gelişme kaydetmiştir.

Görsel 2.16
Çivi yazısı

Okullar

Yazının kesintisiz bir biçimde devam etmesi, tapınak ve krallıkların yazıcı yetiştirmek için kurdukları okullarla mümkün olmuştur. Sümerlerde, okullara "Tablet Evi" adı verilmekteydi. Okuma yazma öğrenmek isteyen öğrenciler bu okulda kil parçaları üzerine aynı heceleri tekrar tekrar yazarak yazı yazmayı öğrenmeye çalışırdı.

Kazı çalışmaları sırasında öğrencilere ait çalışma tabletleri bulunmuştur. Sümer okullarında öğretim ve eğitim metotları hakkında bilgi veren okul tabletleri serisinden bir metin şu şekilde tercüme edilmiştir:

— Tablet evinin oğlu, günlerden beri nereye gidiyorsun?
— Tablet evine gidiyorum.
— Tablet evinde ne yapıyorsun?
— Tabletimi okuyor, kahvaltımı yiyorum.
— Tablet evi kapandıktan sonra eve giderim.

Sümerler, öğretmene tablet evinin babası, öğrenciye ise tablet evinin oğlu demiş ve okulu bir aile ocağı gibi kabul etmiştir. Böylece Sümerler, yalnız yazıyı icat etmekle kalmamış, onun öğretilmesi ve yayılması için de çalışmıştır (Kınal, 1971, s.8-9'dan düzenlenmiştir).

Görsel 2.17
Hiyeroglif

YORUMLAYALIM

Sümerler'in yazıyı icat etmesi insanlık tarihinde ne gibi değişikliklere neden olmuştur?

Sümerlerden sonra çivi yazısı Akad, Babil, Asur, Hitit ve Urartu gibi medeniyetler tarafından geliştirilmiştir. Hiyeroglif yazısını (Görsel 2.17) kullanan Mısırlılar, yazı aracı olarak papirüs (Görsel 2.18) ve fırça gibi araçlar kullanmıştır. Böylece yazının taşınabilirliği kolaylaşmıştır. Mısır yazısı, 24 sessiz harften oluşan Fenike alfabesinin gelişmesine de model olmuştur. Bu alfabeden Sami, sonrasında da Latin alfabesi geliştirilmiştir. İlk kez Bergama'da hayvan derisinden üretilen parşömenler birleştirilerek kitap hâline getirilmiştir. Çin medeniyeti ise parşömenden daha ucuza mal olan tekstilden yapılan kâğıdı üretmiştir. VIII ve IX. yüzyıllarda İslam medeniyeti kâğıt üretimini yaygınlaştırmıştır.

Görsel 2.18
Papirüs üzerine hiyeroglif örneği

CEVAPLAYALIM

Yazının ve yazı araçlarının gelişimine hangi milletler katkı sağlamıştır?

Yazı; bilgi, beceri ve tecrübelerin tekrar edilmesinin önüne geçerek eski birikimlerin üzerine yenilerinin eklenmesini sağlamıştır. Her toplum, yazıyı devraldığı toplumun dilinden ve kültüründen etkilenmiştir. Böylece toplumlar arası yazı geçişiyle birlikte dil etkileşimi de görülmüştür. Hâkim güçlerin egemenlik altına aldığı milletlere kendi dillerini kabul ettir-

meleri bu etkileşimi hızlandırmıştır. Örneğin Hint kültürünün yayıldığı alanlarda Sanskritçe, İran medeniyetinin hâkim olduğu bölgelerde Farsça, Türklerin hâkimiyetine giren bölgelerde Türkçe ve Çin kültürünün etkin olduğu alanlarda Çince hâkim olmuştur. Benzer şekilde Roma İmparatorluğu'nun hâkim olduğu yerlerde Latince, Büyük İskender'in ele geçirdiği geniş coğrafyada Yunanca ve Emevilerin hükmettiği yerlerde Arapça hızla yayılmıştır. Bunun sonucunda yazılı kültür ve bu kültür çevresinde etkili olan diller, farklı toplulukları çeşitli medeniyetler çevresinde birleştirmiştir.

İlk Çağ'da Bilim

Bilim, insanlığın ortak ürünüdür ve kökleri ilk insanlara kadar uzanır. Günümüzde ulaşılan medeniyetin gelişiminde her milletin az ya da çok payı bulunmaktadır. Tarihî süreç içinde Mısır, Yunan, Çin, Hint, İran, Arap ve Türk gibi milletlerden bilim insanlarının çalışmaları, medeniyetin gelişmesine katkı sağlamıştır.

Bilimin konusu; eski çağlarda din, efsane, felsefe gibi ruhsal ve el sanatları, tarım gibi günlük ihtiyaçları gidermeye yönelik konulardır. İnsanların günlük ihtiyaçlarını karşılarken elde ettiği bilgi ve teknik daha sonraki çağlarda ortaya çıkan bilimsel gelişmelere kaynaklık etmiştir.

Görsel 2.19
Güneş saati
(İstanbul Arkeoloji Müzesi)

Geçmişte gözlem yoluyla öğrenilen gezegenlerin hareketleri, gazların özellikleri, kaldıraç, sarkaç ve gelgit gibi bilgiler; günümüzde de geçerliliklerini sürdürmektedir. Eski dünyada gözlem ve tecrübe yoluyla elde edinilen bilgiler zamanla astronomi, coğrafya ve tıp gibi bilimlerin doğmasına kaynaklık etmiştir (Görsel 2.19).

BİLİYOR MUSUNUZ?

Bilim; evrenin veya olayların bir bölümünü konu olarak seçen, deneye dayanan yöntemler ve gerçeklikten yararlanarak sonuç çıkarmaya çalışan düzenli bilgi, ilim demektir. Tek bir yöntemi bulunmayan bilim, genel geçerlik ve kesinlik nitelikleri gösterir. Bilim amacına, konusuna, kaynağına, yöntem ve alanına göre farklı sınıflamalara tabi tutulabilir.

İlk çağlardan beri insanlar; içinde yaşadığı doğayı, doğa varlıklarını ve olaylarını gözlemleme ihtiyacı duymuştur. İnsanların tarım yapabilmesi için mevsimlerin zamanını önceden bilmesi gerekmektedir. Bu durum ancak takvim bilgisi ile gerçekleşebilirdi. Bu nedenle gökyüzündeki doğa olaylarını ve varlıklarını gözlemleyerek anlamaya çalışan insanoğlu, astronomi ilminde hızlı bir gelişme sağlamıştır. Astronomideki bu gelişme; matematik, fizik, kimya gibi temel bilimlerin gelişmesini hızlandırmıştır.

İlk insanlar, doğa ile ilişkisinde basit teknik becerileri kullanmıştır. Gökyüzü olaylarının izlenmesi, kaydedilmesi ve yorumlanması; günümüz modern astronomi bilimine temel oluşturmuştur. Örneğin modern astronomideki matematiksel

dayanaklar ilk defa Mezopotamya'da kullanılmıştır. Mezopotamya uygarlıkları, ziggurat adı verilen tapınaklarda gözlem yaparak gök biliminde bilimsel gözlem yöntemini keşfetmiş ve bilgileri tablolaştırmıştır. Ay ve Güneş tutulmalarını hesaplayan bu medeniyetler; Merkür, Venüs, Mars, Jüpiter, Satürn gibi gezegenlerin de varlığından haberdardır. Ayrıca bir yılın uzunluğunu bugünkü hesaba göre sadece 4,5 dakikalık bir hata ile bulmuşlar ve bu birikimleriyle takvim yapmışlardır.

İnsanların, eski dünyada astronomi bilimini öğrenmesindeki amaç; dünyayı anlama merakı, yaşamlarını rahat ve güvenli kılmaktır. Günümüz modern bilim anlayışında ise amaç, her alanda ileriye gitmek ve gelişmektir. Bilimsel bilginin temelleri eski çağlarda atılmış ve bilimsel alandaki ilerleme günümüzde de artarak devam etmektedir.

Görsel 2.20
Eski tıp aletleri

Eski çağlardan itibaren insanoğlunun en büyük isteklerinden biri, ölümsüzlük ve uzun yaşama arzusudur. Bunun sonucunda hastalıklarla mücadele etmesi gerektiğini anlayan insanoğlu bu hastalıkları tedavi etmek amacıyla (Görsel 2.20) elindeki bilgileri kullanarak tıp ilminin ilk gelişmelerini ortaya çıkarmıştır.

Mezopotamya'da Hekimlik

Mezopotamya'da hekimliğin en basit şekli, hekimlerin suya bakarak hasta hakkında bilgi vermeleri şeklinde olmuştur. Bu sebeple olsa gerek ki hekimleri "suyu tanıyan kimse" olarak tanımlamışlardır. Hekim bir kabın içine su koyup suyun üzerine bir damla zeytinyağı damlattıktan sonra damlanın şekli ve hareketine göre hastanın iyi olup olmayacağı hususunda bilgi vermiştir (Uncu, 2013, s.107-118'den düzenlenmiştir).

ÖRNEK METİN

Eski Çağ'da coğrafya, daha çok matematik ve tarih ilmiyle iç içe gelişme göstermiştir. Bu çağda düşünür ve gezginler; eserlerinde tarih, coğrafya ve matematikle ilgili bilgileri bir arada işlemiştir. Örneğin Amasya'da yaşamış ve coğrafya konusunda çalışmış Strabon, Anadolu ve çevresinde yaptığı geziler sonucunda on yedi bölümden oluşan "Coğrafya" isimli eseri yazmıştır (Görsel 2.21). Eserinde Yunan, Anadolu, Mezopotamya, İran, Mısır gibi gezip gördüğü yerleri anlatmış ve bu yerlerin tarihinden de bilgiler vermiştir.

Görsel 2.21
Strabon Heykeli (Amasya)

Archimedes (Arşimet) ilkesine göre "Bir sıvıya bırakılan ve dengedeki cisme uygulanan kaldırma kuvveti, cismin ağırlığına eşittir". Archimedes'in yaşadığı döneme kadar gemiler ahşaptan yapılırdı. Çünkü tahtadan başka bir malzemeden yapılırsa geminin batacağına inanılırdı. Archimedes'in havuzdaki hamam tasının batmayışını gözlemleyerek suyun kaldırma kuvvetini bulmasından sonra gemiler metal malzemeden de yapılmaya başlanmıştır.

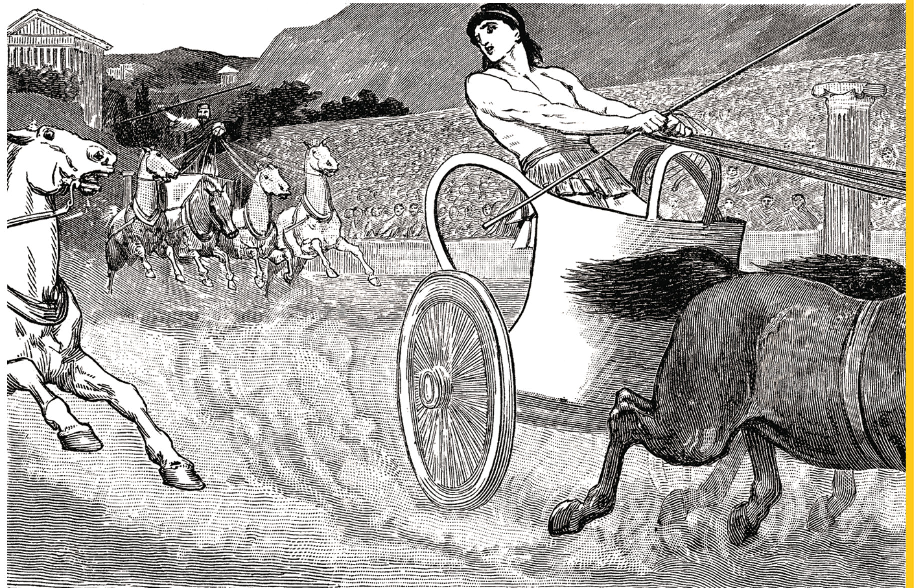
BİLİYOR MUSUNUZ?

2.3. İLK ÇAĞ'DA BAŞLICA MEDENİYET HAVZALARI

MÖ 3200	Sümerlerin yazıyı bulması
MÖ 2375	Urkagina Yasaları'nın çıkarılması
MÖ 1900	Anadolu'da yazının kullanılmaya başlanması
MÖ 1700	Hammurabi Kanunları
MÖ 1296	Kadeş Savaşı
MÖ 1280	Kadeş Antlaşması
MÖ 1260-1250	Truva Savaşları (Görsel 2.22)
MÖ 1230	Ege Göçleri
MÖ 776	İlk Olimpiyatlar (Görsel 2.23)
MÖ 753	Roma'nın Kuruluşu
MÖ 680	Lidyalıların parayı kullanmaya başlamaları
MÖ 550	Pers İmparatorluğu'nun kurulması
MÖ 359	İskender İmparatorluğu'nun kurulması
MÖ 330	Pers İmparatorluğu'nun yıkılması
MÖ 323	İskender İmparatorluğu'nun yıkılması
0	Hz. İsa'nın doğumu
313	Milano Fermanı
325	İznik Konsülü
330	Roma İmparatorluğu'nda Hristiyanlığın resmî din hâline gelmesi
375	Kavimler Göçü
395	Roma İmparatorluğu'nun ikiye ayrılması
476	Batı Roma'nın yıkılışı

Görsel 2.22
Truva Savaşlarında kullanılan at heykeli (Çanakkale)

Görsel 2.23
İlk olimpiyatlardan bir yarış (İllüstrasyon)

İran Medeniyeti

Geniş topraklara sahip Persler, satraplık denilen eyalet sistemini oluşturmuşlardır. Gelişmiş bir posta teşkilatı kuran Persler, Sardes'ten başlayıp başkentleri Sus'a kadar uzanan Kral Yolu'nu yapmışlardır (Harita 2.2).

Hint Medeniyeti

Hint medeniyetinde, matematikçiler sıfırı ilk defa kullanmıştır. Fakat sıfırı sayı olarak kabul etmemişlerdir. Sayı sistemindeki bu erken tarihli gelişme, aritmetiğin gelişim hızını etkilemiştir.

Çin Medeniyeti

Çinliler; barut, pusula, kâğıt ve matbaayı icat etmiştir. Galileo'dan (Galilo) önce güneş lekeleri konusunda bilgi vermiştir. Günümüzde de kullanılan geleneksel tıbbın tedavi yöntemleri olan masaj ve akupunkturu kullanmışlardır.

Harita 2.2
İlk Çağ'da İran, Hint ve Çin medeniyetleri

Harita 2.3
İlk Çağ'da Mezopotamya medeniyetleri

Mezopotamya Medeniyetleri

Ulaşım, mimarlık, madencilik, çömlekçilik, dokumacılık, çiftçilik ve kanal yapımında gelişmişlerdir. Mezopotamya medeniyetleri (Harita 2.3) aritmetik işlemlerde çarpım tablosunu kullanmış ve dört işlem yapmıştır. Alan ölçümleri ve su kanalları açmak için geometriden yararlanmıştır. Dairenin alanı ve silindirin hacmini bulmuş ve "pi" sayısı için 3,125 değerini belirlemiştir. Çemberi 360 dereceye bölmüşlerdir. Mezopotamya'da astronomi gelişmiş, Ay ve Güneş tutulmaları hesaplanmış ve takvim yapılmıştır. Bir saat 60 dakikaya, bir dakika da 60 saniyeye bölünmüştür. Bir hafta 7 gün kabul edilmiştir.

Sümerler, MÖ 3200'de çivi yazısını bulmuştur. Sümerler, "Ziggurat" adı verilen tapınaklar inşa etmiştir. Bu tapınaklarda gözlem yaparak gök biliminde bilimsel gözlem yöntemini keşfetmiş, bilgileri tablolaştırmışlar ve astronomi alanında ilerlemişlerdi. Ay ve Güneş tutulmalarını hesaplamış; Merkür, Venüs, Mars, Jüpiter, Satürn gibi gezegenleri tespit edilmiştir. Takvimlerini ay yılı esasına göre hazırlayan Sümerler, bir yılın uzunluğunu sadece 4,5 dakikalık hata ile hesaplamışlardır. Sümer Kralı Urkagina, MÖ 2375'te tarihte bilinen ilk yazılı kanunları çıkarmıştır.

Babiller; mimaride gelişmiş, Babil Kulesi ve Babil'in Asma Bahçeleri gibi eserler inşa etmişlerdir. Kral Hammurabi tarafından Hammurabi Kanunları hazırlanmıştır.

Asurlular ise kara kolonileri kurmuş ve yaptıkları ticaret yolları sayesinde Anadolu'yla güçlü bir ticaret bağı oluşturmuştur. Bu ticaret faaliyetleriyle Asurlular, Sümerlerden öğrendikleri yazıyı Anadolu'ya getirmiş ve burada tarih çağlarının başlamasını sağlamışlardır. Asurlu tüccarlar, başta Kaniş (Kültepe) olmak üzere Anadolu'nun pek çok yerinde pazarlar kurmuştur.

Yunan Medeniyeti

Yunan kentlerinde yapılan seçimler, cumhuriyet ve demokrasinin ilk izleri kabul edilir. Başta Aristoteles (Aristo) olmak üzere Yunan bilginleri, bitkilere ve hayvanlara ilişkin bilimsel bilgileri derleyerek botanik ve zooloji alanlarının temellerini atmıştır. Miletli Thales (Tales) ve Pythagoras (Pisagor); matematik, astronomi ve felsefe alanında önemli çalışmalar yapmışlardır.

Harita 2.4
Yunan, Anadolu, Mısır ve Doğu Akdeniz medeniyetleri

Anadolu Medeniyetleri

Hititler, Pankuş adında bir meclis oluşturmuştur. Hititlerde Tavananna denilen kraliçe yönetimde söz sahibi olmuştur. Hitit Kanunlarında evlenme, boşanma, nikâh, nişan gibi aileyle ilgili hususlara yer verilmiştir. Hititler, gelişmiş hukuk kurallarıyla kadın haklarına kanunlarında yer vermiştir. Anal denilen yıllıklar tutmuşlardır.

Lidyalılar, insanlık tarihinde ilk kez madenî parayı (sikke) basmışlardır.

Frigler, özellikle tarım alanında ve dokumacılıkta gelişmişlerdir. Tapates adı verilen halı ve kilimleri dokumuşlardır.

Urartular ise taş işçiliğinde gelişmiştir. Van Kalesi'nin yanında su kanalları, su bentleri ve mezar odaları inşa etmiştir. Zengin demir, gümüş ve bakır yataklarına sahip olan Urartular, maden işleme sanatında ilerleme kaydetmiştir.

Mısır Medeniyeti

Nil Nehri etrafında ortaya çıkan Mısır medeniyeti İlk Çağ'daki en büyük medeniyetlerden biridir. Mısırlılar, hacim ve alan ölçmeyi hesaplamış ve piramit adı verilen anıt mezarlar (Görsel 2.24) yapmışlardır. Mimari, astronomi, matematik ve tıp alanında ilerlemişlerdir. Mısırlılar, güneş takvimini kullanmış, yılı 365 gün olarak hesaplamış ve bir günü 24 saate bölmüşlerdir.

Görsel 2.24
Giza Piramitleri (Mısır)

Doğu Akdeniz Medeniyeti

Fenikelilerin yapmış oldukları kolonicilik sayesinde Akdeniz Havzası'nda ticari ve ekonomik etkileşim gelişmiştir. Akdeniz'in ilk uzman gemicileri ve tüccarları olan Fenikeliler, ticari faaliyetleri sayesinde çivi yazısı ve hiyeroglifin yerine Fenike alfabesini geliştirmiştir. Bu alfabeyi Yunanlılar ve Romalılar geliştirerek bugünkü Latin alfabesi oluşturulmuştur.

İbranilere kadar çok tanrılı din inanışı yaygınken İbraniler tek tanrılı semavi din inancını benimsemiştir (Harita 2.4).

2.4. İNSAN VE GÖÇ

TARTIŞALIM

Geçmişten günümüze insanın günlük yaşamını kolaylaştıran gelişmeler nelerdir?

İnsanlığın yeryüzündeki serüveninde toplumların sosyal ve ekonomik aşamaları; avcılık-toplayıcılık, çobanlık, tarım ve uygarlık şeklinde sıralanabilir. Bu aşamalarda tarımın öğrenilmesiyle başlayan süreç, insanlık için önemlidir. Güneş, su ve ekilebilir araziler açısından elverişli bölgelerde yaşayan bu dönem toplumları, doğal çevrelerinden daha fazla yararlanabilecekleri bilgi ve tecrübeye ulaşmıştır. Bu birikime ulaşan insanları yeni kaynak arayışına yönlendiren nedenlerden birisi nüfus artışıdır. Doğal çevresini keşfedemeyen ve sınırlı bir alanda yaşayan insanlar, artan nüfusun beslenme ihtiyacını karşılamak için yeni arayışlara girmişlerdi. Bunun sonucunda toprağı işlemeyi keşfetmişler ve hayvanları evcilleştirmişlerdir.

Görsel 2.25
Konar-göçerlerin yaşam alanı

İnsanlar, yerleşik hayata geçtikten sonra beslenmek için av hayvanlarını izlemeyi ve yer değiştirmeyi bırakmıştır. Bu süreçte konar-göçer yaşamı (Görsel 2.25) devam ettiren toplumlar olsa da yerleşik toplumlar karşısında giderek sayıları azalmaya başlamıştır.

Göçebeler ve Yerleşikler

En eski çağlardan, yani insanoğlu besinini sağlamak için toprağa bağlandığından beri göçebe ve yerleşikler hep karşı karşıya gelmiştir. Her şey onları ayırır ve birbirlerini küçümsemelerine neden olur. Çiftçiler için önemli olan küçük bir kasaba, bacası tüten bir kulübe, tohum atarken sabanın ardında bıraktığı iz, bir verdiğinde beş ya da on katıyla geri dönen mucizevi tohumdur. Göçebelerse uçsuz bucaksız diyarları, özgürlüğü ve onlara hayat veren sürüleri yeğlerlerdi. Göçebeler kaçacak yeri ve yolu olmayan çiftçilere bir anda sel gibi baskın yapar ve ganimetleri topladıktan sonra geldikleri gibi hızla çekip giderler. Hiç olmazsa yalnızca kendilerine yakın yerlerde bulunanlara saldırmakla yetinseler ama hayır tam aksine yerleşim yerlerine yakın yerleşik kavimlere saldırmayıp onları gözetip korurlar; belki iyi tanıdıklarından, belki de ihtiyaçları olduğundan, bilemiyoruz. Onlar uzaklara gitmeyi, Çin ya da İran'da iyi örgütlenmiş büyük imparatorluklara saldırmayı yeğlerlerdi (Roux, 2006, s.37-38'den düzenlenmiştir).

YORUMLAYALIM

Konar-göçerler ile yerleşik toplumların karşılıklı ilişkileri hakkında neler söylenebilir?

Toplulukların Yeni Coğrafyalara Hareketleri

Geçmişten günümüze insanoğlu, zorunluluklar nedeniyle veya istediği yaşam koşullarına ulaşmak için yaşadığı yerleşim yerlerinden ayrılarak yeni yerler bulma gayreti göstermiştir. Tarihin her döneminde yaşanan ve toplumsal hayatın her aşamasında görülen bu göç hareketleri, insanlık tarihinin seyrini derinden etkilemiştir. Zaman içerisinde artan veya azalan bir seyir takip eden göçlerin gerçekleşme nedenleri farklılıklar göstermektedir. Yerleşim yerleri ve iklimdeki değişikliklere bağlı geçim sıkıntısının yaşanmaya başlanması, politik değişiklikler, inanç gruplarının baskı altına alınması gibi gelişmeler; göçlerin siyasi, ekonomik, dinî ve coğrafi nedenlerini oluşturur.

Ege Göçleri, "Deniz Kavimleri Hareketi" olarak da ifade edilmiş, MÖ XIII. yüzyıl sonları ile MÖ XII. yüzyıl başlarında iki aşamada yaşanmıştır. Göçleri gerçekleştiren toplumlar genellikle Ege ve Akdeniz'deki adalardan geldiği için tarihçiler bu göçlere Ege Göçleri ismini vermiştir (Görsel 2.26). Bu göçler ilk olarak Yunanistan'dan başlamıştır. Yunanistan'ın dağlık bir coğrafyaya sahip olması, tarım alanlarının yetersizliği, nüfus artışı ve kıtlığın yaşanması bu göçlerin nedenlerindendir. Ayrıca Doğu Avrupa ve Balkanlardan güneye inen Dorlar, Akalar gibi kavimler Yunanistan'daki kavimlerin doğuya doğru sürüklemesinde etkili olmuştur. Mısır'a kadar uzanan Ege Göçleri sonucunda Mısır Devleti, verdiği güçlü mücadele ile kendisini korurken Anadolu'daki Hitit Devleti ise yıkılmıştır.

Görsel 2.26
Ege Göçleri

BİLİYOR MUSUNUZ?

Amurru (Babil) Göçleri
Amurrular, MÖ III. binyılın son yüzyıllarında Arabistan'dan Filistin ve Suriye çevresine göç etmişler ve daha sonra buradan da doğuya doğru göçlerini sürdürmüşlerdir. Elamlar ile birlikte Sümer Devleti'nin yıkılmasında başlıca rolü oynamışlardır.

Akad Göçü
Akad göçü, MÖ III. binde Sami kökenli olan Akadların, Suriye'den Fırat Nehri'ni izleyerek Sümer ülkesine doğru yavaş yavaş gerçekleştirdiği göçlerdir. Bu göçler sonrasında Akadlar, Sümer kent kültürünü özümsemiş ve bu kültürü sonraki toplumlara aktarmıştır.

Hurri Göçleri
Mezopotamya ve çevresine MÖ III. binyılın sonlarında büyük bir göç dalgasıyla kuzeyden gelen Hurriler; Doğu Anadolu, Orta Fırat Havzası ve güneyde Filistin'e kadar geniş bir alana yayılmıştır.

Frig Göçleri
Frigler, Makedonya ve Trakya'dan Boğazlar yoluyla Anadolu'ya göç eden Trak boylarındandır. Bu göçler, MÖ 1200-800 yılları arasında yaşanmıştır.

Görsel 2.27
Kudüs'ten göç

İlk Çağ'da insanlar sosyal, ekonomik, siyasi ve coğrafi nedenlerin yanı sıra dinî sebeplerden dolayı da göç etmek zorunda kalmıştır. Semavi dinlerin yeryüzünde yayılmaya başlamasıyla eski dinlerinden vazgeçmek istemeyen devlet yöneticileri veya topluluklar bu yeni dine geçen insanlara baskılar yapmıştır. Bu baskılar neticesinde semavi dinlere inanan insanlar, inançlarından vazgeçmeyerek kendilerine uygulanan dinî baskılardan dolayı göç etmeyi tercih etmiştir. Bunun İlk Çağ'daki örnekleri olarak Filistin bölgesindeki Yahudi sürgünleri ve ilk Hristiyanların Roma baskısından kaçmaları gösterilebilir.

MÖ 587 yılında Babil Hükümdarı II. Nabukadnezar, Yahuda Krallığı'nı istila ederek Kudüs Mabedi'ni tahrip etmiş ve nüfusun büyük bir kısmını sürgün etmiştir (Görsel 2.27). Bu olaydan 70 yıl sonra Babil, Pers Kralı Kiros tarafından ele geçirilmiş ve sürgünde olan Yahudilere dönüş izni verilmiştir. Yahudilerin yaşadığı bu topraklara Perslerden sonra Büyük İskender ve Roma İmparatorluğu hâkim olmuştur. Yahudiler, MS 66-73 tarihleri arasında Roma yönetimine karşı isyan etmiştir. Bu isyan nedeniyle Roma orduları Kudüs'e yönelerek Yahudileri bölgeden göç etmeye zorlamıştır. Romalılar, başta Mısır olmak üzere hâkimiyetleri altındaki farklı ülkelere Yahudileri sürmüştür.

Günümüzde siyasi nedenlerle yaşanan göçlere örnekler veriniz.

CEVAPLAYALIM

Romalılara karşı direnişleri devam eden Yahudilerin ikinci isyanı MS 132-135'te gerçekleşmiştir. Fakat Romalıların üstünlüğü karşısında direnemedikleri için yeniden sürgün edilmişlerdir. Bu olaydan sonra Romalılar tarafından Filistin'e dönmeleri yasaklanan Yahudiler, kitleler hâlinde buradan dünyanın dört bir yanına göç etmiştir.

İlk Çağ'da dinleri nedeniyle baskıya maruz kalan diğer bir inanç grubu da Hristiyanlardır. Hristiyanlık, I ve II. yüzyıllarda özellikle fakir halk arasında Roma İmparatorluğu sınırları içerisinde hızlı ve gizlice yayılmıştır. Roma imparatorları bu şekilde imparatorluk içinde yayılan Hristiyanlığa karşı tepki göstererek onların ibadet etmelerini yasaklamıştır. Buna rağmen Hristiyanlığın yayılmaya devam etmesi sonucunda Roma İmparatorluğu, IV. yüzyılda Hristiyanlığı önce serbest bırakmıştır sonra da resmî din olarak kabul etmiştir. Roma İmparatorluğu'nda Hristiyanlık serbest bırakılmadan önce Roma baskısından kaçarak Anadolu'ya gelen ve burada inançlarını gizlice sürdürmeye çalışan ilk Hristiyanların izleri Kapadokya ve Antakya'da görülebilmektedir (Görsel 2.28).

Görsel 2.28
Karanlık Kilise (Ürgüp)

Hristiyanlığın ilk yılları puta tapan Roma Devleti'nin ağır baskıları altında geçmiş bu da Hristiyanları büyük şehirlerden kayalık ve gizli alanlara kaçmaya yöneltmiştir. Bölgede ilk Hristiyan yerleşmeler, Aziz Paulus'un bir misyonerlik gezisi sırasında burayı keşfetmesiyle başlar. Hristiyanların bölgede yaygın olarak görülmeye başladığı dönem, III. yüzyıldır. Roma Kralı Diokletien'in Hristiyanlara uyguladığı baskı ve takibat, I. Konstantin'in Hristiyanlığı kabul etmesiyle sona erdi. Bu tarihten sonra Romalılar ve Bizanslılar Kapadokya halkını asimile etme gayreti içinde olmamıştır.

Görsel 2.29
St. Pierre Kilisesi (Antakya)

ÖRNEK METİN

Antakya ve İlk Hristiyanlar

Antakya ve Tarsus, Hristiyanlığın ilk döneminde önemli bir role sahiptir. Hz. İsa'dan sonra Kudüs'teki Hristiyanlar baskı ve takip altına girince Antakya çok güvenli bir propaganda ve sığınma yeri hâline gelmiştir. Bunun için de Hz. İsa'dan hemen sonra Havariler bu bölgeye seyahat etmeye başlamıştır. Antakya Kilisesi'nin temelini, bu Havarilerden Petrus, Barnaba ve St. Paul atmıştır. Antakya, Anadolu'nun çevresindeki coğrafyalar için Hristiyanlığın açılan bir kapısı hâline getirmiştir (Görsel 2.29). Hristiyanlığın ilk asrında Antakya Kilisesi'nin rolü olmasaydı, Doğu'da ve Asya'da Hristiyanlığın yayılma şansı olmayacaktı. Asya ve Afrika'da, kültürel ve dinî varlıklarını devam ettiren Süryani, Keldani ve Nasturi Hristiyanlarının var olmasında Antakya Havariyyun Kilisesi'nin kurucularının önemli katkıları olmuştur (Aydın, 2003, s.5-16'dan düzenlenmiştir).

İlk Çağ'ın Tüccar Toplulukları

Asurlar, MÖ II. binin başlarından MÖ 612'de yıkılışına kadar varlığını sürdürmüştür. Mezopotamya'nın doğal kaynaklardan yoksun olması Asurların politikalarında ticareti ön plana çıkarmıştır. Asurlu tüccarlar, başta Kaniş (Kültepe) olmak üzere Anadolu'nun pek çok yerinde ticaret merkezleri kurmuştur. Öyle ki Asurların iki yüzyıl kadar Anadolu'da sürdürdükleri ticari faaliyetler, Koloni devri (MÖ 1950-1750) olarak isimlendirilir. Hâkimiyet alanlarını zamanla Doğu Anadolu, Güney Doğu Anadolu, Suriye, Filistin ve Mısır'a kadar genişletmişlerdir.

Fenikeliler, MÖ XII. yüzyılda siyasi bir güç olarak ortaya çıkmış ve MÖ II. yüzyıla kadar varlığını sürdürmüştür. Doğu Akdeniz sahil şeridinde genel olarak denizcilik ve deniz ticareti ile uğraşmışlardır. Bu denizci kavim, gemilerin inşası amacıyla gerekli keresteleri temin etmek için gelişmiş bir ormancılık faaliyeti de yürütmüştür. Doğu Akdeniz'de çok iyi bir ticaret ağı kurmuş olan Fenikeliler, Batı Akdeniz'de de ticaret kolonileri kurmayı başarmıştır. Zamanla Mısır, Kıbrıs, Girit ve Rodos dışında Sicilya, Sardunya ve İspanya'ya kadar uzanan birçok yerde ticaret kolonileri kuran Fenikeliler, bu sayede dünya deniz ticaretini kontrol etmeyi başarmıştır.

Harita 2.5
İlk Çağ'ın tüccar toplulukları

Lidyalılar, MÖ VII. yüzyılda Gediz ve Küçük Menderes vadileri merkez olmak üzere Kral Giges zamanında bağımsız bir devlet hâline gelmiştir. Lidyalılar, zengin maden yatakları ve verimli toprakları ile öne çıkmıştır. Madencilik, tarım ve hayvancılığın yanında başkenti Sard; altın madeni ve kuyumculuk sanatı ile tanınmıştır. Lidyalıların, insanlık tarihinde ilk kez madenî parayı (sikke), ücretli askerlerinin maaşlarını ödemek için icat ettikleri tahmin edilmektedir. Lidyalılar, bu icatla dünya ticaretinde yeni bir atılımı başlattı. Aristotales'in deyimiyle değiş tokuşun zorunlu gerekliliğinden para ortaya çıkmış bir başka tarz kazanç becerisi olan ticaret işi oluşmuştur.

Soğdlar, İslam öncesi Orta Asya tarihinde, merkezi Semerkant olmak üzere birçok şehir devletinden oluşurdu. V. yüzyılın ortasında Eftalitlerin (Ak Hunlar) ve 558 yılında Kök Türklerin hâkimiyetine giren Soğd bölgesi, özellikle Kök Türk zamanında Orta Asya'nın ekonomik, siyasi ve kültürel merkezi oldu. Soğdlu tüccarlar Kök Türk koruması altındaki Çin'den İtalya'ya kadar uzanan İpek Yolu üzerindeki ticareti kontrol etmiştir. İslam öncesinde olduğu gibi İslami dönemde de Soğdlar, İpek Yolu üzerinde etkin rol oynamayı sürdürmüştür (Harita 2.5).

2.5. KABİLEDEN DEVLETE

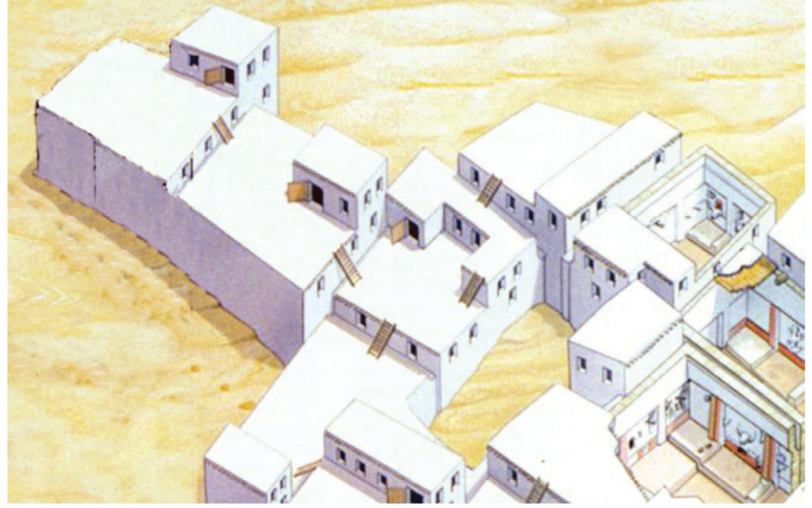
TARTIŞALIM

İnsanların birlikte yaşama gereksinimleri hangi kurumları mecburi hâle getirmiştir?

"Devlet; en üstün hayır, en yüksek kemal ve en yüksek saadete kendisi ile ulaşılan, kendi kendine yeten bir birliktir."

Farabi

İlk insanlar avcılık ve toplayıcılıkla hayatlarını devam ettirdikleri için besinin peşinden giderdi. İnsanoğlu tarımla birlikte yerleşik hayata geçince üretime başladı (Görsel 2.30). Ürettiği ürünleri saklayarak kuraklık dönemlerini daha rahat atlatan insanlar, ürünlerinin fazlalarını satarak ticari faaliyetlerde bulundu. Diğer taraftan tarımın ortaya çıkışı toplumların siyasi organizasyonlarında değişime yol açtı. İlk tarım toplumlarında ekonomik ve sosyal organizasyonun temel birimi 10-50 aileden oluşan topluluklardı. Avcı ve toplayıcı topluluklara göre hayat standartları biraz daha iyileşen bu yerleşimler, zamanla büyüyerek kabile konfederasyonlarını oluşturdu.

Görsel 2.30
İlk yerleşim yerleri

ARAŞTIRALIM

Günümüzde kabile anlayışına sahip topluluklar hangi bölgelerde yaşamaktadır? Araştırarak sonuçları sınıfta paylaşınız.

Kabile, aynı atadan gelen ve birbirine kan bağıyla bağlı bulunan büyük insan topluluğuna verilen isimdir. Çağlar içinde sayıları milyonlara ulaşan kabilelerin varlığından söz edilse de bu dönemde kabile organizasyonları genelde sayıları binlerle ifade edilen topluluklardır. Büyük devletler ve imparatorluklar kurulduktan sonra bile kabile konfederasyonları varlıklarını büyük oranda sürdürmüştür. Örneğin Anadolu medeniyetlerinden Urartular, Hititler, Frigler ve Lidyalılar; Mezopotamya'da Sümer, Babil ve Akadlar kabile konfederasyonlarının bir araya gelmesiyle oluşmuştur.

Görsel 2.31
Şehir devleti

Coğrafya veya iklimin hayat tarzlarını şekillendirmesiyle köyler ve kabile konfederasyonları zamanla şehir devletlerini oluşturmuştur (Görsel 2.31). İlk Çağ medeniyet alanlarına bakıldığında Mısır'da "nom",

Sümerlerde "site", İyon ve Dorlarda "polis" adı verilen şehir devletleri kurulmuştur.

Antik medeniyetlerdeki kabileler veya şehir devletlerinin başlarında kral veya feodal yöneticiler vardır. Bu yöneticiler merkezdeki büyük krala bağlıdır. Büyük kral güçlü ve dirayetli bir kişiyse merkezî bir devlet yapısı oluşmuş, güçsüzse kabileler merkezden bağımsız hareket edebilmiştir. İlk Çağ'da bazı güçlü krallar kendi ülkeleri dışındaki yerleri ele geçirmiş, farklı milletleri yönetimi altına almış ve imparatorluklar kurduğu da olmuştur.

İnsanoğlu, madenleri işlemeye başlamasıyla taşa göre daha dayanıklı, sivri ve kesici silahlar yapmaya başladı. Atı evcilleştirdi ve at arabasını yaptı. Zamanla bunları komşu devletlere üstünlük sağlamak adına savaş meydanlarında kullanan devletler, ordu ve komutanlarının gücü nispetinde büyük topraklara hükmetti. Bu devletler farklı ırkları, milletleri ve kültürleri yönetimleri altında birleştirerek imparatorluk görünümü kazandı.

İmparatorluk;

- Topraklarında oturan çeşitli milletleri egemenliği altında toplayan devlet biçimi,
- İçerisinde çeşitli unsurları (din, etnik köken, dil vb.) barındıran devlet modeli,
- Tarihsel olarak, kültürel, etnik, ekonomik ve toplumsal açıdan çeşitlilik arz eden farklı halkları bünyesinde toplayan büyük, politik ve bölgesel gövde olarak tanımlanabilir.

BİLİYOR MUSUNUZ?

İlk Devletlerde Gücün Meşruiyet Kaynağı

İlk Çağ'ın başından itibaren Mezopotamya, Mısır, Anadolu gibi bölgelerde geniş alanlara hükmeden güçlü siyasi oluşumlar ortaya çıkmıştır. Bu siyasi oluşumların çoğu monarşi ile yönetilmiştir. Krallar, yönetimdeki meşruluğunu yani güçlerini dinden almıştır. Bu nedenle ilk devletlerde gücün meşruiyet kaynağı tanrısaldır.

Anadolu'da MÖ 1700'lerde kurulan Hititlerde kralların, gücünü tanrıdan aldığına inanılır ve emirleri tanrının emriymiş gibi görülürdü (Görsel 2.32). Fakat krallar kendilerini tanrı olarak görmezlerdi. Bu yüzden Hititlerin yönetimi dine dayalı bir krallık veya teokratik bir monarşi olarak ifade edilebilir. Bir diğer Anadolu medeniyeti Urartularda krallar yaptıkları işleri tanrıları "Haldi" adına yaparlardı. Yani krallar tanrı değildi ama onun yerine hükmederlerdi.

İlk Çağ Yunan medeniyetinin temellerinin atıldığı Girit Adası'nda halk, soylular ve kral tarafından yönetilirdi. Yöneticiler; sanat, ticaret, din gibi hemen her konuda söz sahibi olup egemen sınıfı oluştururdu. Yöneticilerin din adına söz sahibi

Görsel 2.32
Hitit Tanrı heykeli

olması yönüyle yönetimleri teokratikti. Batı Anadolu'da güçlü bir medeniyet oluşturan İyonlar, genel olarak Yunan tanrılarına inanırlardı. Tanrılar adına yapılan tapınaklarda bulunan din adamları ve kâhinlerin, hükümdarlar üzerinde etkisi olsa da soyluların yani aristokrat sınıfın yönetimdeki etkisi daha büyüktü.

İlk Çağ'ın önemli bir diğer medeniyet merkezi olan Mezopotamya uygarlıklarından Sümerlerde yönetici olan "Ensi"ler yani rahip-krallar; en yüksek rahip, yargıç ve komutandı. Her kentte Sümerlerin saygı duyduğu tanrılara adanmış "ziggurat" adı verilen tapınaklar inşa etmişlerdi (Görsel 2.33). Bu tapınakları yöneten rahip sınıfı, kentin yöneticileri üzerinde etkiliydi. Asur ve Babillerde ise kral, büyük tanrıların yeryüzündeki temsilcisi olup onlar adına ülkeyi yöneten rahip krallardı. Kralın kutsal kişiliği tanrılara ve tapınaklara yaptığı hizmetlerle değerlendirilirdi. Ancak ünlü Babil Kralı Hammurabi, bu anlayıştan farklı olarak kendisini adaletin kralı olarak ifade etmiştir.

Görsel 2.33
Ziggurat
(Büyük Nanna Ziggguratı, Sümer)

Görsel 2.34
Firavun Tutankamon
(Sarkofaj)

Kendine özgü bir medeniyet oluşturan Mısır Krallığı'nın ilk dönemlerinde krallar, tanrının yeryüzündeki temsilcisidir. Başlangıçta tanrı olarak görülmeyen firavunlar ilerleyen dönemlerde tanrı olarak görülmeye başlanmıştır. İnsan şeklinde tanrı sayılan firavunlar; toprakların, malların ve insanların sahibi olarak görülmüş ve tanrı-kral olarak kabul edilmiştir (Görsel 2.34).

Makedonya Krallığı, diğer Yunan şehir devletlerinde olduğu gibi aristokrasi ile yönetilirdi. Aristokraside soylulardan oluşan konsül, pek çok yetkiye sahipti. Ancak Makedonya Kralı II. Philippos (Filip) Dönemi'nde bu durum değişmiş ve konsülün yetkileri sınırlandırılmıştır.

Makedonya Kralı II. Philippos, bütün Yunanistan'ı egemenliği altına alarak "Helen Birliği"ni meydana getirdi. II. Philippos'un bir suikast sonucu öldürülmesi üzerine oğlu III. Alexander (Aleksandır), Makedon Krallığı'nın başına geçti. Önce Anadolu'yu, sonra da Pers İmparatorluğu'nun topraklarını ele geçiren Büyük İskender, Hindistan'ın Pencap Havzası'na kadar ilerledi.

Pers Seferi ile Yunanlılar, kalabalık kitleler hâlinde Doğu ülkelerine göç ederek bir yandan kendi kültür ve uygarlıklarını bu ülkelere yaymış diğer yandan da Doğu'nun yüksek kültü-

ründen etkilenmiştir. Bu etkileşim sonucunda Yunan kültürü ile Anadolu, Mısır, Pers ve diğer kültürler birbiriyle kaynaşmıştır. Bu sayede Doğu ve Batı kültürlerinin sentezi olan Helenizm adında yeni bir kültür ortaya çıkmıştır. Helenizm, Asya ve Avrupa'da kurulacak imparatorlukları etkilemiştir (Harita 2.6).

Harita 2.6
Büyük İskender İmparatorluğu

Büyük İskender, doğunun gizemli dinlerinden etkilenmiş ve Mısır'da Amon-Ra rahipleri tarafından tanrı-kral ilan edilmiştir. Yine Batı Anadolu'da Didim Apollon Tapınağı kâhini tarafından "Zeus'un oğlu" olarak adlandırılmıştır. Böylece gücünü meşru hâle getiren Büyük İskender, Doğu kültürlerinden etkilenerek gücünün meşruiyet kaynağını tanrısallaştırmıştır.

MÖ VIII. yüzyılda bugünkü İtalya'da kurulan Roma İmparatorluğu, Büyük İskender'in egemen olduğu Akdeniz Havzası'na hükmetmiştir (Harita 2.7). Roma İmparatorluğu'nda sırasıyla krallık, cumhuriyet ve imparatorluk dönemleri yaşanmıştır. Krallık ve cumhuriyet dönemlerinde yönetim aristokratların elindedir. Kral, senatoya karşı sorumluydu. Cumhuriyet döneminde ise senato, Helenizm kültürünün etkisiyle işlevini kısmen de olsa kaybetmişti. Augustus (Agustus) Dönemi'nde yönetim saltanata dönüşmüş ve imparator; yönetimin başı, başkomutan, başyargıç ve başrahip konumuna gelmiştir. Roma İmparatorluğu'nun siyasi yapılanmasında Büyük İskender İmparatorluğu'ndaki gibi "Dünya İmparatorluğu" fikri gelişmiştir.

Harita 2.7
Roma İmparatorluğu

İlk Çağ medeniyetlerinde gücün meşruiyet kaynağı olan dinin yanında yöneticilerde soy kavramı da önemliydi. Örneğin Asurlarda bir kral zorla başa geçse bile kendinden önceki krallarla bir akrabalık bağı kurma gayreti içinde olurdu. Mezopotamya'da Sümerler, Babiller ve Asurlar ise dönem dönem siyasi güçlerini kaybetmiş fakat aradan birkaç yüzyıl geçtikten sonra yeniden kurulmuş ve güçlenmişlerdir. Siyasi güçlerin yeniden kazanılma durumu Mezopotamya'da Ur, İssin, Babil, Kassit, Kalde gibi sülalelerin soy dayanışmasının bir sonucudur.

Monarşi, siyasi gücün bir tek kişinin elinde bulunduğu ve yönetimin genellikle kan yoluyla aile bireylerine geçtiği yönetim biçimidir.

BİLİYOR MUSUNUZ?

Görsel 2.35
Atina Şehir Devleti
(Leo von Klenze, "Atina'daki Akropolis ve Areus Pagus'un Yeniden İnşası", 1846)

İlk Siyasi Organizasyon Türleri

Kurak bir iklime sahip olan Mezopotamya, sulama kanalları aracılığıyla tarımın yapıldığı fakat hayvancılığın yapılabileceği alanların sınırlı olduğu bir coğrafyadır. Bunun yanında maden, kereste, taş gibi doğal kaynakların bölgeden uzak olması, medeniyetin gelişmesi için büyük bir eksikliktir. Ancak bütün bu yoksunluklar toplumun daha iyi organize olmasını sağlamıştır. Bunun sonucunda Sümerlerde site olarak bilinen şehir devletleri ortaya çıkmıştır. Babil Devleti benzer bir yapıda olsa da iktidarı ele geçiren güçlü krallar merkezî otoriteyi daha da güçlendirmiştir. Bir diğer Mezopotamya medeniyeti olan Asurlular ise istilacı bir yapıya sahiptir. Mezopotamya dışında pek çok yeri yönetimine alarak imparatorluk görünümüne kavuşmuştur.

Hititlerde kralın yanında Pankuş adında bir meclis vardır. Kral alacağı kararlarda bu meclise danışmıştır. Tavananna denilen kraliçe de yönetimde etkilidir.

Görsel 2.36
Atina Eklesia Meclisi
(Louis Loeb)

Yunan medeniyetinin ortaya çıktığı coğrafya, dar bir sahil şeridine sahip olması ve yüksek dağlarla birbirinden ayrılması nedeniyle burada merkezî devletler kurulamamış, polis adı verilen şehir devletleri ortaya çıkmıştır. Atina ve Sparta gibi polisler arasında bitmek bilmeyen mücadeleler yaşanmıştır (Görsel 2.35). Bu mücadelelerde ayakta kalabilmek için şehir devletlerinin ordularını güçlendirme çabaları, geniş kesimlerin siyasal haklar elde etmesinde ve siyasi yapının demokratik bir nitelik kazanmasında etkili olmuştur. Bu doğrultuda şehir devletlerinde kralın hak ve yetkileri meclisler tarafından kısıtlanmıştır (Görsel 2.36). Kralın yetkilerinin azalması, onu denetleyen meclislerin yetkilerinin artmasıyla krallık artık saltanat olmaktan çıkmış ve krallar belirli bir sınıf tarafından seçilmeye başlamıştır. Böylece soylular, iktidarı ele geçirerek aristokratik yönetim anlayışını kabul ettirmiştir.

Aristokratlar arasından belli bir zümrenin, krallığı yönetme hakkının kendilerinde olduğunu iddia etmesi ve yöneticilerin sadece o gruptan seçilmesi oligarşi denilen yönetim anlayışını doğurmuştur. İlk Çağ Yunan kentlerindeki bu seçim, cumhuriyet ve demokrasi anlayışının ilk izleridir. Ancak seçimlerde sadece belli kişiler aday olabilmekte ve halkın tamamı değil sadece soylular oy kullanabilmektedir.

Daha sonraki dönemlerde Yunan medeniyeti içinde, soyluluğa dayalı ayrıcalıklı sınıf olan aristokratlara veya halka karşı zaman zaman güç kullanarak yönetimi ele geçiren kişiler olmuştur. Bu kişilere tiran bunların yönetimine de tiranlık denmiştir (Görsel 2.37).

Görsel 2.37
Tiran (Büst)

BİLİYOR MUSUNUZ?

Tiran Peisistratos Dönemi'nde Atina'da özellikle köylüler altın çağını yaşamıştır. Ancak oğulları aynı başarılı yönetimi sergileyememiş ve iki aristokrat tarafından öldürülmüştür. Böylece Atina'da tiranlık yönetimi son buldu. Sonrasında Atinalılar bu iki kişiyi tiranlığı yıktıkları için kahraman ilan etmiş ve heykellerini yaptırmıştır. Bunlar dikilen ilk kamu heykelleri olarak kabul edilir.

İlk Çağ'da Persler; İran, Anadolu, Mezopotamya, Mısır ve hatta Yunanistan'ın bazı bölgelerini içine alan büyük bir imparatorluk kurmuşlardı. Bu kadar geniş toprakları yönetmek için de Satraplık denilen eyalet sistemini oluşturmuşlardı. Bu sistemde ülke eyaletlere ayrılmış ve eyaletler Satrap adı verilen idareciler tarafından yönetilmişti. Satraplar merkezden gönderilen memurlar tarafından denetlenmişti. Ayrıca merkezî otoriteyi güçlendirmek ve eyaletler arasında iletişim kurmak amacıyla Persler, gelişmiş bir posta teşkilatı kurmuşlardı.

Kurduğu imparatorluğun yönetiminde Perslerden etkilenen Büyük İskender, satraplık idaresini benimsemiştir. Büyük İskender'in uyguladığı yönetim sistemi de Roma İmparatorluğu'na örnek olmuştur. Roma, satraplık idaresinde değişiklikler yaparak geliştirmiş ve eyalet sistemini uygulamıştır.

Roma'da kraldan sonra etkin bir danışma kurulu olan senatoya (Görsel 2.38), soylular girebilmişti. Roma toplumu; patriciler, plepler ve köleler olmak üzere üç sınıfa ayrılmıştı. Senatoda görev yapan soylu sınıfa patrici, Roma'ya sonradan gelip yerleşenlere de plep adı verilirdi. Köleler ise Roma'nın işgali altındaki ülkelerden getirilmiş, patricilerin evlerinde hizmetçilik ya da uşaklık yapan tarlalarda işçi olarak çalışan sınıftı.

Görsel 2.38
Roma senatosu
(Cesare Maccari,
"Cicero Denounces Catiline")

İlk Devletlerde Askerî, Sosyal ve Ekonomik Yaşam

Medeniyetlerin ekonomik yaşam ve askerî yapılarında coğrafya belirleyici bir unsurdur. Tarihî çağların başladığı yer olan Mezopotamya'da ekonomik hayatın temeli tarımdı. Kuraklık ihtimaline karşı ürünün depolanması ve dağıtılması amacıyla Sümerler, tapınaklarını depo olarak kullandılar. Bu ürünleri kayıt altına almak için kullanılan semboller sayesinde çivi yazısı icat edildi. Mezopotamya'da medeniyetin gelişimi yazının bulunmasıyla hız kazandı. İhtiyaçları karşılamak adına yapılan uzak mesafeli ticaret, bölge ekonomisi için hayati bir rol oynuyordu. Bu ticari faaliyetler, Mezopotamya medeniyetinin başka bölgelere yayılmasına da yardımcı olmuştur.

Görsel 2.39
Çömlekçi çarkı heykeli (Sümerler) (Chicago Oriental Müzesi)

Mezopotamya'da toplum; soylular, din adamları ve köleler gibi sınıflara ayrılmıştır. Halkın çoğunluğu tarım ve hayvancılıkla uğraşan çiftçilerdir. Toplumda marangozlar, yazıcılar, çömlekçiler, mimarlar, duvarcılar gibi zanaatkârlar ve zengin tüccarlar vardır. Günümüz modern yaşamında hâlâ önemli olan ulaşım, mimarlık, madenlerin işlenmesi, çömlekçilik, dokumacılık, çiftçilik, kanal yapımı gibi pek çok medeniyet unsurunun temeli, Mezopotamya'da atılmıştır. Ayrıca günümüzde de kullanılan çömlekçi çarkı, MÖ 4.500'lerde Sümerler tarafından kullanılmaya başlanmıştır (Görsel 2.39).

Batı Anadolu'da zengin tarım alanlarına ve maden yataklarına sahip olan Lidyalılar, Kral Yolu'nu kullanarak ticarette gelişmiş ve büyük bir refaha kavuşmuştur. Friglerin temel geçim kaynağı ise tarım ve hayvancılıktır. Tarım, başta hukuk olmak üzere Frig toplumunda hayatın her alanını etkilemiştir. Dokumacılıkta da gelişen Friglerden günümüze kalan tekstil parçaları vardır. İlk Çağ'da, Yunan coğrafyasında kurulan polisler, dağlık arazi nedeniyle yeterli hububatı üretememiştir. Bazı şehirler bu sorunu çevre bölgelerin kolonizasyonu yoluyla çözmeye çalışmıştır. Bu şehir devletleri gıda ihtiyaçlarını karşılarken ticari alanda da gelişme göstermiştir. Yunanlar; zeytinyağı, şarap ve imal ettikleri malların ihracına karşılık buğday ve hammadde ithal etmiş ve böylece ticari alanda da gelişme göstermiştir. Yunan Yarımadası'nın coğrafi yapısından dolayı İlk Çağ'da bu bölgede geniş topraklara hükmeden merkezî bir devlet kurmak çok zordur. Bu yüzden bu coğrafyada Atina, Sparta gibi şehir devletleri kurulmuştur.

BİLİYOR MUSUNUZ?

Ülkeleri dışında ele geçirilen toprakları kendilerine bağlayarak bazen de kendi vatandaşlarını o bölgeye yerleştirerek genellikle ticari faaliyetlerde kullanmak amacıyla oluşturulan idarelere koloni denir. Bu kolonilerin devletin idaresinde aktif olarak kullanılmasına da kolonicilik denir.

Büyük İskender, Doğu Seferi'ni Pers İmparatorluğu'na ait ticaret yollarını ele geçirmek amacıyla düzenlemiştir. 13 yıl gibi kısa bir sürede Makedonya'dan Hindistan'a kadar geniş

bir coğrafyada hüküm süren Büyük İskender, bu topraklarda ya kendi adına şehirler kurmuş ya da var olan şehirleri yeniden düzenlemiştir. Bunların başında Mısır'daki İskenderiye gelmektedir. Ayrıca Büyük İskender, Perslerin oluşturduğu yol ağlarını geliştirerek ticarete ve ulaşıma önem vermiştir.

Roma İmparatorluğu da kurulduğu coğrafya gereği deniz ticaretine ve kolonizasyon faaliyetlerine yönelmiştir. Şehir devleti olarak ortaya çıkan Roma, Yunan şehir devletlerinden farklı olarak yayılmacı bir politika izlemiştir. İlk Çağ'da askerî zaferlerle geniş bir alana yayılmış ve buralardan elde edilen ganimet, vergi ve insan gücü sayesinde maddi imkânlara ulaşmıştır. Ayrıca imparatorluğun yükselişinde, hâkimiyeti altına aldığı bölgelerde düzenli yol ağları kurmaları ve bu yolları güvenli hâle getirmeleri de etkili olmuştur.

Roma İmparatorluğu gelirlerinin önemli bir kısmını kolonizasyon faaliyetlerinden sağlamıştır. Romalı tüccarlar, Akdeniz ve Batı Avrupa'daki Roma topraklarında oluşan barış ortamından faydalanarak uzun mesafeli ticaret yapmıştır.

Görsel 2.40
Nil havzası

Mısır'da Nil Nehri etrafında verimli ovaların oluşması, Mısır'ın temel geçim kaynağının tarım olmasını sağlamıştır (Görsel 2.40). Mezopotamya'da topraklar özel mülkiyet iken Mısır'da tüm topraklar firavunlara aitti ve toprakları kullananlar kiracı durumundaydı. Üretim devlet tarafından planlanır, vergiler ve kiralar ekili topraklardan düzenli olarak Firavun adına toplanırdı. Ticaretin; Firavun'un adamlarının denetiminde olması, Mezopotamya'da olduğu gibi bağımsız, zengin bir tüccar sınıfının doğmasını engellemiştir.

Nil'in sularının taşması sonucu tarlaların sınırları birbirine karışmış ve bu tarlaları ayırmak için Mısır'da geometri ilmi gelişmiştir. Mısırlılar, yine bu taşkınların zamanını tespit etmek için güneş yılını hesaplamıştır. Ölümden sonraki yaşama inandıkları için ölülerini mumyalamışlar böylelikle insan vücudunu tanımışlar, tıp ve eczacılık bilimlerinde gelişmişlerdir (Görsel 2.41). Tanrı-kral anlayışına bağlı olarak firavunlar için piramit adı verilen anıt mezarlar yapılmıştır.

Görsel 2.41
Mumya (Mısır medeniyeti)

İlk Çağ'da yaşamış devletler, oluşturdukları medeniyeti ve sahip oldukları toprakları korumak adına askerî güce büyük önem vermişlerdir. Bazen ekonomik ve siyasi çıkarlarının çatıştığı devletlerle büyük savaşlar yapmak zorunda kalmışlardır. Örneğin silahlı güce önem veren Mısır Krallığı, donanımlı bir ordu kurmuş ve ülkesini genişleterek Mısır coğrafyasının dışındaki topraklar için savaşmıştır.

Kadeş Savaşı

Savaşın gerçek nedeni Mısır ve Hitit devletlerinin birbirine eşit kuvvetler hâline gelmesi ve bu iki büyük devletin ekonomik menfaatlerinin Kuzey Suriye toprakları üzerinde çatışmasıydı. Her iki devlet de bu topraklar üzerinde hak iddia ediyordu. MÖ 1296 yılında Mısır Firavunu II. Ramses'in orduları, Hitit ordularını kendi toprağı olan Suriye'de bulup yok etmek için yola çıktı. 5.000 kişilik tümenlerden oluşan II. Ramses'in ordusu, düzenli bir kuvvet olup her tümene bir Mısır tanrısının adı verilmişti. Ordu; zırh giymeyen, mızrak, kalkan, savaş baltası ve kılıç kullanan ağır piyadeler ile yay, sadak ve kalkanla donatılmış okçulardan oluşuyordu. Okçular genellikle savaş arabalarının üzerinde savaşıyordu. Böylece hızlı manevra yapabilen savaş arabalarıyla düşmanı uzaktan ok yağmuruna tutup piyadelerin ilerleyişini kolaylaştırıyorlardı.

Görsel 2.42
Kadeş Savaşı
(Duvar resmi)

Hitit ordusu piyadelerden ve savaş arabalarından oluşmaktaydı. Ana silahı mızrak olan piyadeler, korunmak için taşıdıkları kalkanları vücutlarının bir parçasıymış gibi kullanıyorlardı. Savaş arabaları ise Mısır ordusundakilere oranla daha hafif ve hızlıydı. Hitit savaş arabalarının içinde 1 sürücü, 2 mızraklı savaşçı yer almaktaydı. II. Ramses, ordusunu bölerek Hititler üzerine yürüdü. Ancak Hitit Kralı Mutavallis, II. Ramses'in bu hatasını değerlendiremedi ve iki ordu birbirine üstünlük sağlayamadı. II. Ramses, Kadeş'i alamamış ve Hititleri mutlak bir yenilgiye uğratamamıştı. Hititler ise saldırı üstünlüğünü kullanamamışlar ve planladıkları saldırıyı gerçekleştirememişlerdi. Her iki taraf kendilerinin galip olduğunu iddia ediyorsa da alınmış net bir sonuç yoktur. Tarihte en fazla savaş arabasının kullanıldığı muharebe olarak bilinen Kadeş Savaşı (Görsel 2.42) sonrasında II. Ramses, Hititler üzerine önemli olmayan birkaç sefer daha düzenlemiş ama yine sonuç alamamıştır. Mısır-Hitit çatışmalarının kesin olarak sonuçlanamaması iki tarafı da barış yapmaya zorlamıştır.
MÖ 1280'de yapılan "Kadeş Barış Antlaşması" tarihte bilinen ilk yazılı antlaşmadır (Archer-Ferris, 2006, s.21-27'den düzenlenmiştir).

YORUMLAYALIM

Mısır ve Hitit ordularınının birbirlerine üstünlük sağlayamamalarının nedenleri neler olabilir?

2.6. KANUNLAR DOĞUYOR

TARTIŞALIM

"Oğul ile babanın arasına girilmez,
Mayasıdır Hakan'ın, Türk töresi geçilmez!"
Türk Sözü
Türk töresinin siyasi ve sosyal hayata etkileri nelerdir?

Hukuk, toplum düzenini sağlamak için çıkarılmış ve devlet eliyle güçlendirilmiş kurallar bütünüdür. İnsanların toplum hâlinde yaşamaya başlaması ve ilk siyasi teşkilatların oluşmasıyla birlikte hukuka ihtiyaç duyulmuştur. İlk Çağ'da yapılan hukuk kuralları kaynağını akıl, gelenek ve kutsal kitaplardan almıştır. Yazının icadından önce hukuk kuralları, sözlü olarak nesilden nesile aktarılmıştır. Ancak yazıyı kullanmaya başlamalarına rağmen bazı milletler, hukuk kurallarını sözlü olarak kullanmaya devam etmiştir. Türkler de sözlü hukuk kurallarını uzun süre uygulamıştır. Hunlarda hukukun temelini, kaynağını geleneklerden alan sözlü hukuk kuralları yani töre oluşturmuştur. Coğrafyanın, hayat tarzının ve birlikte yaşama tecrübesinin etkisiyle oluşan töre; yazılı olmamasına rağmen sistemli, dinamik, etkili ve ihtiyacı karşılayacak bir yapıya sahiptir. Törenin toplumda çok güçlü bir yaptırımı vardır.

ARAŞTIRALIM

Türk töresinde hırsızlık, cinayet ve ordudan kaçma suçlarının cezası nedir? Bir metin hazırlayarak sınıfta okuyunuz.

Yazının icadıyla birlikte yazılı hâle gelen hukuk kurallarının ilk örnekleri Sümerlerde görülür. Baştanrı tarafından hükümdarlığın kendisine verildiğini ifade eden Sümer Kralı Urkagina, kötü idare sebebiyle meydana gelen yolsuzlukları, halkın huzursuzluğunu ve hoşnutsuzluğunu gidermek için bir adaletname hazırlamıştır. Urkagina, yaptığı kanunlarda önceki yöneticilerin rahiplerle birleşerek halkı sömürdüğünü ifade etmiştir. Yaptığı düzenlemelerle de daha çok borç affı gibi konuları işlemiş ve halkı rahatlatmaya çalışmıştır (Görsel 2.43).

Görsel 2.43
Urkagina Kanunları tableti
(Sümerler)

Urkagina Kanunları'ndan sonra Mezopotamya'da başka kanunlar da yapılmıştır. Bu kanunlar içerisinde Babil Kralı Hammurabi'nin yaptığı kanunlar önemli bir yere sahiptir. Her ne kadar Hammurabi kendini adaletin kralı olarak ifade etse de kanunlarını Tanrı Şamaş'ın önünde durduğu bir stelin alt kısmına yazdırmıştır. Bu stelde zayıfların ve öksüzlerin koruyucusu, Tanrı adına ülkeyi yöneten, adil ve insancıl hükümdar olarak kendisini tanıtır. Hammurabi Kanunları "dişe diş, göze göz" şeklinde değerlendirilen ve suçu işleyene aynı ağırlıkta cezayı içeren kanunlardır.

Hammurabi Kanunları hem daha önce yapılmış olan kanunların ve örf adet hukukunun bir derlemesiyle hem de zamanın ihtiyaçları dikkate alınarak oluşturulmuştur. 282 maddeden oluşan bu kanunların ön söz kısmında Baştanrı Marduk hakkında övücü sözler bulunmakta ve Marduk ile adalet tanrısı

Şamaş tarafından Hammurabi'nin nasıl kral seçildiği anlatılmaktadır. Ayrıca burada Hammurabi; adalet ve doğruluğu tesis ettiğinden, huzur ve refahı getirdiğinden söz etmektedir.

Hammurabi Kanunları'ndan örnekler

- Bir hırsız duvar delerek bir eve girmişse o deliğin önünde ölümle cezalandırılır ve oraya gömülür.
- Bir evde yangın çıkar ve oraya yangını söndürmeye gelen bir kimse, evin sahibinin malına göz dikip onun malını alırsa kendisi de aynı ateşe atılır.
- Bir adam bir çocuğu evlatlık alır ve oğlu olarak ona ismini verirse ve onu besleyip büyütürse büyümüş bu çocuk bir daha geri istenemez.
- Bir kişi hırsızlık yapsa eli kesilir.
- Bir kişi kendisiyle aynı sınıftaki bir kişinin dişine zarar verirse onun da dişi çekilir.
- Babasını döven evladın iki eli kesilir.
- Bir adamın gözünü çıkaranın gözü çıkarılır.
- Birisini suçlayan ispata mecburdur. İspat edemezse ölüm cezasına çarptırılır (Görsel 2.44).

Görsel 2.44
Hammurabi Kanunları
(Stel)
(Paris Louvre Müzesi)

İlk Çağ Anadolu medeniyetlerinden biri olan Hititler, gelişmiş bir hukuk sistemine sahiptir. Dönemin ihtiyaçlarına göre zamanla eklemeler yapılan Hitit Hukuku ile ilgili günümüze kadar ulaşan tabletler vardır. Hitit Kanunları, içerik bakımından Sami kavimlerinin kanunlarından farklı olup Sümer Kanunları gibi insancıldır. İşlenen suçların cezası daha çok maddi nitelik taşımaktadır. Hitit Kanunları'nda geleneksel düzenlemeler toplanmış, ölüm ve işkence cezaları yerine tazminat cezaları konmuştur. Hititler yalnız insanları değil hayvanları ve bitkileri korumak için de yasalar çıkarmıştır. Hitit Kanunları'nda; evlenme, boşanma, nikâh, nişan gibi aileyle ilgili hususlara yer verilmiştir. Ön Asya kavimlerinde boşanma sadece erkeğe tanınan bir hak iken Hititlerde kadınlara da bu hak tanınmıştır.

Hititler, hukuk tarihinde ilk defa kasten öldürme ile kazara adam öldürmeyi birbirinden ayırmıştır. Mezopotamya medeniyetlerinde olduğu gibi Hititlerde de cezalar belirlenirken sosyal sınıf farklılıkları esas alınmıştır. Ayrıca Hititlerde kollektif cezalar da uygulanmış yani bazı suçlarda ceza sadece o kişiye değil suçlunun ailesine de verilmiştir.

Hitit Kanunları'ndan bazı örnekler

- Hitit kanunlarında hırsızlığa ölüm cezası verilmez, çalınan malın üç katı gümüş ödeme cezası verilir ve ayrıca hırsızlık yapana dayak atılırdı.
- Başkasının tarlasını yakan bir kimse yakalanırsa tarlası yanan kişiye köle olarak verilir.
- Büyücülük yapan sosyal konumuna göre ölümle cezalandırılır ya da sürgün edilir.
- Bir kişi kralın hükmüne karşı gelirse onun evi harap edilir.

Görsel 2.45
On Emir

İbranilere kadar çok tanrılı din inanışı yaygınken İbraniler tek tanrılı semavi din inancını benimsemiş ve bunun sonucunda ilahi kökenli hukuk kuralları bu dönemde görülmeye başlanmıştır. "On Emir" olarak bilinen bu hükümler, İsrailoğulları'nın Mısır'dan çıkışlarından sonra Sina Dağı'nda Allah tarafından Hz. Musa'ya bildirilen emirlerdir. Yahudi inancına göre Tanrı ile İsrailoğulları arasında yapılan ahdi (anlaşma) içeren, Yahudiler'in kutsal kitabına Hristiyanlar, günümüzde "Ahd-i Atîk" (Eski Ahit) demektedir.

BİLİYOR MUSUNUZ?

Eski Ahit, Hz. Musa' dan yüzlerce yıl sonra kaleme alınmış olup günümüzde farklı nüshaları vardır. On Emir, Eski Ahit'in ilk ve en önemli kısmı Tevrat'ta geçmektedir (Görsel 2.45).

On Emir

1. Benden başka Tanrı'n olmayacak.
2. Kendin için oyma put, yukarıda göklerde olanın yahut aşağıda yerde olanın yahut yerin altında sularda olanın hiç suretini yapmayacaksın, onlara eğilmeyeceksin ve onlara ibadet etmeyeceksin.
3. Tanrı'nın adını boş yere ağzına almayacaksın.
4. Sebt gününü (cumartesi) takdis etmek için onu hatırında tutacaksın. Altı gün işleyeceksin ve bütün işini yapacaksın fakat yedinci gün efendin Rab'e Sebt'tir. Sen ve oğlun ve kızın, kölen ve cariyen ve hayvanların ve kapılarında olan garibin hiçbir iş yapmayacaksınız. Çünkü Rab gökleri, yeri ve denizi ve onlarda olan bütün şeyleri altı günde yarattı.
5. Babana ve anana hürmet edeceksin.
6. Öldürmeyeceksin.
7. Zina etmeyeceksin.
8. Çalmayacaksın.
9. Komşuna karşı yalan şahitlik yapmayacaksın.
10. Komşunun evine tamah etmeyeceksin, komşunun karısına yahut kölesine yahut cariyesine yahut öküzüne yahut eşeğine yahut komşunun hiçbir şeyine tamah etmeyeceksin.

CEVAPLAYALIM

Urkagina ve Hammurabi Kanunları'nın meşruiyet kaynakları nelerdir?

ÖLÇME VE DEĞERLENDİRME

A **Aşağıdaki terimleri birer cümleyle açıklayınız.**

Meşruiyet : ....

....

Monarşi : ....

....

Aristokrasi : ....

....

Mezopotamya : ....

....

B **Aşağıdaki soruları cevaplayınız.**

1. Eflatun, yazma teknolojisini insan belleği için bir dış tehlike olarak görmüş ve "Yazı teknolojisini elde edenler kendi belleklerini kullanmayı durduracaklar ve unutkan olacaklardır; kendi iç kaynakları yerine dış işaretlerle onları hatırlamak için yazıya bağlanacaklardır." demiştir.

   Eflatun'un yazı teknolojisini insan belleği için bir tehdit olarak görmesinin sebepleri neler olabilir?

2. Konar-göçerlerin askerî alanda üstün olmalarını sağlayan özellikler nelerdir?
3. Yazıdan önceki dönemde insanın hayat tarzını etkileyen unsurlar nelerdir?
4. Hammurabi Kanunları'nın genel özellikleri nelerdir?
5. Mısırlıların dinî inançlarının tıp ve mimariye olan etkileri nelerdir?
6. İlk Çağ'ın tüccar toplulukları hangileridir?

Görsel 2.46
Çatalhöyük (Konya)

7. Tarih öncesi döneme ait Çatalhöyük'te (Görsel 2.46) yapılan arkeolojik kazıların amaçları nelerdir?

C

Tarihi Aydınlatan Bir Yer: Göbeklitepe

“Bereketli Hilal” olarak gösterilen Yukarı Mezopotamya, insanlık tarihinin bilinen en eski yerleşim yeri olup Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde bulunan Urfa ve Harran’ı kapsamaktadır. Önemli inanç merkezlerine sahip olan bu bölgede kadim Sümer, Asur ve Bâbil gibi birçok medeniyet kurulmuştur. Bu bölgede yapılan arkeolojik kazılarda, geçmişi 12 bin yıl öncesine dayanan Göbeklitepe’nin keşfi, dinler tarihi açısından önemli veriler sunmuştur.

Göbeklitepe Tapınakları genellikle sonsuzluğu, bütünlüğü ve evreni simgeleyen daire formunda inşa edilmiştir. Tapınak alanındaki kaya yüzeylerinde çok sayıda daire sembolü yer almakta olup bu formlar Göbeklitepe’den sonra inşa edilmiş birçok tapınakta da görülmektedir.

Bazı bilim insanları, Göbeklitepe’nin bir gözlemevi olarak kullanıldığını ifade etmiştir. Tapınakların, yıldız ve gezegenlerle bağlantılı olduğu, gök cisimlerinin hareketlerini izlemek ve konumlarını belirlemek için kullanıldığı görüşü neredeyse bütün antik tapınaklar için dile getirilmiştir.

Bir tapınak olmanın ötesinde Göbeklitepe, karanlıkta kalmış bir inanç sisteminin en önemli kanıtı olarak günümüze ulaşmıştır. Neolitik Dönem’in erken evresine ait olan Göbeklitepe, bu dönemde yaşamış insanın inanç ve düşünce dünyasını ortaya koymaktadır. Göbeklitepe’nin yapısal ve biçimsel özellikleri o dönemde yaşayan insanın, sanıldığının aksine güçlü bir tanrı düşüncesine sahip olduğunu ve ileri düzeyde bir dinî sembolizm kullandığını kanıtlamaktadır.

Göbeklitepe’nin tarih boyunca inanç merkezi olan ve peygamberler şehri olarak bilinen Şanlıurfa’da bulunması, ülkemiz için ekonomik ve kültürel fırsat olmuştur. Anadolu’nun ne kadar kadim ve zengin bir kültürel dokuya sahip olduğunu kanıtlayan bu yapı, ortaya çıktığı günden beri birçok yerli ve yabancı araştırmacının ilgisini çekmiştir. İnanç turizminin en gözde mekânlarından biri olan bu tapınağın, ülkemize çok ciddi katkısının olacağı açıktır (Kurt ve Göler, 2017, s.1111-1138’den düzenlenmiştir).

Görsel 2.47
Göbeklitepe kalıntıları (Şanlıurfa)

Aşağıdaki soruları metinden yola çıkarak cevaplayınız.

1. Yukarı Mezopotamya’nın Bereketli Hilal olarak gösterilmesinin nedenleri neler olabilir?
2. Göbeklitepe’nin daha sonra inşa edilen tapınaklara etkisi nedir?
3. Göbeklitepe’nin bir gözlemevi olabileceğinin kanıtları neler olabilir?
4. Günümüzde Türkiye’ye katkı sağlayan diğer tarihî yapıtlar hangileridir?

Aşağıda verilen çoktan seçmeli soruları cevaplayınız.

1. Selin, hazırladığı proje ödevi sonrasında: "Yazıdan önceki dönemde insanın hayat tarzı, tabiata karşı verdiği mücadelesi, sosyal ilişkileri ve inançlarını öğrenebilmek için insanın bıraktığı izler göz önünde bulundurulur." değerlendirmesini yapmıştır.

Selin'in bu değerlendirmesine göre aşağıdakilerden hangisi bahsedilen dönemi niteleyen bir buluntu olamaz?

A) Ok ve yay B) Taş balta
C) Buğday fosili D) Kil tablet
E) Öğütme taşı

2. İlk Çağ'da Doğu ile Batı kültürlerinin kaynaşmasında;

I. uluslararası ticaret,
II. göçler,
III. Büyük İskender'in Asya seferi

durumlarından hangilerinin etkili olduğu söylenebilir?

A) Yalnız I B) Yalnız II
C) I ve III D) II ve III
E) I, II ve III

3. Aşağıdakilerden hangisi İlk Çağ Anadolu medeniyetlerinden biri değildir?

A) Hititler
B) Frigler
C) Urartular
D) Lidyalılar
E) Akadlar

4.
- Urartular tarım alanlarının sınırlı olması nedeniyle daha çok hayvancılık ve madencilikle uğraşmışlardır.
- Mısır'da Nil Nehri etrafında verimli ovaların oluşması Mısır'ın temel geçim kaynağının tarım olmasını sağlamıştır.

Buna göre medeniyetlerin ekonomik uğraşlarında belirleyici olan unsur aşağıdakilerden hangisidir?

A) Coğrafya
B) Irk
C) Din
D) Kültür
E) İhtiyaçlar

5. Aşağıdakilerden hangisi "kollektif ceza" kavramını açıklayan bir ifadedir?

A) Kadın ve erkeğe aynı cezanın verilmesi
B) Suçu işleyenin yakınlarının da cezalandırılması
C) Köle ile efendisinin farklı cezalara çarptırılması
D) Ölümle cezalandırma anlayışı
E) Bazı suçlarda kısas cezasının uygulanması

6. Aşağıdaki medeniyetlerden hangisi kolonizasyon faaliyetlerinde bulunmamıştır?

A) Fenikeliler
B) Asurlular
C) Frigler
D) İyonlar
E) Yunanlar

7. İstediği hayat şartlarına ulaşmak isteyen insanoğlu geçmişten günümüze yeni yerler bulmak amacıyla göç etmiştir. İklimdeki değişikliklere bağlı geçim sıkıntısının yaşanmaya başlanması, politik değişiklikler, inanç gruplarının baskı altına alınması gibi gelişmeler insanların yeni yerler aramasında etkili olmuştur.

Buna göre aşağıdakilerden hangisi İlk Çağ toplumlarında görülen göç hareketlerinin nedenleri arasında gösterilemez?

A) Sosyal
B) Dinî
C) Siyasi
D) Ticari
E) Coğrafi

8. Nil'in sularının taşması sonucu tarlaların sınırları birbirine karışmış, bu tarlaları ayırmak için Mısır'da .... ilmi gelişmiştir. Ölümden sonraki yaşama inandıkları için ölülerini mumyalamış böylelikle insan vücudunu tanımışlar, tıp ve .... bilimlerinde gelişmişlerdir.

Metindeki boşluklara aşağıdakilerden hangisinin yazılması doğrudur?

	I	II
A)	Matematik	Biyoloji
B)	Geometri	Astronomi
C)	Geometri	Fizik
D)	Matematik	Kimya
E)	Geometri	Eczacılık

9. Toplumların ekonomik uğraşlarında coğrafyanın önemli bir belirleyici olmasında;

I. Urartuların hayvancılık ve madencilikle uğraşması,
II. Fenikelilerin deniz ticaretinde ilerlemesi,
III. Atina ve Sparta'nın tarım alanında gelişmesi

durumlarından hangileri örnek olarak gösterilebilir?

A) Yalnız I
B) Yalnız II
C) I ve II
D) II ve III
E) I, II ve III

10. İlk Çağlarda Persler kurmuş oldukları satraplık adındaki eyalet sistemi ile çok geniş toprakları yönetmişler ve kendinden sonraki devletleri de etkilemişlerdir.

Buna göre;

I. İskender,
II. Roma,
III. Akad

imparatorluklarından hangileri Perslerin yönetimlerinden etkilenmişlerdir?

A) Yalnız I
B) Yalnız II
C) I ve II
D) II ve III
E) I, II ve III

3. ÜNİTE

ORTA ÇAĞ'DA DÜNYA

NELER ÖĞRENECEĞİZ?

- Orta Çağ'ın siyasi ve sosyal yapılarını
- Orta Çağ'da tarım ve ticaretin yaygın ekonomik faaliyetler olduğunu
- Orta Çağ'da Asya ve Avrupa'da askerî organizasyon biçimleri ile konar-göçer ve yerleşikler arasındaki bağlantıları
- İlk Çağ'ın sonlarından itibaren gerçekleştirilen hukuki düzenlemelerin günümüz evrensel hukuk ilkelerine temel oluşturduğunu

ÜNİTE KONULARI

3.1. ORTA ÇAĞ'DA SİYASİ YAPILAR
3.2. TARIMDAN TİCARETE EKONOMİ
3.3. ORTA ÇAĞ'DA ORDU
3.4. KANUNLAR GELİŞİYOR

KAVRAMLAR

- Konar-göçer
- Kast Sistemi
- Artı Ürün
- Askerî Teşkilat
- 12 Levha Kanunları
- Feodalizm
- İpek Yolu
- Kervansaray

HAZIRLANALIM

1. Günümüzdeki ticaret merkezlerinin özellikleri nelerdir?
2. Toplum hayatına kanunların etkileri nelerdir?
3. Orta Çağ'da Avrupa'da görülen yönetim biçimleri nelerdir?

Ünite Kapak Görseli: Orta Çağ'dan kalma bir kale (Belçika)

3.1. ORTA ÇAĞ'DA SİYASİ YAPILAR

TARTIŞALIM

"Geçmişteki uygarlıklardan bazıları neden yıkıldılar? Ben, uygarlıkların kaderlerinin yıkılmak olduğuna inanmıyorum."

Arnold Toynbee

Arnold Toynbee'nin uygarlıkların yıkılmasına inanmamasının nedenleri neler olabilir?

651 Sasani Devleti'nin yıkılması

711 Vizigot Krallığı'nın sona ermesi

1000 İslamiyet'in Hindistan'da yayılmaya başlaması

1054 Katolik-Ortodoks bölünmesi

1196 Moğol İmparatorluğu'nun kurulması (Görsel 3.1)

1215 Magna Carta (Manga Karta)

1227 Moğol İmparatorluğu'nun parçalanması

1295 İngiltere'de parlamenter sisteme geçilmesi

1337-1453 Yüzyıl Savaşları

1347-1351 Avrupa'da Veba Salgını

Görsel 3.1
Moğol İmpartorluğu ordusunda bir asker (Heykel)

Harita 3.1
Orta Çağ'da kurulan başlıca devletler

MS 395 yılında Roma İmparatorluğu'nun; Batı ve Doğu Roma olmak üzere ikiye ayrılması, Avrupa'da büyük siyasi gelişmelere sebep olmuştur. Batı Roma İmparatorluğu'nun 476'da yıkılmasından sonra Avrupa'nın sosyo-ekonomik ve kurumsal yapısında büyük değişiklikler yaşanmıştır. Roma İmparatorluğu'nun eski gücünü kaybettiği ve özellikle de bireyleri korumakta yetersiz kaldığı bu dönemde, Avrupa'da feodal siyasi yapılar ortaya çıkmıştır. Bu tarihten itibaren Germen kabileleri kendi devletlerini kurarak bugünkü Avrupa devletlerinin temellerini atmıştır. Avrupa'da Frank, Vizigot, Ostrogot, Sakson gibi Germen krallıkları kurulmuş ve bu krallıklar; siyasi üstünlüğü ele almıştır. Bu durum, Avrupa'nın güçlü bir devlet otoritesinden yoksun kalmasına, büyük bir karmaşaya sürüklenmesine sebep olmuştur.

Orta Çağ Avrupası'nda siyasi yapıyı şekillendiren ve bu döneme damgasını vuran sistem "feodalizm" olmuştur. Bu sisteme göre siyasi güç; krala ait olup kral, siyasi otoritesini mutlak sadakat koşuluyla ve kontrollü olarak derebeyleriyle paylaşmıştır.

Feodalizm

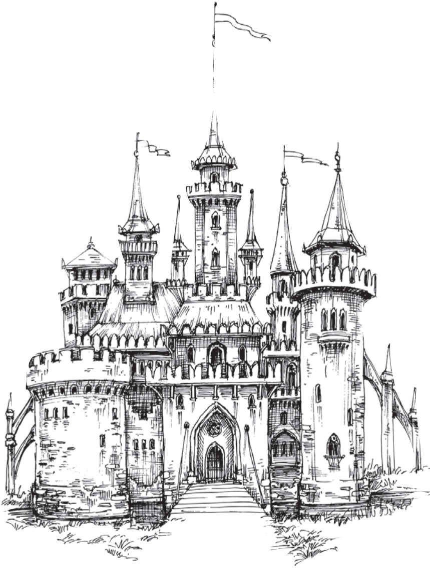
Feodal sistem; merkezî iktidarın yok olduğu, karışıklıkların ve güvensizliklerin yerleştiği, ticaretin neredeyse durduğu, kent yaşamının önemini yitirdiği bir ortamda ortaya çıkmıştır. Bu gelişmeler Avrupa'da ortaya çıktığı için feodalizm evrensel değil Batı toplumlarına özgü olarak kabul edilmektedir.

Batı Roma İmparatorluğu'nun yıkılma sürecine girmesiyle kıtlık ve savaş korkusu halkın can ve mal güvenliği endişesine kapılmasına neden oldu. Bundan sonra halk yaşadıkları bölgelerin büyük malikânelere (Görsel 3.2) sahip lordlarına sığınmaya başladı. Feodalite güçlü savaş lordlarının egemen güç kabul edildiği, zayıfların kendilerini efendilerine emanet ederek karşılığında sadakatle hizmet sözü verdikleri bir toplum yapısıdır.

Lordlar, kendisine sığınan köylü sınıfını korumak ve topraklarına toprak katabilmek için sadık bir silahlı güce ihtiyaç duymuştur. Böylece Avrupa'nın her yerinde bu lordlara bağlılık yemini etmiş savaşçı vassallar ortaya çıktı. Bunlar Orta Çağ'ın şövalye adı verilen profesyonel savaşçılarını oluşturdu.

Orta Çağ toplumunun temelini köylüler oluştururdu. Üst sınıfların refahı onun emeğine bağlıydı. Toprağın sahibi olan ve malikânede yaşayan lordlar, köylü ve ailesinin de sahibiydi. Kral; lord ve vassallarından malikâne sayısı oranında asker ve vergi toplardı.

Feodalizmde hiç kimse tam anlamıyla hükümran değildi. Bu yüzden kral, lord ve vassallar arasındaki mücadeleler, Orta Çağ Avrupası'nda uzun süren karışıklıklara, siyasal istikrarsızlıklara hatta savaşlara neden olmuştur (Ülgen, 2010, s.3-18'den düzenlenmiştir).

Görsel 3.2
Şato (İllüstrasyon)

YORUMLAYALIM

Feodalitenin güç kazanmasında etkili olan sebepler nelerdir?

Bizans olarak adlandırılan Doğu Roma İmparatorluğu Orta Çağ'da; Anadolu, Balkanlar, Mısır, Suriye, Filistin ve Kuzey Afrika coğrafyasında etkili olmuştur. Hellenizm ve Ortodoksluk gibi kültürel bileşenler sonucu Bizans İmparatorluğu, Batı Roma İmparatorluğu'ndan farklı bir siyasi yapı hâline gelmiştir. Roma İmparatorluğu bir çeşit cumhuriyet ile yönetilirken Bizans imparatoru gücünü tanrıdan alan otokrat bir lider konumuna gelmiştir. Bu siyasi anlayışıyla Bizans imparatorları özellikle Sasani ve Hellenistik Dönem monarşilerinden etkilenmiştir. Buna göre Bizans imparatoru, Hz. İsa'nın yeryüzündeki vekili olup sadece Hz. İsa'ya karşı sorumlu olmuştur.

BİLİYOR MUSUNUZ?

Otokrasi, monarşinin bir çeşidi olup bütün siyasi yetkiler kralın elindedir. Monarşiden farklı olarak otokraside, yönetim miras yoluyla değil, kişiler tarafından ele geçirilmiştir.

Güçlü bir devlet geleneğine sahip olan Sasaniler, Kafkasya, Mezopotamya ve İran'a hükmetmiştir (Harita 3.2). Pers devlet geleneğini benimseyen Sasani İmparatorluğu'nun yönetim şekli monarşiydi. İmparatorluğun başında Şehinşah (Kralların Kralı) unvanını kullanan hükümdar bulunmaktaydı. Sasani Devleti'nin hükümdarı olarak tanımlanan Şehinşah'ın gücü, devletin bekası açısından hayati bir öneme sahiptir. Neredeyse tüm şahların ölümünden sonra ortaya çıkan iktidar kavgaları, merkezî otoritenin zayıf düşmesine yol açmıştır. Kral çoğu kez kendisinden sonra başa geçecek kişiyi yardımcısı olarak tayin etmiş ve onun siyaset sanatını öğrenmesi için önemli eyaletlerden birinin başına getirmiştir.

Harita 3.2
Sasaniler

Sasaniler, krallarını kutsal kabul etmişler fakat Mısır firavunları gibi tanrı-kral anlayışını benimsememişlerdir. Bu krallar, Tanrı Ahuramazda'nın yeryüzündeki temsilcisi olarak mutlak otoriteye sahiptir. Bunun açık göstergesi, Sasani madenî paralarının bir yüzünde hükümdarın diğer yüzünde kutsal ateşin resmedilmesidir.

Sasani İmparatorluğu, doğuda Orta Asya, batıda Suriye ve Anadolu yönünde genişlemiştir. Bizans İmparatorluğu ile yaptıkları uzun savaşlar sonucunda, Anadolu'yu hâkimiyetleri altına alan Sasaniler, İstanbul'u kuşatmıştır. Ancak Bizans'ın özellikle deniz gücü karşısında etkisiz kalan Sasani Devleti, Anadolu'dan çekilmek zorunda kalmıştır. VII. yüzyılda Suriye-Filistin hattını fetheden Müslüman Araplar ise İran, Me-

zopotamya ve Kuzey Suriye'deki Bizans birliklerini yenilgiye uğratmıştır. Sasaniler, Hz. Ömer Dönemi'nde yapılan Nihavend Savaşı'nda yenilmiş ve 651 yılında yıkılmıştır. Bundan sonra İran, Kuzey Afrika, Hindistan, Orta Asya, Mısır ve Anadolu'da çeşitli İslam devletleri kurulmuştur. Malazgirt Savaşı'ndan sonra ilk dönem Türk Beylikleri ve Türkiye Selçuklu Devleti'nin kurulmasıyla Anadolu Türk yurdu olmuştur. Türkiye Selçuklu Devleti'nin zayıflaması sonucunda ikinci dönem Türk beyliklerinden olan Osmanlılar, Bizans'ın Anadolu'daki bütün topraklarını ele geçirmiştir. İstanbul içine sıkışan Bizans, sıradan bir devlet hâline gelmiştir. Orta Çağ boyunca varlığını sürdüren Bizans İmparatorluğu, 1453'te İstanbul'un Fethi'yle ortadan kaldırılmıştır.

Harita 3.3
Moğol İmparatorluğu

Tarihte var olmuş siyasi organizasyonlarda coğrafya, siyaset, ekonomi gibi unsurların yanında yöneten kişilerin liderlik vasıfları da önemlidir. Bu liderlerden biri de Moğol İmparatorluğu'nu kuran Temuçin'dir. Temuçin, 1206 yılında yapılan kurultayda Türk-Moğol boyları tarafından kağan seçilmiş ve Cengiz adını almıştır. Boylar hâlinde yaşayan Moğollar, Cengiz Han'dan önce teşkilatsız bir şekilde yaşamıştır. Moğol boylarını uzun mücadelelerden sonra bir araya toplayan Cengiz Han, istila hareketleri ile dünyanın en geniş kara imparatorluğunu kurmuştur (Harita 3.3). Cengiz Han hayattayken imparatorluk topraklarını dört oğlu arasında paylaştırmıştır.

BİLİYOR MUSUNUZ?

Başlangıçta yalnızca bir Moğol boyunun önderi olan Cengiz Han, ortalama 40 yıl içerisinde Eski Dünya'nın yaklaşık üçte ikisine yakın bir kısmını ele geçirerek haklı bir ün kazanmıştır.

Bu dönemde Moğollar üzerinde Şamanizm'in önemli bir etkisi vardır. Şamanların söyledikleri gerek toplum üzerinde gerekse idareciler üzerinde etkilidir. Büyük Şaman, 1206 kurultayında Temuçin'in Gök Tanrı tarafından seçildiği şeklinde kehanette bulunmuştur. Bu kehanetinde "Temuçin'le çocuklarına dünyanın bütün topraklarını bağışladım ve kendisine Cengiz Han ismini verdim." şeklinde Gök Tanrı'nın kendisine haber verdiğini söylemiştir. Böylece Cengiz Han'ın ve neslinin ilahi soya dayandırılması Şamanlar tarafından sağlanmıştır. Bu kutsallık Cengiz Han'dan sonra gelen hükümdarların, onun soyundan gelmesini meşrulaştırmıştır.

CEVAPLAYALIM

Gücün meşruiyet kaynağı bakımından Sasani, Bizans ve Moğol imparatorluklarının benzerlik ve farklılıkları nelerdir?

İmparatorluklarda Sosyal, Ekonomik ve Askerî Durum

Roma İmparatorluğu ile savaşan Germen kavimleri, Kavimler Göçü yaşanırken de birlikte hareket etmiştir. Soylu bir kökeni olmayan Germen kralları, Roma İmparatorluğu'nun eyalet yönetim sistemi gibi bir idari yapı kurmuştur. Bu eyaletlerin başında valiler görevlendirilmiştir. Eyaletlerden daha küçük yönetim birimleri kontlar tarafından yönetilmiştir. Her eyaletin kendi ordusu olup bu orduların her birine kumanda etme görevi de bir düke verilmiştir. Bu düzen, zamanla Avrupa'da feodal sistemi ortaya çıkarmıştır. Krallar, meclislerinde kontlarla piskoposlara danışarak karar almıştır. Kontlar, imparatorun tebaasını ruhban sınıfına itaate zorlamış, piskoposlar da halkı kontların yerel iktidarına tabi olmaya çağırmıştır. Ruhban ile soylular arasındaki birlikte yaşama geleneği, zaman içinde kökleşmiştir. Bu durum feodalizmin ve dogmatizmin Orta Çağ boyunca Avrupa'da egemen olmasını kolaylaştırmıştır.

Görsel 3.3
Veba salgını

Orta Çağ'da Avrupa'da Veba Salgını (1347-1351)

1347'nin sonunda Sicilya'da görülen veba, ilk olarak Bizans topraklarını vurmuş ve Avrupa'ya; Venedik, Cenova gibi liman kentleri üzerinden girmiştir. Ortaya çıkış nedeni kesin olarak bilinmeyen bu hastalık için değişik tedaviler ve korunma yolları geliştirilmiştir. Bu salgın nedeniyle Avrupa nüfusunun neredeyse yarısına yakını ölmüştür. Veba salgını (Görsel 3.3); ekonomik, sosyal, siyasi ve kültürel hayatı derinden etkilemiştir. Avrupa'nın demografik haritasını değiştiren bu hastalık, halkın psikolojik olarak güvensizlik ve korku yaşamasına neden olmuştur. Sosyal ilişkileri zayıflatmış, ticareti ve dini uygulamaları durma noktasına getirmiştir. Çok sayıda kişinin ölmesi her alanda bir değişime neden olmuştur. Sonuçları sadece Orta Çağ'ı değil sonraki çağları da ilgilendiren bu salgın hastalık daha sonraları kıtada tekrar görülmüş ama bu denli büyük etkiler yaratamamıştır (Genç, 2011, s.123 ve 146'dan düzenlenmiştir).

YORUMLAYALIM

Veba salgınının, Avrupa'da siyasi ve sosyal hayata etkileri neler olmuştur?

Bizans İmparatorluğu'nda hayat ve geçim tarzı ticarete dayanmaktadır. Çin ve Hindistan'dan gelen ticari ürünlerin Avrupa'ya sevk edilmesi, Bizanslı tüccarlar sayesinde olmuştur. Çin-Bizans ticaret hattının geçtiği yollar üzerinde hüküm süren Sasaniler, Bizans'ın ekonomik çıkarları açısından stratejik bir konuma sahiptir. İpek ticareti Bizanslılar ile Sasanileri karşı karşıya getirmiş ve Bizans İmparatorluğu, Sasanilere karşı Türklerle ittifak kurmuştur.

Sasani Devleti'nde ise ekonomi, topraktan alınan vergilere dayanmaktadır. Bu vergiler ile genellikle liman, köprü ve konaklama yeri gibi ticarete hız kazandıracak eserler yapılmıştır. Ayrıca vergilerle ordunun ihtiyaçları ve savaş masrafları da karşılanmıştır. Sasaniler, gelirlerini artırmak için üreticiyi destekleyen yasalar çıkarmış, zaten geniş olan ticaret ağını

daha da büyütmüştür. Ayrıca Hint Okyanusu'nda, Orta Asya'da ve Güney Rusya'da uluslararası ticarete egemen olmuşlardır. Bu kadar geniş bir coğrafyada hâkimiyet kuran Sasani Devleti'nde, Perslerdeki satraplık sistemine benzer daha merkezî bir eyalet sistemi uygulanmıştır.

TARTIŞALIM

"Ülkenin temeli vergidir, bu da adaletle yükselir, zulümle değil." Sasani Hükümdarı Erdeşir Babekan'ın bu sözü günümüz için de geçerli midir? Neden?

Moğol İmparatorluğu'nun merkezi konumundaki İç Asya'da iklim şartları tarım için elverişli değildi. Bu nedenle tarımla neredeyse hiç uğraşılmamış, halkın ana geçim kaynağı hayvancılık olmuştur. Hayvanlar için otlak arayışları sonucunda Moğollar, konar-göçer bir yaşam tarzını benimsemiştir. Ekonomileri her ne kadar hayvancılığa dayansa da yerleşik topluluklar ile ticarete önem vermişler, özellikle de canlı hayvan ticareti yapmışlardır. Cengiz Han, Celalleddin Harezmşah ile görüşmesi sırasında, "Dünyanın imarı ticaretle olur, onun için aramızdaki ticari münasebetleri geliştirelim." demiştir.

Görsel 3.4
Bizans ordusunda ücretli asker (İllüstrasyon)

Orta Çağ'da kurulan devletler siyasi güçlerini sadece ekonomik faaliyetlerle değil güçlü ordular kurarak da sağlamıştır. Bizans ordusunun asıl gücünü, eyalet birlikleri oluşturmuştur. XI. yüzyılın ikinci yarısında ise ücretli askerler (Görsel 3.4) ordunun aslî unsuru hâline gelmiştir. Bizans ordusunda; İngiliz, Frank, Norman, Bulgar, Gürcü, Peçenek, Kıpçak, Uz gibi ücretli askerler görev almıştır.

Bizans, Sasani ve Moğol imparatorluklarının orduları da güçlü, düzenli ve disiplinlidir. Bizans ordusunun çoğunluğu paralı askerlerden oluşurken Moğol ordusu gönüllü birliklerden oluşmaktadır. Moğol ordusu, Mao-dun (Mete Han)'un geliştirdiği onlu teşkilata uygun olarak on, yüz, bin ve on bin şeklinde bölümlere ayrılmıştır. Moğol ordusu hafif süvari birliklerinden oluştuğu için hızlı hareket kabiliyetine sahip olup bölükler hâlinde harekete geçebilmektedir. Birliklerin bu şekilde olması ordunun sevk ve idaresinde büyük kolaylıklar sağlamıştır.

Sasanilerde de Roma İmparatorluğu'nda olduğu gibi yönetime aristokratlar hâkimdir. Sasani İmparatorluğu'ndaki danışma meclisi, Roma'daki konsüllerle benzerlik gösterse de Sasanilerin soya bağlı hanedan üyelerinin mecliste etkin olması, Roma'dan farklılık göstermiştir. Ayrıca Sasani İmparatorluğu'ndaki siyasi meşruiyet ve idari yapı, dinî bir karakter taşımaktadır.

Moğol İmparatorluğu'nda kurultay adında bir danışma meclisi vardır. Bu kurultaydaki görevliler soylu oluşlarına göre değil liyakat esasına göre seçilmiştir.

ARAŞTIRALIM

Büyük İskender, Roma ve Sasani devletlerinin geniş coğrafyalara hükmetmelerindeki etkenler nelerdir?

3.2. TARIMDAN TİCARETE EKONOMİ

TARTIŞALIM

İlk çağlardan itibaren tarım üretimini artırmak isteyen insanlar hangi faaliyetlerde bulunmuş olabilir?

Artı Üründen Sosyal Sınıflara

Tarımla geçinen toplumlarda kuraklık, beraberinde kıtlığı getirdiği için önemli bir sorun olmuştur. Bu bölgelerde "artı ürün" üretmek ve bunları depolamak son derece önemlidir. Yağışın yeterli olduğu ve doğal besin kaynaklarının bol olduğu bölgelerde büyük bir anlam ifade etmeyen artı ürün, kurak bölgelerde hayati öneme sahiptir. Çünkü bu bölgelerde artı ürüne sahip olan yerleşim merkezleri avantajlı duruma geçmiş ve bu durum onlara güç kazandırmıştır. Örneğin Mezopotamya'nın kurak olması, sulamalı tarımı zorunlu kılmıştır. Bu yüzden bölgede sulama kanallarının yapılmasıyla üretim artmış ve ürün fazlası yani artı ürün ortaya çıkmıştır. Böylece artı ürünü organize etmek için üretimin planlanması, ürünün depolanması ve korunması gerekli hâle gelmiştir.

Ayrıca artı ürün, diğer ihtiyaçların karşılanması için değiş tokuşu geliştirmiş ve çiftçilik dışında yeni meslekler ortaya çıkarmıştır. Çiftçi, esnaf, tüccar, din adamı, savaşçı gibi yeni sınıflardan oluşan daha büyük topluluklar şehir toplumunun doğmasını sağlamıştır.

Artı ürünlerin bir merkezde toplanması ve halka buradan dağıtılması toplumda tabakalaşmayı ortaya çıkarmıştır. Örneğin Mezopotamya'daki tapınaklarda toplanan ürünlerin kaydını tutan din adamları, dağıtımı kontrol etmeye başlamıştır. Böylece tapınak rahipleri toplumda üst tabakayı oluşturmuştur. Mısır'da ise artı ürün firavunların sarayında toplanmıştır. Sermaye ve üretim araçlarının toplanma yeri olan firavunun sarayı, aynı zamanda ürünün de toplandığı bir zenginlik merkezi hâline gelmiştir (Görsel 3.5).

Görsel 3.5
Horus Tapınağı (Mısır)

Mezopotamya'da topraklar özel mülkiyet altında iken Mısır'da firavun, tüm toprakların sahibidir. Bunun yanında tapınak toprakları ve subayların emekleri karşılığında edindiği topraklar da vardır. Toprakları kullanan köylüler ise kiracı durumundadır. Sümerlerde toprak mülkiyeti; tapınaklara ait topraklar,

CEVAPLAYALIM

Artı ürünün insan yaşantısına etkileri nelerdir?

kent yöneticilerine ait topraklar ve ortakçı usulü ile işletilen köylülere ait topraklar olmak üzere üçe ayrılmıştır. Hititlerde ise toprak, küçük ve büyük tımar parçalarına bölünmüştür.

İlk çağlardan itibaren devletler vergi toplamaya ihtiyaç duymuştur. Özellikle savaş zamanlarında halktan vergi alınmıştır. Vergiler, genellikle emek yoluyla ödeme, ayni ödeme ve nakdî ödeme şekilleriyle tahsil edilmiştir. Mısır'da vergiler ve kiralar, tüm ekili topraklardan düzenli bir şekilde firavun adına toplanmış ve kamu binalarında çok sayıda insan çalıştırılmıştır. Mısır'da köylüler de ortakçı olarak vergi vermekle yükümlüdür. Sümerlerde ise hür vatandaşlar vergi ödemek zorundayken Urkagina, sosyal adaletsizliği önlemek için birçok vergiyi kaldırmıştır. Güçlü bir yapıya sahip olan Roma'da tarımdan elde edilen fazla ürünün vergilendirilmesiyle oluşan kaynaklar; orduyu, bürokrasiyi ve şehirli nüfusu beslemiştir.

İlk Çağ'da toplum; asiller, din adamları, hürler ve köleler gibi sınıflara ayrılmıştır. Toprağa sahip olan soylular, yüzyıllar boyunca geçerli olacak güçlü statüler kazanarak sosyal, ekonomik, siyasi gücün belirleyicisi olmuştur. Bu süreç tarım toplumlarının yönetim şekli olan monarşiyi ortaya çıkarmıştır. Tarihin bazı dönemlerinde monarşiler parçalansa da soylu sınıfa dayanan siyasal yönetimler varlığını sürdürmüştür. Doğal olarak da ilk ekonomik organizasyonlar soyluların ve monarşilerin gücüne göre şekillenmiştir.

Görsel 3.6
Karlstejn Kalesi (Çekya)

Orta Çağ Avrupası'ndaki feodalite sisteminde, ayni vergiler devam etmekle birlikte ordunun ihtiyaçları etrafı surlarla çevrili kalelerde yaşayan feodal beyler tarafından karşılanmıştır (Görsel 3.6). XIII. yüzyıldan itibaren devletler, giderlerini karşılayamadığı için düzenli vergilendirme uygulamasına başlamıştır. Zamanla para ekonomisinin gelişmesi vergilerin alınmasını kolaylaştırmıştır.

Batı ve Orta Avrupa ülkelerinde toprak sahibi olan senyörün; siyasi, ekonomik, hukuki ve askerî haklara sahip olduğu ve temeli toprak köleliğine dayanan toplum düzenine "feodalizm" denmektedir. Feodalizmde askerî ve mali hâkimiyetin devlete ait olması gerekirken bu haklara senyörler sahip olmuştur. Senyörler, kendisinin ve malikâne sınırları içerisinde bulunanların güvenliğini sağlamak zorundadır. Köleler, serfler ve hür köylüler, korunma ve adalet karşılığında senyörlere mal ve hizmet üretmekle yükümlüdür.

ARAŞTIRALIM

Orta Çağ Avrupası'nda feodalite egemenken Osmanlı Devleti'nde uygulanan toprak sisteminin özellikleri nelerdir? Bir slayt hazırlayarak sınıfta sunum yapınız.

İlk ve Orta Çağ'da Toplumsal Tabakalaşma

Toplumsal tabakalaşma, insanlar arasındaki ekonomik ve toplumsal eşitsizliğin görünür hâle gelmesidir. Buna göre toplumlar, hiyerarşik bir düzen içerisinde sınıflandırılır. Toplayıcılığa ve avcılığa dayanan ilk toplumlarda çok az tabakalaşma olmasına karşın tarımsal üretimin gelişmesiyle zenginliğin artması sonucu tabakalaşmada da artış olmuştur. Tarih boyunca kölelik, kast sistemi ve mevkiye bağlı sistem gibi toplumsal tabakalaşmalardan söz edilebilir. Toplum yapısında meydana gelen bu değişim, insanlık tarihini baştan başa değiştirmiştir.

Görsel 3.7
Hindu tapınağı
(Hindistan)

Kast sistemi, bir kişinin toplumsal konumunun yaşamı boyunca belirlendiği toplumsal bir düzendir. Hindistan'da görülen bu sistemin ekonomik kurallarını dinsel statüler belirlemiştir. Hindu inancına (Görsel 3.7) göre yaşam, geçici olarak beden kazanmaktır. İnsanın gelecek yaşamındaki statüsünü belirleyen onun bu hayatındaki eylem ve tutumlarıdır. Kast sistemi; Brahmanlar (din adamları), kşatriyalar (askerler), vaisyalar (çalışanlar) ve sudralar (işçiler ve köleler) sınıflarından oluşmuştur.

Kast grubunun üyesi, Brahmanlara saygılı olup kendi kastının görevlerini yerine getirirse diğer hayatında daha üst bir kastta doğacak eğer bunları yerine getirmezse daha alt bir kastın üyesi olarak yeniden dünyaya gelecektir. Kast toplumlarında farklı toplumsal gruplar birbirlerine kapalıdır. Bu sistemde herkes, bir daha terk edemeyeceği bir kast içinde doğar, bu kasttan eş seçer ve bu kast içinde ölür. Her kast bireyinin alabileceği eğitim ve yapabileceği meslek türleri bellidir. Bu düzende insanların diğer kastların üyeleriyle bağlantı kurmaları engellenmiştir. Kast sisteminin mevcut yapılanması dışında, köylerin ve yerleşim yerlerinin en uzak yerlerinde yaşamalarına izin verilmiş parya denilen bir sınıf daha vardır.

Kast sisteminin, Hindistan'ın siyasi birliğine etkileri nelerdir? CEVAPLAYALIM

Orta Çağ'da Ticaret

Orta Çağ'da Asya ile Avrupa arasındaki ticari faaliyetler genellikle ticaret yolları vasıtasıyla gerçekleşmiştir. Bu ticarette genel olarak ipek, ipekli kumaşlar, porselen, madenî eşyalar, kâğıt, baharat, tuz, cam eşya, şarap, at, hayvan ürünleri (deri ve postlar), değerli madenler, taşlar ve ziynet eşyaları (takılar) taşınmıştır. Bu ticaret yolları, ticari ürünlerin yanı sıra kıtalar arasında kültür alışverişine de imkân sağlamıştır.

Ticaret yolları üzerindeki ulaşım, kervanlar vasıtasıyla sağlanırdı. Kervanların en büyük yük taşıyıcısı develer, katırlar veya atla çekilen tekerlekli taşıtlardı. Hız ve gidilen uzaklık, hayvanın gücüyle sınırlıydı. Ulaşımın hayvan gücüne dayanması, seyahate katılanların sayısını kısıtlardı. Denizaşırı ulaşım, insan veya rüzgâr gücü ile gerçekleşirdi. Orta Çağ'da üç yelkenli gemilerin, pusula ve haritanın da kullanımıyla denizciliğin ticari değeri artmaya başladı. Orta Çağ'da gerek karada kullanılan hayvanların gerekse denizde kullanılan taşıtların hızı nedeniyle yolculuklar haftalar hatta aylar sürüyordu (Görsel 3.8).

Görsel 3.8
Kervan (İllüstrasyon)

Ticari mallar, kervanlarla uzun veya kısa süren yolculuklar sonucunda tüketiciye ulaşırdı. Farklı mesafelerdeki bu yolculuk bazen bir kentin ticari bölgesinde sonlanır veya bir ülkeden başka bir ülkeye devam ederdi. Kervanların konakladığı, mola verdiği ve ticari malların tüketiciye ulaştığı mekânlara tarih boyunca farklı isimler verilmişti. Bu mekanlardan biri olan hanlar; kervanların indiği, malların depolandığı, atölyelerin bulunduğu ve ticaretin yapıldığı yerlerdi. Hanlarda birden fazla dükkân olması durumunda buraya çarşı da denilirdi.

Ticari Mekanlar
Bedesten-Arasta
Han
Kapan
Ribat
Kervansaray
Pazar
Liman
Panayır

Arasta, genellikle aynı esnaf grubuna ait dükkânların bir sokak üzerinde sıralanması ile meydana gelmekteydi. Ribatlar ise İslamiyet'in ilk dönemlerinde daha çok korunma, savunma ve askerî amaçlı inşa edilerek karakol veya ordugâh olarak kullanılırdı. Sınır bölgelerinde yoğunlaşan bu yapılar, yüksek duvarlarla çevrili olup avlu ve gözcü kulelerinden oluşurdu. XI. yüzyıldan sonra sınırların genişlemesiyle birlikte iç bölgelerde kalan ribatlar, işlev değiştirerek ticari konaklama amacıyla kullanıldı. Bu yapı örneklerinin çoğu İpek Yolu gibi ticari yollar üzerinde bulunmaktaydı.

Kökeni ribata dayanan kervansaraylar da kervanların güvenliği ve konaklaması için ana yol kenarında tesis edilirdi. Kervansaraylar genellikle 8-10 saatlik yürüyüş mesafesinde, 35–40 km aralıklarla kurulurdu. Vakıf sistemi sayesinde günümüze kadar gelen kervansaraylar, yollar üzerinde kurulan ve kamu yararına çalışan ticari yapılardı.

Pazar ve panayırlar, Orta Çağ'ın ekonomik örgütlenmesinin en çarpıcı özelliklerindendir. Farklı coğrafyalarda değişik adlarla anılsalar da ikisinde de amaç aynıdır. Günümüzdeki fuarlara benzeyen panayırlar, XIII. yüzyılın sonuna kadar pek çok ülkenin ticaretinde önemli rol oynamış ve ekonomik hayata da canlılık getiren önemli bir unsur olmuştur.

Uzun süre çarşı ile aynı anlamda kullanılan ve yerel bir nitelik taşıyan pazarlar ise açık havada yer almış ve genel olarak haftanın belirli günleri toplanmıştır.

Türk İslam şehirlerinde sıkça görülen kapanlar, toptan ticaretin yapıldığı yerlerdi (yağ kapanı, un kapanı gibi).

BİLİYOR MUSUNUZ?

Ticaret malları deniz yoluyla taşınırken bazen limanlarda mola vermiş, bazen de bu malların yolculuğu limanlarda son bulmuştur. Büyük karayollarının her zaman denizle irtibatı olmuş ve ticaret yolları bir limanda tamamlanmıştır. Bu nedenle liman kentleri, dünya ekonomisinin en önemli birimlerinden olmuştur. Limanlardan kentlere ulaşan mallar, burada hanlar, kapanlar, bedestenler, çarşılar ve pazar yerlerinden insanlara ulaşmıştır.

İnsanlığın ilk dönemlerinde değer ölçüsü ve değişim aracı olarak pek çok mal kullanılmıştır. Ekonomik açıdan önemli olan madenî paranın ortaya çıkışı ise ticari ve mali gelişmeleri kolaylaştırdı. Anadolu'da yapılan kazılarda bulunan ilk para örnekleri MÖ VII. yüzyıla ait olup bunları Lidya kralı bastırmıştır. Yunan kıyı şehirlerinde bazı girişimci tüccar veya bankerlerce reklam aracı olarak bastırılan para, kısa süre sonra devlet tekeli hâline dönüşmüştür. Paranın üstündeki kral resmi ya da şehir sembolü, parayı bastıranın gücünü ve ihtişamını göstermiştir. Krallar için para basmak bir egemenlik sembolü olduğu kadar aynı zamanda ekonomik açıdan da önemlidir. Metal sikkelerden yapılan ilk paralar, genellikle altın ve gümüşten basılmıştır (Görsel 3.9).

Görsel 3.9
Altın para (Roma)

İlk ve Orta Çağ'da Ticaret Yolları

İlk Çağ'dan itibaren Kral Yolu, İpek Yolu, Kürk Yolu ve Baharat Yolu dünya ticaretinde hâkim rol oynamıştır (Harita 3.4). Anadolu yollarının altın çağı, Pers İmparatoru Darius'un yaptırdığı Kral Yolu ile başlamıştır. Anadolu'da, Ege Bölgesi'nde bulunan Salihli civarındaki Sardes'ten başlayıp Pers İmparatorluğu'nun başkenti Sus'a kadar uzanan Kral Yolu, Anadolu yollarının belkemiğini oluşturmuştur. 2600 km uzunluğundaki Kral Yolu'nun çevresindeki ekonomi merkezleri, Ege kıyısındaki önemli limanlara bağlanmıştır.

Harita 3.4
Kral Yolu

İpek Yolu, İlk ve Orta Çağlarda Çin ve Orta Doğu ile Batı ülkeleri arasındaki transit kara ticaretinde kullanılan en

Görsel 3.10
Yarkent Kalıntıları
(Doğu Türkistan)

işlek ticaret yoludur. Orta Çağ'da Çin'den başlayıp Doğu Türkistan, Moğolistan, Kazakistan, Özbekistan, Kırgızistan ve Türkmenistan'ı geçip Hazar Denizi'ne ulaşan İpek Yolu'nun bir kolu da İran üzerinden Suriye'nin Lazkiye Limanı'na ulaşmıştır. Diğer bir büyük kolu ise Karakurum Dağları'nı aşarak İran üzerinden Anadolu topraklarına girmiştir. Anadolu'dan da deniz yolu veya Trakya üzerinden kara yolu ile Avrupa'ya giderdi. İpek Yolu insan eliyle açılmış bir yol olmayıp tabiatın ve iklimin hazırladığı geniş vadi yatakları ile kervanların konaklamalarına yarayacak vahalardan oluşmuştur. Bu vahalarda zamanla Turfan, Aksu, Kaşgar, Hotan, Yarkent (Görsel 3.10) gibi şehirler kurulmuştur.

İpek Yolu, tarih boyunca hem geçtiği bölgeleri iktisadi açıdan kalkındırıp halkın refah seviyesini yükseltmiş hem de Doğu-Batı kültür ve uygarlıkları için bir köprü olmuştur. Böylece farklı pek çok ulusun birbiriyle tanışmasında, ticaret yapmasında ve kültürel zenginliğin alışverişinde etkin rol oynamıştır.

Bu yolun devletlere sağlamış olduğu ekonomik, kültürel ve sosyal zenginlikler; çevredeki diğer devletlerin de dikkatini çekmiştir. Bunun neticesinde İpek Yolu'nun hâkimiyeti için bölgede sürekli siyasi ve askerî mücadeleler olmuştur. İpek Yolu'ndaki güç mücadelesinin belirleyicileri Çinliler, Türkler, Moğollar, Farslar, Araplar ve Ruslardır. İpek Yolu'na hâkim olan kavimler, dünya siyasetinde etkin rol oynamışlardır.

Konar-göçer kavimler arasında bölgede en etkili olan iki millet Türkler ve Moğollardır. Bu yol, Türklerin bölgedeki manevi unsurlarla temas etmelerini sağlamıştır. İslamiyet öncesinde bölgeye egemen Türk devletleri; Hunlar, Avarlar ve Kök Türkler'dir. İlk Türk İslam devletlerinden olan Karahanlıların ve Gaznelilerin hızlı yükselişinin nedenlerinden biri de İpek Yolu'nun kilit noktaları olan Hotan ve Kabil gibi şehirleri ticari merkez olarak kullanmalarıdır. Moğolların hâkimiyetinden sonra bu yolun altın çağı sona ermiş ve İpek Yolu diğer kara ve deniz yollarının gölgesinde kalmıştır.

CEVAPLAYALIM

İpek Yolu'nun geçtiği bölgelere hâkim olan Türk devletleri hangileridir?

Kürk Yolu, Don Nehri'nin denize döküldüğü yerden başlayıp Ural Dağları ve Güney Sibirya ormanları sınırından Altaylar'a, Sayan Dağları üzerinden Çin'e ve Amur Nehri'ne ulaşan yoldur. Bu yoldan hayvanlarla getirilen deri ve postlar, İtil Nehri vasıtasıyla Hazar Devleti'nin merkezi Hanbalık'a (Etil)

ulaştırılmıştır. Daha sonra da Güney Sibirya'dan geçerek Avrupa'ya ve İslam ülkelerine gönderilmiştir. Bu yolun doğu ucu ise Türk devletlerinin merkezi olan Orhun Bölgesi'nden Çin'e kadar uzanmıştır.

BİLİYOR MUSUNUZ?

Kürk Yolu üzerinde sincap, sansar, tilki, samur, kunduz, vaşak, gelincik ve geyik gibi tüyleri güzel ve yumuşak olan hayvanların deri ve postları taşınmıştır. Üzerinde taşınan bu ürünlerden dolayı bu yola "Kürk Yolu" adı verilmiştir.

Günümüzden binlerce yıl önce Doğu ülkelerinde kullanılan baharat, Avrupalılar tarafından fazlaca bilinmiyordu. Kısıtlı miktarda İpek Yolu üzerinden Avrupa'ya gelen baharat çeşitleri Hindistan ve Seylan'dan (Sri Lanka) Kızıldeniz'deki Akabe Körfezi'ne, Yemen kıyılarına ya da Basra Körfezi'ne deniz yoluyla taşınırdı. Bu kıyılardaki limanlarda gemilerden boşaltılan baharat, kara yoluyla Fenike ve Filistin kıyılarına, Mısır'da İskenderiye'ye ve Karadeniz'e ulaştırılır ve daha sonra gene deniz yoluyla Avrupa'ya taşınırdı. Hindistan'dan başlayarak Avrupa'ya ulaşan bu ticaret yoluna Baharat Yolu denmiştir. Bu yol, coğrafi keşifler sonucunda önemini kaybetti.

Avrupa'da ticaretinin dayandığı temelleri oluşturan ve doğuyu batıya bağlayan İpek Yolu, güneyi batıya bağlayan Baharat Yolu, kuzeyi güney ve batıya bağlayan Kürk Yolu zamanla Müslüman toplulukların eline geçmiştir (Harita 3.5). Kısa sürede refaha ulaşan İslam ülkeleri Orta Çağ Avrupası'nın iştahını kabartmış, böylece iki yüzyıla yakın sürecek olan Haçlı Seferleri başlamıştır. Ticaret yollarını ve Orta Doğu'nun zenginliğini ele geçirmek için yapılan bu seferler, Avrupa açısından tam bir hayal kırıklığıyla sonuçlanmıştır.

Harita 3.5
İlk ve Orta Çağ'ın ticaret yolları

TARTIŞALIM

Tarihî ticaret yolları yeniden canlandırılabilir mi? Neden?

3.3. ORTA ÇAĞ'DA ORDU

TARTIŞALIM

Medeniyetlerin, askerî teşkilatlanmaya ihtiyaç duymalarının sebepleri neler olabilir?

İlk Çağ'dan itibaren ordular, devlet olarak adlandırılan sosyal ve siyasi yapının en önemli unsurlarından biri olmuştur.

Askerî organizasyon içindeki emir komuta zinciri, beraberinde verilen görevleri ve bu görevleri yerine getirenlerin oluşturduğu teşkilatı doğurmuştur. İlk Çağ'dan itibaren devletler; varlıklarını devam ettirebilmek, savaşlarda başarılı olabilmek, huzuru ve düzeni sağlayabilmek için güçlü askerî teşkilatlar kurmaya başlamıştır.

Batı Avrupa'da VIII. yüzyılda Franklar askerî bir düzen olan feodal sistemi geliştirmiştir. Buna göre kral; soylu şövalyelere (Görsel 3.11) at, zırh, mızrak, kılıç, kalkan gibi ihtiyaçlarını satın alabilmeleri ve askerî eğitimlerinde gerekli masrafları karşılayabilmeleri için kraliyet topraklarından belli ölçüde arazi bağışlamıştır. Şövalyeler de krala bağlılık yemini ederek kralın savaşçısı olmuştur. Feodalizmde fakir olan serfler, askere nadiren alınmıştır. Böylece Orta Çağ'ın başlarında ordunun büyük kısmını oluşturan köylü askerin yerini artık şövalye almıştır.

Görsel 3.11
Orta Çağ'da bir şövalye

Orta Çağ'da siyasi birlikten yoksun olan Avrupa'da ordular küçük oldukları için uzun süreli seferler düzenleyememiştir. Disiplin yönünden genelde zayıf olan Avrupa ordularında güçlü vasallar, her fırsatta kralın otoritesine karşı çıkmıştır. Krallar ise büyük seferlere ancak vasallarının rızasıyla girişebilmiştir.

Orta Çağ'da Avrupa'da şövalyeler, okçular ve kuşatma teknikleri etrafında dönen kara savaşları, Doğu'da çok farklı bir şekilde cereyan etmiştir. En büyük farklılık, yüzlerce yıl Orta Asya'ya hâkim olan Türk ve Moğol atlı okçuları olmuştur. Hem Türk hem de Moğol askerleri çok disiplinli olup büyük bir cesaretle savaşmış ve eşsiz hafif süvari teknikleri kullanmıştır. Cengiz Han, hâkimiyet kurduğu kabileleri yeniden organize etmiş ve Türklerin oluşturduğu onlu sisteme göre güçlü bir idari ve askerî düzen kurmuştur.

BİLİYOR MUSUNUZ?

Orta Çağ'da Müslümanların da atlı okçuları hem atlarının hızı ve çevikliği hem de kullanılan silahların hafifliği sayesinde, Batılı atlı okçulardan daha hızlı ve esnek olmuştur. Franklar, Haçlı Seferlerinde çok sayıda Müslüman ve Türk atlı okçuyla karşılaşmıştır. Hareket kabiliyeti oldukça yüksek olan bu birliklerin başarısını gören Haçlılar, Türk atlı okçularından yararlanmak istemiştir.

Orta Çağ'da ücretli askerlik sistemi birçok devlette görülmüştür. Bizans İmparatorluğu, tarihinin her döneminde ordusunda ücretli askerlere yer vermiştir. Aynı şekilde Orta Çağ Avrupa devletleri ile Sasani İmparatorluğu'nda da bu sistem uygulanmıştır. Sasani ordusu da Türk ve Moğol ordusunda olduğu gibi onlu sisteme göre düzenlenmiştir. Değişik etnik gruplardan oluşan Sasani ordusunda; bağlı kavimlerin ve devletlerin gönderdikleri birlikler, ücretli askerler ve savaş esirleri yer almıştır.

BİLİYOR MUSUNUZ?

İlk Çağ'ın bağımsız ve ücretli hür savaşçı toplulukları saldırı taktiği ve manevra yeteneği bakımından yetersiz olup gerekli eğitim ve disipline de sahip değildir. Bu nedenle Orta Çağ'da devletleşme sürecine bağlı olarak bu askerî topluluklar, düzenli ve disiplinli ordulara dönüştürülmüştür.

Bizans ordusu (Görsel 3.12), sayıları çok fazla olmayan ve İstanbul'da bulunan merkez kuvvetlerinin yanı sıra eyalet askerleri, tâbi devletlerin gönderdiği yardımcı kuvvetler ve ücretli askerlerden oluşmuştur. Bizans İmparatorluğu'nda XI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ücretli askerler ordunun asli unsuru hâline gelmiştir.

Görsel 3.12
Bizans ordusu

XIV. yüzyıldan sonra ise İngiltere ve Fransa gibi krallıklar ordularında maaş karşılığı asker bulundurmaya başlamıştır. Böylece Avrupa'da askerlik mesleği ortaya çıkmıştır. Daimî ordu teşkilatının kurulup sürekli asker bulundurulduğu bu dönemde, savaşlar süvariler tarafından yapılmıştır. Ancak XIV. yüzyıldan itibaren devletler sürekli piyade kıtaları bulundurmaya başlamıştır. Avrupa ordularında piyadeleri en etkili kullanan devletler, İngiltere ve Osmanlı Devleti olmuştur. Savaş tarihini değiştirecek olan top tüfek gibi ateşli silahlar, 1331'den sonra kullanılmaya başlanmıştır. Fransa XV. yüzyılda silahlı askerlerden oluşan daimî bir kıta oluşturmaya başlamış Osmanlılar ise bunu XIV. yüzyılda yeniçeri birlikleri ile başarmıştır.

ÖRNEK METİN

Ücretli Türk Askerleri

XI. yüzyılda Bizans ordusunda görev yapan ücretli askerlerin büyük bir kısmı Türklerden oluşmuştur. Peçenek, Kuman ve Uzlardan oluşan bu ücretli Türk birlikleri, kendi komutanlarının idaresinde Bizans ordusu içinde savaşmıştır. Savaş zamanlarında ücretli Türk askerleri zaman içinde Bizans ordusunun düzenli birlikleri hâline gelmiştir. Bizans yönetimi, ücretli Türk askerlerini, savaş taktikleri ve ok kullanma konusundaki ustalıkları nedeniyle Anadolu'ya akınlarda bulunan soydaşlarına karşı kullanmıştır. Fakat bu uygulamaları Malazgirt Savaşı sırasında kendi aleyhlerine işlemiş, Bizans ordusu içerisindeki ücretli Türk boyları, Selçuklular tarafına geçmiştir (Ayönü, 2009, s.66'dan düzenlenmiştir).

Yerleşik ve Konar-göçerler Arasındaki Savaşlar

Yerleşik topluluklar üretimde, konar-göçer topluluklar ise askerlik alanında birbirlerine karşı üstünlük kurmuştu. Başlıca geçim kaynağı hayvancılık olan konar-göçer toplulukların ekonomileri, ihtiyaçlarını karşılamada yetersizdi. Bu nedenle konar-göçer topluluklar ya yerleşik topluluklarla ticaret yoluyla mal değişikliği yapmak ya da savaş yoluyla yerleşik toplulukların mallarına sahip olmak istemiştir.

CEVAPLAYALIM

Yerleşik ve konar-göçer toplumlar arasındaki ilişkileri belirleyen unsurlar nelerdir?

Savaşlar tarih boyunca; tarafların amacı, silahları (Görsel 3.13) ve sosyo-ekonomik durumlarına göre birbirlerinden farklılık göstermiştir. Konar-göçer topluluklar dışa açık ve savaşçı bir yaşam biçimine sahipken yerleşik topluluklar bunun tam tersine dışa kapalı ve barışçı bir yaşam biçimini benimsemiştir.

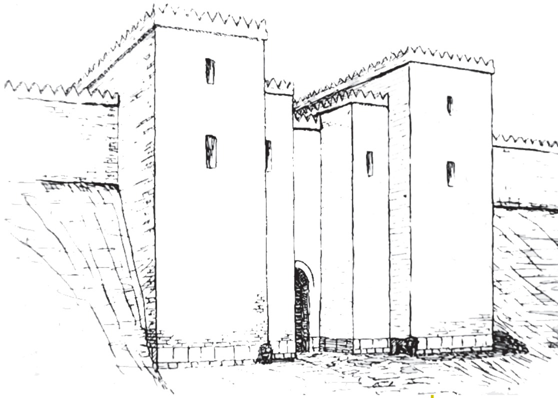
Görsel 3.13
Kalkan ve mızrak

Konar-göçerler ile yerleşik topluluklar arasındaki savaşlarda genellikle konar-göçerler üstünlük sağlamıştır. Yaşam tarzları askerlerin yaşam biçimlerine benzeyen bu topluluklar, kolaylıkla orduya dönüşebilecek bir yapıya sahiptir. Savaş, yerleşik toplulukların zaferiyle bitmiş olsa da böyle bir zaferin onlara kazandıracağı birkaç tutsak ile silah, belki küçük bir sürü olmuştur. Yenilen saldırgan konar-göçerler bunları bile vermeden kaçmayı başarabilirken yenilen yerleşikler, konar-göçerler gibi kaçamamıştır. Yerleşikler, kaçıp topraksız kalmaktansa topraklarında kalıp haraç ödemeyi kabullenmiştir.

ÖRNEK METİN

Konar-göçer Ordusu

Orta Asya'nın konar-göçeri dünyanın en iyi askeridir. Çünkü bu askerler yerleşik devletlerde görülen ağır donanımlı ve hareket kabiliyeti kısıtlı piyade ordularının aksine hafif silahlı ve hızlı hücum yapabilen süvarilerden oluşurdu. Konar-göçerler en iyi atlı süvarilere sahipti ve en çok atlı süvariler de onların ordularında bulunurdu. Silahlarını günün koşullarına göre sürekli mükemmelleştirirlerdi. Konar-göçer askeri, dayanıklı, disiplinli, uyumlu ve süreklidir. Konar-göçerler zırh, hançer ve mızrak kullanmış ve ayrıca oklarını daha uzağa fırlatmalarını sağlayan yayı geliştirmiştir. Konar-göçer ordusu dağınık bir kalabalık olmaktan öte herkesin, neyi ne zaman yapacağını iyi bildiği, birbirine yardım ettiği bir yapıya sahipti. Ordu ayağa kalkmış bir halk, yürüyen bir ulustur. Bu ordularda kadınlar da gerektiğinde savaşa katılırdı.

Görsel 3.14
Kale (Çizim)

Konar-göçerlere etrafı surlarla çevrili olan güçlü şehirler zorluk çıkarmıştır (Görsel 3.14). Bu durum kuşatma sanatını bilmemelerinden değil kuşatma araçlarından yoksun olmalarıyla ilgiliydi (Roux, 2006, s.38-45'den düzenlenmiştir).

3.4. KANUNLAR GELİŞİYOR

"Kanunun adil olması gerekir çünkü adalet esaslarında tertip edilmeyen bir kanun, üç ayaklı masanın ayaklarından birinin eksikliği gibi hatalara ve haksızlıklara yol açar. O takdirde "devlet tahtı" yıkılır. Devletini korumak isteyen hükümdar, adil kanun yapmak zorundadır."

Yusuf Has Hacip

Yusuf Has Hacip'in Kutadgu Bilig adlı eserine göre devletin ayakta kalmasını sağlayan unsurlar nelerdir?

TARTIŞALIM

İlk siyasi oluşumlarda, devlet ve toplum hayatının düzen ve disiplinle yürütülmesi için her türlü hukuki iş, gelenek hâline gelmiş kurallara göre düzenlenmiştir. Daha sonraki zamanlarda örf ve âdetlerden oluşan geleneksel hukuk kuralları yazılı hâle getirilmiştir. Roma İmparatorluğu'ndaki hukuk kuralları da benzer şekilde gelişmiştir. Roma şehrinin kuruluş tarihi olarak kabul edilen MÖ 753 yılından Doğu Roma İmparatoru Justinianus'un (Jüstinyanus) 565 yılında ölümüne kadar geçen sürede Roma ve egemenliği altındaki ülkelerde uygulanmış olan hukuka Roma Hukuku denir. Roma Hukuku, bugünkü Avrupa ülkelerinde uygulanan hukuk sisteminin temelini oluşturur. Bu hukuk sisteminin ilk basamağı "12 Levha Kanunları"dır. Patricilerin uygulamalarına karşı çıkan pleplerin ayaklanmaları ile bu kanunlar gündeme gelmiştir. Bu ayaklanmaları bastırmak amacıyla kanunlar ıslah edilerek ilk defa yazılı hâle getirilmiştir. Bu kanunlarla Roma halkının görev ve sorumlulukları, halk arasındaki ilişkiler gibi pek çok konuya açıklık getirilmiştir.

12 Levha Kanunları

- Bir kimse, kendisine borçlu olan kişiyi hâkim (majistra) önüne götürürse ve borçlu borcunu ödeyemezse muayyen şekillere riâyet ederek ona el koyar, evine götürür ve zincire vurur. Muayyen zaman içinde yine ödeyemezse öldürebilir veya köle olarak satabilir.

İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi

- Madde 4- Hiç kimse kölelik veya kulluk altında bulundurulamaz, kölelik ve köle ticareti her türlü biçimde yasaktır.
- Madde 5- Hiç kimseye işkence yapılamaz, zalimce, insanlık dışı veya onur kırıcı davranışlarda bulunulamaz ve ceza verilemez.

Görsel 3.15
Doğu Roma parası üzerinde Justinianus

527-565 yılları arasında Doğu Roma İmparatoru olan Justinianus (Görsel 3.15), On İki Levha Kanunları başta olmak üzere Roma kanunlarını toplayarak çağın ve toplumun ihtiyaçlarına uygun bir şekilde yeniden düzenlemiştir. Justinianus Kanunları madde madde yazılmamış, belli olaylar için verilmiş somut örneklerle kanun maddeleri anlatılmıştır. Bu kanunlarla hukuk kurallarında ilk defa kamu ve özel hukuk ayrımı yapılmıştır. Özellikle aile, kişi ve miras hukuku konularındaki düzenlemeler, günümüz medeni hukukunun temelini teşkil etmektedir.

Justinianus'un hazırladığı kanunlarda toplumun en küçük birimi olan aile kurumu ve evlilik konusu dinî bir temele oturtulmuştur.

Justinianus Kanunları'nda aile hukukuna dair örnekler

- Kişiler evli olduklarını önceden yapılmış drahoma adı verilen bir sözleşmeyle ya da din görevlisi ve tanıklar huzurunda evlenme iradelerini beyan ederek ispat eder.
- Çocuğun evlilik esnasında doğumu soyunun sıhhati için yeterli değildir. Babanın doğumdan sonra kendisine gösterilen çocuğu kabul etmesi gerekir. Baba kabul etmezse çocuk sahipsiz olur, evden atılabilir veya öldürülebilir.

İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi

- Madde 25- Ana ve çocuk özen ve yardım görme hakkına sahiptir. Bütün çocuklar evlilik içinde veya dışında doğsunlar aynı sosyal korunmadan faydalanırlar.

Görsel 3.16
Justinianus Kanunları'nı temsil eden adalet heykeli

Justinianus Kanunları'nda (Görsel 3.16) suç ve ceza sisteminde suçluyu arındırma, iyileştirme ve caydırma amacı vardır. Bu kanunlarda hapis cezası uygulaması yoktur ve bunun yerine suçluların manastırlara kapatılması tedbirine başvurulmuştur.

Manastırlar, insanları cezalandırma yeri değil muhafaza ve kontrol altında tutma yerleri olarak kabul edilmekteydi. Suçun mahiyetine göre suçlulara, taş ocaklarında ve madenlerde ömür boyu zorunlu çalışma ve sürgün cezası verilmiştir. Adam öldürme gibi suçlarda ise sürgün, servete el koyma gibi cezalar da uygulanmıştır.

Justinianus Kanunları'nda ceza hukukuna dair örnekler

- Bir kimse diğerinin bedenine zarar verirse veya bir şey çalarsa zarar gören şahıs, zararın telafi edilmesini isteyebilir ve bu tazminat para ile ödenirdi. Örneğin el veya sopa ile kemik kırılmışsa ve zarar gören kişi hür ise 300, köle ise 150 Roma parası ödenir. Suçtan zarar gören kişinin tazminat dışında, işlenen suça karşılık ceza istemeye hakkı yoktur. Cezayı talep etme hakkı devletindir.
- Başkalarının sağlığını ve hayatını kötü etkileyecek sihir ve büyü, başkasına ait ürünün kötü olması için edilen dualar ölümle cezalandırılır.

Moğol İmparatorluğu'nun hukuk ve askerlik işlerini düzenleyen kanunlara "Cengiz Han Yasası" veya "Büyük Yasa" denilmiştir. Ama bu yasanın tamamı Cengiz Han tarafından oluşturulmuş değildir. Cengiz Han Yasası, nesilden nesile aktarılan Türk ve Moğol törelerinin yazılı hâle getirilerek düzenlenmiş şeklidir. Cengiz Han, kağan seçildiği 1206 yılı kurultayında bu kurallara bazı ilaveler yapmış ve bunları resmen yürürlüğe koymuştur. Otuz üç defter hâlinde düzenlendiği varsayılan bu yasalar, İslamiyet'i kabul eden Moğol hanedanları tarafından da uygulanmıştır.

Cengiz Yasası'nda aile hukukuna ve ceza hukukuna dair örnek maddeler

- Kasten yalan söyleyen, sihirbazlıkla uğraşan, casusluk yapan, kavga etmekte olan iki şahıs arasına girerek onlardan birine yardım edenlerin cezası ölümdür.
- Yemek yemekte olan adamların yanından geçen adam; derhal attan inmeli, yemek yiyenlerin müsaadesini almaksızın yemeğe oturmalı, yemek yiyenler de buna mâni olmamalıdır.
- Vazifesini ihmal eden askere, sürgün, av esnasında avı kaçıran avcıya, dayak ya da ölüm cezası verilir.
- Ölüm cezasına çarptırılan kişi diyet vererek ölüm cezasından kurtulabilir.
- Bir kimsenin evinde çalınmış at bulunduğu takdirde bu kimse atı sahibine iade etmeye ve bundan başka, atın sahibine ceza olarak da dokuz at vermeye mecburdur. Eğer çalan bu cezayı ödeyecek durumda değilse bunun yerine çocuklarını vermeye mecbur edilir. Çocukları da yoksa kendisi idam cezasıyla cezalandırılır.
- Baba öldüğü zaman yaşça büyük olanlar fazla hisse alırlar. En küçük oğul babasının evinde kalır. Çocukların derecesi, analarının derecesiyle tayin olunur.
- Kaçan bir esiri veya harp tutsağını ele geçirip de sahibine iade etmeyen ölümle cezalandırılır.
- Her türlü mabedlere hürmet edilmelidir. Bütün dinlerin ruhani reisleri her türlü vergi ve mükellefiyetlerden muaf tutulmalıdır.

Görsel 3.17
Cengiz Han heykelinden bir kesit (Moğolistan)

TARTIŞALIM

Cengiz Yasası'nın ortaya çıkmasında Moğol kültürünün etkileri nelerdir?

Devlet ve toplum hayatının düzenli bir şekilde ilerlemesi, uygulamaya konulacak hukuk sistemi ile gerçekleşebilir. Bu hukuk sistemlerinde; kanunnameler, aile ve iş akitleri, ceza infaz yöntemleri toplum düzeninin sağlanmasına önemli katkı sağlamıştır. Kimi toplumlar bu kuralları yazılı hâle getirmiştir. Kurallara uyulmadığı takdirde karışıklıklar ve ayaklanmalar olacak böylelikle ülkede düzen bozulacaktır. Hükümdarlar, düzeni sağlamaya çalışırken kendi topluluklarının, kültür ve gelişmişlik düzeyleri ile sosyal yapılarına göre hukuk kurallarını şekillendirmiştir. Justinianus'un hazırladığı kanunlar ve Cengiz Han'ın (Görsel 3.17) yasası bunlara örnektir. Büyük savaşlarla büyük göçlerle sosyal yapılarının farklılaşmasıyla gelişmişlik düzeylerinin ilerlemesiyle insanoğlu tarih boyunca hukuk kurallarını da geliştirmiştir. Böylece evrensel hukuk ilkeleri doğmuş fakat bu kanunlar tüm toplumlar tarafından aynı şekilde uygulanmamıştır.

CEVAPLAYALIM

Justinianus Kanunları ve Cengiz Yasası'ndaki aile ve ceza hukukuna ilişkin kurallardaki farklılıklar nelerdir?

ÖLÇME VE DEĞERLENDİRME

A **Aşağıdaki terimleri birer cümleyle açıklayınız.**

Kavimler Göçü : ....

....

Feodalite : ....

....

Dogmatizm : ....

....

Toplumsal Tabaka : ....

....

B **Aşağıdaki soruları cevaplayınız.**

1. Orta Çağ'da Avrupa ordularının genel özellikleri nelerdir?
2. Ticari mekânların ticaretin gelişmesine etkileri nelerdir?
3. İlk ve Orta Çağlarda üretimin yeterli aşamaya gelememesinin nedenleri nelerdir?

C **Aşağıda verilen çoktan seçmeli soruları cevaplayınız.**

1. Bir toplumsal tabakalaşma olan kast sistemi aşağıdaki medeniyetlerin hangisinde ortaya çıkmıştır?

A) Sümer B) Babil
C) Hint D) Çin
E) Mısır

2. Feodalizmde hiç kimse tam anlamıyla hükümran değildi. Bu yüzden soylu lar ve vassallar arasında mücadeleler Orta Çağ Avrupası'nda uzun süren istikrarsızlıklara hatta savaşlara neden olmuştur.

Buna göre Orta Çağ Avrupası ile ilgili olarak;

I. merkezî otoritenin zayıf olduğu,
II. sınıflar arası eşitlik olduğu,
III. savaşların feodalitenin Avrupa'nın dışına yayılmasına neden olduğu

ifadelerinden hangileri doğrudur?

A) Yalnız I B) Yalnız II
C) I ve II D) II ve III
E) I, II ve III

3. Cengiz Han Yasası nesilden nesile aktarılan Türk ve Moğol törelerinin yazılı hâle getirilerek düzenlenmiş şeklidir. Bu yasalar İslamiyeti kabul eden Moğol hanedanları tarafından da uygulanmıştır.

Buna göre;

I. yasaların oluşturulmasında farklı kültürlerden etkilenildiği,
II. Cengiz Han'dan önce yasaların sözlü olduğu,
III. yasaların Cengiz Han tarafından oluşturulduğu

ifadelerinden hangilerine ulaşılabilir?

A) Yalnız I B) Yalnız II
C) I ve II D) II ve III
E) I, II ve III

4. Aşağıdakilerden hangisi vakıflar sayesinde günümüze kadar gelen ve kamu yararına çalışan ticari yapılardır?

A) Çarşı B) Kervansaray
C) Pazar D) Panayır
E) Kapan

Ç

Tek Kuşak-Tek Yol

İpek Yolu Çin'den başlayarak Anadolu ve Akdeniz üzerinden Avrupa'da son bulan bir ticaret yolunu temsil etmektedir (Görsel 3.18). Adını en önemli simgesi olan "ipek"ten alan bu ticaret yolu yalnızca ticari malların değil insanların, kültürlerin ve fikirlerin taşınmasında da aracı bir rol oynamıştır. Doğu ile Batı kültürü arasındaki etkileşimi tarih boyunca sağlamış olan yol, alternatif güzergâhların bulunmasıyla birlikte önemini yitirmiş olmasına rağmen son yıllarda tekrar dünya gündemine girmiştir. 2000'li yıllardan sonra artan sanayileşme ve teknolojik gelişmeler ile birlikte ciddi bir ekonomik büyüme performansı sergileyen Çin, hemen her ülkenin iş birliği yapmak istediği bir aktör hâline gelmiştir. Bu avantajını kullanarak etki alanını genişletmeyi amaçlayan Çin, dünyanın en büyük ulaşım projesi olarak görülen "Tek Kuşak, Tek Yol" yani Modern İpek Yolu (The New Silk Road) Projesini hayata geçirmek adına önemli çalışmalar yapmaktadır. Proje; başta Çin olmak üzere bağımsızlıklarını kazandıktan sonra dünyayla ekonomik entegrasyona öncelik veren Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ile Türkiye, İran ve Rusya gibi önemli ülkeleri içermektedir.

Asya, Afrika ve Avrupa'yı birbirine bağlayacak olan Modern İpek Yolu Projesi (karayolları, tren yolları, limanlar ve enerji nakil hatlarını içeren milyarlarca dolarlık altyapı yatırım girişimi) ile ilgili olarak ilk kez 14-15 Mayıs 2017 tarihlerinde Pekin'de bir zirve düzenlenmiştir. 29 ülkenin devlet ve hükûmet başkanlarının katıldığı zirvede proje dünyaya anlatılmıştır. Türkiye'nin önerdiği "Orta Koridor" projeleri ile uyum içinde olması planlanan Modern İpek Yolu Projesi'nin, güzergâh üzerindeki ülkeleri kara, deniz, hava ve demir yolları ve liman-boru hatları aracılığıyla birbirine bağlaması planlanmaktadır. Modern İpek Yolu Projesi en basit hâliyle geçeceği 65 ülkeyi yol, liman, demir yolu (Görsel 3.19), havaalanı ile birbirine bağlamayı hedeflemektedir (Karagöl, 2017, s.1-7'den düzenlenmiştir).

Görsel 3.18
İpek Yolu kervanı anıtı (Kazakistan)

Görsel 3.19
İpek Yolu'na döşenen demir yolu (Çin)

Aşağıdaki soruları metinden yola çıkarak cevaplayınız.

1. Kültürlerin ve fikirlerin taşınmasında İpek Yolu'nun önemi nedir?
2. Ülkelerin Çin ile iş birliği yapmak istemesinin nedenleri nelerdir?
3. Modern İpek Yolu Projesi hangi alanlarda yatırım girişimlerini içermektedir?
4. Entegrasyon ne demektir?
5. Modern İpek Yolu Projesi'nin günümüzde Türk ekonomisine etkileri neler olabilir?
6. Tarihî İpek Yolu ile Modern İpek Yolu arasındaki önemli farklılıklar nelerdir?

4. ÜNİTE

İLK VE ORTA ÇAĞLARDA TÜRK DÜNYASI

NELER ÖĞRENECEĞİZ?

- Asya'da Türk topluluklarının tarih sahnesine çıktığı başlıca kültür çevrelerini
- İlk ve Orta Çağlarda, Orta Asya'daki Türk devletlerinin güç ve yönetim yapısını
- Orta Asya coğrafyasının Türk topluluklarının hayat ve geçim tarzına etkisini
- Kavimler Göçü'nün sebep ve sonuçlarını
- İlk Türk devletlerinin çevre devletlerle ilişkilerini

ÜNİTE KONULARI

4.1. AVRASYA'DA İLK TÜRK İZLERİ
4.2. BOYLARDAN DEVLETE
4.3. TÜRKLERDE COĞRAFYA İLE OLUŞAN YAŞAM TARZI
4.4. KAVİMLER GÖÇÜ
4.5. İLK TÜRK DEVLETLERİ VE KOMŞULARI

KAVRAMLAR

- Orta Asya
- Boy
- İl
- Kut
- Toy
- Avrasya
- Onlu Teşkilat
- Ülüş

HAZIRLANALIM

1. Türkler'in ilk ana yurdu neresidir? Günümüzde Türkiye Cumhuriyeti'nin bu bölgelerde yaptığı kültürel çalışmalar nelerdir?
2. İlk Türk devletlerindeki toplumsal yapının özellikleri nelerdir?
3. Türkler, Orta Asya'dan nerelere göç etmiştir?

Ünite Kapak Görseli: İpek Yolu Kervanı Anıtı (Kazakistan)

4.1. AVRASYA'DA İLK TÜRK İZLERİ

TARTIŞALIM

Avrasya, Asya ile Avrupa'nın neredeyse tamamını içine alan coğrafi bir bölgedir. Orta Asya kavimlerinin yerleşik düzene geçtiği; Türklerin, Moğolların, Slavların ve Çinlilerin yaşadığı geniş bir alan olarak kabul edilebilir.

Avrasya coğrafyası ile günümüz Türk dünyası arasında ilişki olduğu söylenebilir mi? Neden?

İlk olarak Avrasya'da görülen Türkleri araştıran bilim insanları, bu kadim milletin adını en eski tarihî kaynaklarda aramıştır. Türk adına, gerek kaynaklarda gerekse araştırmalarda çeşitli anlamlar verilmiştir. Türk adı; Çin kaynaklarına göre "miğfer", Kaşgarlı Mahmut'a göre "olgunluk çağı", A. Wambery'e (Vambrey) göre "türemek", Ziya Gökalp'e göre "kanun ve nizam sahibi" anlamına gelmektedir. Türk adına, çeşitli anlamlar verilmesine rağmen "güç, kuvvet" anlamına geldiği 1911'de yayınlanan eski bir Türkçe metinden anlaşılmıştır. Bağımsızlığını 552'de ilan eden Kök Türk Devleti'yle Türk adı resmî bir kimlik kazanmıştır.

BİLİYOR MUSUNUZ?

Coğrafi Ad Olarak Türkiye:

- Türkiye kelimesi, ilk olarak VI. yüzyılda Bizans kaynaklarında "Orta Asya" için kullanmıştır.
- Bizans kaynakları, IX ve X. yüzyıllarda Volga'dan, Orta Avrupa'ya kadar uzanan sahaya da Türkiye adını vermiştir.
- XI-XIII. yüzyıllarda Mısır ve Suriye'ye Türkiye denmiştir. Anadolu ise XII. yüzyıldan itibaren Türkiye olarak tanınmaya başlanmıştır.

Orta Asya Kültür Merkezleri

Türk topluluklarına ait ilk kültür izleri, geniş bozkırlara sahip Avrasya'da görülmüştür. Bu nedenle İslamiyet öncesi Türk tarihi; başta Orta Asya olmak üzere Kafkaslar, Karadeniz'in kuzeyi ve Macaristan Ovası'nı içine alan geniş bir sahada yaşanmıştır. Böylesine geniş bir coğrafyada Türklerin bilinen ilk ana yurdu Orta Asya'dır ve tarihî süreçte burada çeşitli Türk devletleri kurulmuştur. Orta Asya, batıda Hazar Denizi, kuzeyde Kırgız bozkırları ve Altay Dağları, doğuda Moğolistan ve Çin'in batısı (Doğu Türkistan), güneyde ise Tibet Platosu ve Hindukuş Dağları arasında yer alır.

Orta Asya'da yapılan arkeolojik kazılar sonucunda yazıdan önceki döneme ait kültür merkezleri ortaya çıkarılmıştır. Özellikle kurgan olarak bilinen mezar odalarında önemli eserler ele geçirilmiştir. Bu eserler aracılığıyla MÖ IV. bin yılından itibaren oluşturulan ve değişik adlarla anılan kültürlerin özellikleri öğrenilmektedir. Daha sonraki atlı konar-göçer Türk medeniyetinin temelini oluşturan kültürler vardır.

Harita 4.1
Orta Asya kültür merkezleri

Anav Kültürü (MÖ 4000-MÖ 1000)

Anav, günümüzde Aşkabat'ın güneydoğusunda bir yerleşim bölgesidir. Bu yerleşim sahasında yapılan kazılarda ortaya çıkan seramik örneklerinin, bozkır kökenli bir halka, özellikle de Türklere ait olduğu düşünülmektedir. Türk kültürünün önemli bir unsuru olan at, ilk defa bu kültürde görülmüştür. Orta Asya'nın en eski kültürüdür.

Afanesyevo Kültürü (MÖ 2500-MÖ 1700)

Türklere ait en eski kültür bölgesi olarak kabul edilmektedir. Altay-Sayan Dağları'nın güneybatı bölgesinde (Minusinsk Bölgesi), buluntu yerine bağlantılı olarak Afanesyevo adıyla bilinir. Çakmak taşından ok uçları, bıçaklar, kemik iğneler, bakır eşyalar, basit çömlekler bu kültürün belli başlı eserleridir.

Andronova Kültürü (MÖ 1700-MÖ 1200)

Adını Yenisey yakınlarındaki Andronova yerleşiminden alan bu kültür, bir önceki Afanesyevo kültürünün daha geniş bir alana yayılmış ve gelişmiş şeklidir. Afanesyevo ve Andronova kültürü, Ön Türkler yani Türklerin ataları tarafından meydana getirilmiştir.

Karasuk Kültürü (MÖ 1200-MÖ 700)

Andronova kültürü ile benzerlik gösteren Karasuk kültürü (Görsel 4.1), adını Yenisey Irmağı'nın bir kolu olan Karasuk Nehri'nden almıştır. Bu kültürün en önemli özelliği, dünyanın pek çok bölgesine göre demiri daha erken işlemeye başlamasıdır. İskit kültürünü oluşturan atlı-göçebe kültürünün Orta Asya'ya yayılmasını sağlamışlardır.

Görsel 4.1
Karasuk Kültürü'ne ait bıçak ve kını

Tagar Kültürü (MÖ 700-MÖ 300)

Karasuk kültürünün takipçisi olan Tagar kültürü, kendinden önceki Türk kültürlerinin bir sentezi ve gelişmiş şeklidir. Bölgenin adından dolayı burada yaşayan insanlara Altaylılar denilmeye başlanmıştır. Tunçtan bıçak, ok uçları, küçük hayvan heykelleri, çeşitli hayvan tasvirleri ve otağ şeklinde ağaç evler bu kültürün belli başlı eserleridir (Harita 4.1).

İlk Türk Devletleri ile İlgili Önemli Siyasi Gelişmeler

MÖ 220 Asya Hun Devleti'nin kurulması

216 Asya Hun Devleti'nin yıkılması

370 Avrupa Hun Devleti'nin kurulması

375 Kavimler Göçü

496 Avrupa Hun Devleti'nin yıkılması

552 I. Kök Türk Devleti'nin kurulması

630 I. Kök Türk Devleti'nin yıkılması

682 II. Kök Türk Devleti'nin kurulması

742 II. Kök Türk Devleti'nin yıkılması

744 Uygur Devleti'nin kurulması (Görsel 4.2)

840 Uygur Devleti'nin yıkılması

Görsel 4.2
Kutluk Bilge Kül Kağan (Büst)

Harita 4.2
İlk Türk devletleri

4.2. BOYLARDAN DEVLETE

TARTIŞALIM

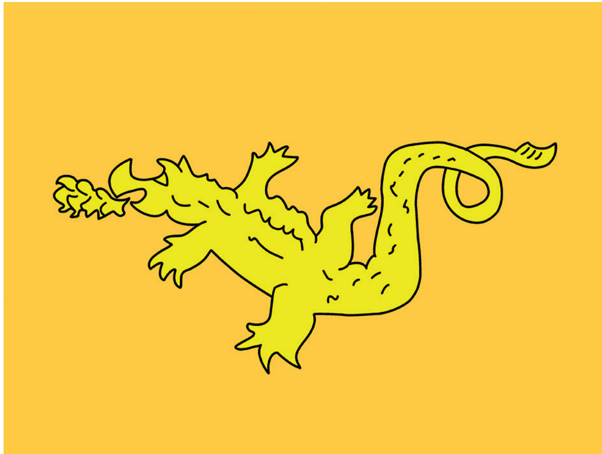
“Ok ve yay gerebilen kavimleri bir aile gibi birleştirdim; şimdi onlar Hun oldular.”

Mete Han’ın kavimleri bir aile gibi birleştirmesinin nedenleri neler olabilir?

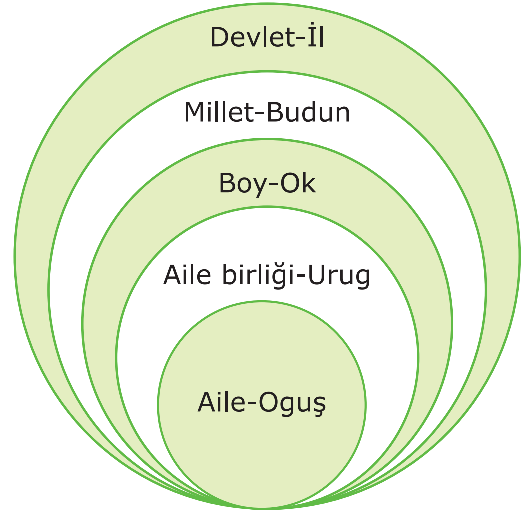
Ana yurtta kurulan ilk Türk devletleri, boy birliği şeklinde ortaya çıkmıştır. Eski Türk toplumunun sosyal yapısı; oguş (aile), urug (aileler birliği), boy (ok), budun (millet) ve il (devlet) şeklinde birbirine sıkı sıkıya bağlı olan unsurlardan meydana gelmiştir. Bu yapı içinde ön plana çıkan boylar, sosyal dayanışma ve canlılık taşımıştır. Bu durum, toplumdaki bireylere birlikte hareket etme arzusu kazandırmış ve onların zorlu mücadelelerle uzun mesafeleri aşmalarını sağlamıştır.

Türkler, köklü ve yerleşmiş bir toplum yapısına sahiptir. Eski Türk toplumunda en küçük birlik olan aile, kan bağı esasına dayanmaktadır. Türklerin dünyanın dört bir tarafına dağılmasına rağmen varlıklarını korumaları, aile yapısına verdikleri önemden kaynaklanmıştır. Bu toplum yapısında, aileler urugları, uruglar boyları, boylar budunları (millet) meydana getirmiştir. Boyların başında bulunan boy beyleri, ekonomik ve siyasi güçleri olan doğrulukları ile tanınmış kimseler arasından seçilmiştir.

Budunların bir kağan etrafında bir araya gelmesiyle de il oluşmuştur. Türkler, devlete “el” veya “il” adını vermiştir. Devlet, yöneticilerle iş birliği yapan geniş halk kitlelerinin gayretleri ve katkıları sonucunda meydana gelmiştir. Dolayısıyla budun, devletin hem kurucusu hem de temel unsuru olmuştur. Başka bir deyişle budun, devletin gerçek sahibidir.

Görsel 4.3
Asya Hun Devleti bayrağı

Bu sosyal yapı içerisinde hayatlarını sürdüren ve Orta Asya bozkırlarının elverişli alanlarında hayvancılıkla uğraşan Türk boyları, kendi aralarında güçlü siyasi birlikler oluşturmuştur. Bunun ilk örneği Asya Hun Devleti (Görsel 4.3) olurken onu Kök Türk ve Uygur gibi diğer Türk devletleri izlemiştir.

BİLİYOR MUSUNUZ?

Devlet, hukuki bakımdan emretme hakkına ve yetkisine sahiptir. O emri yürütme gücüne sahip olan yüksek sosyal bir nizamdır. Ancak emretme hakkının itaat edenler tarafından meşru (hak yolu, doğru) kabul edilmesi gerekir. Aksi hâlde devlet yoktur, zorbalık vardır.

Boylar konfederasyonu üzerinde yükselen bu ilk Türk devletleri, boylar arasında birlikteliği sağladıkları dönemlerde, güçlerinin zirvesine ulaşmıştır. Örneğin Asya Hun Devleti'ne en parlak dönemini yaşatan Mete Han, yirmi altı boyu Türk tarihinde ilk kez tek bayrak altında toplamıştır. I. Kök Türk Devleti'nde ise Mukan Kağan, Kore'den Karadeniz'e kadar uzanan sahada yaşayan bütün Tölesleri ve diğer Türk boylarını hâkimiyeti altına alarak devletine en güçlü dönemini yaşatmıştır. II. Kök Türk Devleti zamanında da Kapgan Kağan (Görsel 4.4) yine Orta Asya'daki tüm Türk boylarını bir bayrak altında toplayarak gücüne güç katmıştır. Uygur Kağanı Moyen-Çor ise Hun ve Kök Türk dönemlerinde olduğu gibi öncelikle Orta Asya'daki boyları kendine bağlamıştır.

Görsel 4.4
Kapgan Kağan
(Temsilî)

BİLİYOR MUSUNUZ?

Tölesler, VI. yüzyılın ortalarında Baykal Gölü'nün doğusundan Karadeniz'in kuzeyine kadar uzanan sahada Kök Türk Devleti'ne bağlı olarak yaşayan dağınık Türk boylarıdır.

İlk Türk devletlerinin kurulması ve güçlenmesinde etkili olan boylar, bu devletlerin zayıflamasında da önemli rol oynamıştır. Boyların isyan etmesi ve budun birlikteliğinin bozulması, Türk devletlerinin güç kaybetmesine neden olmuştur. Örneğin Kapgan Kağan'ın sert tutumu yüzünden devlete bağlı boylar birer birer isyan etmeye başlamıştır. Türk devletlerini zor durumda bırakmak isteyen Çinliler de çeşitli entrikalarla Töles boylarını sık sık isyana teşvik etmiştir. Kapgan Kağan ve devletin diğer ileri gelenleri bu isyanlarla uğraşmak zorunda kaldıkları için düşmanları olan Çinlilerle mücadele etme fırsatını bulamamıştır. Kapgan Kağan, boyların isyanıyla uğraşırken bir Türk boyu olan Bayırkuların saldırısı sonucunda öldürülmüştür.

ARAŞTIRALIM

Hunlar, Kök Türkler ve Uygurlar dışında varlığını sürdüren Türk devlet ve toplulukları nerelerde yaşamışlardır? Dilsiz harita üzerinde gösteriniz.

Türk Devletlerinde Gücün Meşruiyet Kaynağı

Kağan Gücünü Nereden Alıyor?

İlk Türk Devleti olan Asya Hun Devleti'nde hükümdarlar, Gök Tanrı'nın tahta çıkardığı Tanhu unvanını kullanmıştır. Mete Han, MÖ 176'da Çin imparatoruna gönderdiği mektupta kendisini, Gök Tanrı tarafından tahta çıkartılmış Hunların büyük Şanyü'sü olarak ifade etmiştir. Orhun Yazıtları'nda Bilge Kağan: "Tanrı irade ettiği için kut'um olduğu için kağan oldum." demiştir. Uygur Devleti'nde de benzer durum söz konusudur. Uygurlara ait Karabalsagun Yazıtı'nda, Bögü Kağan'ın unvanı "Tengride kut bulmuş." olarak belirtilmiştir (Kafesoğlu, 1995, s.237; Koca, 2002b, s.1071; Ögel, 2001a, s.67'den düzenlenmiştir).

YORUMLAYALIM

Kut inancının Türk siyasi hayatına etkileri neler olabilir?

Türklerde devleti yönetme yetkisinin kağana, Gök Tengri tarafından verildiğine inanılırdı. Dolayısıyla Türklerde gücün kaynağı ilahidir. Ancak Türk kağanı hiçbir zaman kutsal varlık, yani eski Mısır medeniyetinde olduğu gibi tanrı-kral sayılmamıştır. Tarihî kayıtlardan da anlaşıldığı üzere ilk Türk devletlerinde siyasi iktidar kavramı "kut" tabiri ile ifade edilmiştir. Tanrı, Türk kağanına kut vererek hükümdarlık gücü ve yetkisi bahşetmiştir.

Türklerde kağan olabilmek için Gök Tengri tarafından kut verilmiş bir aileye mensup olmak gerekirdi. Bu aileler belli olup Hunlarda Tu-ku, Kök Türklerde Aşina ve Uygurlarda Yağlakâr ailesidir. Kut, kan yoluyla geçtiği için bütün hanedan üyeleri kağan olma hakkına ve yetkisine sahiptir. Tanrının iradesinin hangi hanedan üyesi üzerinde olduğu da ancak taht için yapılan bir mücadele sonucunda ortaya çıkmaktadır. Kağan olmak için aynı zamanda adil, yetenekli, ilim sahibi, asil, cesur olmak gereklidir. Eski Türklerde kuta sahip olan hanedan üyeleri arasında kağan seçmek için kurultay toplanmıştır.

Görsel 4.5
Tuğ

Türklerde kağan, hem bütün devlet teşkilatının başı hem de toplumun lideri durumundaydı. O, devletin başı olarak iç ve dış siyaseti düzenler, savaş ve barışa karar verir, ordulara komutanlık eder, elçiler gönderir ve elçileri kabul ederdi. Ayrıca devlet teşkilatının her kademesindeki görevlileri tayin eder veya onları görevlerinden alırdı.

Türk devletlerinde hükümdarlara; şanyü, tanhu, han, yabgu, ilteber, idikut, erkin ve kağan gibi unvanlar verilmişti. Hunlardan itibaren Türklerde bazı hükümdarlık sembolleri de görülmektedir. Bunlar; taht, davul, otağ, kotuz, tuğ (Görsel 4.5) ve yaydır. Kağan ülkeyi idare eder, töre koyabilir ve gerektiğinde yargılama da yapabilirdi.

CEVAPLAYALIM

Kağanların görevleri nelerdir?

Görsel 4.6
Altay Dağları

Gücün Maddi ve Temel Kaynakları

Orta Asya; Gobi, Taklamakan, Karakum gibi çöllerden, geniş bozkırlardan ve ıssız düzlüklerden oluşmuştur. Ayrıca büyük bir bölümü kapalı havza olan Orta Asya'da yer yer yüksekliği 7000 m'yi aşan sıradağlar, büyük çukurlar ve göller yer almıştır (Görsel 4.6). Bu coğrafi bölgedeki bozkırların kışı çok soğuk ve kar fırtınalı, yazı ise genellikle sıcak ve kuraktır. Yazın ara sıra şiddetli sağanaklar olsa bile yaşanan bu kuraklığı gideremezdi.

Görsel 4.7
Bozkırda atlar

Bozkırın bu sert yapısı, bölgede yaşayan kavimleri etkilemiş ve konar-göçer hayat tarzının ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bozkır, adaların ve vahaların dışında insanlara kalıcı bir yerleşme ve dinlenme imkânı tanımamıştır. Konar-göçerler, ulaşımda ve göçlerde atı kullanarak bu zorlu koşulların üstesinden gelmiştir (Görsel 4.7). Bununla birlikte bozkırın atlı göçebeleri, çabucak organize olabilen savaşçı bir toplum yapısına sahiptir. Esasen bozkır tarihi, en güzel otlakları ele geçirmek için mücadele eden ve bazı hâllerde gezinmeleri asırlar süren hayvan sürülerini yaylak ve kışlak arasında getirip götüren Türk kavimlerinin tarihinden ibarettir.

Mete Han'ın Mektubu

Mete Han, MÖ 187 tarihinde Çin imparatoriçesine yazdığı mektubun bir yerinde kendi hayatının ilk dönemiyle ilgili olarak şöyle demiştir: "Irmaklar ve göller arasında doğdum, geniş yaylalarda sığırlar ve atlar arasında büyüdüm, kendimi sık sık sınır boylarında buldum." Bu ifadeden de anlaşılacağı üzere Mete Han, geniş yaylalarda yaşayan, hayvancılıkla geçinen ve akıncılık yapan konar-göçer bir topluluğun çocuğudur. Bu ifade de konar-göçer hayatın temel unsurları ve faaliyetleri birer birer sayılmıştır. Bunlar; ırmaklar, göller, geniş yaylalar, hayvanlar ve eski Türk hayatında önemli bir yer tutan akınlardır. İşte Mete Han'ın hayatına hâkim olan ve onun yetişmesinde rol oynayan bu unsurlar ve faaliyetlerdir. Daha doğrusu Mete Han'ın hayatını; içinde yaşadığı tabiat, hayvancılık ve akıncılık belirlemiştir (Koca, 2002a, s.687-708'den düzenlenmiştir).

ÖRNEK METİN

Görsel 4.8
Kök Türk Devleti bayrağı

Görsel 4.9
Uygur Devleti bayrağı

Türklerin Orta Asya'da ırmak, göl gibi su kaynakları çevresinde konar-göçer bir yaşam tarzı vardır. Boylar, ekonomilerinin temel dayanağı olan hayvanlarıyla birlikte belirlenmiş bu alanlarda yaşamaktadır. Hunlar, Kök Türkler ve Uygurlar (Görsel 4.8 ve 4.9) yazın yaylak denilen serin, sulak, otlağı bol yüksek yaylalarda; kışın ise kışlak denilen daha ılık ova ve vadilerde yaşamıştır. Örneğin Çin kaynaklarına göre Hunlar evlerini dövülmüş topraktan yapmışlardır. Uygurlar, kışlık bölgelerde evlerini daha ziyade kerpiç veya ahşaptan, surları da kalın ağaç kütüklerinden inşa etmiştir. Ayrıca Uygurlar, deve ve ata dayalı basit bir ulaşım sistemi kurmuştur. Çok kalabalık gruplar hâlinde yola çıktıklarında atlardan, develerden ve arabalardan oluşan kervanları kullanmıştır (Görsel 4.10).

Geniş bozkır sahalarında iklim ve coğrafya gereği sürekli hareket hâlinde olan konar-göçerler, toprak bağlılığını değil soy aidiyetini birinci planda tutmuşlardır. Sosyal kimlik; aile, oguş ve boylar içinde gelişmiş ayrıca sınırlı otlakları kullanma mecburiyeti, aile ve grup ilişkilerini güçlendirmiştir. Zira bu özellik gelişmemiş olsaydı geniş bozkırlar boyunca ilerleyen boyların tek başına hayatta kalması mümkün olmazdı.

Görsel 4.10
Kervan
(Gavaa Luvsan
Moğolistan Ulusal Modern
Sanat Galerisi)

Çin Elçisinin Raporu

981-984 tarihleri arasında Turfan Uygurları'na giden Çin elçisi Wang Yen-te'nin raporuna göre "Kao-ch'ang (Turfan) şehrinde yağmur ve kar yoktur. Aynı zamanda çok sıcaktır. Evler beyaz badanalıdır. Chinling Dağları'ndan çıkan nehir, başşehrin bütün çevresini dolaşır, tarlaları ve meyve bahçelerini sular ve su değirmenlerini işletir. Bu yerde beş hububat yetişir. Zengin insanlar at eti yerler, geri kalanlar ise sığır eti ve yaban kazı yerler. Onlar müziklerinde kopuz kullanırlar. Onlar, samur kürkü postu, keçe ve çiçek motif işlemeli elbise imal ederler. Kadınlar başlarına bir çeşit şapka giyer. Onların âdetlerine göre büyük bir kısmı ata biner ve ok atarlar. Onlar, gümüş ve pirinçten yaptıkları tüpleri su ile doldururlardı. Bu tüplere basarak suyu fışkırtırlar yahut birbirlerine su atarak spor yaparlar (İzgi, 1989, s.55-60'tan düzenlenmiştir)."

YORUMLAYALIM

Uygur Devleti'nde kadınların sosyal hayata etkileri neler olabilir?

Uygur Devleti, Kök Türklerin sahip olduğu mirasın üzerine kurulduğu için bozkır kültür geleneğini sürdürmüştür. Ancak zamanla Çinlilerle fazla yakınlaşılması ve Maniheizm'i kabul etmesi, Uygurların hayat tarzını değiştirmiştir. Bu nedenle Uygurlarda, toplumsal yapı hızlı bir değişim göstermiş ve şehirleşmeye doğru bir eğilim başlamıştır. Bunun yanında konar-göçer yaşamın da devam etmesi Uygurlarda bozkırlı ve şehirli olmak üzere iki farklı hayatın ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Görsel 4.11
Demirci (İllüstrasyon)

Her an saldırıya açık bir coğrafyada yaşadıkları için konar-göçer toplulukların silahlı güce ihtiyaçları vardır. Bozkır kültürünün ögelerinden atı kullanan ve demiri işleyen Türkler (Görsel 4.11), askerî bakımdan çevresindeki milletlere üstünlük sağlamıştır. Türk ordusu, ücretli askerlerden değil her an savaşabilecek durumda olan süvarilerden kurulmuştur. Örneğin Hunlar, çocuklarını daha küçük yaşlarda biniciliğe alıştırmıştır. Gençlik çağına geldiklerinde mükemmel binici olan bu çocuklar, böylece atlı savaş usullerini çok iyi uygulamıştır. Hunlarla savaşlarda başarılı olamayan Çinliler, yüz yıl süren bir askerî reform yapmış ve ordularını Hun tarzında teşkilatlandırarak onları durdurmaya çalışmıştır.

Görsel 4.12
Hunların Çin Seddi'ne akınları
(İllüstrasyon)
(İstanbul Harbiye Askeri Müzesi)

ÖRNEK METİN

Hun-Çin Politikaları

Mete Han Çin'e karşı millî bir siyaset izlemişti. Buna göre Hun Devleti, Çin'i savaş gücü (Görsel 4.12) ile baskı altına alacak, devletin ve halkın ihtiyaçları vergi veya ticaret yoluyla Çin'den sağlanacaktı. Mete Han uyguladığı politika ile Çin İmparatoru ve ordusunu manevi olarak ezmeyi, Çin'e karşı üstünlüğünü kabul ettirmeyi amaçlıyordu.

Çin İmparatorluğu'nun da Hunlara karşı belirlediği bir politika vardı. Bu politikanın esası, Hunları hâkimiyet altına almaktı. Çin imparatorları özellikle barış zamanlarında Hun kağanlarına eş olarak gönderdikleri Çinli prenseslerin maiyetlerinde Hun ülkesine birçok ajan sokmuştu. Bu ajanlar, türlü entrikalarla Hun beyleri ve toplulukları arasında düşmanlık çıkarmıştı. Ayrıca ticaret yoluyla Hun ülkesine lüks eşya göndererek Hunları rahata ve zevke alıştırmıştı. Bu durum Türklerin savaşçılık yeteneklerini gevşetmişti (Koca, 2002a, s.690 ve 695'ten düzenlenmiştir).

Güç Paylaşımı ve Yönetim

Türk devlet teşkilatında kurultay (toy); siyasi, kültürel, hukuki ve ekonomik konularda genel kararlar alan ve devlet yönetiminin temelini oluşturan en yüksek kuruluştu. Kağan, hanedan üyeleri, hatun, aygucı ve boy beylerinden oluşan kurultay, genellikle yılda üç kez toplanarak devlet işlerini görüşürdü. Kurultay'ın üyelerine "toygun" denilirdi. Boy beylerinin kurultaya katılımı sadakat işareti sayılır aksi bir durum söz konusu olduğunda bu bir isyan olarak algılanırdı.

BİLİYOR MUSUNUZ?

Türk devletlerinde hatunlar söz sahibiydi. Aralarında, devlet siyasetine yön verenler ve naip olarak devlet idare edenler vardı. Ayrı sarayları ve buyrukları bulunan hatunlar, bazen elçileri de kabul ederdi.

Kurultay, kağanın seçimi veya görevden alınmasında da etkiliydi. Kağan, kurultayın doğal başkanıydı ve kağanın olmadığı zamanlarda aygucı (başbakan) kurultaya başkanlık ederdi. Kurultaylarda alınan kararlar halka duyurulurdu.

Coğrafi şartlar ve ülkenin içinde bulunduğu durum nedeniyle kurultayın her zaman toplanması ve boy beylerinin hızla bir araya getirilmesi mümkün değildi.

Bu yüzden kurultay kararlarının uygulanmasını sağlamak ve takip etmek için buyruklardan (bakan) oluşan bir ayukıya (hükûmet) ihtiyaç duyulmuştur. Çin kaynaklarında Hun, Kök Türk ve Uygur Devletleri'nde görülen bu hükûmet sisteminden sıkça bahsedilmiştir. Yine Çin kaynaklarına göre Kök Türk hükûmeti dokuz bakandan oluşmaktadır. Dolayısıyla ilk Türk devletlerinde, kurultay (yasama) ve hükûmet (yürütme) birbirlerinden ayrı kurumlardır. Fakat halktan ve yönetimden birinci derecede sorumlu olan kağandır. Kurultayı toplantıya çağırma, töre değişikliğini teklif etme, aygucıyı tayin etme, yargıya başkanlık etme görevleri kağana aittir.

BİLİYOR MUSUNUZ?

II. Kök Türk Hükümdarı Bilge Kağan'ın, Çinlilerin etkisinde kalarak Budistleşme isteği, Türklerin yaşam tarzına uymadığı gerekçesiyle kurultay tarafından reddedilmiştir.

İlk Türk devletlerinde ülkenin yönetimi, Hunlardan itibaren devlet yönetiminde kolaylık sağlamak amacıyla doğu ve batı olmak üzere ikiye ayrılmıştır. İkili teşkilatlanma denilen bu sistemde, daima bir tarafın hâkimiyet üstünlüğü tanınmıştır. Buna göre kağan, doğuda otururken batının yönetimi hükümdar ailesinden önde gelen bir kişiye, genelde kağanın kardeşine bırakmıştır. Batı'daki yabgu unvanlı yönetici, Doğu'daki kağana bağlı olarak töre hükümlerini yürütmüştür. Örneğin Mukan Kağan (Görsel 4.13), bütün Kök Türk Devleti'nin hükümdarı olmakla beraber daha çok devletin doğu kısmıyla ilgilenmiştir. Batı kısmını ise devletin kuruluşundan itibaren İstemi Yabgu idare etmiştir. Yabgu unvanını taşıyan İstemi, bütün icraatını doğudaki kağanlık adına yapmıştır. Fakat yabgu karar ve icraatında tamamen serbesttir. Tıpkı bir devlet başkanı gibi o da elçiler göndermiş, kabul etmiş ve başka devletlerle anlaşmalar yapmıştır. Örneğin İstemi Yabgu, Doğu Roma İmparatorluğu'na elçiler göndermiş ve gelen elçileri kabul etmiştir.

Görsel 4.13
Mukan Kağan (Temsilî)

TARTIŞALIM

İkili devlet teşkilatının, Türk siyasi hayatına etkileri neler olabilir?

Türk kağanını kut yani siyasi iktidar ile donatan Gök Tengri, ona iktisadi güç anlamına gelen "ülüş" bağışlamıştır. Ülüş, Türkçe "üleşmek" fiilinden çıkmış bir isim olup "pay, hisse, nasip, kısmet" anlamına gelmektedir. Tanrı, "ülüş" bağışı ile Türk ülkesinde bolluk ve bereketi artırmıştır. Türk kağanı da bu gücü halkın lehinde kullanarak elde ettiği maddi varlığı adil bir şekilde halka dağıtmıştır.

Asya Hun Devleti (MÖ 220-MS 216)

Asya Hun Devleti (Harita 4.3) tarihte bilinen ilk Türk devleti olup aynı zamanda Orta Asya tarihinin ilk büyük devletidir. Devletin merkezi Ötüken'dir. Hunların bilinen ilk kağanı, "büyüklük ve genişlik" anlamına gelen Şan-yü veya Tan-hu unvanını taşıyan Tuman (Teoman)'dır. Mete Han MÖ 209'da babası Tuman'ı tahttan indirerek Hunların başına geçmiştir. Türk tarihinde parlak bir dönem başlatan Mete Han, Türkçe konuşan ve Türk soyundan olan toplulukları ilk kez Hun hâkimiyeti altında toplamıştı.

Mete Han'dan sonra Çin entrikaları sonucunda Hun iktidarında derin çatlaklar belirmeye başladı. İç ve dış baskılara dayanamayan Ho-han-yeh, Çin hâkimiyeti altına girerek durumunu kurtarmak istedi. Bu durum Hun kurultayında sert tartışmalara yol açtı. Ho-han-yeh ile Çin hâkimiyetini kabullenmeyen Çi-çi arasında taht mücadelesi başladı. Bu mücadeleyi, Çin'in desteğini arkasına alan Ho-han-yeh kazandı. Böylece Hun Devleti, Doğu ve Batı olmak üzere ikiye ayrıldı (MÖ 54).

İstiklali savunan Çi-çi önderliğindeki Batı Hunları'na MÖ 36'da Çin İmparatorluğu son verdi. Çin hâkimiyetindeki Doğu Hunları ise miladın ilk yıllarından itibaren yavaş yavaş toparlanmaya başlayarak tekrar bağımsızlıklarını kazandı. Ancak taht kavgaları nedeniyle Hunlar, Güney ve Kuzey olmak üzere tekrar ikiye ayrıldı. Kuzey Hunları, bölgedeki diğer kavimlerin baskısına dayanamayarak 155 yılından sonra Moğolistan'ı boşaltmak zorunda kaldı. Böylece Türk ana yurdundaki Hunların siyasi varlığı tamamen sona erdi. Çin egemenliği altında bulunan Güney Hun Devleti'ne ise Çin İmparatorluğu son verdi (216).

Harita 4.3
Asya Hun Devleti

I. Kök Türk Devleti (552-630)

Tarihte Türk adını ilk defa resmî devlet ismi olarak kullanan Kök Türkler, Bumin Kağan liderliğinde Töles boylarını kendilerine bağladı. Nüfusunu artıran ve askerî olarak güçlenen Kök Türkler, Asya Hun Devleti'nin yıkılışından sonra bölgede kurulmuş olan Avar devleti'ni yıkarak 552 yılında Kök Türk Devleti'ni kurdu (Harita 4.4). Bumin Kağan, İl Kağan unvanını alarak ülkenin batı kısmının idaresini kardeşi İstemi Yabgu'ya verdi.

Mukan Kağan zamanında Kök Türk Devleti her yönüyle parlak bir dönem yaşadı. Kore'den Karadeniz'e kadar uzanan sahada yaşayan bütün Töles ve diğer Türk boylarını, kuzeyde Kırgız Türklerini ve yabancı kavimleri devlete bağladı. Onun zamanında Kök Türkler dünyanın en güçlü devletlerinden biri oldu.

Mukan Kağan'dan sonra kardeşi Taspar Kağan (Ta-Po) devletin başına geçti. Taspar Kağan'ın ölümünden sonra yaşanan taht kavgaları sırasında Kök Türk Devleti sarsıldı. Devletin batı tarafını babası İstemi'den sonra idare etmeye başlayan Tardu, meydana gelen anlaşmazlıklardan yararlanarak 582 yılında Batı Kök Türk Devleti'nin bağımsızlığını ilan etti. Bu olay ile I. Kök Türk Devleti, Batı ve Doğu olmak üzere ikiye ayrıldı. 630 yılında Doğu Kök Türk Devleti, Çinliler tarafından ortadan kaldırıldı. Batı Kök Türk Devleti ise 630 yılında Çin'e bağlı birçok beyliğe ayrıldı.

Harita 4.4
I ve II. Kök Türk Devletleri

II. Kök Türk Devleti (682-742)

630 yılında Çin hâkimiyetine girdikten sonra birçok Türk beyi Çin'e karşı isyan etti. Bunların en önemlisi Çin sarayını basmak isteyen Chie-shih-shuai'n (Kürşat) 639 yılındaki baş kaldırışıdır. Kürşat, Çin sarayını basarak veliahtı kaçırmayı ve onu kendi ülkesine götürmeyi planlamıştı. Ancak havanın aniden fırtınaya dönüşmesi ve ırmağın taşıp önlerini kesmesi yüzünden bu girişim başarısız kaldı. Ardından bağımsızlığı kazanma adına 648, 679 ve 681 yıllarında üç girişim daha yaşandı.

Nihayet Kök Türkler, Kutluk önderliğinde bağımsızlık için harekete geçti ve 682 yılında zafere ulaşılarak II. Kök Türk (Kutluk) Devleti resmen kuruldu (Harita 4.4). Kutluk Kağan, devleti derleyip toplayan anlamına gelen "İlteriş" unvanını aldı. Tonyukuk ise "Apa Tarkan" unvanını alarak bütün askerî ve idari işlerin planlanmasında İlteriş Kağan'ın en büyük yardımcısı oldu.

İlteriş Kağan'ın ölümü üzerine tahta kardeşi Kapgan Kağan geçti. Faaliyetleri açısından Türk tarihinin en büyük fatihlerinden biri olan Kapgan Kağan, Türk boylarını hâkimiyet altına aldı. Ardından Batı Türkistan'a yönelen Kapgan Kağan 701 yılında Demir Kapı'ya kadar ulaştı.

Kapgan Kağan'ın sert tutumu ve Çin entrikaları nedeniyle devlete bağlı boylar birer birer isyan etmişti. Bu isyanların birinde Kapgan Kağan'ın öldürülmesi üzerine yerine oğlu İnel tahta çıkmıştı. Fakat İnel'in kağanlığı yetersiz bulunmuş ve onun yerine İlteriş'in oğlu Bilge, kağanlığa; Kül Tigin ise komutanlığa getirilmişti. Bilge Kağan ilk iş olarak devletin başına büyük dert açan boyların isyanını bastırmış ve devletin birliğini yeniden sağlamıştı.

Bilge Kağan'dan sonra devletin başına geçen kağanların yetersiz olmaları zamanla devleti zaafa uğrattı. II. Kök Türk Devleti, 742'den itibaren yaşanan isyanlarla zayıfladı. Sonuçta Basmil, Karluk ve Uygurlar birleşerek II. Kök Türk Devleti'ne son verdi.

Uygur Devleti (744-840)

Orhun ve Selenga bölgesinde yaşayan Uygurlar, Karluk ve Basmil boyları ile birlikte II. Kök Türk Devleti'ne son vermiştir. 744 yılında Kutluk Bilge Kül Kağan, merkezi Karabalgasun olan bağımsız Uygur Devleti'ni kurmuştur (Harita 4.5). Devletin kuruluşundan üç yıl sonra Kutluk Bilge Kül Kağan ölmüş ve yerine oğlu Moyen Çor geçmiştir. Bu dönemde devletin sınırları batıda Siri Derya (Seyhun) Nehri boylarına kadar uzanmıştır.

Moyen Çor'dan sonra hükümdar olan Bögü Kağan, Mani dinini kabul etmiştir. Mani dini Uygurları zayıflatan en büyük etken olmuştur. Uygurları hareketsizliğe, et yememeye, savaş yapmamaya teşvik eden bu din onların savaşçı özelliklerinin zayıflamasına neden olmuştur. Fakat sonradan Uygurların bilim, sanat ve edebiyattaki ilerlemelerine etki etmiştir.

Uygur Kağanlığı'nın güçlenmesi üzerine Çin 821'den itibaren alışıldık entrika politikalarını uygulamaya başlamıştır. Bu tarihten sonra Uygur sarayında türlü karışıklıklar, suikastlar yaşanmıştır. Bu karışıklık, Uygurların siyasi güçlerini zayıflatmış ve Uygur Devleti yıkılma sürecine girmiştir. 840'ta Kırgızlar, Uygur Devleti'ne son vermiştir.

840 Kırgız yenilgisinden sonra başka bölgelere göç etmek zorunda kalan Uygurlar, zamanla gittikleri yerlerde yeni devletler kurdular. Bunlardan ilki Çin'in kuzeyine göç eden Sarı (Kansu) Uygurları'dır. Sarı Uygurlar günümüzde Kuzeybatı Çin'de yaşamaya devam etmektedir. Diğer devlet ise Beşbalık, Turfan, Hoça ve Kaşgar'ı içine alan Turfan Uygur Devleti'dir. Bu devlet, Orta Asya'nın ticaret yolları üzerinde olduğu için ekonomik olarak zenginleşti. Bununla birlikte kültür ve sanat alanında da gelişti. Turfan Uygurları, günümüzde Çin'e bağlı Doğu Türkistan Uygur Özerk Bölgesi'nde yaşamaktadırlar.

Harita 4.5
Uygur Devleti

İlk Türk Devletlerinde Töre

İlk Türk devletlerinde hukukun temelini ve kaynağını geleneklerden alan sözlü hukuk kuralları denilen "töre" oluşturmuştu. Töre; sosyal düzeni sağlayan örf, âdet, gelenek ve ahlaki değerlerden beslenerek ortaya çıkmıştır. Orta Asya'daki konar-göçer yaşam tarzının etkisiyle oluşan töre, sadece bu coğrafyayla sınırlı kalmamış, çağlar boyu farklı bölgelerde kurulan Türk devletlerinde de etkili olmuştur. Hareketli göçebe Türk toplumunu yönetmek, her zaman disiplin altında tutmak, etkin hukuk kurallarının oluşmasına ve bunların gereği gibi uygulanmasına bağlıydı.

Törenin oluşumunda; kut anlayışı ile kağanlar tarafından konulan kurallar, kurultaylarda alınan kararlar ve kağanın iradesiyle toplum içinde yavaş yavaş oluşan gelenekler etkili olmuştur. Getirilen kuralların adalete uygun olmasına dikkat edilmiştir. Kağanlar da dâhil olmak üzere bu töreye herkesin uyması zorunludur. Töre, Türk toplumunda gerek kağanın iktidarı gerekse devletin sürekliliği için önemli bir koşuldur. Bu sebeple töresini kaybetmiş bir ulusun yok olmuş sayılacağı hatırlatılarak kağanlardan her zaman töreye uygun davranmaları istenmiştir.

Görsel 4.14
Orhun Yazıtlarından biri (Moğolistan)

Türk kağanları ülkelerinde adaletin sağlanmasına büyük önem vermiştir. Orhun Kitabeleri'nde (Görsel 4.14) töre kelimesinin, on bir yerde geçmesi ve bunun altısının il ile birlikte kullanılmış olması bunun bir göstergesidir. Ayrıca devletin varlığını devam ettirmesi, törelere bağlılık ile ilişkilendirilmiştir. Devlet ile törenin eş değer olduğunu, abidelerdeki şu cümleler açıklamaktadır: "Ey Türk budunu (milleti), devletini, töreni kim bozabilir." Törenin en önemli değeri olan adalet de bu yüzden mülkün yani devletin temeli kabul edilmiştir. Devlet teşkilatlanmasında düzenleyici bir role sahip olan töre, kağanın hem keyfî hareket etmesini engellemiş hem de halkına adil davranması için bir kontrol mekanizması olmuştur.

TARTIŞALIM

"İl (devlet) gider, töre kalır." sözünden hareketle törenin Türk tarihine etkileri neler olabilir?

Türk Kitabelerine Göre Güç ve Yönetim Anlayışı

Tarihin köklü milletlerinden olan Türkler, Avrasya coğrafyasında çok geniş bir alana yayılmıştır. Başta Orhun Yazıtları olmak üzere Yenisey ve diğer yazıtların okunmasıyla eski Türk kültürü daha iyi anlaşılmıştır. Yenisey Yazıtları'nda yazıt kahramanının yaptığı işlerden bahsedilmiştir. Bu yazıtlardan kişi, boy ve halk adları öğrenilmektedir. Bir siyasetname örneği olan Orhun Yazıtları, Türklerin devlet ve yönetim anlayışı ile ilgili önemli bilgiler içermektedir.

Orhun Yazıtlarına göre Türkler, devleti evrenin yaratılış düzenine uygun bir tarzda şekillendirmiştir. Yazıtlarda "Üstte mavi gök, altta yağız yer kılındıkta, ikisi arasında insanoğlu yaratılmış. İnsanoğlunun üzerine ecdadım Bumin Kağan, İstemi Kağan oturmuş." ifadesi yer almaktadır. Buna göre gökyüzü ve yeryüzü yani bütün dünya Türk devletinin mekânını oluşturmaktadır. Türk kağanları ise "cihanşümul" yani bütün dünyanın hükümdarı konumundadır.

Yazıtlara göre dünya hâkimiyeti, Tanrı tarafından Türk kağanlarına bir görev olarak verilmiştir. Bilge Kağan, yazıtında âdeta dünya hâkimiyetini gerçekleştirmiş bir hükümdar gibi şöyle konuşmaktadır: "Doğuda gün doğusuna, güneyde gün ortasına, batıda gün batısına, kuzeyde gece ortasına kadar onun içindeki millet hep bana tâbidir. Bunca milleti hep düzene soktum."

Görsel 4.15
Bilge Kağan (Temsilî)

Yazıtlarda ilk Türk devletlerindeki egemenlik anlayışının ilahi kaynaklı olduğu görülmektedir. "Tanrı gibi gökte olmuş Türk Bilge Kağan'ı (Görsel 4.15), bu zamanda oturdum." ve "Türk milletinin adı sanı yok olmasın diye babam kağanı, annem hatunu yükseltmiş olan Tanrı, il veren Tanrı" ifadeleri bu duruma örnek olarak gösterilebilir.

Türk kağanları, ordular sevk ederek savaşmak, Türkçe konuşan ve Türk soyundan olan bütün toplulukları bir devlet çatısı altında toplamak, birlik ve bütünlüğü sağlamak zorundadır. Bu durum Orhun Yazıtlarında "Tanrı lütfettiği için illiyi ilsizletmiş, kağanlıyı kağansızlatmış, düşmanı tâbi kılmış, dizliye diz çöktürmüş, başlıya baş eğdirmiş." şeklinde ifade edilmiştir.

Yazıtlarda kağanların millete karşı sorumlu olduğunu ve millete hesap verdiğini gösteren örnekler de bulunmaktadır. "Türk Milleti için gece uyumadım, gündüz oturmadım. Ondan sonra Tanrı irade ettiği ve lütfettiği için talih ve kısmetim olduğu için ölecek milleti diriltip kaldırdım, çıplak milleti giydirdim, fakir milleti zengin ettim, nüfusu az milleti çok ettim."

Türklerde devletin kuruluşuna halkın katkısı Orhun Yazıtlarında şöyle geçmektedir: "Babam (İlteriş) on yedi er ile harekete geçti. Haberi işiten ormandakiler, ovadakiler toplanıp geldiler, yetmiş kişi, sonra yedi yüz kişi oldular. Kağanlığı atalarının törelerinde kurdular."

Bilge Kağan, Kül Tigin Yazıtı'nın başından sonuna kadar vermek istediği mesaj; "Ey Türk Oğuz beyleri! Milleti işitin. Üstte mavi gök çökmedikçe, altta yağız toprak delinmedikçe, ey Türk milleti, senin ilini, töreni kim bozabilir!" ifadesinde yer alan Türk milletinin kıyamete kadar yaşayacağı düşüncesidir.

Orhun Yazıtlarına göre Türk devletlerinde kağanlar gücünü nereden almaktadır?

CEVAPLAYALIM

4.3. TÜRKLERDE COĞRAFYA İLE OLUŞAN YAŞAM TARZI

Yaşanılan coğrafi bölgenin fiziki yapısı, toplumların hayat tarzının oluşumunda temel etkendir. Türk toplumunun yaşam tarzına da yaşadığı bölgenin coğrafi özellikleri şekil vermiştir. Tarımın sınırlı alanlarda yapılabildiği buna karşın otlakların geniş yer tuttuğu Orta Asya'da, Türk boyları zorunlu olarak geçimlerini hayvancılık üzerine kurmuştur (Görsel 4.16). Bu nedenle hayvancılık ile uğraşan Türklerin büyük çoğunluğu, konar-göçer bir yaşam tarzını benimserken bir kısmı da yerleşik yaşam sürmüştür.

Görsel 4.16
Bozkırda hayvancılık

İlk Türklerin yaşadığı coğrafya

En geniş kapsamıyla Orta Avrupa'dan Güney Rusya ve Kuzey Sibirya ormanına kadar uzanan bir bölgeyi içine alan eski Türklerin yaşadığı coğrafya, Hindikuş Dağları ve İran Platosu'na kadar uzatılabilir. Bu bölgelerde bitki örtüsü bozkırdır. Bu bozkır, Kuzey Sibirya ormanına kadar uzanır, bazı yerlerde yerini başka bitki örtülerine bırakır ve Gobi, Taklamakan gibi ya da kırmızı kumlu Kızılkum, beyaz kumlu Akkum, kara kumlu Karakum gibi renkli, ıssız çöllere dönüşür (Görsel 4.17). Kıyılarında çok eski uygarlıkların yerleştiği nehirlerden kuzeyde Yenisey ve Baykal Gölü'nü besleyen zengin sular ile güneyde Sarı Irmak bulunur. Ayrıca batıda Aral ve Baykal Gölü'nü besleyen; İli, Çu, Talas, Siri Derya (Seyhun), Amu Derya Irmağı (Ceyhun) gibi akarsular yer alır.

Batı Türkistan'ın oldukça alçak bir ova ya da daha çok deniz seviyesinin 50 metre altındaki geniş çöküntü alanında Orta Asya'nın meşhur; Altay, Tien-Şan, Pamir ve Hindikuş gibi dağları vardır. Bunlar Moğolistan'daki, Cungarya'daki yüksek platolarla ya da tarım havzasıyla bölünen devasa kitlelerdir. Hemen hemen tüm topraklar kuraklıkla kavrulur ve nehirlerin suladığı vadiler dışında her tür bitki örtüsünün gelişimine engel olur. Çoğu yerde yıllık yağış 100 mm'yi geçmez (Roux, 2006, s.22-23'ten düzenlenmiştir).

Görsel 4.17
Gobi Çölü (Orta Asya)

YORUMLAYALIM

Orta Asya coğrafyasının Türklerin yaşam biçimlerine etkileri nelerdir?

Görsel 4.18
Bozkır

Eski Türk topluluklarının özellikle su kaynaklarına yakın, yaylak-kışlak hayatı üzerine kurulu bir yaşamları vardır. Böyle bir hayat tarzını, avcılık ve toplayıcılık ile geçinen toplumların yaşamları ile karıştırmamak gerekir. Konar-göçer yaşam şekli, bozkırda doğa ile bütünleşmiş bir toplumun hayatını sürdürebilme mücadelesidir (Görsel 4.18). Bu yaşam tarzında boylar, büyük sürüler hâlinde baktıkları hayvanların ürünleriyle hayatlarına devam etmiştir.

Boyların Yaylaya Göçü

Göç alanları yani yaylalar, öyle gelişigüzel, sahipsiz yerler değildi. Her boyun veya oymağın belirli yaylası ve otlağı vardı. Yaylanın ve otlağın en güzel yerini boy beyi kendisine ayırmaktaydı. Yaylalara göç, boy beyinin emri ile başlardı. Göç hazırlığı birkaç saat içinde tamamlanırdı. Zira konar-göçer evi derme çadırlardan ibaretti. Eşyalarının hepsi de taşınabilir türden idi. Bundan dolayı geride hiçbir şey bırakılmıyordu. Göç, çift hörgüçlü develer (yüklet) veya dört tekerlekli, üstü kapalı ve öküzlerle çekilen arabalarla (kağnı) yapılmaktaydı. Bu arabalar, kadınların içinde yün eğirdikleri, dikiş diktikleri, doğum yaptıkları ve çocuklarını emzirdikleri âdeta gerçek bir konut gibi idi. Yaylalara göç, tam bir eğlence hâlini alırdı. Güzel elbiseler giyilir, yol boyunca neşeli şarkılar söylenirdi (Koca, 2002c, s.16-17'den düzenlenmiştir).

YORUMLAYALIM

Günümüzde konar-göçer hayat tarzının, ülkemizde görülmesinin nedenleri neler olabilir?

Avrasya'da yaşayan bütün Türkler, konar-göçer bir hayat tarzı sürdürmemiştir. Türk boylarından bazıları, uygun tarım alanlarında hem tahıl hem de meyve-sebze yetiştirmiştir. Eski Türkler, yaşamaya uygun alanlarda yerleşik hayata geçerek şehirler kurmuş ve eserler meydana getirmiştir. Türkler, elverişli buldukları alanlarda hayat tarzlarını değiştirmiş, daha kolay ve rahat olan yerleşik yaşamı tercih etmişlerdir. Ancak Türklerin çoğu, toplum özelliklerinin de etkisiyle bozkırdaki zor yaşamı daha çok benimsemiştir.

BİLİYOR MUSUNUZ?

Yiyecekleri; kurutulmuş et, pastırma, et tozu gibi farklı şekillerde muhafaza ederek tükettikleri bilinen Türkler, tarihte ilk defa konserve yapan millettir.

Türklerin Ana Yurttan Göçleri

Türk toplulukları, çeşitli nedenlerle yaşadıkları bölgeleri kitleler hâlinde terk ederek çok uzun mesafeler kat etmek suretiyle başka alanlara göç etmiştir (Görsel 4.19). Göçlerin siyasi ve ekonomik olmak üzere iki temel sebebi vardır. Ekonomik sebepler; nüfusun artması nedeniyle otlakların yetersiz kalması, kuraklık veya ağır kış şartları yüzünden kıtlık yaşanmasıdır. Siyasi sebepler ise Türk boyları arasındaki mücadeleler ile Çin ve Moğol baskısıyla boyların yerlerini terk edip başka bölgelere gitmeleridir. Yeni ülkeler elde etme arzusu ve bunun doğal sonucu olarak yeni vatanlar kurma fikri de Türk göçlerinin sebepleri arasında sayılabilir.

ÖRNEK METİN

Türk Göçleri

Eski dünyanın üç büyük kıtasında görülen Türk göçleri, çok ciddi sebeplere dayanır. Göçler konusunda çalışan araştırmacılar, tarihte oturulan topraktan ebediyen ayrılmanın insan için büyük zorluklar taşıması nedeniyle hiçbir kavmin kendiliğinden ve keyif için yer değiştirmediğini ortaya koymuştur. Göçlerin ancak zorunlu nedenler yüzünden meydana geldiğini göstermiştir. Türklerin çeşitli yönlere göç edip yayılmalarında kolaylık sağlayan nedenlerden biri maneviyatlarının sağlamlığıdır. Zorunluluk sonucu da olsa bilinmeyen ufuklara doğru akmak, her an karşılaşılacağı tehlikeleri göğüslemeğe hazır bulunmak ve aralıksız bir ölüm-kalım savaşı içinde yaşamak her millet için doğal sayılacak bir davranış değildir. Türklerde açık şekilde görülen ve onların tarih boyunca hareketli bir topluluk hâlinde sürekliliğini mümkün kılan bu ruhi zindeliktir. Her askerî zafer yeni bir siyasi hedefe yol açmış ve Türklerin fetih arzularını kamçılamıştır. Bu durum, Türklerde zamanla dünyayı huzur ve barışa kavuşturmayı gaye edinen bir fütuhat felsefesi ve her yerde adil, eşitlikçi Türk töresini yürürlüğe koymak üzere bir cihan hâkimiyeti ülküsü doğurmuştur (Kafesoğlu, 1995, s.53-54'ten düzenlenmiştir).

Dolayısıyla Türk toplulukları, sosyal yapısı gereği taşıdığı toplumsal dayanışma ve dinamizm sayesinde zaman zaman Orta Asya'daki yurtlarını terk etmiştir. Böylece başka coğrafyalara göç etmişler ve yayılmışlardır.

Görsel 4.19
Göç

Tablo 4.1: Orta Asya'dan Türk Göçleri (Kafesoğlu,1997, s.54-55)

Göç eden Türk topluluğu	Göçün tarihi veya dönemi	Göçle gittikleri coğrafya	Neden göç ettiler
Hunlar	I. yüzyıl sonları ve II. yüzyıl ortaları	Orhun bölgesinden Güney Kazakistan bozkırlarına, Türkistan'a	• Ekonomik sıkıntı yani ana yurt topraklarının geçim bakımından yetersiz kalması, • Kuraklık, nüfus artışı ve otlak darlığı • Sınırlı bir tarım dışında sadece hayvan yetiştirilebilmesi • Türklerde bir boyun başka bir Türk boyunu yerinden çıkararak göçe mecbur etmesi • Yabancı (Çin ve Moğol), ağır dış baskıya maruz kalmaları • Başka milletlerin egemenliğini kabul edip istiklalden mahrum kalmaktansa memleketi terk etmeyi tercih etmeleri • Türklerdeki fetih arzusu ve Türk cihan hâkimiyeti ideali.
Ak Hunlar-Eftalitler	350'ler	Afganistan ve Kuzey Hindistan'a	
Hunlar	375 ve sonraki yıllar	Güney Kazakistan ve Türkistan'dan Avrupa'ya	
Ogurlar	461-465 yılları	Güneybatı Sibirya'dan Güney Rusya'ya	
Sabarlar	V. yüzyıl ikinci yarısı	Aral Gölü'nün kuzeyinden Kafkaslara	
Avarlar	VI. yüzyıl ortaları	Batı Türkistan'dan Orta Avrupa'ya	
Bulgarlar	668'den sonraki yıllar	Karadeniz kuzeyinden Balkanlar'a ve Volga Nehri kıyılarına	
Macarlar	830'dan sonra	Kafkasların kuzeyinden Orta Avrupa'ya	
Uygurlar	840'ı takip eden yıllarda	Orhun Nehri bölgesinden İç Asya'ya	
Peçenek, Kuman (Kıpçak) ve Uzlar	IX-XI. yüzyıl	Hazar Denizi'nin kuzeyinden Doğu Avrupa ve Balkanlar'a	
Oğuzlar	X ve XI. yüzyıl	Orhun bölgesinden Seyhun Nehri kenarlarına ve Maveraünnehir üzerinden İran'a ve Anadolu'ya	

Harita 4.6
Orta Asya'dan Türk göçleri

TARTIŞALIM

Orta Asya Türk göçlerinin, Türk ve dünya tarihine olan etkileri neler olabilir (Tablo 4.1 ve Harita 4.6)?

Türklerde Askerî Kültür

> *"Kalabalık asker ve ordu başsız olursa*
> *Bu asker ve ordu cesaretsiz olur."*
> Yusuf Has Hacib

Türkler, tarih boyunca savaşçı kimliğiyle ön plana çıkmış bir millettir. Diğer kavimler tarafından verilen bu kimliğin oluşumunda Türklerin yaşadığı coğrafyadaki sert iklim koşulları, Orta Asya'daki diğer milletler ve Türk boyları arasındaki mücadeleler etkili olmuştur. Bu şartlar Türklerin disiplinli, teşkilatçı ve mücadeleci olmalarını da sağlamıştır. Türk toplumunda eli silah tutan herkes asker sayıldığı için ilk Türk devletlerinin ordularında, Hazar Devleti hariç, ücretli yabancı asker yoktur. Sürekli olan Türk ordusunda kadın-erkek, genç-yaşlı her an savaşabilecek durumdadır. Öyle ki Türklerin sporları, eğlenceleri ve avlanmaları bile askerî eğitim niteliğindedir.

Görsel 4.20
Türk Kara Kuvvetleri birlik amblemi

Tarihte düzenli ilk Türk ordusunu Mete Han MÖ 209'da kurmuştur. Mete Han'ın ordusunda, 10 000 atlıdan oluşan en büyük birlik "tümen" olarak adlandırılmıştır. Tümenler binlere, binler yüzlere, yüzler onlara ayrılmış, her birinin başına tümenbaşı, binbaşı, yüzbaşı ve onbaşı rütbelerine sahip komutanlar görevlendirilmiştir. Mete Han'ın kurduğu bu sisteme "onlu teşkilat" adı verilmiştir. Onlu teşkilat, günümüze kadar hüküm süren diğer Türk devletleri ile süregelmiştir. Asya Hunları, Avrupa Hunları, Kök Türkler, Selçuklular ve Osmanlılar Dönemi'nde Türk ordusu bu sistem sayesinde dünyanın sayılı ordularından birisi olmuştur. Ayrıca geçmişten günümüze dünyadaki modern ordular, bu onlu teşkilatı temel alarak ordularını bu şekilde düzenlemiştir.

ARAŞTIRALIM

Genel Ağ üzerinden http://www.kkk.tsk.tr/ sayfasını ziyaret ediniz. Kara Kuvvetleri birlik amblemi üzerinde bulunan yıldızlar, tarih, defne yaprağı, Atatürk silüeti, ay yıldız, çelenk, kılıç ve meşe yaprağı ne anlama gelmektedir? (Görsel 4.20). Araştırma sonuçlarını sınıf panosunda paylaşınız.

Türk toplumlarındaki onlu teşkilatın sosyal ve idari açıdan iki önemli işlevi vardır. Bunlardan biri devlet güçlerinin tümü (boy, soy gibi) ayrımlara bakılmadan onlu sisteme göre bölünmüş ve merkezden atanan komutanlar aracılığı ile hükümdara bağlanmıştır. Böylece herkesin birbirine yardımcı olduğu bir millet birliği meydana getirilmiştir. İkinci işlevi de devletin bütün idarecileri, aynı zamanda asker oldukları için ordunun görev ciddiyeti sivil ve idari yapıya yansımıştır. Böylece devletin askerî disiplin içinde çalışması temin edilmiş ve bu durum Türklere neden ordu-millet denildiğini de açıklamıştır.

Orhun Yazıtlarında ordu kelimesi "sû" terimi olarak kullanılmıştır. Ordunun başında bugünkü genelkurmay başkanı yerinde olan "sû-başı"lar bulunmuştur. Genellikle bu göreve hanedan üyelerinden birisi getirilmiştir. Komutanların her birinin at kuyruğundan yapılmış birer tuğu vardır. Tuğun sayısı ve şekli rütbeye göre değişirdi. Kağanın tuğunun başında, altından bir kurt başı vardır.

Askerî kültürün gelişmesine paralel olarak Türkler, medeniyet tarihine önemli katkılar sağlamıştır. Bunlardan biri atı ehlileştirmesi ve savaş aracı olarak kullanması diğeri de demiri işleyerek silahlar yapmasıdır. Türkler, atı savaş sahasında kullanarak düşmanlarına karşı hız ve manevra üstünlüğü kazanmıştır. Bu kabiliyeti kazanmalarında geliştirdikleri üzengi, nal, gem ve eyer gibi aksesuarlar; atı verimli kullanmalarını sağlamıştır. Bunun için Türk orduları, yerleşik kavimlerde görülen hareketsiz savaş yöntemine göre yetiştirilmiş ağır teçhizatlı orduların aksine hafif silahlı ve hareketli süvarilerden kurulmuştur. Yayalar yani piyadeler ise yok denecek kadar azdır. Süvarilik için zaruri olan pantolon, deri kuşak ve potin (ayakkabı) de Türklerin icadıdır.

Görsel 4.21
Üzengi

BİLİYOR MUSUNUZ?

Üzengi; eyerin iki yanında asılı bulunan ve ata binildiğinde ayakların basılmasına yarayan, at üzerinde dengeli durmalarını sağlayan demirden alettir (Görsel 4.21). Bu alet sayesinde binici, yere basar gibi dengeli bir şekilde atın üzerinde durabilmekte, at üzerinde istediği hareketleri rahatça yapabilmektedir.

Nal, atın ayakkabısı olarak da kabul edilebilir. Tırnağına nal çakılan atlar, nalsız atlardan daha fazla yol gidebilir. Atların ağzına demirden yapılan "gem" takılır. Buna bağlı olan dizgin ile ata istediği gibi komut verebilen binici "eyer" sayesinde atın üzerinde rahatça oturabilmektedir.

Türkler; demiri, cevheri eriterek elde etmiştir. Elde ettikleri ham demirin kalitesi, bugün bile yüksek derecelerde ısıtılarak elde edilen demirin kalitesiyle aynıdır. Bu yüksek kaliteli demirden keskin kılıçlar, baltalar, üzengiler, bıçaklar, gemler, kamalar, kınlar, mızraklar, kalkanlar ve ok uçları yapmışlardır. Türk silahlarının yapı ve teknik özelikleri, Türk medeniyetinin gelişmişlik seviyesini gösteren önemli ayrıntılardır. Nitekim Türklerin, Çin ve Roma gibi devletler karşısında üstünlük kurabilmelerine imkân sağlayan en önemli unsur, kendine has özellikler taşıyan ve bu bakımdan başka toplumlar tarafından kullanılan Türk silahlarıdır.

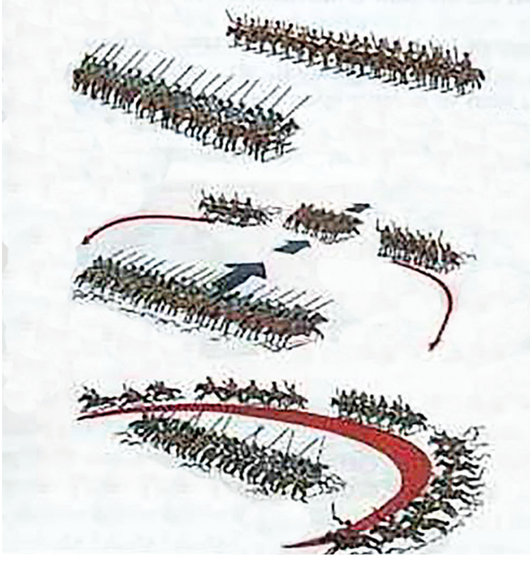
Görsel 4.22
Süvari (İllüstrasyon)

Süvarilerden oluşan Türk ordularının başlıca silahları, ok ve yaydır (Görsel 4.22). Hemen hemen bütün toplumlarda görülen oku ve yayı Türkler, koşan at üzerinde etkili bir savaş aracı olarak kullanmışlardır.

Mete Han, tümen komutanı olduktan sonra ıslık çalan bir ok icat etmiştir ve askerlerini bununla eğitmeye başlamıştır. Islık çalan oku nereye atarsa askerlerin de oklarını aynı istikamete atmalarını emretmiştir.

Türk ordusunun yetiştirilme tarzı, hazırlık eğitimleri ve muharebe taktikleri diğer ülkelerin ordularından farklıdır. Büyük çoğunluğu okçu süvarilerden kurulu Türk savaş birlikleri, at sayesinde ağır hareketlerle grup muharebesi yapan yabancı ordular karşısında üstünlük kazanmıştır. Türkler, taktiklerini

uygulamak için ordularını hücum taktiğine göre düzenlemiş ve eğitmiştir. Bu sayede Türkler, savaşlarda kısa sürede istedikleri sonuca ulaşmıştır.

Görsel 4.23
Turan Taktiği

Türklere özgü bir savaş taktiği olan Turan taktiği, iki farklı savaş yönteminin uygulanması ile yapılan bir savaş usulüdür. Bu taktik, sahte ricat (geri çekilme, kaçma) ve pusudan oluşur. Bu savaş usulüne, Türk yurdunun eski adından dolayı "Turan Taktiği" veya "Hilal Taktiği" denilmiştir (Görsel 4.23).

Savaşılacak yerin arazi yapısı, bu taktiğin uygulanmasında birinci derecede etkilidir. Bu yöntem iki tarafı uygun yükseltideki tepelerle sarılı bir ovada uygulanır. Düşmanın karşısında merkez, sağ ve sol kuvvetler olarak yer alan Türk kuvvetlerinin, merkez ve merkeze yakın kanatları düşmanın saldırısı karşısında, sanki bozulmuş da çekiliyormuş hissi vererek geri gitmeye başlar. Buna sahte ricat da denir. Bu arada, sağ ve sol kanatlardaki askerî birlikler yavaş yavaş ilerleyerek savaş alanının iki yanında yer alan tepeciklerin gerisine sarkar ve buralarda pusular kurar. Geri çekilmekte olan Türk birlikleri düşman kuvvetlerinin gerektiği kadar üzerlerine geldiği kanaatine vardığında aniden geri dönerler ve şiddetli bir savaşa tutuşurlar. Bu arada savaş alanının iki tarafındaki tepecikler ardında pusu kuran askerler de düşmanı yanlardan ve arkadan çembere alır.

ÖRNEK METİN

Türk Süvarisi

Yenisey Nehri'nin sol kıyısında, 1939'da S. V. Kiseleff (Kisilof) tarafından yapılan kazılarda bronz bir ferahinin üzerinde Türk savaşçı tasviri şöyle yapılmıştır "Başlıksız bir süvarinin uzun saçları rüzgârda savruluyor. Saçları arkadan bir şeritle düğümlenmiş. Sağ taraftan aşağı doğru bir sadak sarkıyor. Eğri yayı "M" harfini andırıyor. Geniş göğüslü bozkır atının gemi gerilmiş, kuyruğu ise düğümlenmiş. Koşum takımı mükemmel; ön kaştan fazla yüksek olmayan sert bir eyer; onun altında kenarları saçaklı bir örtü (Görsel 4.24), kuyruk altından başlayarak göğüs ortasına kadar uzanan püsküllü bir kayış uzanıyor. Yay şeklinde geniş üzengiler ve bir dizgin. Eyerin arkasından her iki tarafa doğru tokalar uzanıyor." Türklerde zırhlı süvari birliklerinin oluşu onları çok çabuk zafere götürmüştür. Genel olarak savaş süvarisini okçu süvariler tespit etmiş ve onlar hemen hemen hiç zırh kullanmamışlardır. Hafif silahlarla Türklerin ağır silahlı süvarisinin karşısına dikilen düşman hayatla vedalaşmıştır. Ancak çok ani saldırı düzenledikleri için Türk süvarileri kuşatma savaşlarına elverişli değildir (Gumilev, 2002, s.95'ten düzenlenmiştir).

Görsel 4.24
Eyer örtüsü

4.4. KAVİMLER GÖÇÜ

Göç olaylarında, farklı kavimler neden birlikte hareket etmiş olabilir?

TARTIŞALIM

Harita 4.7
Kavimler Göçü öncesi Avrupa (362)

Sosyal bir olay olan göç, bir topluluğun farklı nedenlerle kendi yurdunu terk ederek başka bir yere gitmesi veya yer değiştirmesidir. Topluluklar önemli bir neden olmadan topraklarını bırakıp sonunu bilmediği bir maceraya kalkışmaz. Çünkü yöneldikleri topraklar tamamen boş ve sahipsiz değildir. Bu yüzden göç eden topluluklar gittikleri yerlerdeki kavim veya topluluklara karşı hâkimiyet mücadelesi vermek zorundadır. Bunun sonucunda da göç eden topluluğun, göç ettiği coğrafyadaki halkı ya hâkimiyeti altına alması ya da onu başka bir yere sürmesi gerekir.

Tarih boyunca Türkler de değişik sebeplerle farklı bölgelere pek çok kez göç etmiştir. Bu göçler içerisinde Kavimler Göçü, gerek sonuçları itibariyle geniş sahalardaki farklı medeniyetleri etkilemesi gerekse etkisinin yüzyıllar boyu sürmesi nedeniyle ayrı bir öneme sahiptir.

Asya Hun Devleti'nin zayıflaması ve yıkılış sürecine girmesiyle Orta Asya'nın geniş bozkırlarında yaşayan bazı Türk boyları bağımsız hareket etmeye başlamıştır. Zamanla nüfusu artan bu boylar, Çin'in baskısı ve ekonomik nedenlerle de I. yüzyıldan itibaren batıya doğru göç etmiştir (Harita 4.7).

IV. yüzyılın başlarında Roma İmparatorluğu'nun sınırları dışında yaşayan Germen kavimleri, geçim kaynaklarının yetersizliği nedeniyle güneye Roma İmparatorluğu'nun Ren-Tuna nehirleri hattındaki sınırlarına yığılmıştır. Roma İmparatorluğu ise sınırlarını bu kavimlerden korumak için siyasi ve askerî mücadeleye başlamıştır. Diğer taraftan Hun Türkleri batıya doğru harekete geçtiklerinde, önlerine çıkan ve Romalılarca barbar olarak nitelendirilen kavimleri (Germenler, Ostrogotlar, Vizigotlar gibi) batıya doğru sürükleyerek yerlerinden etmiştir. Hunlardan kaçan bu kavimler, Roma sınırlarına yığılmış başka kavimleri domino taşı etkisiyle itmiş ve bu topluluklar 376 yılında kitleler hâlinde Roma İmparatorluğu topraklarına girmiştir (Görsel 4.25). Tarihte bu büyük nüfus hareketine Kavimler Göçü denilmektedir. Bu olay bazı tarihçiler tarafından İlk Çağ'ın sonu Orta Çağ'ın başlangıcı olarak kabul edilmektedir.

Görsel 4.25
Domino taşı etkisi

Kavimler Göçü Ne Getirdi?

Kavimlerin hareketiyle Avrupa Kıtası'nda büyük bir kargaşa yaşandı.

- Günümüz Avrupa milletlerinin temelleri atıldı.
- Roma İmparatorluğu, Doğu ve Batı olmak üzere ikiye ayrıldı.
- Avrupa Hun Devleti kuruldu.
- Avrupa'da feodalite güç kazandı ve skolastik düşünce gelişti.
- Avrupalılar, Türk kültürünü tanıdı.

Avrupa Hun Devleti

Hunlar, IV. yüzyılın ortalarında Don ve Volga ırmakları arasındaki, Alanların hâkim olduğu toprakları ele geçirmiştir. Buradan, Balamir idaresinde batıya doğru yeniden harekete geçen Hunlar, önlerine çıkan kavimleri yerlerinden etmekle kalmamış aynı zamanda Avrupa içlerine kadar da ilerlemişlerdir. Kavimler Göçü olarak bilinen bu önemli olayın sonucunda Avrupa Hun Devleti bölgede önemli bir güç hâline gelmiştir (Görsel 4.26).

Görsel 4.26
Avrupa Hun Devleti bayrağı

Balamir'den sonra hükümdar olan Uldız, Hun dış politikasının ana hatlarını belirlemiştir. Buna göre Doğu Roma İmparatorluğu baskı altında tutulurken Batı Roma İmparatorluğu'yla dostluk kurulacaktır. 422 yılında Rua, Doğu Roma entrikalarını etkisiz hâle getirmek için Balkan Seferi'ne çıkmış ve Doğu Roma'yı vergiye bağlamıştır.

TARTIŞALIM

Avrupa Hun Devleti'nin Doğu Roma'yı baskı altında tutarak Batı Roma ile iyi ilişkiler kurmasının nedenleri nelerdir?

Rua'dan sonra hükümdar olan Attila, devlete en parlak dönemini yaşatmıştır. Attila tahta çıktıktan sonra ilk olarak Doğu Roma İmparatorluğu'yla 434 yılında Margus Antlaşması'nı imzalamıştır.

BİLİYOR MUSUNUZ?

Margus Antlaşması

- Bizans bundan sonra Hunlara bağlı kavimlerle antlaşmalara girmeyecek.
- Esir alınmış Bizans tebaası dâhil Hunlardan kaçanlara sığınma hakkı verilmeyecek.
- Bizans'ın elinde bulunan mülteciler iade edilecektir. Ayrıca Grek asıllı olanlar için fidye verilebilecek.
- Ticari münasebetler yine belirli sınır kasabalarında devam edecek.
- Bizans'ın ödediği yıllık vergi iki katına yani 750 libre altına çıkarılacaktır.

Bu antlaşma ile Attila, Doğu Roma'yı vergiye bağlayarak batıdaki hâkimiyetini pekiştirmiştir. Verdiği sözleri yerine getirmediği için 441 yılında Doğu Roma üzerine I. Balkan Seferi'ni düzenlemiştir. Bu sefer sonucunda Balkanlarda, Hunların karşısında durabilecek bir kuvvetin kalmadığı anlaşılmış ve Doğu Roma da barış şartlarına uyma garantisi vermiştir. Daha sonra imparator, Attila'yı öldürtmek istemişse de başarılı olamamıştır. Bu girişim üzerine Attila Theodosius'a (Teodosus) bir mektup yazmıştır.

ÖRNEK METİN

Attila'nın Theodosius'a Yazdığı Mektup

Teodosius, Attila gibi asil bir babanın oğludur. Attila, Muncuk'tan aldığı asaleti muhafaza etmiş fakat Teodosius, Attila'ya haraç vermekle köle durumuna düşmüştür.

Teodosius köle durumuna düşmekle bile kölelik haysiyetini koruyamamıştır. Çünkü efendisi olan Attila'nın canına kıymak istemiştir (Taşağıl, 2016, s.256'dan düzenlenmiştir).

Attila, 447 yılında Doğu Roma'nın barış şartlarına yine uyması üzerine II. Balkan Seferi'ne çıkmış ve Doğu Roma'yla Anatolios Antlaşması'nı imzalamıştır. Bu antlaşmayla Bizans savaş tazminatı ödeyecek, daha önce ödediği vergi üç katına çıkarılacak, Hun sınır şehri Niş'te pazar kurulacak ve Bizans'ın asker bulundurabileceği alanlar kısıtlanacaktır. Anatolios Antlaşması ile birlikte Attila, devletinin dış siyasetini değiştirmiş ve Batı Roma İmparatorluğu üzerine yönelmiştir.

Balkan seferlerinden sonra Attila yönünü Batı Roma'ya dönerek Galya seferine çıkmıştır. Başkentin düşeceğinden endişe eden Romalılar 452 yılında, Papa I. Leo (Lio) başkanlığında bir barış heyetini Attila'ya göndermiş ve ondan Roma'yı esirgemesini istemiştir. Papa'nın güvence isteğini kabul eden Attila, böylece Batı Roma'ya üstünlük sağlamıştır. Attila, bu sefer dönüşünde ölmüş ve yerine sırasıyla oğulları İlek, Dengizik ve İrnek geçmiştir. İrnek Dönemi'nde Avrupa'da tutunamayacağını anlayan Hunlar, Karadeniz'in kuzeyine çekilmiştir (Harita 4.8).

BİLİYOR MUSUNUZ?

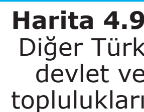
Attila, hem Türk hem de dünya tarihinde derin izler bırakmıştır. Avrupa'nın pek çok yerinde yüzyıllar boyu onun hakkında efsaneler türemiştir. Bu efsanelerin en meşhuru ise Attila'nın, Savaş Tanrısı Ares'in kılıcına sahip olduğu ve bu nedenle bütün dünyaya hükmedeceği inancıdır. Attila'nın hayatı ve savaşları; roman, resim, heykel, tiyatro ve operalara konu olmuş, hakkında pek çok kitap yazılmıştır. Onun savaşlarını konu alan Almanların meşhur Nibelungen Destanı, Attila'yı (Etzel) babacan, iyiliksever ve yüksek vasıflı bir hükümdar olarak tanıtmaktadır. Hunlar, Türk ordusunun etkilerini Orta Çağ boyunca yaşanacak şekilde Avrupa milletlerine aktarmıştır.

Harita 4.8
Kavimler Göçü sonrası Avrupa (451)

TARTIŞALIM

Kavimler Göçü'nün Avrupa siyasi hayatına etkileri neler olabilir?

Harita 4.9 Diğer Türk devlet ve toplulukları

Hazar Devleti, VII-XI. yüzyıllar arasında Karadeniz ile Kafkas dağlarının kuzeyinde ve İdil (Volga) Nehri dolaylarında hüküm sürmüştür. Hazarlar tarih sahnesine Sabar Türklerinin devamı olarak çıkmıştır. Batı Kök Türk Devleti yıkılınca Hazarlar bağımsızlıklarını ilan etmiştir. Hazarlar, Museviliği benimseyen tek Türk devleti olup ülkesinde farklı dinleri barındırmıştır. Hazar ismi günümüzde Hazar Denizi adında yaşamaya devam etmektedir (Harita 4.9).

Karluklar, Kök Türklerin hâkimiyeti altında yaşamış, Orta Asya tarihinde önemli rol oynamıştır. Karluklar, II. Kök Türk Devleti'nin yıkılmasında ve Uygur Devleti'nin kurulmasında etkili olmuştur. 751 Talas Savaşı'nda Çinlilere karşı Müslüman ordusunun yanında yer almıştır. 840'ta Uygur Kağanlığının yıkılması üzerine kendini Kök Türkler'in halefi kabul eden Karluk Hükümdarı Bilge Kül Kadir Kağan "Kara Han" unvanını almıştır. Böylece Karluklar değişiklik geçirerek aynı zamanda Orta Asya'da ilk Türk İslam devleti olan Karahanlılar'a dönüşmüştür.

Avar Hakanlığı, Asya Hun Devleti'nin yıkılmasından sonra IV. yüzyıl sonlarında, Moğolistan'da kurulmuştur. I. Kök Türk Devleti; Avar Hakanlığı'na son verince Avarlar, Batı'ya göç etmiş ve Bayan Han zamanında Orta Avrupa'da devlet kurmuşlardır. İstanbul'u iki kez kuşatan Avarlar, Germen ve Slavları yönetim, askerlik ve sanat alanlarında etkilemiştir (Görsel 4.27).

Görsel 4.27 Avarlara ait süs eşyası

Türgişler, Kök Türk Hakanlığı'nın batıdaki kalabalık boylarından biri olarak İli Nehri dolaylarında yaşamıştır. Emevilerle mücadele ederek Arapların, Orta Asya'da hâkimiyet kurmasını engellemiştir. Türgişler kendi adlarına para bastırmışlardır.

Başkırtlar, Orta Asya Türk kavimlerinden olup, Ural Dağları'nın kuzey ve doğu kısımları ile İdil'in kuzey kesimini oluşturan bozkırlarda yaşamıştır. Günümüzde Başkortostan olarak bilinen bölgenin merkezi Ufa'dır. Başkırtların aslı Türkistan'ı terkederek kuzeye yönelen ve sonra batıya geçen Kıpçak Türklerine dayanmaktadır.

Bulgarlar, II. yüzyılda Orta Asya'dan Avrupa'ya başlayan göçle ilk olarak Hazar Denizi-Karadeniz arasındaki topraklara yerleşmiştir. Hunlarla birlikte akınlara katılan Bulgarlar, 453'te Kafkasların kuzeyindeki topraklara gelmiştir. VI. yüzyılın sonlarına doğru Kuban Nehri, Azak Denizi ve Karadeniz Bölgesi'nde yaşayanların katılmasıyla Han Kubrat'ın (Kurt) liderliğinde Büyük Bulgar Devleti kurulmuştur.

Büyük Bulgar Devleti'nin yıkılmasından sonra 680'de Otuz-Ogurlar'dan bir grup İtil (Volga) Bulgar Devleti'ni kurmuştur. Ticari ilişkiler sonucu, İslamiyet'le tanışan Bulgarlar, X. yüzyılın ilk yarısında İslamiyet'i kabul etmişlerdir. Doğu Avrupa'da Türk İslam kültürünün temsilcisi olmuşlardır. Dobruca'nın güneyinde Asparuh (679-702) tarafından kurulan Tuna Bulgar Devleti ise Boris Han Dönemi'nde Hristiyanlığı resmen kabul etmiştir.

Oğuzlar, 630-682 yılları arasında Dokuz-Oğuz Kağanlığı altında toplandılar. Daha sonra Kök Türk ve Uygur hâkimiyetine giren Oğuzlar, X. yüzyılda Oğuz Yabgu Devleti'ni kurdular. X. yüzyılın sonlarına doğru İslamiyet'i kabul eden Oğuzlar, Büyük Selçuklu ve Osmanlı gibi cihanşümul devletler kurmuşlardır.

Görsel 4.28
Kırgızlar'a ait balbal
(Tebriz Müzesi)

Kıpçaklar, Batı Kök Türk topluluklarından olup kaynaklarda çoğunlukla Kumanlar adı altında anılmıştır. XI. yüzyılda Güney Rusya'ya gelerek burayı ele geçiren Kıpçaklar, Bizans'a karşı akınlar düzenlemiştir. Doğu Avrupa-Batı Sibirya bozkır bölgelerinin tamamını kapsayan bölge, İslam kaynaklarında "Deşt-i Kıpçak" (Kıpçak Bozkırı) adıyla anılmıştır. 1250'de Mısır'da kurulan Memlûklular Devleti kısa bir süre sonra Kuman-Kıpçak Türklerinin eline geçmiştir. Zaman içerisinde bir kısmı Hristiyanlığı benimseyen Kıpçakların bir kısmı da Kırım, Kafkaslar ve İdil Bulgarları ülkesinde Müslüman olmuştur.

Peçenekler, IX-XII. yüzyıllarda Karadeniz'in kuzeyindeki steplerde yaşamıştır. Oğuzlar ve Hazarların baskısı sonucunda Karadeniz'in kuzeyindeki topraklara gelerek Macarlar'ı buralardan uzaklaştırmıştır. Peçenekler ilk defa 1035'te Tuna'yı geçerek Bizans topraklarına girmiş ve Bizans'a karşı akınlar düzenlemiştir. Bizans ordusunda paralı askerlik yapan Peçenekler, Malazgirt Savaşı'nda Bizans ordusundan ayrılarak Alp Arslan'ın ordusuna katılmıştır.

Kırgızlar, 840 yılında Uygur Devleti'ni yıkarak Ötüken'de devlet kurdular. XIII. yüzyılda Moğolların, XIX. yüzyılda Rusların egemenliğine giren Kırgızlar, 1991 de bağımsız oldular. Türk edebiyatının en güzel örnekleri arasında yer alan Manas Destanı, Müslüman Kırgızlarla gayrimüslimler arasındaki mücadeleleri anlatır (Görsel 4.28).

Macarlar, Fin-Ugur kavimlerinin bir bölümü Karadeniz'in kuzeyindeki bozkırlara inerek Onugurlarla kaynaşmıştır. IX. yüzyılın başlarında Hazar egemenliği altında olan Macarlar, Peçeneklerin baskısıyla batıya doğru göç etmiştir. 896'da Macaristan'a yerleşen Macarlar, Hristiyanlığı benimseyerek Türk kimliğini kaybetmiştir.

4.5. İLK TÜRK DEVLETLERİ VE KOMŞULARI

TARTIŞALIM

İlk Türk devletlerinin komşuları (Harita 4.10) ile olan ilişkilerinde ekonomik ve askerî unsurlardan hangisi daha etkili olmuştur? Neden?

Harita 4.10
İlk Türk devletlerinin komşuları

Eski Türk topluluklarındaki ekonomik yapı daha çok bozkır kültürü etrafında şekillenmiştir. Orta Asya kültür çevrelerinde yapılan kazılarda ortaya çıkan bulgular da bunu desteklemektedir. Ekonomik yapıyı büyük ölçüde etkileyen bu bozkır kültürünün temelini hayvancılık, tarım, el sanatları ve ticaret oluşturmaktadır.

Hunlar, temel geçim kaynağı olarak hayvancılıkla beraber tarım, avcılık, balıkçılık, madencilik, dericilik ve ticaretle uğraşmışlardır. Savaşçı özellikleri düşünüldüğünde yağma ve ganimet de önemli bir kaynaktır. Madencilik konusunda demiri, altını ve gümüşü çıkarıp işleyebilen Hunlar; başta Çin olmak üzere yerleşik toplumlara kürk, at, et, deri, silah satmışlar, karşılığında ise ipek, çay ve tahıl ürünleri almışlardır. Güçlü oldukları dönemlerde ise İpek Yolu'nun uluslararası ticaretine katılmışlar ya da bu yolu kontrol altına almışlardır.

Madencilik, ekonomik bir faaliyet olmanın yanı sıra dönemin savaş sanayisinde Hunların üstün olmalarını sağlamıştır. Hunlar aynı zamanda her biri sanat eseri değerinde olan kalkan, zırh, kılıç, mızrak, madenî tabak, heykel, kazan, ibrik, eyer ve koşum takımları üretmişlerdir. Orta Asya'daki kurganlarda yapılan arkeolojik araştırmalar sonucunda ortaya çıkan bu buluntular, aslında Türk bozkır topluluğunda ne kadar kalabalık bir esnaf ve zanaatkâr kitlesinin de bulunduğunu kanıtlamaktadır.

Yerleşik Toplumların Konar-Göçerlere Karşı Savunma Duvarları

Yerleşik toplumların konar-göçerlerden korunmak için belli yöntemleri vardır. Bu yöntemler sınırlıdır ve mükemmel sonuç vermez. Bunlardan en etkili olanı konar-göçerlere karşı bazı önleyici saldırılara girmektir. Ama bunlar için de büyük hazırlıklar yapılması gerekir. En akıllıca yöntem hiç bitmeyen kavgalarında araya girip fitne sokmak, en uzak ve en az tehlikeli olanları en yakın, dolayısıyla en tehlikeli olanların üstüne salmaktır. Hem en çok kullanılan hem de en etkisiz olanı konar-göçerleri barışçıl yollarla çekmeyi, sınır bölgelerinde onlara federe bölgeler vermeyi denemektir.

Tüm bu yöntemlere karşın ilk anda akla gelen yöntem yine de uygulanır ama bu önceleri çok ekonomik ve kolay görünen zamanla çok zorlaşan ve içinden çıkılmaz derecede karmaşıklaşan bir yöntemdir. Bu yöntem, stratejik noktalara kaleler dikmek ve hatta olabilirse dalgakıranlar gibi atlıların saldırılarına karşı duracak bir savunma hattı, bir duvar inşa etmektir. Çok önceleri Çinliler Hunlar olarak adlandırdıkları kavme karşı küçük kaleler diker. Daha sonra büyük Çin İmparatoru Çin Şi Huang Ti (Çe Huang Ti) bu tabyaları birleştirerek sürekli onarılan, gözden geçirilen, büyütülen mimari bir şaheser olan Çin Seddi'ni kurar (Görsel 4.29). İranlılar da bozkır sınırlarına kendi barikatlarını dikerler, sonra aynı şekilde önce Büyük İskender kendi barikatlarını diker (Roux, 2006, s.42-43'ten düzenlenmiştir).

YORUMLAYALIM

Konar-göçerlere karşı korunmak isteyen yerleşik toplumların aldıkları tedbirler neler olabilir?

Görsel 4.29
Çin Seddi

Hunlar, Kök Türkler ve Uygurlar gibi Orta Asya'da büyük devletler kuran Türk toplulukları; ipek, buğday ve pirinç gibi ekonomilerinin eksiği olan temel ürünleri zaman zaman Çin'den hediye ve vergi olarak temin etmiştir. Buna rağmen onlar, buğday gibi tarım ürünlerinde tamamen Çin ekonomisine bağlı kalmamıştır. Daha doğrusu bu ürünü Türkler de yetiştirmiştir. Çinliler, tarım ekonomisinde ileri bir toplumdur.

Bunun için Türkler, zaman zaman Çinlilerin tarım ürünlerinden ve araçlarından yararlanmıştır. Örneğin Kök Türk hükümdarı Kapgan Kağan, bir defasında Çin'den vergi olarak 1250 ton tohumluk buğday ile 3 bin adet tarım aleti almıştır. Kök Türkler, Çin'den aldıkları tohumluk buğdayı aynı yıl içinde ekmiş; fakat bu buğdayın hiçbiri çıkmamıştır. Zira Kapgan Kağan'a vergi ödemeyi bir türlü içine sindirememiş olan Çin imparatoriçesi (Görsel 4.30), bu buğdayı Kök Türklere pişirerek vermiştir. Ayrıca hediye olarak verilen altın ve gümüşün değeri de çok düşüktür. Gerçeği anlayan Kapgan Kağan, 698'den sonra Çin üzerine büyük bir akına geçmiştir. 703 yılına kadar Çin'in kuzey eyaletlerine akınlar yapılmıştır. Üç yüz dört yüz bin kişilik Çin orduları kırk elli bin kişilik Türk ordularına mağlup olmuştur.

Görsel 4.30
Çin imparatoriçesi

Kök Türklerin, Çin ile ilişkilerinin yanında batısında bulunan Sasani ve Bizans İmparatorluklarıyla da ilişkileri olmuştur. Özellikle Ak Hunların ortadan kalkmasıyla Kök Türk Devleti batıda Sasani İmparatorluğuyla sınır komşusu olmuştur. Batı Kök Türklerine vergi vermeye başlayan Sasani Hükümdarı Anuşirvan, Maveraünnehir ticaret yolunu tamamen eline geçirmek istemiştir. İstemi Yabgu, kendisine karşı düşmanca tutum takınan Sasani hükümdarına karşı Bizans İmparatorluğu ile temasa geçmiş ve 567 yılında İstanbul'a bir elçi heyeti yollamıştır. Tarihte Orta Asya'dan İstanbul'a gönderilen bu ilk heyete karşılık Bizanslılar da İstemi Yabgu'nun ülkesine elçi göndermiştir. Böylelikle meydana gelen Türk-Bizans ittifakı, Sasani İmparatorluğunu zor durumda bırakmıştır.

TARTIŞALIM

"İlk Türk devletlerinin çevresindeki devletlerle siyasi, sosyal ve ekonomik ilişkilerinde cihan hâkimiyeti anlayışı da etkili olmuştur. Bunu İstemi Yabgu'nun 'Atalarımızdan işittik ki Roma İmparatorluğu elçileri geldiği zaman bu bizim için artık yeryüzünü fethedeceğimize delalet eder.' sözünden anlaşılabilir."

Türklerde cihan hâkimiyeti anlayışının ortaya çıkmasında kut inancının etkisi nedir?

İlk Türk Devletlerinin Ticari Politikaları

Eski Türk topluluklarında ve devletlerinde ticaret, büyük ölçüde "değiş tokuş" esasına dayanmaktaydı. Diğer bir ifadeyle alınan mal karşılığında başka bir mal verilmekteydi. Bu da hiç şüphesiz alınacak ve verilecek mal hususunda tarafların karşılıklı anlaşmalarına bağlıydı. Türkler, değiş tokuş için en çok atı kullanmışlardı. Ticarette kullanılan başka bir ödeme aracı da kıymetli madenlerden yapılmış çeşitli kap kacaklardı. Yaptıkları ticarette parayı da kullanan Türkler; özellikle Bizans, Çin ve Sasani gibi komşu ülkelerden vergi, haraç ve savaş tazminatı adı altında temin ettikleri paralarla ihtiyaçları olan malları satın alırlardı. Türkler, satir adını verdikleri ve diske benzeyen bu gümüş parayla ticarette ödeme yapmışlardı.

Milletler arası ticarette Türkler, genellikle Soğdlu tüccarları himayelerine alarak kullanmış iseler de zamanla Hun, Kök Türk, Uygur devletlerinde de tüccar grupları oluşmaya başlamıştır. Soğd ve Araplar gibi yabancı tüccarların Türk ülkesinde temsilcilikleri olduğu gibi Türk tüccarlar da yabancı ülkelerde temsilcilikler açmıştır.

Doğu-batı, kuzey-güney ticaretinde toprakları aracı konumunda olan Türk devletleri gelip geçen kervanlardan "geçiş vergisi" almıştır. Özellikle Çin ipeğinin Batı'ya satışından önemli kârlar elde etmişlerdir. Türkler kervanların ülkelerinden geçiş güvenliğini sağlamışlar, konaklama ihtiyaçları için kervansaraylar denilebilecek yerler inşa etmişlerdir. Kervanlara at, deve gibi gerekli hayvanları temin eden Türkler; kervanda bulunanlara belirli ücret karşılığında yeme içme hizmeti de vermişlerdir.

Görsel 4.31
Burana İpek Yolu Kulesi (Kırgızistan)

Özellikle İpek Yolu güzergâhı, çok erken dönemlerden itibaren Türklerin sahip olduğu topraklardan geçmiştir (Görsel 4.31). İpek Yolu'nda ticaretin çok iyi ve bol kazançlı olması, Türklerle komşuları arasında mücadelelere sebep olmuştur. Örneğin Kök Türkler, Sasanilerle iş birliği yaparak İpek Yolu ticaretini elinde bulunduran Ak Hun (Eftalit) Devleti'ne 557 yılında son vermiştir. Ak Hun Devleti'nin topraklarını Ceyhun Nehri sınır olmak üzere aralarında paylaşmıştır. Sonuçta Batı Türkistan'ın önemli şehirleri Kök Türk Devleti'ne bağlanmış ve böylece İpek Yolu, İstemi Yabgu'nun eline geçmiştir. Diğer taraftan bu ticaret yolu, Uzak Doğu'dan Ön Asya ve Akdeniz'e kadar çok geniş bir bölgeyi birbirine bağlayan köprü olma özelliği ile buradaki devletlerin iç piyasalarını da canlandırmıştır.

CEVAPLAYALIM

Eski Türk topluluklarının çevresindeki devletlerle ilişkileri hangi alanlarda olmuştur?

İlk Türk Devletlerinde Serbest Ticaret Pazarı

İlk Türk devletleri, komşu ülkelerle yaptıkları ticaretin güvenlik içinde gerçekleşmesi amacıyla birtakım tedbirler almıştır. Bu tedbirlerin başında komşu devletlerle olan sınırlarda serbest ticaret pazarlarının kurulması gelmektedir. Tarihî kayıtlara göre ilk serbest ticaret pazarı, Asya Hun Devleti ile Çin arasında kurulmuştur. Bu pazarlar için belirlenen yerler ise genellikle Çin'e ait sınır şehirleridir. Avrupa Hun Hükümdarı Attila da serbest ticaret pazarlarına önem vermiştir. Hatta o, Bizans ile yaptığı ilk antlaşma metnine özellikle "İki ülke arasındaki ticaret önceden belirlenmiş olan sınır kasabalarında yapılacak." şeklinde bir hüküm koydurmuştur. Bu hüküm gereğince iki devlet arasında birçok Bizans şehrinde serbest ticaret pazarları kurulmuştur.

Kök Türk beyleri de daima ellerindeki malları satabilecek ve ihtiyaçları olan malları da alabilecek pazarlar arıyorlardı. Onlar, bu gaye ile 593 yılında Çin imparatoruna bir elçi göndererek kendisinden "Çin ile ticaret yapabilmek için sınır boyunca pazar yerleri tayin edilmesi müsaadesi" talebinde bulundular. İmparator da yayımladığı bir fermanla onların bu isteğini karşıladı.

Tıpkı Attila gibi Bilge Kağan da serbest ticaret pazarlarının önemini çok iyi kavramış bir devlet adamıydı. Bilge Kağan, savaşlara son verip Çin ile olan ilişkilerini karşılıklı dostluk ve barış temeline oturttuktan sonra tarihin önüne çıkardığı fırsatlardan yararlanarak bu ülkeden bazı ticari imtiyazlar koparmıştır. Bu imtiyazların en önemlisi, bazı Çin şehirlerinde serbest ticaret pazarlarının kurulması idi (Görsel 4.32). Çin imparatoru, Ordos Bölgesi'nin kuzeyinde bulunan bir Çin şehrinde serbestçe alışveriş yapabilmeleri için Kök Türklere müsaade vermiştir. Bu anlaşmadan iki taraf da kârlı çıkmıştır (Koca, 2002c, s.30'dan düzenlenmiştir).

Görsel 4.32
Çin serbest ticaret pazarı
(Taipei Ulusal Saray Müzesi)

YORUMLAYALIM

İlk Türk devletlerin komşu devletlerle ticaret yapmalarının sebepleri neler olabilir?

Çin'e canlı mal ihracı, kendisinden önceki Türk devletlerinde olduğu gibi Uygur Devleti Dönemi'nde de devam etmiştir. Özellikle Uygur kağanları, Çin'e daha fazla mal satabilmek için siyasi ve askerî güçlerini bir baskı aracı olarak kullanmışlardır. Örneğin onlar, satmak gayesi ile Çin'e gönderdikleri atlarının hepsini almaları için Çinlileri zorlamışlardır. Çinliler de aralarındaki barışı korumak için Uygurların bu zorlamasına ister istemez boyun eğmek durumunda kalmıştır. Uygurların ihracatı sadece canlı at satımından ibaret değildi. Son derece çalışkan insanlar olan Uygur Türkleri, çeşitli türden bol miktarda mal üretiminde bulunurlardı. Üstelik ülkeleri de derisi kıymetli hayvanlar bakımından zengindi. Uygurlarda, derisi için çok miktarda sansar ve samur avlanırdı.

Ayrıca bu derilerden başka beyaz aba, işlemeli ve çiçekli kumaşlardan giysiler üretilirdi. Uygurlar, ihtiyaç fazlası olan bütün bu ürünleri satmak için komşu ülkelere gönderirdi. Öte yandan, Soğd ve Arap tüccarlarının Uygur Devleti'nin merkezinde faaliyet gösteren temsilcileri bulunurdu. Bunlar, kendi ülkelerinden Uygur ülkesine, Uygur ülkesinden de kendi ülkelerine daima mal getirir ve sevk ederlerdi (Görsel 4.33).

Uygurlar, alım satım ve borç alıp vermede belirli bir para ve ölçü sistemine sahip olmuştur. Borç olarak alınan mal ve para faiz karşılığında genellikle ilkbaharda alınmış ve ürünün kaldırıldığı sonbaharda ödenmiştir. Borç karşılığı her ay faiz ödemesi yapılması, Türklerde bankacılığın temelini teşkil etmiştir.

Görsel 4.33
Karahoca Kalıntıları (Turfan)

BİLİYOR MUSUNUZ?

VII-X. yüzyıllarda kuvvetli teşkilatı, canlı ticari faaliyeti, dinî anlayışı ve iktisadi refahı ile Kafkaslar ve Karadeniz'in kuzey düzlüklerinde İtil'den (Volga), Özü'ye (Dnyeper), Colman'a (Kama) ve Kiyef'e (Kiev) uzanan sahada siyasi istikrar sağlayan Hazar Hakanlığı, Doğu Avrupa tarihinde büyük rol oynamış en mühim Türk devleti olarak görünmektedir.

Hazar Devleti kuvvetli ordusu ile hâkim olduğu geniş sahada asayiş ve ulaşım güvenliği sağlayarak VII ve IX. yüzyıllar boyunca Doğu Avrupa'da tam manasıyla bir "Hazar Barış Çağı" gerçekleştirmiştir. Bu barış dönemi ile beraber Hazar ülkesi; ulaşımın hızlandığı, mal değişiminin arttığı, Doğulu ve Batılı milletlerden kitleler hâlinde ticaret ve sanatla uğraşan insanların kaynaştığı bir yer hâline gelmiştir. Gök Tengri inancına mensup olan Hazarların milletlerarası bu sıkı ilişkileri sonucunda ülkelerinde İslamiyet, Hristiyanlık ve Musevilik de yayılmıştır. Hazar barışının sağladığı rahatlık ve huzurla gelişen ticari faaliyet, tarihin önemli olaylarından biridir. Bu süreçte refah içinde yaşayan Hazarlar; bal, mum, un, kadife ve kürk ticareti yapmışlar; arıcılık ve balmumu ticareti ile uğraşmışlar, denizde ve nehirlerde gemiler işletmişlerdir.

ÖLÇME VE DEĞERLENDİRME

A

Aşağıdaki terimleri birer cümleyle açıklayınız.

Boy : ....

....

Töre : ....

....

Kut : ....

....

B

Aşağıdaki soruları cevaplayınız.

1. Türkiye, coğrafi bir ad olarak hangi bölgeler için kullanılmıştır?
2. Türkler savaşlarda hangi taktikleri uygulamıştır?
3. Türklerdeki egemenlik anlayışının sonuçları nelerdir?
4. Uygurların yerleşik hayata geçmelerinin hayat tarzlarına etkisi nedir?
5. İpek Yolu güzergâhının sık sık yön değiştirmesinin nedeni nedir?

C

Aşağıda verilen çoktan seçmeli soruları cevaplayınız.

1. Orta Asya'da kurulan ilk Türk Devletleri;

I. Çin,
II. Sasani,
III. Bizans

Yukarıdaki devletlerden hangileriyle ilişki kurmuştur?

A) Yalnız I
B) Yalnız II
C) I ve III
D) II ve III
E) I, II ve III

2. Aşağıdakilerden hangisi kurultay ile ilgili doğru bir bilgi değildir?

A) Devlet yönetiminin temelini oluşturur.
B) Boy beyleri de katılır.
C) Üyelerine Toygun denir.
D) Hatun başkanlık yapabilir.
E) Yılda en az üç kez toplanır.

3. Mete Han gelişmiş Çin medeniyetine karşı millî bir siyaset izlemişti. Buna göre Hun Devleti, savaş gücü ile Çin'i baskı altına alacak, devletin ve halkın ihtiyaçlarını vergi veya ticaret yoluyla Çin'den sağlayacaktı. Mete Han'ın, Çin'e karşı izlediği bu politikanın içinde Çin ülkesini ele geçirmek ve onu idare etmek gibi bir düşünce bulunmuyordu.

Buna göre Mete Han Dönemi'nde Çin'e karşı izlenen siyaset ile ilgili aşağıdakilerden hangisi söylenebilir?

A) Çin'e karşı üstünlük kurulamayacağına inanılması
B) Yerleşik Çin kültüründen çekinilmesi
C) Türk ülkesinin ele geçirileceğinden korkulması
D) Çin ülkesine Türklerin iskân ettirilmek istenmesi
E) Çin'e karşı barışçı bir siyaset izlenmesi

4. Aşağıdakilerden hangisi Kavimler Göçü'nün sonuçlarından biri değildir?

A) Günümüz Avrupa milletlerinin temelleri atıldı.

B) Avrupa'da Türk devletleri kuruldu.

C) Feodalite Avrupa'da güç kazandı.

D) Kültürel etkileşim yaşandı.

E) Skolastik düşünce etkisini kaybetti.

5. Orta Asya'da kurulan ilk Türk Devletleri'nde toplumun sosyal yapısı birbirine sıkı sıkıya bağlı olan unsurlardan meydana gelmiştir.

Aşağıdakilerden hangisi bu unsurlardan biri değildir?

A) Toy B) Oguş

C) Urug D) Boy

E) Budun

6. Törenin oluşumunda aşağıdakilerden hangisinin etkisi yoktur?

A) Kut anlayışı

B) Diğer milletlerle etkileşme

C) Kağanlar tarafından konulan yasalar

D) Kurultaylarda getirilen kurallar

E) Türk toplumundaki görenek ve gelenekler

7. Hazar ülkesi; VII. yüzyıldan itibaren ulaşımın hızlandığı, mal değişiminin arttığı, Doğulu ve Batılı milletlerden kitleler hâlinde ticaret ve sanatla uğraşan insanların kaynaştığı bir yer hâline gelmiştir.

Buna göre Hazarlarla ilgili olarak aşağıdaki yargılardan hangisi doğrudur?

A) Barış dönemi yaşattıkları

B) Başka dinlere inandıkları

C) Konar-göçer yaşam tarzını benimsedikleri

D) Kültürel etkileşime kapalı oldukları

E) Ülke sınırlarını genişlettikleri

8. Coğrafi konumu nedeniyle Orta Asya'da dönem dönem şiddetli kuraklıklar yaşanmıştır. Bu da bazı bölgelerde hem kıtlığın yaşanmasına hem de salgın hastalıkların görülmesine neden olmuştur. Kıtlığın yaşandığı yerlerde geçimini hayvancılıktan sağlayan Türkler, hayvanları için yeterli otlak bulamamıştır.

Buna göre;

I. başka bölgelere göç edilmesi,

II. nüfus artışının olması,

III. yerleşik hayata geçilmesi

durumlarından hangilerinin gerçekleşmesi beklenir?

A) Yalnız I B) Yalnız III

C) I ve III D) II ve III

E) I, II ve III

Ç

Tanrının Kırbacı Attila

İktidarının doruğunda bulunan Attila'nın (Görsel 4.34) yerinde başka birisi olsaydı, muhteşem libaslar içinde gezer ve altın-gümüş içinde yüzerdi. Lakin Attila böyle yapmadı, sadeliği severdi. Attila alelade tahta koltukta oturmuş ve sade bir çadır da hüküm sürmüştü. Hiçbir tarafta ihtişamdan eser yoktu. Hükümdar Attila, herhangi bir Hun kadar sade yaşardı. Misafirlerine gümüş tabaklar içinde çok çeşitli yemekleri ikram ettiği hâlde, kendisi tahta bir tabak içinde sadece et yemeğiyle yetinmişti. Temiz giysileri ile dikkat çekerdi.

Görsel 4.34
Attila (Macaristan)

Herkes Attila'nın emirlerine itaat ederdi. Krallar ve çeşitli kavimlerin reisleri, muhafızlar gibi talimatını bekler ve gözleriyle işaret ettiği zaman hepsi mırıldanmadan fakat titreme ve korku içinde kendilerinden istediği hususları kesinlikle yerine getirmişlerdi. Kendisine yalvaranlara karşı merhametli davranır ve kendine tabi olanlara karşı lütufkar hareket ederdi.

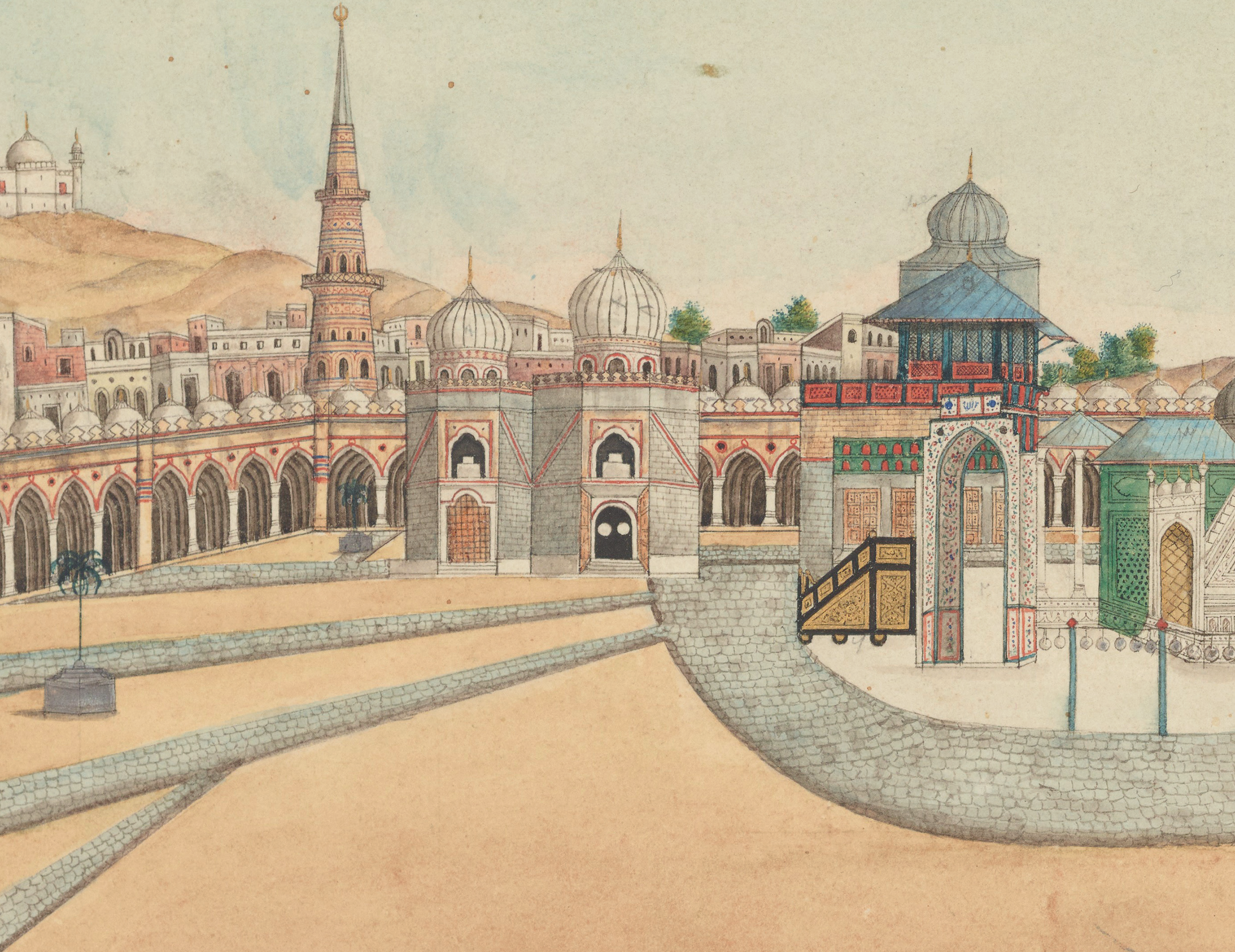
Avrupalılar tarafından "Tanrının Kırbacı" unvanı verilen Hun hükümdarı Attila, beyaz perdeyi de etkilemiştir. 1954 yılında başrollerini Anthony Quinn (Antoni Kuin) ve Sophia Loren'in (Sofya Loren) paylaştığı "Attila" 2001 yılında başrollerini Gerard Butler (Cerırd Batlır) ve Tim Curry'nin (Tim Köri) paylaştığı "Attila: İmparatorluğun Yükselişi", adlı filmler sinema izleyicisiyle buluşmuştur (Nemeth, 2002, s.887-901'den düzenlenmiştir).

Aşağıdaki soruları metinden hareketle cevaplayınız.

1. Tahta geçtikten sonra Hun Hükümdarı Attila'nın yerinde başka biri olsaydı ne yapardı?
2. Hun Hükümdarı Attila'nın sade bir yaşam sürmesinin gerekçeleri neler olabilir?
3. Libas nedir?
4. Attila'nın kişisel özellikleri nelerdir?
5. Hun Hükümdarı Attila'ya Avrupalılar tarafından "Tanrının Kırbacı" unvanının verilmesinin sebepleri neler olabilir?
6. Hangi tarihî şahsiyetin filmini çekmek isterdiniz? Neden?
7. Seçtiğiniz tarihî şahsiyetin baş rolünü oynadığı kısa bir film senaryosu yazınız.

5. ÜNİTE

İSLAM MEDENİYETİNİN DOĞUŞU

NELER ÖĞRENECEĞİZ?

- İslamiyet'in doğuşu sırasında Arap Yarımadası, Asya, Avrupa ve Afrika'nın genel durumunu
- Hz. Muhammed ve Dört Halife Dönemi'nde, Müslümanların Arap Yarımadası ve çevresinde siyasi hâkimiyet kurmaya yönelik faaliyetlerini
- Emeviler ile birlikte İslam Devleti'nin yapısında meydana gelen değişimi
- Türklerin Abbasi Devleti'ndeki askerî ve siyasi gelişmelerde oynadıkları rolleri
- VIII ve XII. yüzyıllar arasında İslam medeniyeti çerçevesindeki ilmî faaliyetleri

ÜNİTE KONULARI

5.1. İSLAMİYET'İN DOĞDUĞU DÖNEMDE DÜNYA
5.2. İSLAMİYET YAYILIYOR
5.3. EMEVİLER
5.4. ABBASİ DEVLETİ VE TÜRKLER
5.5. BİLİM MEDENİYETİ

KAVRAMLAR

- Cahiliye Dönemi
- Peygamberlik
- Hicret
- Medine Sözleşmesi
- Beytü'l-mal
- Mevali
- Beytü'l-hikme
- Samarra

HAZIRLANALIM

1. İslamiyet'in doğduğu yıllarda Arabistan'da ve Dünya'da hangi din ve inançlar vardı?
2. Dört halifenin seçimle göreve gelmelerinin siyasi hayata etkileri nelerdir?
3. İslam alimlerinin yaptıkları çalışmaların Avrupa bilim hayatına etkileri nelerdir?

Ünite Kapak Görseli: Kabe-i Muazzama

5.1. İSLAMİYET'İN DOĞDUĞU DÖNEMDE DÜNYA

TARTIŞALIM

İslamiyet öncesi döneme Cahiliye Dönemi denmesinin sebepleri neler olabilir?

- **610** Hz. Muhammed'e peygamberliğin gelişi
- **615** Müslümanların Habeşistan'a hicret etmesi
- **622** Müslümanların Medine'ye hicret etmesi
- **622** Medine Sözleşmesi
- **624** Bedir Savaşı
- **625** Uhud Savaşı
- **627** Hendek Savaşı
- **628** Hudeybiye Barışı
- **629** Hayber'in Fethi
- **629** Mute Seferi
- **630** Mekke'nin Fethi
- **630** Huneyn Seferi
- **630** Taif Seferi
- **631** Tebük Seferi
- **632** Veda Haccı ve Hz. Muhammed'in vefatı

Harita 5.1
İlk dönem İslam seferleri

Harita 5.2
VII. yüzyılda Arap Yarımadası ve çevresi

Harita 5.3
İslamiyet'in doğduğu dönemde Arap Yarımadası ve çevresi

Hz. Muhammed, 571 yılında Arap Yarımadası'nın önemli merkezlerinden olan Mekke şehrinde doğmuştur. Arap Yarımadası; Asya, Avrupa ve Afrika kıtalarının birbirine yakın olduğu önemli bir noktada bulunmaktadır.

Bu dönemde, Arabistan ve çevresinde (Harita 5.3) dönemin iki büyük gücü olan Doğu Roma ve Sasani imparatorlukları hüküm sürmektedir. Fakat Arabistan toprakları çöllerle kaplı olduğu ve ekonomik getirisi fazla olmadığı için büyük devletlerin ilgisini çekmemiş ve istilalara uğramamıştır. Ayrıca bu dönemde Doğu Roma ve Sasani imparatorlukları arasındaki rekabet ve buna bağlı savaşlar, her iki devletin de yıpranmasına neden olmuştur. Doğu Roma İmparatorluğu dönem dönem karışıklıklar yaşasa da varlığını bütün Orta Çağ boyunca devam ettirmiştir. İslamiyet'in ortaya çıktığı VII. yüzyılda Doğu Roma; Kafkaslar, Anadolu, Suriye ve Kuzey Afrika'ya kadar olan bölgelere hâkimdir. Afrika'da, Kızıldeniz'in kıyılarında ise Habeş Krallığı kurulmuştur. Türklerin yoğun olarak yaşadığı Orta Asya bölgesinde ise Kök Türk Devleti hüküm sürmektedir. Bu dönemde Türkler ve Araplar, ticari amaçla yaptıkları seyahatlerde karşılaşmıştır.

Görsel 5.1
Bedevi çadırı

Arap toplumu; çöllerde göçebe bir hayat süren bedeviler, köyler ve şehirlerde yerleşik bir yaşam tarzına sahip hadari denilen insanlardan oluşmaktadır. Bunların dışında yarı göçebe kabileler de mevcuttur.

Bedevilik (Göçebelik)

Çöl ve vahalardaki konar-göçer yaşam şeklidir. Çadırlarda yaşayan bedevilerin hayatlarında develer çok önemli bir yere sahipti (Görsel 5.1). Bazen yağmacılık hareketleri görülse de bedevilikte temel geçim kaynağı avcılık ve takasa dayalı ticaretti. Kabileler hâlinde yaşayan bedeviler, Arapçayı en duru ve doğru şekilde konuşurlardı. Bu nedenle şehirliler, çocuklarını doğru Arapçayı öğrenmeleri için bedevi ailelerin yanına çöle gönderirdi.

Hadarilik (Şehirlilik)

Arabistan'da görülen yerleşik yaşam tarzıdır. Köy, kasaba ve şehirlerde yaşayan hadariler; kendilerine mahsus mahallelerde, kerpiçten veya taştan yapılmış evlerde otururlardı. Geçim kaynakları ise tarım ve ticaretti. Hadariler de kabile anlayışıyla kümelenmiş olarak yaşamalarına rağmen yönetim tarzları bedevilerinkinden farklılık gösterirdi. Kabile reisinin yönetiminden ziyade kabile meclisi tarafından yönetilir ve önemli kararlar oy çokluğuyla alınırdı.

İslamiyet öncesi Arabistan'da insanlar; hürler, köleler ve mevaliler olmak üzere üç sosyal sınıfa ayrılmıştı. Kabilenin ana unsuru olan hürler tüm haklara sahipti. Herhangi bir hakka sahip olmayan köle ve cariyeler (kadın köleler) alınıp satılabilir, miras olarak bırakılabilir ve günlük işlerde çalıştırılabilirdi. Bir köle azat edilirse mevali denilen sınıfa geçmiş olurdu.

ARAŞTIRALIM

Arabistan'daki kabilecilik anlayışının toplum hayatına etkileri nelerdir? Elde ettiğiniz sonuçları sınıf panosuna asınız.

İslamiyet öncesi Arabistan'da evlat edinme yaygındı ve evlatlık alınan çocuk mirastan yararlanabilirdi. Bir erkek çok sayıda kadınla evlenebilir ve eşlerini kolayca boşayabilirdi. Kadın ancak çocuğu olduktan sonra aileye kabul edilirdi. İnsani hakların çoğundan yoksun bırakılan kadınlar, mirastan da pay alamazdı. Kabilede sadece önde gelen kişilerin kadınları ve kızları ayrıcalıklı tutulurdu.

Araplar, haram aylar olarak kabul edilen zilkade, zilhicce, muharrem ve recep ayında savaş yapmazlardı. Bu aylarda yapılan savaşlara Ficar Savaşları denilirdi.

İslamiyet'ten önce Arabistan'da; Nebatiler (Görsel 5.2), Tedmür, Gassani, Main, Hire, Sebe gibi devletler yaşamıştı. Hz. Muhammed'in doğduğu sıralarda ise Arap Yarımadası'nda siyasi birlik yoktu. Toplum kabilelerden oluşurdu. Kabilecilik anlayışı içerisinde insanlar kendi kabilesini her zaman ön planda tutar, haksız olsa bile kabilesinin yanında olurdu.

Görsel 5.2
Ulâ şehri yakınlarındaki taş evler (Suudi Arabistan)

Kabilelerin başında "şeyh" veya "seyyid" denilen kabilenin büyüğü bulunurdu. Hükümlerini kabilenin örfüne göre verirdi. Kabileler arasında özellikle kan davalarına dayanan savaşlar sık görülürdü. İntikam kutsal bir görev kabul edilirdi. Arap toplumunda kabileler, İslami Dönem'e kadar doğal olarak birleşip merkezî bir devlet oluşturamamıştı.

Arabistan genelinde inanış olarak Putperestlik hâkimdi. Bunun yanı sıra Hristiyanlık, Musevilik ve Haniflik (Hz. İbrahim'in dini) dinlerine inananlar da vardı.

BİLİYOR MUSUNUZ?

İslamiyet öncesi döneme "Cahiliye Dönemi" denmesinin sebebi, insanların okuma-yazma bilmemesi değildir. Bedeviliğin yaygın olması; insanların medeniyet bakımından geri kalmaları, bilgisizlik ve gaflet içerisinde bulunmaları, putlara tapmaları, kadınlara yönelik kötü tutumları gibi nedenlerden dolayı Arap toplumunun İslamiyet öncesi dönemine, Cahiliye Dönemi denirdi.

Arabistan Yarımadası'nda ekonomi tarım, hayvancılık ve ticaret üzerine kuruluydu. Hayvancılık özellikle bedevilerin geçim kaynağıydı. Başta Mekke olmak üzere yarımada genelinde en belirgin geçim kaynağı ticaretti. Araplar, kuzey-güney arasında ticaret yaparlardı. Ayrıca Mekke, İslamiyet öncesinde de dinî bir merkez olduğu için Araplar buraya gelenlerle yoğun bir ticari münasebet kuruyordu (Görsel 5.3).

Görsel 5.3
Kervan

Günümüzdeki fuarlara benzeyen panayırlar, Arabistan ticaretinde önemli bir yer tutardı. 5-30 gün arasında süren bu panayırlar, genellikle savaşmanın yasak olduğu haram aylarda kurulurdu. Böylelikle ticaret için gelen tüccarların güvenliği sağlanmış olurdu. Bu panayırlar, ekonomik hayatın olduğu kadar sosyal hayatın da önemli bir parçasıydı. Özellikle kabileler arasındaki birçok problem buralarda çözülürdü. Panayırlarda edebî sohbetler yapılır, şairler en güzel şiirlerini buralarda okurdu. Bu şiirlerden beğenilenler Kâbe'nin duvarına asılırdı.

Hilfu'l-Fudûl

Cahiliye Dönemi'nde güçlü kişilerin güçsüzlerin mallarını gasp etmesi sık görülen bir durumdur. O dönemde buna kimse karşı çıkamaz ve toplumda bu durum yadırganmazdı.

Yemen bölgesinden Mekke'ye bir tüccar gelerek mallarını Mekke'nin ileri gelenlerinden birine sattı. Malları teslim alan adam, kararlaştırılan fiyatı ödemeye yanaşmadı. Dolandırılan tüccar, Mekkeli olmadığı için şehirde ona yardım edebilecek birini bulamadı. Çaresizlik içinde yüksekçe bir yer olan Ebu Kubeys Tepesi'ne çıkan tüccar, tepkisini buradan yüksek sesle veciz bir şekilde dile getirmiş ve Mekkelilerden adaleti yerine getirmelerini istemiştir.

Bu konuşmadan orada bulunanlar çok etkilenmiş ve toplanarak bu konuyu istişare etmişlerdir. Sonuçta, zayıfları korumak ve adaleti sağlamak için bir cemiyet kurmaya karar vermişlerdir. Daha sonra bu kişiler Kâbe'ye giderek Mekke'de ne zaman bir zulüm meydana gelirse zulmedilenin Mekkeli olup olmadığına bakılmaksızın hakkını aramak için birleşeceklerine ant içtiler. Daha sonra Yemenli tüccara haksızlık yapan adama borcunu ödettiler.

Hz. Muhammed de gençlik yıllarında, yapılan bu ittifaka bizzat katılmıştır. Peygamberlik Dönemi'nde, "Abdullah b. Cüdân'ın evinde yapılan Hilfu'l-Fudûl anlaşmasında ben de vardım, orada bulunuşumu ve o anlaşmaya katılışımı bir sürü kızıl deveye değişmem ve şimdi, o cemiyete çağrılsam memnuniyetle katılırım." demiştir (el-Mağlus, 2012, s.260'tan düzenlenmiştir).

YORUMLAYALIM

Hz. Muhammed'in Hilfu'l-Fudûl Antlaşması'na katılmasının sebepleri neler olabilir?

5.2. İSLAMİYET YAYILIYOR

İslam dini, Arabistan'daki Cahiliye Dönemi uygulamalarından hangilerine karşı çıkmış olabilir?

TARTIŞALIM

Hz. Muhammed'e 610 yılında Allah tarafından Cebrail aracılığı ile ilk vahiy gönderilmiştir (Görsel 5.4). Böylelikle Peygamberlik görevi başlamıştır. Mekke müşriklerinin çoğu, daha önceden Muhammed'ül-Emin (güvenilir) lakabını taktıkları Hz. Muhammed'in çağrısına, olumlu karşılık vermemiştir. Bunun temel sebebi Hz. Muhammed'in tebliğ ettiği bu yeni dinin, müşriklerin mevcut durumlarında köklü değişikliklere sebep olmasıdır.

Görsel 5.4
İlk vahyin geldiği Hira Dağı (Suudi Arabistan)

İslam dini; Cahiliye Dönemi'nde gündelik yaşamın bir parçası olan putlara tapma, falcılık-büyücülük, kan davaları, gasp, içki, zina, faiz ve kadınlara kötü muamele gibi birçok kötü alışkanlığı yasaklamıştır. Bu durum, cahiliye toplumundaki önderlerin tepkisini çekmiştir. İslam'ın ilk dönemlerinde kayıtsız kalma, alay etme şeklinde kendini gösteren tepkiler ilerleyen zamanlarda, Müslümanlara yönelik şiddete ve işkencelere dönüşmüştür. Müslümanlar ise yapılan bütün bu zulümlere aynı şekilde karşılık vermemişler ve Hz. Peygamber'in izniyle güvenli gördükleri yerlere hicretle yetinmişlerdir.

Hz. Muhammed, Müslümanlara hicret için müsaade etmesine rağmen kendisi Mekke'de kalarak İslamiyet'i yayma faaliyetlerine devam etmiştir. 620 yılında Medine'den Cahiliye Devri adetlerine göre hac vazifesini yapmak ve çevrede kurulan panayırlara katılmak için Mekke'ye gelen bazı kişilerle Akabe denilen mevkide görüşmüş ve onları İslam'a davet etmiştir. Bu kişiler İslam'ı kabul etmiş ve Hz. Peygamber'i koruyacaklarına dair biat (söz) vermiştir. Medine'ye dönen bu kişiler burada İslam'ı yaymış ve yeni Müslüman olanlarla birlikte 621 ve 622 yıllarında aynı yerde iki kez daha Hz. Muhammed ile görüşmüştür. İslam tarihine bu görüşmeler Akabe Biatları olarak geçmiştir. Mekkeli müşrikler, 622 yılında İslamiyet'in yayılmasını engellemek için Hz. Muhammed'i öldürmeye karar vermişlerdir. Bu durum Hz. Peygamber'e, Cebrail tarafından vahiy yoluyla haber verilmiş ve hicrete hazırlanması emredilmiştir. Bundan sonra hazırlıklarını tamamlayan Hz. Muhammed, yanına Hz. Ebu Bekir'i de alarak Medine'ye hicret etmiştir.

İlk Toplumsal Sözleşme

Hz. Muhammed'in hicret ettiği dönemde, Arabistan genelinde olduğu gibi Medine'de de karışıklıklar vardır. Evs ile Hazrec isimli müşrik Arap kabilelerinin gerek kendi aralarında gerekse Yahudilerle yaşadıkları çekişmeler yaşamı zorlaştırmaktadır. Ayrıca Yahudilerin kendi içlerinde de çekişmeler yaşanmıştır.

Hz. Muhammed, Medine'de kabileciliğe ve toplum içindeki çatışmalara son vermek, Medine'ye hicret (Görsel 5.5) etmek zorunda kalan Müslümanları, yerli halk ile kaynaştırarak bütün üstünlük iddialarını ortadan kaldırmak istemiştir. Bunun için muhacir ve ensar arasında kardeşlik ilan etmiştir. Böylelikle bu kişilere toplum olma bilinci kazandırılarak birbirlerini kabullenmeleri sağlanmış; bilgi ve tecrübe paylaşımı, ortaklaşa iş yapma ve üretme anlayışı geliştirilmiştir.

Hz. Peygamber; Müslümanlar arasında birliği sağladıktan sonra Medine'de bulunan başka dinden insanları dışlamak, şehirden çıkarmak veya onlara husumet beslemek gibi bir tutum içine girmemiştir. Aksine bu topluluklarla İslam Devleti'nin ilk yazılı anlaşması olan Medine Sözleşmesi'ni imzalamıştır.

Görsel 5.5
Hicret
(Leon Belly)

Medine Sözleşmesi, Medine toplumunu yeniden düzenleyen bir sistem oluşturmuştur. Toplumdaki bireylerin birbirleriyle ve yabancılarla olan ilişkileri, din ve vicdan hürriyeti, hak ve sorumlulukları belirli esaslara bağlanmıştır. Bir antlaşma niteliğinde olan bu metin, şekil olarak günümüz anayasalarından farklılıklar gösterse de içerik bakımından anayasal özellikler taşımaktadır. Sözleşmeyle hem bir devlet teşkil edilmiş hem de hükûmet otoritesi ve eğitim düzene sokulmuştur. Bu sözleşme, Medine'de dinî olduğu kadar siyasi bir birlik de meydana getirme amacıyla hazırlanmıştır. Sözleşme, ilk maddeden itibaren Müslümanlar ve gayrimüslimlerin Medine'ye bir saldırı olduğunda, birlikte hareket etmesini karara bağlamıştır.

Medine Sözleşmesi'yle vatandaşlara sosyal ve siyasal bir kimlik verilmiş, o çağda benzeri görülmeyen bir vatandaşlık hakkı sunulmuştur. Gayrimüslimlere inanç ve fikir hürriyeti, mal ve can güvenliği sağlanmış ayrıca hile ve vefasızlık yasaklanmıştır. Baskının, zorbalığın, hukuksuzluğun, zulüm ve şiddetin hâkim olduğu o günkü ortamda bu sözleşme sosyal ve idari manada çok önemli bir gelişmedir.

Medine Sözleşmesi, genel olarak yargı kurallarının titizlikle uygulanmasını temel almış; doğruluk, iyilik, adalet, yardımlaşma, istişare, barış ve dokunulmazlık gibi kavramları yürürlüğe koymuştur. Çekişme, kötülük planlama, düşmanlık, zulüm ve haksızlık, bozgunculuk, suçluya yardım ve yataklık, cinayet işleme gibi suçlara yasaklar getirmiştir.

CEVAPLAYALIM

Medine Sözleşmesi'nin imzalanmasının sebepleri nelerdir?

Medine Sözleşmesi (622)

1. Bu metin, Resulullah Muhammed tarafından Kureyşli ve Yesribli Müslümanlar ile bunlara tabi olanlar ve onlarla birlikte cihat edenler için düzenlenmiştir.
13. Allah'tan hakkıyla korkan müminler, birbirlerine saldıranlara, haksızlık yapanlara, bir hakka tecavüz edenlere veya inananlar arasında kargaşa çıkaranlara karşı olacaktır. Bu kimse onlardan birinin çocuğu bile olsa ona ayrıcalık tanınmayacaktır.
16. Yahudilerden, Müslümanlara tabi olanlar, zulme uğramayacaklar ve Müslümanlar aleyhinde iş birliği yapmadıkça yardım ve gözetime hak kazanacaklardır.
22. Bu sözleşmeyi kabul eden, Allah'a ve ahiret gününe inanan bir müminin bir katile yardım ve yataklık etmesi helal değildir. Kim ona yardım ve yataklık ederse Kıyamet günü, Allah'ın lanet ve gazabına uğrayacaktır ve o gün kendisinden bir tazminat ya da taviz kabul edilmeyecektir.
25. ...Yahudilerin dinleri de Müslümanların dinleri de kendilerinedir! Kim bir başkasına haksızlık eder ya da bir suç islerse sadece kendine ve aile bireylerine zarar vermiş olacaktır.
33. ...Kurallara tam olarak uyulacak ve aykırı bir davranışta bulunulmayacaktır.
47. Bu belge, haksız bir fiil ya da suç isleyen kişinin cezalandırılmasına engel değildir. Cihad amacıyla evinden çıkan kişi de şehirde kalan kişi de emniyettedir. Ancak haksız bir fiil ya da suç işlenmesi durumu bu korumanın dışındadır. Allah ve Resulü, bu maddelere tam bir sadakat ve titizlikle uyan kimselerin yardımcısıdır (El-Mağlus, 2012, s.181-182'den düzenlenmiştir).

İslamiyet'in Varoluş Mücadelesi

Hz. Peygamber'in Medine içerisinde birliği sağlama faaliyetleri, her ne kadar toplumsal barışı hedeflese de içeriden bazı kimseler bu durumdan rahatsız olmuştur. Mekke müşriklerine haberler göndermişler, Kureyş müşrikleri de yazmış oldukları mektuplar ile Müslümanları yalnızlaştırmaya çalışmışlardır. Ayrıca Müslümanları zor durumda bırakmak için ekonomik ambargo uygulamaya başlamışlardır.

Bedir Savaşı (624)

Mekkeliler, içinde Medine'ye hicret eden Müslümanların mallarının da olduğu bir kervanı Şam'a göndermeye karar vermiştir. Bu ticaretten elde edecekleri gelir ile de Müslümanlarla savaşmayı amaçlamışlardır. Bunu öğrenen Müslümanlar, Şam kervanının yolunu kesmek ve gözdağı vermek için sefer düzenlemiştir. Bedir Kuyuları önünde yapılan savaşı Müslümanlar kazanmıştır. Bedir Savaşı'nda elde edilen ganimetler, savaşa katılanlar arasında paylaştırılmıştır. Hz. Muhammed başta olmak üzere sahabelerin birçoğu esirlerin fidye karşılığı serbest bırakılmasını savunmuştur. Esirlerin, fakir olup ödeme yapamayacak olanlarından okuma yazma bilenler, on Müslümana okuma yazma öğretmesi karşılığında serbest bırakılmıştır.

TARTIŞALIM

Bedir Savaşı sonrasında esirlerin müslümanlara okuma-yazma öğretmeleri karşılığında serbest bırakılmasının sebebi ne olabilir?

Görsel 5.6
Uhud Savaşı'nda Müslümanların çekildiği dağ (Suudi Arabistan)

Uhud Savaşı (625)

Mekkeli müşrikler, Bedir Savaşı'nın intikamını almak ve Müslümanların denetimine geçen Suriye-Mısır ticaret yolunu tekrar ele geçirmek amacıyla Mekkeliler üzerine harekete geçmiştir.

Hz. Peygamber'in ordunun güvenliğini sağlamak için Ayneyn Tepesi'ne yerleştirdiği okçuların yerlerini terk etmesi nedeniyle Müslümanlar bozguna uğramıştır. Hz. Peygamber'in yaralandığı bu savaşta, Hz. Hamza şehit olmuştur. Savaş sonunda Mekkeli müşrikler tam bir galibiyet kazanamamış ve geri dönmüşlerdir (Görsel 5.6).

CEVAPLAYALIM

Müslümanların Uhud Savaşı'nda galip gelememesinin nedenleri nelerdir?

Hendek Savaşı (627)

Mekkeli müşriklerin Müslümanları son yok etme çabası olan Hendek Savaşı, ismini Medine'nin etrafına hendek kazılarak savunma yapılmasından almıştır. Mekkeli müşriklerin Medine'ye yürümesi üzerine Hz. Muhammed çevresindekilerle istişare yapmıştır. Bunun sonucunda Medine etrafına derin bir hendek kazılarak şehir savunması yapılmasına karar verilmiştir. Müşriklerin kuşatması şiddetli bir fırtına nedeniyle sona ermiş ve müşrikler kuşatmayı kaldırıp Mekke'ye geri dönmüşlerdir.

Hudeybiye Antlaşması (628)

Mekke'den Medine'ye hicret eden Müslümanlar hem memleket özlemini gidermek hem de Kâbe'yi tavaf ederek umre ibadetlerini yapmak istemiştir. Hz. Peygamber'in de bu yönde karar vermesiyle Müslümanlar yola çıkmıştır.

Mekke'ye 17 km uzaklıktaki Hudeybiye mevkinde Müslümanlar konaklamıştır. Müşrikler ise Müslümanları Mekke'ye sokmamak için kendi aralarında sözleşip tedbirler almıştır. Hz. Peygamber geliş amaçlarını bildirmek için Hz. Osman'ı elçi olarak göndermiştir. Fakat Hz. Osman, Mekke'de esir edilmiştir. Bunun üzerine Hz. Peygamber, yanındaki sahabelerden Mekkelilere karşı koymak ve Hz. Osman'ı kurtarmak için biat almıştır. Durumun ciddiyetini anlayan Mekkeliler gönderdikleri bir elçi vasıtası ile Hudeybiye Antlaşması'nı yaptılar. Bu antlaşmaya göre Müslümanlar, o yıl Mekke'ye giremeyecek ve umre yapamayacaktır. Mekkeli bir kimse Hz. Muhammed'in yanına kaçarsa velisinin isteği üzerine geri verilecek, fakat bir müslüman kaçarak Mekke'ye sığınırsa iade edilmeyecektir.

Antlaşma her ne kadar Müslümanların aleyhine görülse de sonraki dönemlerde bunun böyle olmadığı ortaya çıkmıştır. Bu antlaşma sonucunda Kureyş ittifakı parçalanmış, İslam'ın yayılması hızlanmış ve birkaç sene içerisinde neredeyse Arap Yarımadası'nın tamamına Müslümanlar hâkim olmuştur. Ayrıca Mekkeliler, Hudeybiye Antlaşması ile Müslümanları resmen tanımıştır.

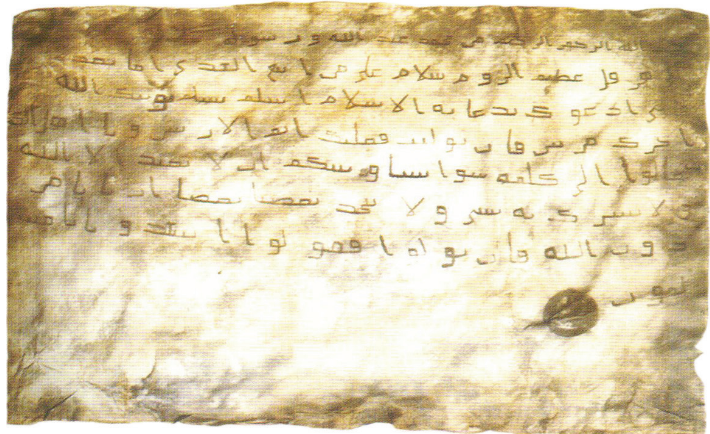
Görsel 5.7
Hayber Kalesi
(Suudi Arabistan)

Hayber'in Fethi (629)

Yahudiler, Şam ticaret yolunu tehdit edip Müslüman ticaret kervanlarına zarar vermeye ve Mekkeli müşrikleri Müslümanlara karşı kışkırtmaya devam etmekteydi. Bunun üzerine Hz. Peygamber, Yahudilerin bulunduğu Hayber üzerine bir sefer düzenledi. Kale kuşatılarak kısa sürede ele geçirildi (Görsel 5.7). Bu zaferle Şam ticaret yolunun güvenliği sağlandı.

Mute Savaşı (629)

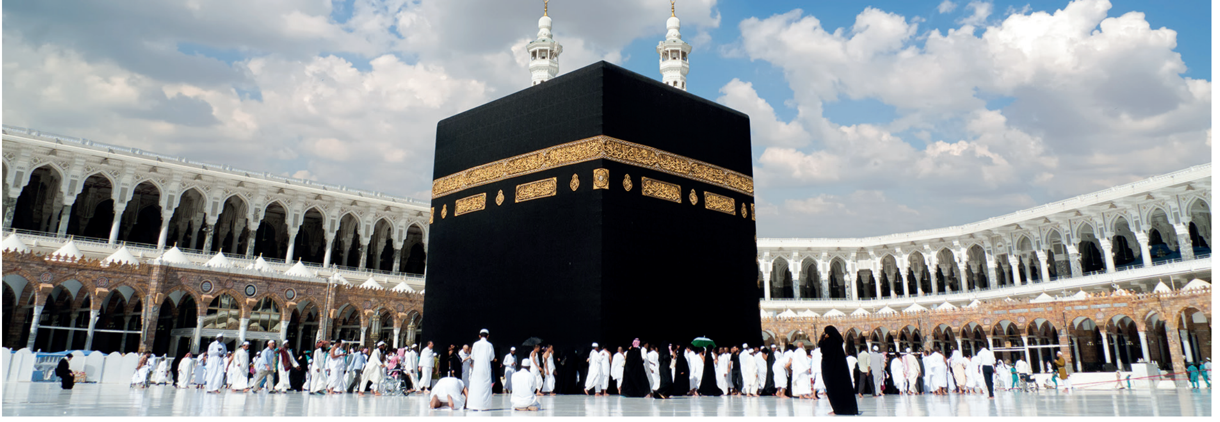
Hz. Muhammed çevre ülke ve hükümdarlara elçiler veya mektuplar göndererek onları da İslam'a davet etmiştir (Görsel 5.8). Hristiyan Gassanilere de bu dönemde bir elçi gönderilmiş fakat elçi, Gassani valisi tarafından öldürülmüştür. Bunun üzerine Hz. Peygamber bir ordu hazırlayarak bölgeye sevk etti. Gassani hükümdarı, Bizans'tan yardım istedi. Bölgeye gelen Bizans ordusu ile Müslümanlar arasında bir savaş yapıldı. Bu savaş sonucunda İslam ordusunun sayıca kendisinden çok fazla olan Bizans ordusuyla mücadele edebilecek seviyeye geldiği görüldü. Mute savaşı Müslümanlarla Bizans arasındaki ilk savaştır.

Görsel 5.8
Hz. Muhammed'in
Bizans imparatoruna
gönderdiği mektup

Hz. Muhammed Dönemi'nde İslam Devleti'nin sınırları nerelere ulaşmıştır?

CEVAPLAYALIM

Görsel 5.9
Kâbe (Mekke)

Mekke'nin Fethi (630)

Hudeybiye Antlaşması gereği taraflar birbirlerinin müttefiklerine saldırmayacaktır. Fakat Mekkeli müşrikler, bu antlaşmaya sadık kalmamışlardır. Bunun üzerine Hz. Peygamber ordusuyla Mekke üzerine yürümüştür.

Şehre giren Müslüman birlikler, ciddi bir direniş ile karşılaşmamış ve kısa sürede kan akıtılmadan fetih tamamlanmıştır. Her zaman barışçıl bir siyaset izleyen Hz. Peygamber, ilk olarak genel af ilan etmiş, kimsenin malına dokunulmamış ve esirler serbest bırakılmıştır.

Mekke'nin Fethi ile birlikte Kureyş müşriklerinin Hz. Peygamber ve Müslümanlara karşı olan düşmanlığı sona ermiş, Hicaz Bölgesi'nde İslam'ın yayılışının önündeki engeller ortadan kalkmıştır.

Görsel 5.10
Kâbe'nin anahtarı

Osman bin Talhâ ve Kâbe'nin anahtarı

Osman b. Talha, Mekke'de Kâbe'nin bakımı ile görevliydi (Görsel 5.9). Sülalesi, Cahiliye Devri'nde Kâbe'nin kapı anahtarını taşırdı. Hz. Peygamber, Osman bin Talha'yı birçok defa İslam'a davet etmiş fakat olumsuz yanıt almıştı. Hatta bir keresinde Hz. Peygamber, iman edenlerle birlikte Kâbe'ye girmek istemiş, Osman bin Talha sert davranarak onları Kâbe'ye sokmamıştı. Müşriklerin yanında Uhud Savaşı'na da katılan Osman bin Talha'nın babası, kardeşleri ve akrabaları bu savaşta öldürülünce, Kâbe'deki vazifesini tek başına sürdürmeye devam etmiştir.

Mekke fethedildikten sonra Hz. Peygamber, Osman bin Talha'yı yanına çağırdı. Birlikte Kâbe'ye girdiler ve Hz. Peygamber iki rekât namaz kıldı. Kâbe'den çıkarken "Allah, size emanetleri ehline vermenizi emreder." anlamına gelen ayeti okuyan Hz. Peygamber, Kâbe'nin anahtarlarını Osman bin Talha'ya verdi (Görsel 5.10). Ona: "Ey Ebû Talhâ evlâdı! Atalarınızdan kalma olan emaneti sizde payidar ve baki olmak üzere alınız. Bunu zalim olmaksızın hiçbir kimse sizden alamaz." dedi.

O günden itibaren Kâbe'nin bakımı vazifesi, Osmanlı Devleti'nin sonuna kadar Osman bin Talhâ'nın sülalesinde kalmıştır (Efendioğlu, 2007, s.475'ten düzenlenmiştir).

YORUMLAYALIM

Emanetlerin ehline verilmemesinin ortaya çıkarabileceği sorunlar neler olabilir?

BİLİYOR MUSUNUZ?

Hz. Muhammed; şehrin fethinden sonra kendisi bir çadırda konaklamış, eski evine gidip konaklamasını söyleyenlere ise Medine'ye hicretinden sonra evinin müşrikler tarafından satıldığını söyleyerek bir evinin bulunmadığını söylemiştir. Muzaffer bir kumandan ve şehrin fatihi olmasına rağmen eski evini zorla geri almamıştır.

Huneyn Seferi (630)

Mekke'nin Müslümanlar tarafından fethi üzerine Taifliler, putperest diğer kabileler ile birleşerek büyük bir ordu hazırlamıştır. Hz. Peygamber, Huneyn'de toplanmış olan bu ordu üzerine sefere çıkmıştır. Yapılan savaşta müşrikler yenilgiye uğratılmıştır. Bu zaferle Arap Yarımadası'ndaki son putperest tehdit de ortadan kalkmıştır.

Taif Seferi (630)

Huneyn Savaşı'nda Taiflilerin müşriklere yardım etmesi üzerine Hz. Muhammed, Taif üzerine sefer düzenlemiştir. Fakat şehrin surlarla çevrili olması ve Taiflilerin şiddetli direnişleri nedeniyle şehir fethedilememiştir. Yapılan mücadelelerden yıpranan Taifliler ertesi sene Hz. Peygamber'e elçiler göndererek İslamiyeti kabul etmiştir (Harita 5.4).

Tebük Seferi (631)

Bizans'ın Arabistan üzerine büyük bir sefer düzenleyeceği haberleri üzerine Hz. Muhammed ordusuyla sefere çıkmıştır. Fakat Tebük mevkine gelindiğinde haberin asılsız olduğu öğrenilmiştir. İslam ordusu savaş yapmadan geri dönmüştür. Arabistan dışına yapılan ilk sefer olma özelliği gösteren Tebük Seferi sırasında bölgede birçok kabile Müslümanlığı kabul etmiştir.

Harita 5.4
Hz. Muhammed'in seferleri

BİLİYOR MUSUNUZ?

Hz. Muhammed, vefatına kadar Medine'de yaşamıştır. Vefat etmeden önce yapmış olduğu Hac ibadeti sırasında tüm insanlığa seslendiği Veda Hutbesi'ni okumuştur. Hz. Muhammed 632 yılında Medine'de vefat etmiş, cenazesi kendi evine defnedilmiş ve burası günümüzde de Mescid-i Nebevi'nin içerisindeki Ravza-i Mutahhara olarak adlandırılmıştır.

Veda Hutbesi

Ey insanlar! Sözümü iyi dinleyiniz. Bilmiyorum belki bu seneden sonra sizinle burada bir daha buluşamayacağım.

İnsanlar! Bu günleriniz nasıl mukaddes bir gün ise bu aylarınız nasıl mukaddes ay ise bu şehriniz (Mekke) nasıl bir mübarek şehir ise canlarınız, mallarınız, namuslarınız da öyle mukaddestir, her türlü tecavüzden korunmuştur.

Ashabım! Muhakkak Rabbinize kavuşacaksınız. O da sizi yaptıklarınızdan dolayı sorguya çekecektir. Sakın benden sonra eski sapıklıklara dönmeyiniz ve birbirinizin boynunu vurmayınız! Bu vasiyetimi burada bulunanlar bulunmayanlara ulaştırsın. Olabilir ki burada bulunan kimse, bunları daha iyi anlayan birisine ulaştırmış olur.

Ashabım! Kimin yanında bir emanet varsa onu hemen sahibine versin. Biliniz ki faizin her çeşidi kaldırılmıştır. Allah böyle hükmetmiştir. İlk kaldırdığım faizde Abdulmuttalib'in oğlu (amcam) Abbas'ın faizidir. Lakin anaparanız size aittir. Ne zulmediniz ne de zulme uğrayınız.

Ashabım! Dikkat ediniz, cahiliyeden kalma bütün adetler kaldırılmıştır, ayağımın altındadır. Cahiliye Dönemi'nde güdülen kan davaları da tamamen kaldırılmıştır. Kaldırdığım ilk kan davası Abdülmuttalib'in torunu İlyas bin Rabia'nın kan davasıdır.

Ey insanlar! Kadınların haklarını gözetmenizi ve bu hususta Allah'tan korkmanızı tavsiye ederim. Siz kadınları Allah'ın emaneti olarak aldınız ve onların namusunu kendinize Allah'ın emri ile helal kıldınız. Sizin kadınlar üzerinde hakkınız, kadınların da sizin üzerinizde hakkı vardır.

Ey müminler! Size iki emanet bırakıyorum, onlara sarılıp uydukça yolunuzu hiç şaşırmazsınız. O emanetler Allah'ın kitabı Kur'an-ı Kerim ve Peygamber'inin sünnetidir.

Müminler! Sözümü iyi dinleyiniz ve iyi belleyiniz. Müslüman, Müslüman'ın kardeşidir ve böylece bütün Müslümanlar kardeştirler. Bir Müslüman kardeşinin kanı da, malı da helal olmaz. Fakat malını gönül hoşluğu ile vermişse o başkadır.

Ey insanlar! Cenab-ı Hak her hak sahibine hakkını vermiştir. Her insanın mirastan hissesi ayrılmıştır. Mirasçıya vasiyet etmeye lüzum yoktur. Çocuk kimin döşeğinde doğmuş ise ona aittir. Zina eden kimse için mahrumiyet vardır. Babasından başkasına ait soy iddia eden yahut efendisinden başkasına intisaba kalkan köle, Allah'ın meleklerinin ve bütün insanların lanetine uğrasın. Cenab-ı Hakk bu gibi insanların ne tövbelerini ne de adalet ve şahitliklerini kabul eder.

Ey insanlar! Rabbiniz birdir. Babanız da birdir. Hepiniz Adem'in çocuklarısınız. Adem ise topraktandır. Arab'ın Arap olmayana, Arap olmayanın da Arap üzerine üstünlüğü olmadığı gibi kırmızı tenlinin siyah üzerine, siyahın da kırmızı tenli üzerinde bir üstünlüğü yoktur. Üstünlük ancak takvada, Allah'tan korkmaktadır. Allah yanında en kıymetli olanınız, O'ndan en çok korkanınızdır.

Azası kesik siyahi bir köle başınıza amir olarak tayin edilse sizi Allah'ın kitabı ile idare ederse onu dinleyiniz ve itaat ediniz.

Suçlu kendi suçundan başkası ile suçlanamaz. Baba oğlunun suçu üzerine, oğlu da babasının suçu üzerine suçlanamaz.

Dikkat ediniz! Şu dört şeyi kesinlikle yapmayacaksınız. Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmayacaksınız. Allah'ın haram ve dokunulmaz kıldığı canı, haksız yere öldürmeyeceksiniz. Hırsızlık yapmayacaksınız. İnsanlar "La ilahe illallah" deyinceye kadar onlarla cihat etmek üzere emir olundum. Onlar bunu söyledikleri zaman kanlarını ve mallarını korumuş olurlar. Hesapları ise Allah'a aittir (El-Mağlus, 2012, s.388'den düzenlenmiştir).

ARAŞTIRALIM

Hz. Peygamber'in Veda Hutbesi'nde değindiği konularla İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nde yer alan maddeleri karşılaştırınız. Sonuçlarını tablo olarak sınıf panosuna asınız.

Dört Halife Dönemi (632-661)

Hz. Peygamber, İslam'ı tebliğe devam ederken Müslümanların dünyevi işlerini de düzene koymuştur. İslam Devleti'nin devlet başkanlığı ve ordu kumandanlığı görevlerini de üstlenen Hz. Muhammed'in vefatıyla İslam Devleti'nin başkanının kim olacağı sorunu gündeme gelmiştir. Çünkü Hz. Peygamber, kendisinden sonra kimin devlet başkanı olacağını söylememiş, seçimi Müslümanlara bırakmıştır.

632 yılında Hz. Peygamber'in vefatının ardından yapılan görüşmeler neticesinde, Hz. Ebu Bekir halife seçilmiş ve halk ona biat etmiştir.

BİLİYOR MUSUNUZ?

Hilafet'in kelime anlamı "birinin yerine geçmek, birinin ardından gelmek veya gitmek, yerini doldurmak, vekâlet veya temsil etmek" demektir. Terim olarak ise İslam devletlerinde Hz. Peygamber'den sonraki devlet başkanlığı kurumunu ifade eder. İslam Devleti'nin başkanına ise "Halife" denir.

Dört Halife Dönemi'nde, Müslümanlar için stratejik önemi bulunan, kültür ve medeniyeti ile İslam toplumuna yararlar sağlayacağı düşünülen ülkeler ve bölgelerin fetihleri amaçlanmıştır. Ayrıca Müslüman toplum için tehdit veya İslam'ın yayılışına engel oluşturan bölgelere de askerî seferler yapılmıştır. Bu bölgelerin bir kısmı savaşılarak bir kısmı da barışçı yollarla fethedilmiştir. Yapılan fetihler sonrasında insanlara din ve ibadet hürriyeti tanınmış, zorla İslamlaştırma politikası takip edilmemiştir. Bunun sonucunda birçok bölgede Müslümanların hâkimiyetinin kalkmasına rağmen insanlar eski dinlerine dönmemiştir.

TARTIŞALIM

Dört Halife Dönemi'nin "Cumhuriyet Dönemi" olarak nitelendirilmesinin gerekçeleri neler olabilir?

Hz. Ebu Bekir'in halifeliğin ilk zamanlarında İslam Devleti içerisinde karışıklıklar yaşanmıştır. İslam'dan dönerek devlete isyan eden kabilelerle Ridde Savaşları'nı yapan Hz. Ebu Bekir, bu kişi ve kabilelere karşı uzun süre mücadele etmiş ve hepsini itaat altına alarak ülke içerisinde birlik ve düzeni sağlamıştır.

Hz. Ebu Bekir Dönemi'nde Arabistan toprakları dışına seferler düzenlenmiştir. Suriye'nin fethi sırasında Bizans'la 634 yılında yapılan Ecnâdeyn Savaşı ile Suriye kapıları Müslümanlara açılmıştır.

Hz. Ebu Bekir'in 634 yılında vefatından sonra Hz. Ömer halife seçilmiştir. Onun dönemi, fetihlerin yoğunlaştığı bir dönemdir. 636 yılındaki Yermük Savaşı ile Suriye ve Filistin coğrafyasının önemli şehirleri ele geçirilmiş ve 640 yılında bütün Suriye coğrafyası fethedilmiştir. Ardından Amr bin As komutasındaki İslam orduları Filistin'in fethini tamamlamak için Kudüs'ü kuşatmıştır. Kudüs patriği Hz. Ömer'le görüşerek şehrin anah-

tarını teslim etmiştir. Hz. Ömer, Yahudi ve Hristiyanlara can güvenliği ve din serbestliği tanımıştır.

Hz. Ömer Dönemi'nde, İran'a hâkim olan Sasaniler üzerine bir ordu gönderildi. Fakat bu ordu İran ordusuna Köprü Savaşı diye bilinen savaşta yenildi. Bu savaştan sonra 636 yılında Kâdisiye, bir yıl sonra Celûlâ ve 642'de Nihâvend Savaşları sonucunda Irak ve İran toprakları fethedildi.

Müslümanlar, Hz. Ömer Dönemi'nde Horasan'a kadar olan bölgeyi fethetti ve Türklerle komşu oldu. Buradan Azerbaycan bölgesine ilerleyen İslam ordusu Kafkas Dağları ve Hazar Denizi'ne kadar olan bölgeleri ele geçirdi. Bunların yanı sıra kuzey Afrika yönünde de seferler yapılmış ve Amr bin As komutasındaki ordular, Mısır'ı fethetmiştir. Ayrıca Kahire yakınlarında Fustat adı verilen "ordugâh şehir" kurularak burası Kuzey Afrika'ya yapılacak seferler için üs hâline getirildi (Görsel 5.11). Bundan sonra da Mısır 642 yılında İskenderiye'nin fethi ile tamamen Müslümanların eline geçti.

Görsel 5.11
Amr İbn As Camisi
(Mısır-Fustat)

Hz. Ömer, 644 yılında İranlı bir köle tarafından şehit edilmiştir. Onun vefatının ardından oluşturulan şûra tarafından Hz. Osman halife seçilmiştir.

Hz. Osman zamanında Horasan ve Azerbaycan ele geçirilerek İslam hâkimiyeti Gürcistan ve Dağıstan'a kadar genişletildi. Bu dönemde Hazarlarla yapılan mücadeleler, onların İslam'a girmelerine mâni oldu. Diğer taraftan Suriye Valisi Muaviye, Anadolu'da Kayseri'ye kadar sefer düzenlemiş ve kurulan donanma ile 649'da Kıbrıs'ı fethetmiştir. Bu donanma Doğu Roma ile savaşarak Zâtü's-savârî denilen ilk deniz zaferini kazanmıştır. Hz. Osman Dönemi'nde Kuzey Afrika topraklarına da seferler yapılarak Tunus ele geçirilmiştir. Bundan sonra Kuzey Afrika'da yoğun olarak yaşayan Berberiler arasında İslam hızla yayılmıştır.

Hz. Osman'ın şehit edilmesinin ardından, Hz. Ali iç karışıklıkların yaşandığı, İslam Devleti'nin parçalanma tehlikesiyle karşı karşıya kaldığı bir ortamda halife seçilmiştir. Bu nedenle onun halifelik süreci fetihlerden çok İslam toplumu içerisindeki karışıklıklarla mücadele edilen bir dönem olmuştur.

Dört Halife Devri'nde sadece siyasi gelişmeler ve fetihler yaşanmamış, İslam devletinin kurumları da geliştirilmiştir. Ayrıca İslami kuralların kalıcı hâle getirilmesi için kültürel çalışmalar yapılmıştır.

İslamiyet'in kısa sürede geniş alanlara yayılmasının nedenleri nelerdir?

CEVAPLAYALIM

Kültürel çalışmaların ilki Kur'an'ın kitap hâline getirilmesidir. Hz. Ebu Bekir Dönemi'nde birçok hafız şehit olunca unutulmasını engellemek için Hz. Ebu Bekir ayetleri bir araya toplatmış ve Kur'an-ı Kerim kitap hâline getirilmiştir. Böylelikle Kur'an-ı Kerim'in günümüze kadar eksiksiz ve bozulmadan gelmesi sağlanmıştır.

Hz. Ömer'in halifelik dönemi İslam Devleti'nin teşkilatlandığı dönem olmuştur. Bu dönemde İslam ülkesinin sınırlarının genişlemesine bağlı olarak siyasi hâkimiyet alanı büyümüş ve nüfus artmıştır. Bunun üzerine ülke toprakları yönetim birimlerine ayrılarak illere valiler atanmıştır. Toplanan vergiler sistemli hâle getirilmiş ve İslam Devleti'nin hazinesi yani Beytü'l-mâl oluşturulmuştur.

Hz. Ömer zamanında askerî alanda da düzenlemeler yapılmıştır. İslam tarihinde ilk düzenli ordu ve ordugâh şehirler kurulmuştur. Askerî ikta sisteminin temelleri atılarak fethedilen topraklar daha verimli kullanılmaya başlanmıştır. Hz. Ömer Dönemi'nde, orduların durumunu yakından takip etmek ve merkezle taşra irtibatını sağlayabilmek için posta evleri inşa edilmiştir. Fethedilen yerlerde İslam'ın tam anlamıyla yerleşmesi için Arabistan'ın çeşitli yerlerinden getirilen aileler buralara yerleştirilmiştir. Basra, Kûfe gibi yeni şehirler kurulmuştur.

Hz. Ömer, eğitim ve öğretime önem vermiş ve fetihlerle genişleyen topraklarda okullar açarak bu okullara görevliler tayin etmiştir. Hz. Ömer zamanında Hicret (622) başlangıç kabul edilerek ilk hicrî takvim düzenlenmiştir.

Dört Halife Dönemi'nde siyasi alanlarda hangi gelişmeler yaşanmıştır?

CEVAPLAYALIM

Hz. Osman Devri'nde Kur'an nüshası çoğaltılmış diğer İslam ülkelerine gönderilmiştir. Hz. Osman Dönemi'nde ayrıca İslamiyet'in Orta Asya'ya yayılmasını sağlamak için Horasan Valiliği oluşturulmuştur.

Dört Halife Devri'nde yapılan fetihler ve oluşturulan kurumlar Müslüman topluma maddi ve manevi önemli faydalar sağlamış, İslam kültür ve düşüncesinin oluşmasında yeni medeniyetin teşekkülünde etkili olmuştur.

İslam Dünyasında İlk Ayrılıklar

Hz. Osman Dönemi'nde fetih hareketlerinin yavaşlamasıyla ekonomik ve sosyal sorunların baş gösterdiği karışıklıklar dönemi başlamıştır. Hz. Osman Dönemi'nde, İslam Devleti'nin Medine'den uzak bölgelerdeki askerî harekâtı çok masraflı ve sıkıntılı olmuştur. Fethedilen bölgelerin imar, iskân, eğitim ve diğer masraflarına da hazineden ciddi miktarlar harcanmıştır. Ekonomik sıkıntıları ortadan kaldırmak isteyen Hz. Osman, Hz. Ömer zamanında halka bağlanan maaşları kesmek zorunda kalmıştır. Birçok insanın etkilendiği ve devlete karşı tavır aldığı bu durum, bir süre sonra Cahiliye Dönemi'ndeki kabilecilik anlayışını tekrar gün yüzüne çıkarmıştır. Bunlara ilave olarak Hz. Osman'ın yapmış olduğu tayinlerde, kendi kabilesi ve ileride Emeviler Devleti'ni kuracak olan Ümeyyeoğullarına ayrıcalık tanıdığı iddiaları halkta tepkileri artırmıştır. Sonuçta Kûfe ve Mısır bölgelerinde isyanlar çıkmaya başladı. İsyanın elebaşları Medine'ye gelerek Hz. Osman'ı, Kur'an (Görsel 5.12) okuduğu bir esnada evinde şehit etmiştir. Bu isyan ve sonrasında işlenen cinayet ile Müslüman toplum içerisinde ilk fitne hareketi başlamıştır.

Görsel 5.12
Hz. Osman Devri'nde yazılan Kur'an-ı Kerim

Hz. Osman'dan sonra halife seçilen Hz. Ali, kendini iç karışıklıkların içinde bulmuştur. İlk icraat olarak Hz. Osman zamanındaki olaylara sebep olduklarını düşündüğü valileri görevlerinden alıp yerlerine yenilerini atamıştır. Fakat görevden alınan bu valiler, Hz. Osman'ın katillerinin bulunarak cezalandırılmamasını bahane ederek Hz. Ali'ye muhalif bir grup oluşturmuştur.

Hz. Osman'ın isyancılar grubu tarafından öldürülmüş olması, katillerin bir an önce bulunup cezalandırılmasını zorlaştırmıştır. Hz. Ali böylesine nazik bir dönemde ani ve keskin kararlar vermek istememiş, suçlu ile suçsuz tam ayırt edilmeden verilecek kararlarda masum insanların da zarar görebileceğini ve İslam Devleti içinde parçalanmaların yaşanabileceğini söylemiştir. Bunun için de suçluları cezalandırma konusunda acele etmemiş ve titiz davranmıştır.

Hz. Peygamber'in eşi Hz. Ayşe ve çevresindekiler, Hz. Osman'ın katillerinin bir an önce bulunup cezalandırılmasını ve Müslümanların içinde bulundukları kargaşa ortamından

kurtulmasını istemiştir. Sahabelerden bir kısmı Hz. Ayşe’nin safına geçerek bir güç oluşturmuştur. Hz. Ali, oluşturduğu kuvvetle Hz. Ayşe ve ordusunun peşinden Kûfe’ye gitmiştir. Burada yapılan görüşmelerde Hz. Osman’ın katillerinin bulunması konusunda anlaşma sağlanmıştır. Özellikle iki taraf da karşıdakiler saldırmadan bir savaşa tutuşmama kararı almıştır. Fakat Hz. Osman’ın katledilmesinden sorumlu olanlar, kendilerinin cezalandırılacağını anlamış ve beklenmedik bir anda saldırıya geçerek savaşı başlatmışlardır. Her ne kadar Hz. Ali ve Hz. Ayşe savaşı durdurmaya çalışmışsa da başarılı olamamışlardır. Mücadelede Hz. Ali taraftarları üstün gelmiş ve Hz. Ayşe savaştan sonra Medine'ye gönderilmiştir. Ancak Hz. Ali Medine'ye dönmemiş ve devletin merkezini Kûfe yapmıştır. Hz. Ayşe’nin devesinin etrafında cereyan etmesi dolayısıyla bu savaşa İslam tarihinde “Cemel (Deve) Vakası” denmiştir.

CEVAPLAYALIM

Hz Ali’nin, İslam Devleti’nin merkezini Medine’den Kûfe’ye taşımasının nedenleri nelerdir?

Bu olaydan sonra Muaviye, Hz. Osman’ın katillerinin bulunmamasını gerekçe göstererek ayaklandı. Ayaklanmayı bastırmak için Hz. Ali, Kûfe’den hareket ederek Sıffin Ovası’na geldi. Burada meydana gelen savaşta Hz. Ali’nin kuvvetleri, Muaviye’nin kuvvetlerine üstünlük sağladı. Bu esnada Amr bin As’ın tavsiyesi ile Muaviye bir savaş hilesine başvurdu. Mızraklarının uçlarına Kur’an sayfalarını takarak “Ey Iraklılar! Savaşı bırakalım, aramızda Allah’ın kitabı hakem olsun!” diye bağırmaya başladılar. Bunun bir hile olduğunu anlayan Hz. Ali’nin tüm uyarılarına rağmen ordusundan birçok kişi savaşı bıraktı. Gelişmeler karşısında çaresiz kalan Hz. Ali, sorunun çözülmesi için hakem heyeti kurulmasını kabul etti. Hakemlerin görüşmeleri sonrasında alınan karara uymayan Amr b. As, siyasi bir manevrayla halifeliği Muaviye’ye verdiyse de Hz. Ali, buna razı olmamış ve mücadeleye devam etmişti.

Görsel 5.13
Hz. Ali Türbesi (Irak)

Sıffin Savaşı’ndan sonra hakem tayin edilmesini kabul etmeyip Hz. Ali’nin ordusundan ayrılan üçüncü bir grup daha ortaya çıkmıştır. Bunlar, İslam Devleti adına büyük bir sorun oluşturan Haricilerdir. Böylece İslam toplumu üç gruba ayrıldı. Bu olaylardan kısa süre sonra Haricilerden bir kişi, Hz. Ali’yi sabah namazını kıldığı sırada şehit etti (Görsel 5.13).

5.3. EMEVİLER

TARTIŞALIM

Dört Halife Devri'nin sona ermesiyle İslam toplumunda yaşanan sorunlar neler olabilir?

Hz. Ali'nin şehit edilmesinden sonra oğlu Hz. Hasan halife olarak kısa bir süre İslam topraklarının bir kısmını yönetti. Ancak Muaviye'nin güçlü bir ordu kurup geniş topraklara hükmetmesi pek çok Müslüman'ın onun halifeliğini kabul etmesine neden oldu. Hz. Hasan gerek savaş yorgunu adamlarına güvenemediğinden gerekse Müslümanlar arasında daha fazla kargaşa olmasını istemediğinden 661 yılında Muaviye'nin halifeliğini kabul etti. Böylece halifelik, Emevi Hanedanlığı'na geçmiş oldu (Görsel 5.14).

Görsel 5.14
Şam (Suriye)

BİLİYOR MUSUNUZ?

Muaviye, Kureyş kabilesinin Ümeyyeoğulları veya Emeviler koluna mensup olduğu için devlet, Emevi Devleti olarak adlandırılmıştır.

Muaviye'nin halifelik makamına geçmesiyle İslam tarihinde yeni bir dönem başlamıştır. Akrabası Hz. Osman'ın katillerinin cezalandırılmadığını bahane eden Muaviye, ilk dört halifenin seçilme şekillerinden farklı olarak halifeliği kabilecilik anlayışı ve kılıç kuvvetiyle kazanmıştır. Dört Halife'nin seçiminde, danışma yani istişare prensibi dikkate alınmışken Muaviye'nin siyasi mücadeleyle bu makama gelmesi, hilafet sisteminin özünde büyük değişiklere neden olmuştur. Bu değişiklikler Muaviye'nin, oğlu Yezid'i veliaht tayin etmesi ve halifeliğin el değiştirmesinde saltanat sisteminin ortaya çıkmasıyla yeni bir boyut kazanmıştır.

Görsel 5.15
Eyüp Sultan Türbesi (İstanbul)

Muaviye, siyasi birliği sağladıktan sonra İslam fetihleri yeniden hız kazanmıştır. Bu dönemde yapılan fetihler üç ana başlık altında toplanabilir. Bunlardan birincisi Türkistan yönündeki fetihlerdir. Bu bölgeye yapılan seferler sonucunda Emevi orduları; Kâbil, Buhara, Sicistan, Nesef ve Baykent gibi yerleri ele geçirmiş ve büyük ganimetler elde etmiştir. Fetih hareketlerinin yoğunlaştığı ikinci bölge Anadolu'dur. Muaviye; Bizans İmparatorluğu'na yapılan seferleri düzenli bir hâle getirmiş, İstanbul kuşatılmış ancak sonuç alınamamıştır. Meşhur sahabe Eyyup el Ensari bu kuşatmada hastalanarak vefat etmiştir (Görsel 5.15). Muaviye zamanında deniz seferleri de yeniden başlamış, Rodos, Sakız gibi adalar alınmıştır. Kuzey Afrika yönündeki mücadeleler ise genelde

Berberilerle bazen de Bizans'la yapılmıştır. Bu seferler sonucunda Berberilerin bir kısmı İslamiyet'i kabul etmiştir.

Emevilerde Muaviye zamanında, toplanan bir şûranın aldığı karar doğrultusunda oğlu Yezid, İslam tarihinde ilk defa veliaht tayin edilmiş babasının ölümünden sonra da halife olmuştur. Yezid'in halife olmasıyla gerek halifeliğin Hz. Ali'nin soyundan devam etmesi gerektiğini düşünenler gerekse Emevilerin yönetiminden memnun olmayan diğer gruplar muhalif bir tutum sergilemiştir. Hz. Ali'nin oğlu Hz. Hüseyin de Yezid'e bağlılığını bildirmemiş ve Kerbela denilen yerde ailesi ve akrabalarıyla birlikte şehit edilmiştir. Bu acı olay Müslümanları çok üzmüş ve Yezid ile Emevi hanedanlığına karşı toplumda bir tepki oluşmuştur. Bu olay, iki taraf arasındaki (Şia-Sünni) tarihî sınırın kesin çizgisi olmuştur.

Kerbela Olayı

Muaviye'nin ölümünden sonra Yezid halife oldu. Medine'de yaşayan Hz. Ali'nin oğlu Hz. Hüseyin, Yezid'in halifeliğini kabul etmedi ve ailesiyle birlikte Mekke'ye geçti. Hz. Hüseyin'in Yezid'in halifeliğini kabul etmediğini duyan Kûfe halkı, Hz. Hüseyin'e mektup yazarak onu Kûfe'ye çağırdılar. Eğer Kûfe'ye gelirse ona tabi olup halifeliğini kabul edeceklerini söylediler. Bunun üzerine Hz. Hüseyin durumu gözleriyle görmesi için amcasının oğlu Müslim bin Akil'i Kûfe'ye gönderdi. Kendisi de bir süre sonra Kûfe'ye doğru yola çıktı. Bu sırada Yezid'e bağlı olan Kûfe Valisi Ubeydullah bin Ziyad, şehirdeki başta Müslim bin Akil olmak üzere bazı Hz. Hüseyin taraftarlarını idam etti. Ailesi ve yakın akrabalarıyla Mekke'den yola çıkan Hz. Hüseyin'i engellemek için pek çok kişi ricacı olsa da o, yolundan dönmedi. Kûfe valisinin gönderdiği ordu Hz. Hüseyin ve onun etrafındakileri Bağdat'ın 100 km güneyinde yer alan Kerbela'ya kadar takip etti ve burada 10 Ekim 680'de Hz. Hüseyin ve adamlarının üzerine saldırıya geçti. Başta Hz. Hüseyin olmak üzere Hz. Muhammed'in pek çok akrabası burada şehit edildi. Sağ kurtulanlar da Şam'a halife Yezid'e gönderildi. Bu acı olay, Müslümanları çok üzmüş günümüze kadar süren mezhep ayrılıklarında önemli bir milat olmuştur (Aycan ve Sarıçam, 2011, s.27-30'dan düzenlenmiştir).

ÖRNEK METİN

Emeviler Dönemi'nde siyasi çekişmeler neredeyse hiç bitmemiştir. Ancak sekizinci Emevi halifesi olan Ömer bin Abdülaziz Dönemi farklıdır. Bu dönemde mevalilerden alınan cizye vergisi kaldırılarak ayrımcılığa son verilmiş ve toplumun her kesimini kucaklayan bir yönetim sergilenmiştir. Bu yüzden Ömer bin Abdülaziz'e ilk dört halifenin yönetim anlayışına benzer bir yönetim sergilediği için beşinci halife denmiştir.

I. Velid'in halifeliği döneminde Horasan Valisi Kuteybe bin Müslim, Maveraünnehir Bölgesi'nde pek çok şehri fethetmiştir. Buhara, Semerkand ve Harezm gibi önemli Türk şehirleri onun zamanında Emevi hâkimiyetine girmiştir.

Fakat Emevilerin uyguladığı politikalar nedeniyle bu dönemde İslamiyet Türkler arasında yayılmamıştır.

Kuzey Afrika genel valiliğine getirilen Musa bin Nusayr, Berberileri egemenlik altına aldıktan sonra yönünü İspanya'ya dönmüştür. İspanya'ya gönderilen Tarık bin Ziyad, Gotları mağlup etmiş ve belirli aralıklarla yapılan seferlerle bütün İspanya fethedilmiştir. Emevilerin, Avrupa kıtasındaki ilerlemeleri 732 yılında Franklarla yapılan Puvatya (Poitiers veya Puvatiye) Savaşı'nda İslam ordusunun yenilmesiyle Prene Dağları'nda son bulmuştur.

Zamanla hanedan üyeleri arasındaki iktidar mücadeleleri ve uygulanan politikalardan memnun olmayan halkın isyanlarıyla Emevi Devleti zayıflamış ve Abbasilerin isyanıyla da yıkılmıştır. Son dönemdeki halifelerin kötü yönetimi, hanedan üyeleri arasındaki mücadeleler, toplumdaki kabilecilik anlayışı, Kerbela Olayı'ndan ötürü halkın bir kısmında Emevi ailesine karşı oluşan nefret ve Arap olmayan unsurların dışlandığı mevali politikası, Emevilerin yıkılma nedenleri olarak sıralanabilir.

Azad edilmiş köle anlamına gelen mevali tabiri; ilk İslam fetihlerinden sonra kendi arzularıyla Müslüman olan ve çoğunluğunu Türkler, İranlılar, Berberiler ve Kıptiler'in oluşturduğu Arap olmayan Müslümanlar için de kullanılır. Emeviler Dönemi'nde mevalilerden fazla vergi alınmıştır. Bu yüzden Emeviler Dönemi'nde topraklar çok genişlese de İslam'ın diğer milletlerce kabulü aynı oranda olmamıştır.

Mevali Siyaseti

Emeviler Dönemi'nde İslamiyet'in ilkelerini yeterince algılayamamış ve Arap ırkçılığının tesirinde kalmış bazı çevrelerde mevaliyi hakir gören bir anlayış ortaya çıkmıştır. Nitekim bazı kaynaklarda bu anlayışa sahip olan Arapların yolda mevali ile aynı hizada yürümedikleri, onlarla aynı sofraya oturmadıkları, camilerini ayırdıkları, onların mesleklerine aşağılayıcı bir gözle baktıkları, kızlarını mevalinin erkeklerine vermekten kaçındıkları ve arkalarında namaza durmaktan çekindiklerine dair rivayetler nakledilmiştir. Bunun yanında Emevi Hanedanı'nın son yıllarına kadar annesi Arap olmayan aile fertlerinin halifeliğine olumlu bakılmamıştır. İktidarda bulunan Emevi yöneticilerinin çoğu, Müslümanların eşitliği ilkesini bir yana bırakarak mevali ile Araplar arasında ayırım yaptığı, mevaliye Kur'an ve Sünnet'te yeri olmayan bazı vergiler yüklediği ve fetihlere katıldıkları hâlde bazı bölgelerde onları askerî maaş divanına kaydetmediği bilinmektedir. Hatta Abdülmelik b. Mervan Devri'nden itibaren ihtida hareketleri hızlanınca cizye ve haraç gelirinin azaldığını gören Haccac, İslam'a girenlerden kaldırılması gereken cizye vergisini mevaliden almaya devam etmiş, bu uygulama Ömer b. Abdülaziz Dönemi'ne kadar sürdürülmüştür (Yiğit, 2004a, s.424-426'dan düzenlenmiştir).

YORUMLAYALIM

Mevali siyasetinin İslamiyet'in yayılmasına etkileri neler olabilir?

Avrupa'da İslamiyet'in Yayılması

Emevilerden sonra Abbasi Devleti, Endülüs topraklarını merkezden gönderdiği valilerince yönetmeye başlamıştır. Ancak 756 yılında Emevi ailesine mensup Abdurrahman bin Muaviye Kurtuba'ya gelmiş ve yönetimi devralmıştır. Böylece 1031 yılına kadar varlığını sürdürecek olan Endülüs Emevi Devleti kurulmuştur (Harita 5.5). Endülüs Emevileri günümüzdeki bütün İspanya ve Portekiz topraklarına hâkim olmuştur. Bu dönemde gerek İspanya'ya göç eden Müslüman Berberiler ve Araplarla gerekse sonradan Müslüman olan bölge halkıyla Avrupa kıtasında Müslüman nüfus hızla artmıştır. Endülüs Emevi Devleti'nin iç sıkıntılar yaşadığı dönemlerde Hristiyan İspanyol krallıklarının saldırılarıyla devlet topraklarının bir kısmını kaybetmiş ve daha sonra yıkılmıştır.

Harita 5.5
Emevi Devleti

Endülüs Emevi Devleti'nin yıkılmasından sonra İspanya'da; Bağımsız Emirlikler Dönemi (1031-1091), Murâbıtlar Dönemi (1091-1147), Muvahhidler Dönemi (1147-1229) ve en sonunda Beni Ahmer Devleti Dönemi (1238-1492) yaşanmıştır.

1469'da Kastilya Kraliçesi Isabella (İsabela) ile Aragon Kralı Ferdinand (Ferdinan) evlenmiş ve 10 yıl sonra bu iki krallık birleşmiştir. Güçlenen krallıklar, bölgedeki Müslüman varlığına son vermek için harekete geçmiş ve 1492 yılında Beni Ahmer Devleti'ni yıkmıştır. Bu tarihten sonra bölgedeki Müslümanlar büyük sıkıntı yaşamaya başladı. İslam medeniyetinin yüzyıllar boyu ürettiği binlerce kitap bu dönemde yakılarak yok edilmiştir. Bölgedeki Müslümanlar zorla Hristiyanlaştırılmaya çalışılmıştır. Hristiyanlığı kabul etmeyen halk, 1492 yılından itibaren başta Kuzey Afrika olmak üzere değişik coğrafyalara göç etmek zorunda kalmıştır. Bu göçler esnasında buradaki Müslüman ve Yahudilere, Osmanlı Devleti'nin büyük yardımları olmuştur.

Endülüs Emevileri ve İspanya'da kurulan diğer Müslüman devletler, Avrupa toplumlarını İslam'la tanıştırmış ve bölgede İslamiyet'i yaymıştır.

Endülüs, Müslümanlar idaresinde yüksek ve parlak bir medeniyetin doğuşuna beşiklik etmiştir (Görsel 5.16). Aynı dönemde Batı'da akli faaliyetlerin yasaklanması nedeniyle karanlık bir dönem yaşamış ve Batılılar, Müslümanların kültürel gelişmesini fark edememiştir. Hristiyanlar ancak Haçlı Seferleri'yle birlikte İslam medeniyetini yakından tanıma fırsatı bulmuştur. Batılılar, Arapça eserleri kendi dillerine tercüme etmeye başlamıştır. Bunun sonucunda Sicilya ve İspanya; Arapça yazılmış ilmî ve felsefi eserlerin Latinceye tercüme edildiği merkezler hâline gelmiştir. Endülüs topraklarını tekrar ele geçirmeye başlayan Hristiyanlar, Endülüs medeniyetine duydukları hayranlık sebebiyle Arapça eserlerin tercüme işini teşvik etmiştir. Bu sebeple İspanya, Avrupalı öğrenciler için bir cazibe merkezi olmaya devam etmiştir.

Görsel 5.16
El-Hamra Sarayı (İspanya)

İslam medeniyetinin birikimlerinin Batı'ya aktarılmasını sağlayan tercüme faaliyetlerinin sistemli bir hâle gelmesi; XII. yüzyılın başlarında Tuleytula başpiskoposunun Bağdat'taki Beytü'l-hikme'ye benzer bir müessese kurmasıyla olmuştur. Arap dili ve edebiyatının da öğretildiği bu müessesede çalışan Müslüman, Hristiyan ve Yahudi mütercimler felsefe, astronomi, matematik, tıp, kimya, tarih, coğrafya ve edebiyat gibi ilimlerle ilgili pek çok Arapça eseri Latinceye çevirmiştir. XIII. yüzyılda diğer şehirlerde de tercüme okulları açılmaya devam etmiştir. Orta Çağ Avrupası bu sayede eski Yunan felsefesini ve özellikle Aristo'yu tanıma imkânını bulmuştur. Müslüman filozofların, din ile aklı uzlaştırma yönündeki fikirleri büyük bir yankı uyandırmış ve Avrupa'da bir zihin inkılabı meydana gelmiştir.

İbn-i Rüşd, Aristo üzerine yazdığı şerhlerden başka "Tehafütü Tehafüti'l-felâsife" adlı eseriyle Avrupa'da itibar edilen bir filozof hâline gelmiştir. Eserleri, Paris Üniversitesinde ve öteki akademik kurumlarda okutulan kitaplar arasına girmiştir. Yahudi ve Hristiyan ilahiyat çevrelerine etki eden Musa b. Meymun ve İbn-i Bacce; Albert Magnus (Albırt Megnıs), Spinoza (Sipinoza) ve hatta Immanual Kant (İmanuel Kant) gibi Avrupalı bilim insanlarını etkilemiştir. Tıp alanında yapılan tercümeler sayesinde, XII. yüzyıla kadar Avrupa'da hâkim olan batıl anlayış, yerini modern anlamda tedavi usullerine bırakmıştır. Matematik ve astronomi alanındaki Arapça kökenli terimler de İslam kültürünün Avrupa medeniyetine tesirini açıkça göstermiştir.

Endülüs'te Sanat

Edebiyat alanında Avrupa'da fabl türünün ortaya çıkışı, Hint-İran menşeine dayanan İslami eserlerin tesiriyle olmuştur. Meşhur La Fontaine (La Funten), "Kelile ve Dimne"den geniş çapta istifade ettiğini bizzat kendisi söylemiştir. "Binbir Gece Masalları", Avrupa'da günümüze kadar gelen geniş bir kabul görmüştür. Dante'nin (Dante) de Latince tercümeler sayesinde haberdar olduğu mi'rac mucizesinden etkilendiği ve onda yer alan figürleri farklı bir üslupla La Divina Commedia (La Divina Komedya) adlı ünlü felsefi-edebî eserine uyarladığı kabul edilmektedir. Endülüs'e özgü şiirlerin, Kastilya halk şiirinde, yeni yıl ilahilerinde yeni bir türün doğuşunu sağlamıştır. Endülüslülerin besteleyip söyledikleri şarkılar, Hristiyanlarca da kabul görmüş Aragon, Kastilya, Leon krallarının saraylarında Müslüman müzisyenler bulunmuştur. Endülüs musikisinin izlerini bugünkü İspanya müziğinde görmek mümkündür. Öte yandan Avrupa'daki Frankonian (Frankonyan) adlı notalandırma usulünün temelinin Endülüslü müzisyenlerce atıldığı bilinmektedir (Özdemir, 1995, s.223'ten düzenlenmiştir).

YORUMLAYALIM

İslam dininin, sanatın gelişmesine etkileri neler olabilir?

Kültür hayatının dışında tarım ve mimari alanlarında da Endülüs, Avrupa'yı önemli ölçüde etkilemiştir. Pirinç, şeker kamışı ve pamuğu İspanya'ya ve dolayısıyla öteki Avrupa ülkelerine ilk tanıtanlar Endülüs Müslümanlarıdır. Suyun buharlaşarak azalmasını önlemek için yer altından kanallarla naklini İspanya'da ilk defa Müslümanlar uygulamıştır. Avrupa'ya kâğıt üretimi için palamut ve hurma ağaçlarından katran elde edilmesini öğretenler de yine Endülüslü Müslümanlar olmuştur.

İslam fetihlerinin Arabistan dışına taşınmasıyla İslam mimarisi fethedilen yerleri etkilemiş ve buradaki mimariden de etkilenmiştir. Endülüs Emevi Devleti'yle birlikte İslam mimarisi yeni bir boyut kazanmıştır. Kurtuba Camisi, Endülüs Emevi Devleti'nden günümüze kalan önemli mimari eserlerdendir (Görsel 5.17). XII. yüzyıldan itibaren bazı İspanyol ve Portekiz krallarının yaptırdıkları saraylar, Kurtuba'daki sarayların adeta birer kopyasıdır. Kitabeleri bile Arapça yazılmış olan bu saraylara, Sevilla Alkazar'ı en güzel örnektir. Endülüs mimarisinin tesirleri, İspanya ile sınırlı kalmayıp Kuzey Afrika'ya, Doğu'ya ve hatta Amerika kıtasına ulaşmıştır.

Görsel 5.17
Kurtuba Camisi (İspanya)

5.4. ABBASİ DEVLETİ VE TÜRKLER

TARTIŞALIM

Mevali politikasının Emevi Devleti'nin yıkılışına etkileri nelerdir?

Emevi Devleti'nin son dönem halifelerinin kötü yönetimi ve hanedan üyeleri arasındaki mücadeleler merkezî otoriteyi zayıflatmıştır. Uyguladıkları mevali politikası ve Kerbela olayı gibi gelişmeler de buna eklenince Emeviler halk desteğini kaybetmiştir. Bu gelişmelere karşı Abbasi ailesi, Horasan'da eşitlik ve adalet düşüncesiyle isyan hareketi başlatmıştır. Emevi hanedanına karşı cephe alan çeşitli grupların bu isyanda Abbasi ailesi ile birlikte hareket etmesi isyanı başarıya ulaştırdı. Ebü'l-Abbas, Kûfe'de halife ilan edilmiştir. Abbasiler, ikinci halifeleri Ebu Ca'fer el-Mansur zamanında Bağdat şehrini kurarak burayı devletin merkezi hâline getirmiştir.

Görsel 5.18
Halife Mehdi Dönemi'nde Basılan Para

Halife Mansur Dönemi'nde, Arap ve mevali arasındaki fark ortadan kalkmıştır ve İranlılar, devlet içinde etkin hâle gelmiştir. Abbasi halifeleri, Sasanilerin yönetim yapısını örnek alarak vezirlik kurumunu kurmuştur. Mansur Dönemi'nde Anadolu'ya akınlar yapılmış ve Halife Mehdi Dönemi'nde Bizans vergiye bağlanmıştır (Görsel 5.18).

Abbasi Devleti, Harun Reşid zamanında en parlak günlerini yaşamıştır. Bu dönemde ziraat, ticaret, bilim ve eğitim düzeyi artmış; Bağdat, Doğu'nun en büyük ve en önemli ekonomik merkezi hâline gelmiştir.

Abbasiler, her ne kadar geniş topraklara hükmedip kültürel alanda gelişmiş olsa da ilk yıllardan itibaren devletten kopmalar başlamıştır. Örneğin Endülüs Emevileri'nin (Harita 5.6) bağımsızlığını kazanmasından sonra Fas'ta İdrisiler, Tunus'ta Ağlebiler gibi bağımsız ve yarı bağımsız devletler ortaya çıkmaya başlamıştır. IX. yüzyılın ortalarından itibaren Abbasilerin gücü, Mısır'dan batıya geçememiştir. 868-905 yılları arasında Tolunoğulları ve 935-969 yılları arasında İhşidler gibi Türk devletleri, Mısır ve Suriye'ye hâkim olarak batıdaki Abbasi sınırını daraltmışlardır. Doğudaki durum da batıdakinden çok farklı değildir. Maveraünnehir'de Samaniler, Horasan'da Tahiriler halifeye bağlı olmakla beraber iç ve dış işlerinde tamamen bağımsız hareket etmemiştir. Abbasiler, bütün olumsuzluklara rağmen siyasi yaşamını 1258 yılına kadar devam ettirmiştir. Bu tarihte Cengiz Han'ın torunu Hülagü, Bağdat şehrini işgal ederek Abbasi Devleti'ne son verdi. Abbasi ailesinden el- Müstansır, Memlûk Sultanı Baybars tarafından Kahire'de halife ilan edilmiştir. Böylece halifelik makamı, 1517'de Osmanlı Sultanı Yavuz Sultan Selim'in Memlûkluları ortadan kaldırmasına kadar Abbasi ailesinde kalmıştır.

CEVAPLAYALIM

Bağdat'ın Doğu'nun en büyük ve en önemli ekonomik merkezi hâline gelmesinin sebepleri nelerdir?

Abbasilerde Sosyal Hayat ve Devlet Teşkilatı

Abbasi Devleti'nin sınırları içinde Araplar başta olmak üzere İranlılar ve Türkler gibi çeşitli kavimler ve mezheplere mensup insanlar yaşamaktaydı. Zaman zaman bu kavimler arasında çatışmalar çıktığı gibi mezhepler arasında da mücadeleler eksik olmazdı.

Abbasilerde, İslam toplumu genel olarak havas ve avam denilen iki tabakadan oluşuyordu. Halifenin yakınları, vezirler, emirler, kadılar, âlim ve kâtipler havas tabakasında iken esnaf ve sanatkârlar, çiftçiler, askerler, köleler ve diğer gruplar da avam tabakasına mensuptu. Sosyal sınıflardan biri de zimmi denilen Yahudi ve Hristiyanlardan oluşan gruptu.

Talas Savaşı'nda ele geçen Çinli esirler arasında İslam dünyasında kâğıt yapımını başlatacak ustalar bulunuyordu. Bu esirler 756 yılında Semerkant'ta kâğıt imalathanesi kurdular. Daha sonraki yıllarda bu imalathanelerin sayısı arttı. Avrupa'da ise kâğıt imalatına ancak XIII. yüzyıldan itibaren başlanmıştır.

Abbasi şehirlerinde asayiş, şurta teşkilatı tarafından sağlanırdı. Halifelerin siyasi otoritelerinin zayıflaması üzerine devlet erkânı arasında ortaya çıkan iktidar mücadelesine son vermek maksadıyla kurulan kuruma Emirü'l-ümeralık deniyordu. Bu kurumun başındaki kişi olan Emirü'l-ümera, geniş yetkilere sahip olduğundan hutbe ve sikkelerde halifenin isminden sonra geçmekteydi. Harun Reşid Devri'nden itibaren ise kadılkudatlık (başkadılık) makamı kuruldu (Görsel 5.19).

Görsel 5.19
Harun Reşid'in Türbesi (İran)

Abbasiler Devri'nde siyasi, iktisadi ve dinî sebeplere dayanan isyanlara sık sık rastlanmaktadır. İsyan hareketinin altında milliyetçilik düşüncesinden daha çok özellikle İran kökenli dinî ideoloji yatıyordu. Bu isyanları bastırmak için Divanü'z-zenadıka adı verilen bir müessese kurulmuştur.

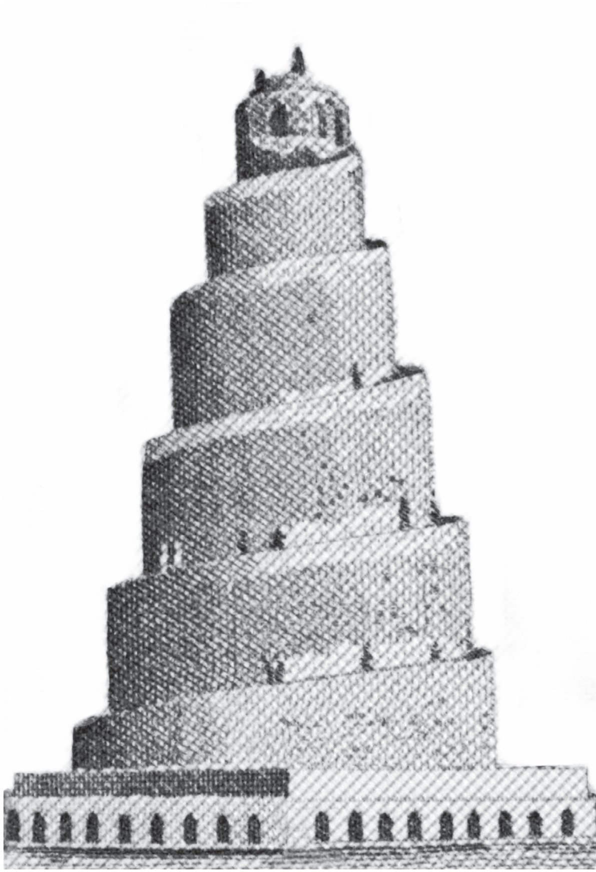
Abbasiler, devlet işlerini görüşmek için farklı divanlar kurmuştur. Devletin mali işlerine Divân-ü Beytü'l-mâl, askerî işlere Divanü'l-ceyş, resmî yazışmalara Divan'ı-tevki, posta ve gizli istihbarat hizmetlerine Divanü'l-berid, idari haksızlıklara ve adli hatalara Divan'ı-mezalim bakardı (Yıldız, 1988, s.31-48'den düzenlenmiştir).

ÖRNEK METİN

Abbasi Devlet Teşkilatında Türkler

747 yılında büyük bir ordu ile batıya doğru ilerlemeye başlayan Çin'in, Orta Asya'daki sert tutumu Türklerin Müslümanlara yakınlaşmasını sağladı. Türklerle Müslüman Arapların ortak güçleri Talas'ta Çin kuvvetleriyle karşılaştı. Türklerin desteğini alan Müslüman Araplar, 751'de Talas Savaşı'nı kazandı. Bu savaşın sonucunda, Orta Asya'yı egemenliği altına almak amacıyla gelen Çinliler geri püskürtülmüştür. Böylece Orta Asya'da, Çin hâkimiyetinin kurulması engellenmiştir.

Emeviler Dönemi'nde Türkler üzerine yapılan seferlerde Müslüman Arapların sert tutumu Türklerde, Müslümanlara karşı bir tepki oluşturmuştu. Ancak Talas Savaşı sonrasındaki yakınlaşma ile Türkler, Müslümanlığı kabul etmeye başladı. Abbasilerin uyguladığı politika gereği Türklere devlet içinde görevler de verildi. Abbasi Halifesi Harun Reşid, muhafız birliğini Türklerden meydana getirmiştir. Bizans'tan gelebilecek tehditleri önlemek için merkezi Antakya olan Avasım eyaleti kurularak Türklerden oluşan askerî birlikler bu şehirlere yerleştirilmiştir. Harun Reşid'in oğulları Halife Me'mun ve Mu'tasım dönemlerinde ise Türklerin devlet içindeki etkileri daha da artmıştır.

Görsel 5.20
Samarra Camisi

Harun Reşid'in ölümünden sonra oğulları Emin ve Me'mun arasındaki hilafet mücadelesi, Arap ve İranlıların iktidar mücadelesine dönüştü. Halife Me'mun'u bu mücadelede İranlılar desteklediği için devlet içinde İranlılar etkin bir hâle geldi. Ancak İranlıların güçlenmesi Me'mun'un iktidarını gölgelemeye başlayınca bu durumdan rahatsız olan halife, Arap ve İranlılara karşı Türkleri orduda bir denge unsuru olarak gördü. Çünkü Türkler, Abbasi Devleti'nde Arap ve İranlıların nüfuzuna karşı çıkabilecek siyasi tecrübe ve askerî güce sahipti. Me'mun'un halifeliğinin son yıllarında Türkleri, askerî birliklerin arasına almaya başladığı ve bunu bir devlet politikası hâline getirdiği görülmektedir.

Halife Mu'tasım zamanında devlet içindeki Türklerin durumu daha da sağlamlaştı. Afşin, Aşnas, Boğa el-Kebir, Urtuç gibi Türk komutanlar, ülke içinde çıkan isyanların bastırılmasında görev almış ve Bizans üzerine Anadolu'ya yönelik seferlere de katılmışlardır. Bu dönemde halife, Bağdat'ın kuzeyinde sadece Türklere ait olan Samarra şehrini kurdurmuştur (Görsel 5.20).

TARTIŞALIM

Abbasi halifesinin sadece Türklerin yaşadığı bir şehri kurmasının nedenleri neler olabilir?

Abbasi Devleti'nde (Harita 5.6) Türkler, sadece orduda değil siyasi ve idari sahada da güç kazandı. Türk komutanlar, idari kadrolarda görev alıp devletin yönetiminde büyük ölçüde söz sahibi oldu. Hatta Halife Mütevekkil'den itibaren halifelerin belirlenmesinde bile rol oynadılar. Bu durum, Şii bir hanedan olan Büveyhilerin Bağdat'ı ele geçirmesine kadar devam etti. Bu olaydan sonra Abbasi halifeleri, bütün siyasi ve askerî otoritelerini kaybetti. Büveyhiler, merkezî hükûmetin meşruiyet kaynağı ve dinî lider olarak Abbasi halifelerini başta tuttu. İstediklerini halife yapıyor, istemediklerini de hiçbir zorlukla karşılaşmadan bertaraf edebiliyorlardı. Bu süreçte artık Bağdat, İslam dünyasının bir merkezi olmaktan çıkmıştı.

Görsel 5.21
Tuğrul Bey (Temsilî)

XI. yüzyılda İran'da yeni bir güç olarak Büyük Selçuklular ortaya çıkmıştı. Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey, 1055 yılında Bağdat'ı kurtararak halifeye dinî itibarını iade etti (Görsel 5.21). Halifeler, yarım asır kadar Selçukluların siyasi hâkimiyetleri altında varlıklarını devam ettirdi. Bir Türk devleti olan Selçuklular sadece Bağdat'ı değil bütün Irak ve Suriye'yi de Şii tehlikesinden kurtardı. Başta Bağdat olmak üzere büyük şehirlerde medreseler kuran Selçuklular, fikrî bakımdan da Şiilerle mücadele etti. Büyük Selçuklu Devleti taht kavgaları sebebiyle zayıflamaya başladığı sıralarda, Abbasi halifeleri maddi iktidarı da ele geçirmek üzere harekete geçtiler ancak başarılı olamadılar.

Harita 5.6
Abbasi ve Endülüs Emevi Devletleri

Mısır'da Kurulan Türk-İslam Devletleri

Tolunoğulları Devleti (868-905), Ahmed b. Tolun tarafından Mısır'da kurulmuş Müslüman Türk devletidir. Ahmed b. Tolun'un babası Tolun, Türk olup Abbasi Devleti'nin önemli kumandanlarından biri olmuştur. Babasının ölümünden sonra Tolunoğlu Ahmed de babası gibi Abbasi Devleti'nde nüfuz sahibi olmuştur. Bunun sonucunda Mısır'a naib olarak gönderilen Tolunoğlu Ahmed, Türklerden oluşan bir ordu ile 868 yılında Mısır'a girmiş ve devletin temellerini atmıştır. Bu dönemde Mısır'da, Abbasi Devleti'ndeki hilafet mücadeleleri nedeniyle siyasî ve toplumsal açıdan istikrarsızlık hâkim olmuştur.

Abbasilerin içinde bulunduğu durumdan yararlanarak harekete geçen Tolunoğlu Ahmed, Suriye Seferi sonunda batıda Trablusgarp'tan doğuda Fırat Nehri'ne kadar olan topraklar üzerinde hâkimiyet kurmuştur. Tolunoğlu Ahmed'in Suriye ve Filistin'i ele geçirmesi, Abbasi halifesini harekete geçirmiş Tolunoğlu Ahmed'i Mısır valiliğinden azletmiştir. Bunun üzerine Tolunoğlu Ahmed bağımsızlığını ilan etmiştir.

884'te vefat eden Tolunoğlu Ahmed'in yerine oğlu Humâreveyh geçmiştir. Babasından istikrarlı, zengin bir ülke devralan Humâreveyh'in on iki yıl süren hükümdarlığında Tolunoğulları en parlak dönemini yaşamıştır. Bu dönemde el-Cezîre ve Musul'a kadar olan toprakların tamamı Tolunoğulları hâkimiyetine girmiştir. Ancak Humâreveyh'ten sonra kumandanlar arasında çıkan rekabet yüzünden ordu bölünmüş ve hanedan mensupları birbirine düşmüştür. Taht kavgaları nedeniyle devletin yıkılış süreci başlamıştır. Mısır'da karışıklıkların devam ettiği 905 yılında Abbasi ordusu Mısır'a girerek Tolunoğulları hâkimiyetine son vermiştir. Böylece Mısır'da kurulan ilk Türk devleti olan Tolunoğulları yıkılmıştır.

Görsel 5.22
İbn Tolun Camisi (Mısır)

Ahmed b. Tolun ve Humâreveyh zamanında Mısır, tarihinin en parlak devirlerinden birini yaşamıştır. Bu dönem refah, imar, ilim ve irfan devri olmuştur. Tolunoğulları Mısır'da ekonomiyi canlandırmış, ziraati geliştirmiş ve ülkede refahı yaygınlaştırmıştır. Sulama işlerine önem veren Tolunoğlu Ahmed, ekilebilir arazileri çoğaltmış ve Mısır'da yeni su kanalları açtırmıştır.

BİLİYOR MUSUNUZ?

Ahmed bin Tolun'un yaptırdığı İbn Tolun Camisi (Görsel 5.22), bimarhaneler, su kanalları, köprüler, hükûmet sarayı; Humaraveyh'in yaptırdığı parklar-bahçeler, içi cıva dolu havuzlar, Mısır'dan Bağdat'a kadar olan Berid menzilleri, binalardaki süslemeler imar konusunda sayılabilecekler arasındadır. Tulûniyye Camisi ise Mısır'da Türk usulü yaptırılan ilk cami olup aynı zamanda minare geleneğini burada başlatan mimari bir eserdir.

İhşîdîler (935-969) Mısır'da kurulmuş ve Suriye'de hâkimiyet kurmuş Müslüman Türk devletidir. Abbasi Devleti'nde merkezî otoritenin zayıfladığı dönemde kurulan bu devletin adı, kurucusu Muhammed b. Tuğç'a verilen "ihşîd" unvanından gelmektedir. Muhammed b. Tuğç, 935'te Mısır'a vali olarak tayin edilmiş ve böylece Mısır'da İhşîdîler Dönemi başlamıştır.

BİLİYOR MUSUNUZ?

Abbasi Halifesi Râzî-Billâh, 939 yılında Muhammed b. Tuğç'a eski Fergana Türk hükümdarlarının kullandığı "ihşîd" unvanını vermiş; Mısır ve Suriye camilerinde hutbelerde adı halifenin adıyla birlikte anılmaya başlanmıştır.

Muhammed b. Tuğç, Mısır'da yönetimi tam anlamıyla ele aldıktan sonra halkın gönlünü kazanmaya çalışmıştır. Muhammed b. Tuğç öldükten sonra yerine on beş yaşlarındaki oğlu Ebü'l Kasım geçmiş ancak küçük yaşta olduğu için ailenin azatlı kölesi Ebü'l Kafûr, sultana vasi tayin edilmiştir. Yirmi iki yıl devleti idare eden Kafûr'un 968'deki ölümünden sonra devlet yönetiminde karışıklıklar yaşanmaya başlamıştır. Bu dönemde kıtlık, salgın hastalıklar, toplanan vergilerin askerlere ödenmemesi ve iç çalkantılar halkı huzursuz etmiştir. Eskiden beri Mısır üzerinde emelleri olan Fâtımiler, bu durumu fırsat bilerek 969 yılında Fustat'a girmiş ve İhşîdîler Devleti'ne son vermiştir. Tolunoğullarının yıkılışıyla yaklaşık otuz yıl süren karışıklıklardan sonra Mısır'a huzur ve istikrarı getiren İhşîdîler, birçok hususta Tolunoğullarını taklit etmeye çalışmıştır.

Eyyubiler (1171-1250), Mısır'da kurulmuş Orta Doğu, Hicaz, Yemen ve Kuzey Afrika'da hüküm sürmüş Müslüman Türk devletidir. Devlet adını hanedanın kurucusu Selahaddin Eyyubi'nin babasından almıştır. Selahaddin Eyyubi (Görsel 5.23), Zengi Atabeyi Nüreddin Mahmud Zengi'nin en büyük yardımcılarından ve emirlerinden biri olmuştur.

Görsel 5.23
Selahaddin Eyyubi (Temsilî)

Haçlıların Mısır'ı işgale teşebbüs etmeleri üzerine 1169'da Fâtımi Halifesi, Nüreddin Zengi'den yardım istemiştir. Büyük çoğunluğu Türklerden oluşan süvari birliğiyle Mısır'ın yardımına giden Şirküh, Mısır'da idareyi ele geçirmiş ve Fâtımi halifesi tarafından vezir tayin edilmiştir. Şirküh'un ölmesi üzerine yeğeni Selahaddin Eyyubi, Fâtımi Devleti'ne vezir ve ordu komutanı olarak atanmıştır. Selahaddin Eyyubi, Nüreddin Zengi'nin teşvikiyle 1169-1171 yılları arasında Mısır'daki Fâtımi rejimini yavaş yavaş etkisiz hâle getirmiştir. Daha sonra Fâtımi hilafetine son vererek Mısır'da Abbasiler adına 1171'de hutbe okutmuştur.

Nüreddin Zengi'nin ölümü üzerine Selahaddin, 1174'te Suriye'ye hâkim olmuştur. Haçlılara karşı başarıyla mücadele eden Selahaddin Eyyubi, 3-4 Temmuz 1187'de yapılan Hıttin Savaşı'nda Haçlıları büyük bir yenilgiye uğratmış ve Kudüs'ü fethetmiştir. Bu zafer Avrupa'da büyük bir tepki meydana getirmiş ve İslam dünyası üzerine III. Haçlı

Görsel 5.24
Selahaddin Eyyubi'nin haçlılara silah bıraktırması

Seferi'nin düzenlenmesine neden olmuştur. Selahaddin Eyyubi, III. Haçlı Seferi'ne karşı İslam dünyasını başarıyla savunmuştur (Görsel 5.24).

Selahaddin Eyyubi 4 Mart 1193 tarihinde vefat etmiştir. Bu sırada devletin sınırları Trablusgarp'tan Hemedan ve Ahlat'a, Yemen'den Malatya'ya kadar uzanmıştır. Eyyubi hükümdarları arasında sadece Selahaddin'e karşı isyan olmamıştır. Ondan sonra gelenler aynı başarıyı gösterememiş ve ülkede taht kavgaları ve iç karışıklıklar yaşanmıştır. Memlûklular etrafında toplanan muhalifler 30 Nisan 1250 tarihinde Sultan Turan Şah'ı öldürmüş ve böylece Mısır'da Eyyübiler Devri sona ermiştir.

BİLİYOR MUSUNUZ?

Mekke ve Medine'ye önem veren Selahaddin Eyyubi, "Hadimü'l-Haremeyn" unvanını kullanan ilk hükümdar olmuştur. Mehmet Akif Ersoy onu; "Şarkın en sevgili sultanı", Fransız tarihçisi Champdor (Şondöğ); "İslamın en saf kahramanı" olarak nitelemiştir.

Memlûklular (1250-1517), Mısır'da kurulmuş ve Suriye ile Hicaz'da hüküm sürmüş Müslüman Türk devletidir. Mısır'da Eyyubi ordusundaki Türk asıllı azatlı emirler tarafından kurulan Memlûkluların (Kölemenler) ilk hükümdarı Aybek'tir. Sultan Kutuz Dönemi'nde İslam Dünyası'nı tehdit eden Moğollara karşı 1260'da Aynicâlut Savaşı kazanılmış ve Suriye'nin büyük kısmı Memlûkluların eline geçmiştir. Böylece Memlûklular, İslam dünyasının en büyük devleti hâline gelmiştir.

BİLİYOR MUSUNUZ?

Memlûklular asker olduklarından askerî bir yönetim kurmuşlardı. Yönetimin başında ve kilit noktalarda yüksek dereceli emirler bulunurdu. Sultan da bu emirlerden biri olmuştur. Genel olarak Memlûklularda hükümdarlık babadan oğula geçmezdi.

İlhanlıların 1258'de Abbasi Devleti'ni ortadan kaldırması üzerine Sultan I. Baybars, Memlûk tarihinde yeni bir dönem başlatmıştır. Saltanatına dinî meşruiyet kazandırmak ve bu sayede hâkimiyetini kuvvetlendirmek isteyen Baybars, Abbasi ailesinden birini halife ilan ederek Abbasi hilafetini Mısır'da yeniden kurmuştur. Böylece hilafetin koruyucusu sıfatıyla bütün İslam dünyası üzerinde nüfuz sahibi olmuştur. Sultan Baybars hükümdarlığı döneminde İlhanlılar ve Haçlılarla başarılı bir şekilde mücadele etmiştir. Memlûk Devleti, Yavuz Sultan Selim'in Mısır Seferi sonucunda 1517'de sona ermiştir.

5.5. BİLİM MEDENİYETİ

TARTIŞALIM

"İslam bir ilim dini ve onun vücuda getirdiği medeniyet, bir ilim medeniyetidir." sözünden hareketle "İslamiyet ve bilim" ilişkisi hakkında neler söylenebilir?

İslam medeniyetinin en önemli özelliği bilgi medeniyeti olmasıdır. Hz. Muhammed'in peygamberliği ve Kur'an öğretileriyle birlikte Müslümanlar, bilime teşvik edilmiştir. Kur'an sadece iman ve ibadetlerden bahseden bir kitap değildir. "Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu? (Zümer, 9)" diyen Kur'an; bal arısından güneşe, denizlerden yıldızlara Müslümanların dikkatini çekerek yüzlerce ayetin sonunda "Düşünmez misiniz?", "Akletmiyor musunuz?", "Bakmaz mısınız?" gibi uyarılarla insanları düşünmeye çağırmıştır. "Rabbinin adıyla oku! (Alak, 1)" ayetiyle Kur'an, insanlara rehber olmak üzere indirilmiştir.

Hz. Muhammed, Kur'an'ın okunması, dinin temel gereklerinin öğrenilmesi gibi konuları ön plana almış eğitim, öğretim ve bilime önem vermiştir. Bedir Savaşı'nda ele geçirilen esirlerden, Müslümanlara okuma-yazma öğretenlerin serbest bırakılması, Hz. Muhammed'in eğitime verdiği önemin bir göstergesidir. Hz. Muhammed'in tıp tahsili için Müslümanları hatta henüz Müslüman olmayanları da o günün en önemli bilim merkezi olan İran'daki Cündişapur'a göndermesi bilime verdiği önemin bir başka kanıtıdır.

Hz. Muhammed'in başlatmış olduğu eğitim-öğretim faaliyetleri, Dört Halife Dönemi'nde de devam etmiştir. Bu dönemde "küttab" adı verilen ilköğretim seviyesindeki kurumlarda, mescidlerde ve camilerde ilim öğrenimine devam edilmiştir. Cami ve mescitler, İslamiyet'in ilk devirlerinden günümüze kadar İslam toplumunun eğitim kurumları olarak faaliyet göstermiştir (Görsel 5.25).

Görsel 5.25
El Ezher Camisi (Mısır)

BİLİYOR MUSUNUZ?

İslam devletinin başkenti olan Medine'de Hz. Peygamber'in gündelik hayatını ve faaliyetlerini sürdürebileceği bir mescit yapılmıştı. Mescid-i Nebevi adı verilen bu yapı üç bölüme ayrılarak birinci bölümü Hz. Muhammed'in ailesine, ikinci bölümü ibadete, üçüncü bölümü de eğitim ve öğretim faaliyetlerine tahsis edilmiştir. Eğitim ve öğretim faaliyetleri için ayrılan kısma suffe adı verilmiştir. Suffe daha sonraki dönemlerde İslam dünyasındaki ilk medrese olarak kabul edilmiştir.

Emeviler ve Abbasiler Dönemi'nde sınırların genişlemesiyle birlikte eğitim kurumlarında önemli gelişmeler olmuştur. Başlangıçta sadece okuma-yazma ve İslami ilimler alanında eğitim verilirken bu dönemden itibaren değişik dallarda

eğitim-öğretim verilmeye başlanmıştır. Özellikle Abbasiler Dönemi'nde, bilgelik ve hikmet evi anlamına gelen Beytü'l-hikme'nin kurulması İslam medeniyetinde bir dönüm noktasıdır.

Beytü'l-hikme, bir araştırma ve eğitim kurumu olup Abbasi Halifesi el-Me'mun tarafından kurulmuştur. Bilgelik evinin en önemli görevleri, dönemin ünlü astronom, matematikçi ve hekimlerini bir araya getirmek ve bilimin çeşitli alanlarındaki belli başlı eserleri Arapçaya çevirmektir. Grekçe, Süryanice, Sanskritçe ve Farsça gibi dillerden tercüme edilen çok sayıda eser, Hizanetü'l-hikme adı verilen kütüphanede toplanmıştır. Abbasi halifelerinin tıp, astronomi, mantık ve matematik ile ilgili alanlara teşvik etmesi, kitapları toplatıp tercüme ettirmesi ve âlimlere ve ediplere karşı cömert tavırları; İslam dünyasında büyük bir fikir hareketini başlatmıştır. Bu dönemde Beytü'l hikme, Orta Çağ'ın en zengin kütüphanesi ve ilmî araştırma merkezi hâline gelmiştir (Görsel 5.26).

Görsel 5.26
Beytü'l-hikme (Minyatür)

İslam dünyasında gerçek anlamıyla ilk kütüphane Emevi halifesi tarafından Şam'da kurulmuştur. Kütüphanecilikte ikinci önemli gelişme Abbasi Halifesi Me'mun'un Bağdad'ta açtığı Beyt'ül-hikme'dir. Sultanların saraylarında kütüphaneleri olduğu gibi bazı âlimlerin de evlerinde özel kütüphaneleri bulunduğu bilinmektedir. Ayrıca büyük camilerin yanında halk için kütüphaneler açılmıştır. Abbasiler ve Selçuklular Dönemi'nde de kütüphanelerde sayı ve kalite olarak büyük gelişmeler olmuştur. İslam dünyasında kütüphaneler ve medreseler bilimsel gelişmenin en önemli kurumları hâline gelmiştir.

İlimlerin Sınıflandırılması

İslam dünyasında düşüncenin ve bilimin ortaya çıkışının dinî, siyasi ve sosyal nedenleri vardır. Özellikle Hicret'ten sonra, İslam Devleti kurulunca çeşitli dinî meseleler ve toplumsal ihtiyaçlar ortaya çıkmıştır. Hz. Muhammed hayattayken sorunlara ya doğrudan kendisi cevap vermiş ya da sorunları vahiy yoluyla çözmüştür. Hz. Muhammed'in vefatından sonra Suriye, Irak ve İran gibi geniş toprakların İslam Devleti'ne katılması; vergi ve arazi hukuku, savaş esirlerinin durumu gibi yeni sorunları ortaya çıkarmıştır. Fethedilen bölgelerde İslam'ın yayılması; dinin nasıl ve hangi araçlarla anlatılacağı, toplumsal hayatın nasıl yaşanacağı gibi meseleleri gündeme getirmiştir. Bu nedenle Müslümanlar, bütün yönleriyle Kur'an'ı incelemeye ve Hz. Peygamber'in söz ve davranışlarını tespite girişmiştir. Bu çalışmalarla naklî ilimler ortaya çıkmaya başlamıştır. Sahabelerin Kur'an öğretme faaliyetleri, tefsir ve fıkıh ilimlerine kaynaklık etmiştir. Abbasi halifelerinin, Latince ve Süryaniceden Arapçaya çevirttiği eserler ile İslam medeniyetinde farklı bilimler ortaya çıkmıştır. İslam coğrafyasının genişlemesiyle ortaya çıkan ihtiyaçları gidermek için matematik, fizik, kimya, astronomi, tıp, coğrafya, mühendislik gibi ilimlerle de uğraşılmıştır.

İslam medeniyetinde ilimler iki başlık altında toplanmıştır.

İLİM

Aklî ilimler

Abbasilerde Beytü'l-hikme ve gözlem evlerinin açılması, medreselerin kurulmasına ve çeşitli düşünce akımlarının doğmasına yol açmıştır. Böylece düşünce ve bilim hayatına canlılık gelmiş, felsefe, coğrafya, astronomi, matematik, tıp gibi ilimler üzerinde çalışmalar başlamıştır. Bu ilimlere "Aklî ilimler" denmiştir.

Dinî ilimler-İslami ilimler (Naklî ilimler)

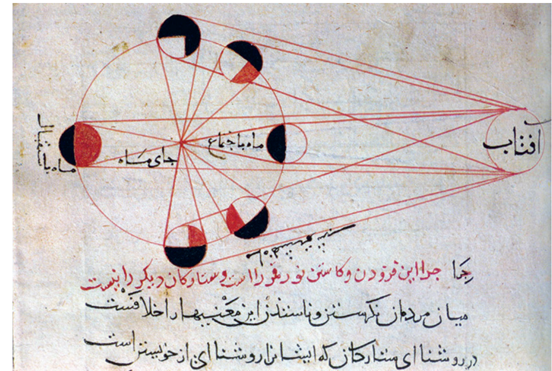
İslam'ın en temel iki kaynağı Kur'an-ı Kerim ve Hz. Muhammed'in Sünnet'ini anlamaya yönelik tefsir, hadis, fıkıh (hukuk), kelam gibi ilimlerdir.

İslam Âlimlerinin İlme Bakışları

ARAŞTIRALIM

Avrupalılar, Eski Yunanlıların eserlerini bin yıldan fazla bir süre ellerinde tuttukları hâlde Rönesans'ı neden çok daha önce başlatamadılar? Araştırıp ulaştığınız sonuçları sınıfta paylaşınız.

XII. yüzyıla kadar İslam âlimleri matematik, fizik, astronomi, kimya, biyoloji, tıp ve felsefede çok yönlü bir araştırma çabası içinde olmuşlardır. Müslümanlar, bir yandan Eski Yunan ve Hintli düşünürlerin eserlerini incelemiş diğer yandan da bilimde farklı yaklaşım ve metotlar geliştirmişlerdir.

Görsel 5.27
Biruni'nin Güneş Sistemi çizimi

İslamiyet'in bilimsel çalışmalara teşviki sayesinde Müslümanlar; öğrenmeyi, ilim sahibi olmayı, insanlık görevi ve ibadet olarak algılamıştır. Kur'an'da: "Onlar göklerin ve yerin yönetimi üzerinde ve Allah'ın yarattığı şeyler üzerinde düşünmediler mi? (A'râf 185)", "Allah O'dur ki, yedi göğü ve yerden de onun mislini yarattı. Emr bunlar arasından indirilir ki, Allah'ın her şeye gücü yeter olduğunu ve Allah'ın kesin olarak her şeyi bir ilim ile kuşatmış olduğunu bilesiniz. (Talâk 12)" gibi birçok ayette düşünmeye verilen önemden bahsedilmiştir. Öğrenme ve düşünme yeteneğine sahip insan, aklını kullanarak kendini, âlemi ve Allah'ı tanır. Bu düşünce ile İslam âlimleri kendilerini ve içinde yaşadıkları âlemi anlamaya yönelmiştir. İslam âlimlerinin matematik, mantık, fizik, kimya, astronomi (Görsel 5.27), botanik gibi bilimlerle ve felsefeyle uğraşmalarının temelinde bu amaç vardır. İslam âlimleri, dogmatizme sapmadan özgürce ve cesaretle ilmî çalışmalarını sürdürmüştür. Çünkü Kur'an'da ilim maddi ve manevi ilimler (fizik ve metafizik) gibi bir ayrım gözetmeksizin bütün bilimleri kapsamaktadır. İslam âlimlerinin bütüncül bir bakış açısıyla hareket etmesi bilimsel çalışmaların en yüksek seviyeye ulaşmasını sağlamıştır.

İslam da ilim; düşünmek, araştırmak, tefekkür etmek Allah'ın mutlak kudretini, yaratma gücünü ve ilim sıfatını anlamak ve elde edilen bilgiyi insanlarla paylaşmak demektir.

Görsel 5.28
Biruni (Temsilî)

İslam Medeniyetinde Âlimler

Arap Yarımadası'nda birliğin temin edilmesinden sonra Dört Halife, Emevi ve Abbasiler Dönemi'ndeki fetihlerle Orta Asya'dan İspanya'ya uzanan geniş coğrafya İslam dünyası hâline gelmiştir. Bu genişlemenin bir sonucu olarak dili, dini, kültürü ve tarihi birbirinden farklı olan insanlar; İslam Devleti'nin çatısı altında bir arada yaşamaya başlamıştır. Mısır, Suriye, Irak ve Mezopotamya'da bulunan en önemli kültür ve medeniyet havzalarından olan İskenderiye, Urfa, Nusaybin, Antakya, Cundişapur ve Harran İslam Devleti'nin sınırları içerisinde kalmıştır. Bu merkezler İslam kültür ve medeniyetinin oluşmasında önemli kültür havzaları olmuştur (Harita 5.7). Önceki dönemlere ait kültür ve medeniyet unsurları da bu kültür havzalarının katkılarıyla İslam medeniyetine geçmiştir.

Hiçbir medeniyet kendi başına olgunlaşmamıştır. Her medeniyet kurulduğu yerde kendinden önceki medeniyetlerden bir takım unsurlar aldığı gibi kendinden sonra kurulan medeniyetleri de etkilemiştir. Müslüman ilim adamları, inanç esaslarına aykırı olmadığı müddetçe geçmiş medeniyetlerin oluşturduğu ilim, kültür ve medeniyet eserlerini kabul etmiş ve geliştirmiştir. Bu durum, İslam medeniyetine ve düşüncesine zenginlik katmıştır.

TARTIŞALIM

"Ben her kişinin kendi çalışmasında yapması gerekeni yaptım: Öncekilerin başarılarını minnettarlıkla karşılamak, onların yanlışlarını ürkmeden düzeltmek, kendisine gerçek olarak görüneni gelecek kuşağa ve sonrakilere emanet etmek."

Birunî

Birunî'nin (Görsel 5.28) düşüncesinin İslam kültür ve medeniyetinin gelişmesindeki etkileri nelerdir?

İslam'ın ilime verdiği büyük önem sebebiyle ilk yıllardan itibaren İslâm kültür ve medeniyeti oluşmaya başlamıştır. Müslümanlar çeşitli ilim alanlarında çalışmalar yapmış ve eserler meydana getirmiştir. İslam medeniyetinde gelişen bilim ve bilim anlayışı, sadece İslam dünyasını değil bütün insanlığı aydınlatmıştır. Avrupa'nın İslam medeniyetinden etkilenmesi Haçlı Seferleri, Akdeniz ticaretinin gelişmesi, İslam fetihleri, İspanya'da kurulan medreseler, tercüme faaliyetleri gibi gelişmeler sayesinde olmuştur. İslam dünyasındaki bilimsel gelişmelerden etkilenen Avrupa'da, IX ve X. yüzyıllardan itibaren bilim adamları yetişmeye başlamıştır. Aynı yüzyıllarda Müslüman bilginlerin eserleri başta Avrupa'nın bilim dili olan Latince olmak üzere İbranice ve zaman zaman da yerel dillere çevrilmiştir. Bu çalışmalar Avrupa'da, Rönesans ve Reform hareketlerinin başlamasına zemin hazırlamıştır. İslam medeniyetinin Batı'ya etkisi, aralıksız olarak XVIII. yüzyıla kadar devam etmiştir. Batı'nın bugünkü bilimsel ve teknolojik ilerlemesinde İslam bilimi ve düşüncesinin etkisi vardır.

Harita 5.7
İslam kültür havzaları

Endülüs Havzası	Bağdat Havzası	Horasan Havzası
	Medrese ve Önemli Kurumlar	
Kurtuba Medresesi Gırnata Medresesi	Beytü'l-hikme Nizamiye Medreseleri	Nişabur Medresesi Belh Medresesi Semerkant Medresesi Uluğ Bey Rasathanesi Nişabur Bimaristanı
	Âlimler	
Endülüslü Zehravi İbn-i Rüşd İbn-i Haldun	El Hârizmî Kindî Ferganî el-Belhî el-Harrânî er-Râzî Bettâni	Ömer Hayyam İsfizâri Yusuf Has Hacib Farabi İbn-i Sina İmam Gazali

İngiliz asıllı tıp ve antropoloji bilgini Robert Stephen Briffault (Rabırt Stefın Brifol), 1919 yılında yazdığı "The Making Of Humanity" adlı eserinde şunları söyler: "İslam medeniyetinin modern dünyaya en büyük hediyesi bilimdir... Fakat Avrupa'yı yeniden hayata kavuşturan şey sadece bilim değildir. İslam medeniyetinden gelen daha başka tesirler de Avrupa hayatına ilk ışıltıları vermiştir... Avrupa'nın ilerlemesinde, İslam kültürünün tesirini görmeyeceğimiz hiçbir alan yoktur. Bu tesirin bütün açıklık, büyüklük ve devam eden gücüyle kendini gösterdiği, en büyük zaferlerin kazanılmasına sebep olduğu alan tabiat bilimleri ve bilim zihniyeti olmuştur (Bayrakdar, 2012, s.11'den düzenlenmiştir)."

ÖRNEK METİN

Müslümanlar, VII. yüzyıldan itibaren iki yüzyıl boyunca bilimleri Yunanlılardan ve Hintlilerden tercüme yoluyla almıştır. Bu tercümeler sayesinde başlayan ilmî faaliyetler İslam medeniyetinin çeşitli havzalarında yoğun bir şekilde devam etmiştir. Bu havzaların biri Bağdat Havzası'dır. Beytü'l-hikme ve Nizamiye medreselerinin kurulmasıyla Bağdat, büyük bir ilim ve kültür merkezi hâline gelmiştir. Abbasiler Dönemi'nde kurulan Beytü'l-hikme ile İskenderiye, Harran ve Cundişapur gibi bilim ve kültür havzalarındaki eserler toplanarak tercüme edilmiştir. Bu kurum; fen bilimlerinin gelişmesinde, Yunan bilim ve felsefesinin İslam âlemine kazandırılmasında büyük rol oynamıştır.

BİLİYOR MUSUNUZ?

Müslümanlar, fethettikleri topraklardaki idâri ve fennî kurumlara dokunmadılar. İran'ın Müslümanlar tarafından fethedilmesinden sonra Cundişapur Akademisi, İslam Devleti'nin fen ve tıp merkezi olarak yaşamaya devam etmiştir. Emeviler devrinde ilim adamları, özellikle tabipler Cundişapur'dan Şam'a gitmişlerdir.

Selçuklu Veziri Nizâmülmülk tarafından kurulan Nizamiye Medreseleri birçok ilim adamı ve mütercimin Bağdat'a akın etmesine sebep olmuştur. Edebî münazara ve toplantılar çoğalmış, halkın kitaplara olan ilgi ve alakası artmış, şehirde pek çok kitapçı açılmış bunun sonucunda Bağdat birçok büyük âlim, filozof ve edibin yetiştiği yer olmuştur.

Görsel 5.29 Er-Râzî'nin tıp kitabından bir bölüm

Bağdat ilim havzasında yetişen bazı ilim adamlarından; Cebirin kurucusu sayılan el-Hârizmî, İslâm felsefesinin ilk temsilcisi Kindî, astronomi âlimi Ferganî ve el-Belhî'dir. Tabip ve matematikçi el-Harrânî, tabip, kimyacı ve filozof er-Râzî (Görsel 5.29), astronomi âlimi Bettânî, matematik, astronomi, coğrafya, jeoloji, eczacılık gibi sahalardaki bilgisi ve araştırıcı kişiliğiyle Bîrûnî gibi âlimler, Câhız, İbn Kuteybe ve Müberred gibi edipler de havzada yetişen diğer âlimlerdir.

BİLİYOR MUSUNUZ?

Cabir ibn Hayyan (721-815), teorik ve deneysel çalışmalarıyla kimyanın gelişmesinde önemli rol üstlenmiştir. Birçok kimyasal bileşiğin, kimyasal alet ve sürecin uygulayıcısı olan Cabir, modern kimyanın kurucusu olarak kabul edilir.

Nizamiye Medreselerinde filoloji, matematik, astronomi, tıp ve felsefe gibi akla ve deneye dayanan ilimler okutulmuştur. Tıp ve astronomi alanında yeni çalışmalar yapılmış, çeşitli şehirlerde hastaneler kurulmuştur. İlk Selçuklu hastanesinin Nişabur'da, Nizâmülmülk tarafından yaptırılan bîmaristan oldu-

ğu bilinmektedir. Astronomi tahsili ise rasathanelerde yapılmıştır. İsfahan ve Bağdat'ta Melikşah'ın yaptırmış olduğu rasathanelerde, Ömer Hayyam ve İsfizârî gibi bilim adamları çalışmıştır. Ömer Hayyam'ın içinde bulunduğu bir heyet, Melikşah adına 1 Mart 1079'u başlangıç kabul eden Celâli takvimini hazırlamıştır.

Görsel 5.30
Tillâ Kârî Medresesi (Semerkant)

Maveraünnehir ve Horasan Havzası'nda ise İslami ilimler büyük bir gelişme göstermiştir. Başta Nişabur olmak üzere Merv, Herat, Belh ve Semerkant (Görsel 5.30) gibi önemli şehirlerde kurulan medreselerde büyük ilmî çalışmalar yapılmıştır. Bu bölgede, İslam medeniyetinin etkisiyle kültürler kaynaşmış, büyük ilim ve fikir adamları yetişmiştir. Tefsir, hadis ve fıkıh ilimlerinde önemli bir âlim olan Abdullah bin Mübarek et-Türkî burada yetişmiştir.

Farabi (870-950)

Batı'da Alfarabius, Abunazar gibi isimlerle tanınan Farabi'nin asıl adı Muhammed'dir. Kazakistan'da bulunan Farab şehrinde doğduğu için "el-Farabi" olarak anılmıştır. Farabi (Görsel 5.31), mantık ilmine katkılarından dolayı Aristo'dan sonra "İkinci Öğretmen" lakabıyla anılmıştır. İslam dünyasında siyaset felsefesinden ilk bahseden filozof olan Farabi, başta İbn-i Sina ve İbn-i Rüşd olmak üzere hemen hemen bütün önemli Müslüman filozofları etkilemiştir. Farabi felsefede kavramları; tahlilî (analitik) ve terkibî (sentetik) olarak ikiye ayırmış ve Leibniz (Laybniz) ile Kant'a bu konuda öncülük etmiştir. Farabi, müzikte sesleri notalarken logaritmayı icat etmiştir. Musiki alanındaki eserinde ud ve kanun gibi müzik aletlerinden ilk defa bahseden kişi Farabi'dir.

Görsel 5.31
Farabi heykelinden bir kesit (Kazakistan)

İbn-i Sina (980-1037)

Buhara yakınlarındaki Afşana köyünde doğmuştur. Fıkıh, kelam, mantık, felsefe, tıp, astronomi, jeoloji ve matematik ilimlerinde tahsil gören İbn-i Sina, Batı'da Avicenna, İslam âleminde ise Şeyh el-Reis adıyla anılmıştır.

ARAŞTIRALIM

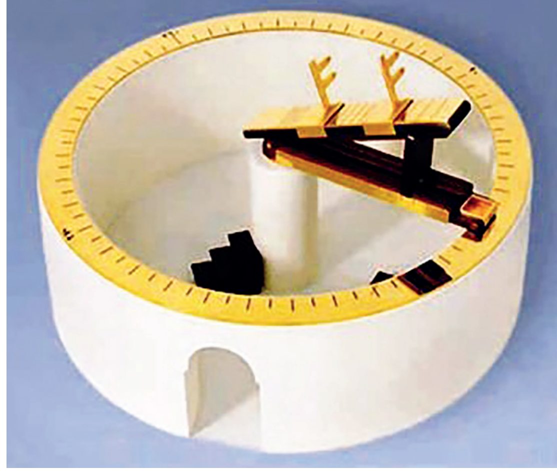
Uluslararası Astronomi Birliği (IAU), Ay'daki büyük kraterlere genellikle bilim tarihinde önemli yeri olan bilim insanlarının isimlerini vermektedir. Bu isimler arasında yer alan Türk İslam bilginlerinden biri de İbn-i Sina'dır.

Ay'daki büyük kraterlere adı verilen diğer Türk İslam bilim insanları kimlerdir? Bulduğunuz isimleri sınıfta paylaşınız.

İbn-i Sina, öğrencisi el-Cüzcanî ile birlikte gözlemevi kurmuş ve bu gözlemevine ait araç ve gereçleri kendisi çizmiştir. Ufuk açısını ölçmeye yarayan ve "azimut halkası" adı verilen büyük boyutlu bir gözlem aleti yaptığı bilinmektedir (Görsel 5.32). Bu ölçme aracı daha sonra yıldızlar arası açısal uzaklıkları ölçmek üzere teleskoplara uygulanmıştır.

BİLİYOR MUSUNUZ?

İbn-i Sina, görme fizyolojisi ve ışık konusunda kendisinden önce çalışmalar yapan Pisagor ve Aristo'nun görüşlerini incelemiş, deney ve gözleme tabi tutmuştur. İbn-i Sina'ya göre görme, dıştan göze gelen ışınlarla mümkün olmaktadır. Gözde meydana gelen görüntü, tıpkı aynadaki yansıma gibidir.

Görsel 5.32
Azimut halkası maketi

İbn-i Sina'nın en önemli eseri, tıp alanında yazmış olduğu "el-Kanun fî't–Tıb" tır. Tıp ansiklopedisi niteliğindeki bu eser XIX. yüzyıla kadar Doğu ve Batı dünyasında el kitabı olarak kullanılmıştır. Batı'da; "Tabip olmak İbn-i Sinacı olmaktır." sözü deyim gibi kullanılmaktadır. Şeker hastalığını tespit etmeyi başaran İbn-i Sina, nabız inceleme yöntemiyle damar ve kalp hastalıklarını belirlemiştir.

BİLİYOR MUSUNUZ?

İbn-i Sina'ya kadar tedavinin psikolojik yönü, hekimlerden çok din adamları tarafından yürütülmekteydi. İbn-i Sina'ya göre insanda ruh ve beden olmak üzere iki cevher bulunmaktadır. Bunların her birinin kendine özgü hastalıkları olduğunu ifade eden İbn-i Sina, akıl hastalıklarının meşguliyet, şok, telkin ve müzik ile tedavi edilebileceğini belirtmiştir.

Türkistan ve Maveraünnehir'de hüküm süren Karahanlılar Devri'nde, Türkler arasında fikrî ve ilmî faaliyetler gelişmiş Balasagun ve Kaşgar gibi şehirler de birer ilim merkezi hâline gelmiştir. Kaşgar ve Balasagun medreseleri İslami ilimleri Türklerin arasında yayarak Türklerden bu sahada büyük âlimlerin yetişmesine ortam hazırlamıştır. Kaşgar'da büyük âlimler yetişmiş ve bunlar önemli eserler ortaya koymuştur. Daha sonraki yüzyıllarda birçok devlet adamı ve hükümdarın "başucu" kitabı olan Kutadgu Bilig'in yazarı Yusuf Has Hacib de bu havzada yetişmiştir.

Görsel 5.33
Gazali (Temsilî)

İmam Gazali (1058-1111)

Gazali (Görsel 5.33), Horasan'ın Tus şehrinde doğmuştur. Olağanüstü bir zekaya sahip olan Gazali; fıkıh, hadis, akaid, gramer, felsefe gibi ilimlerde eğitim almıştır. Dönemin ünlü âlimlerinden ve aynı zamanda Gazali'nin hocası olan Cüveynî'ye göre Gazali derin bir denizdir.

Gazali, Tus'a geri dönerken yolda eşkıyaların saldırısına uğrar ve soyguncular, her şeyini alır. Gazali eşkıyaların peşine düşer ve reislerinden hiç olmazsa ders notlarının geri verilmesini ister. Cürcan'a sırf o notlardaki bilgileri edinmek için gittiğini söyler. Eşkıya reisi, bilgileri hafızasına yerleştirmek yerine kâğıtlarda bırakmasından dolayı onunla alay eder, notlarını da geri verir. Bu eleştiriyi Allah'ın bir ikazı sayan Gazali'nin üç yıl içinde notların tamamını ezberlediği söylenir. Kitaplardaki ilme güvenmekten vazgeçen Gazali'de ilmî hâfızasına alma gayreti başlar. Ne okursa ya ezberler ya da fikir olarak hazmedip, özetini benimsemeyi esas alır. Bu gayret ve azmi sayesinde kısa zamanda yaşadığı devrin en önemli âlimi olan Gazali, Tus'tan ayrılıp Bağdat'ta, Nizamiye Medresesine gelir. İlmiyle kısa sürede dikkat çeken Gazali, Nizamiye Medresesinin baş müderrisliğine tayin edilir (Çağrıcı, 1996, s.490'dan düzenlenmiştir).

ÖRNEK METİN

Gazali hem kabilecilik anlayışına hem de körü körüne kabul edilen mezhepçiliğe karşıdır. Kişinin kendi mezhebini zihnî ve aklî faaliyetleriyle yine kendisinin bulması gerektiğini savunan Gazali'ye göre şüphe gerçeğe ulaşmanın tek yoludur. Zira şüphe etmeyen düşünemez, düşünemeyen gerçeği göremez, gerçeği göremeyen de yanlışa saplanır kalır. Gazali'nin bilimsel konular işlerken odak noktası insanın niyeti, amacı, tasarıları, dinî ve ahlaki şuurudur. Bu sebeple yergi ve övgü, korku ve ümit, evlilik ve bekârlık, zenginlik ve yoksulluk, israf ve tutumluluk gibi karşıt durumlar, imkân veya imkânsızlıklar iyi veya kötü olarak nitelendirilemez. Çünkü bunları iyi veya kötü kılan insanın niyet ve iradesidir. En ünlü eseri "İhyâü Ulûmi'd-Din" de bozulmuş bir toplumu ıslah etme, tekrar Kur'an ve Sünnet temelleri üzerine oturtma ve ona asıl İslami erdemlerini yeniden kazandırmaya çalışmıştır.

İslam dünyasında fikrî ve ilmî alanlardaki çalışmalar sonucunda Endülüs toprakları büyük bir ilim havzası hâline gelmiştir. Bu durum XI. yüzyıl sonlarında Avrupa'nın Doğu'ya ilgisini artırmış, Fransa'da ilk ilim hareketleri başlamıştır. İtalya, İspanya ve Güney Fransa'dan birçok kimse İslam medreselerine tahsile gelmiştir. İslam medreselerinden mezun olanlar, Avrupa'daki okullarda öğretmen olmuştur. Avrupa şehirlerindeki binaların mimari özelliği, ders programları, eğitim usulleri tamamen İslam medreselerinin taklidi olmuş, Napoli Krallığı'nda Salerno Medresesi (Görsel 5.34) kurulmuştur.

Görsel 5.34
Salerno Medresesi
(İllüstrasyon)

Endülüslü Zehravî, İslam dünyasının en ünlü cerrahıdır. Kaleme aldığı el-Tasrif isimli eserinde döneminin cerrahi bilgilerini ve yeni yöntemleri tanıtmıştır. Bu eserinde yaraların ateşle dağlanması ve ameliyatlarda kullanılan aletlerin resimlerine yer vermiştir. Deney amacıyla hayvanlar üzerinde ve kadavrada çalışmalar yapan Zehravî'nin, batı cerrahi uygulamalarının gelişmesinde, büyük etkisi olmuştur.

BİLİYOR MUSUNUZ?

Görsel 5.35
İbn-i Rüşd (Temsilî)
(Cordoba)

İbn-i Rüşd (1126-1198)

Kurtuba'da doğan İbn-i Rüşd, felsefeden tıbba çeşitli bilim dallarıyla ilgili yaklaşık 94 eser yazmıştır (Görsel 5.35). Batı'da Averroes adıyla bilinir. İslam dünyasında fazla anlaşılmayan İbn-i Rüşd'ün etkisi Batı'da XVIII. yüzyıla kadar devam etmiştir. Aristo'nun en büyük yorumcusu olarak kabul edilir. XII. yüzyıldan itibaren Avrupa'da "Latin İbn-i Rüşdçülük" denilen bir felsefe ve bilim ekolü oluşmuştur.

Ünlü Astronom Batlamyus'un evren modelini eleştiren İbn-i Rüşd, yeni gezegen modellerinin oluşturulması gereğini ortaya koymuştur. Yaptığı gözlemlerle güneş lekelerini ilk defa gözlemleyen bilgindir. Tıp ve optik alanında da çalışmaları olan İbn-i Rüşd, gözün retina tabakasının işlevini açıklamıştır.

Müslümanların inşa ettiği uygarlık aynı zamanda bir kitap medeniyetiydi. Moğollar, Bağdat'ı istila ettiklerinde şehirde 36 kütüphane vardır. X. yüzyılda Bağdat kütüphanelerindeki kitapların sayısı bütün Avrupa'dakilerden fazladır. Mimari, eğitim, edebiyat, sanat, matematik, tarih, astronomi, coğrafya, tıp, eczacılık gibi ilmin her alanında Müslümanlar büyük bir medeniyet meydana getirmiştir.

Ekoller

İslamiyet'in Mısır, Filistin, Mezopotamya ve İran'a yayılmasıyla toplumda sosyal münasebetler artarak ticaret ve idare düzeni yeni bir hâl almıştır. Müslümanlığı kabul eden kişilerin sorunlarını İslam prensiplerine göre çözmek için bazı âlimler fikir bildirmiştir. Mezhep imamı olarak kabul edilen İmam Ebu Hanife, İmam Malik, İmam Şafi, İmam Ahmet b. Hanbel bunlardan bazılarıdır. Bu şahsiyetler, Müslümanlara Kur'an ve Sünneti, kendi anlayışlarına göre açıklamıştır. Mezheplerin ortaya çıkışının nedeni insanidir. İnanç ve temel ibadetlerde mezhepler arasında fark yoktur. Bu imamlar iman, ahlak ve İslam'ın temel görüşlerinde ihtilafa düşmemişlerdir. Ancak Müslümanlar karşılaştıkları meseleleri çözmek için Kur'an ve Sünnet'e başvurduklarında, farklı yorumlar edinmişlerdir.

İslam dünyasında felsefe ve bilimde özellikle IX. yüzyılın ortalarından itibaren büyük gelişmeler yaşanmıştır. Müslümanlar farklı görüşlere karşı kendi dinlerini savunma gereği duymuştur. Böylece İslam düşüncesinde önemli bir yer tutan Kelam ilmi doğmuştur. Kelam âlimleri arasında büyük günah işleyen kişinin durumu ve yeri, insanın davranışlarındaki sorumluluk derecesi, adalet ve Allah'ın sıfatları; münakaşa konusu olmuştur. Bu tartışmalar Kaderiye, Cebriye, Mutezile, Meşşaiyye, Eşariye ve Maturidiye gibi kelami ekollerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. İslam'da düşüncenin, mantığın, araştırmanın, büyük bir değer olduğunu ispatlamaya çalışan bu ekoller, İslam düşüncesine zenginlik getirmiştir. Bu ekollerin yanında gönül temizliğine, ahlak güzelliğine ve derin düşünceye önem veren tasavvufi ekoller de ortaya çıkmıştır.

İslam Medeniyetinde Sanat

İslam dünyasında bilim, felsefe ve edebiyatın yanı sıra sanat alanında da önemli çalışmalar yapılmıştır. İslam medeniyetinde sanat, estetik ile eşdeğer kullanılmıştır. "Allah güzeldir, güzelliği sever.", anlayışı İslam medeniyetinin sanata verdiği önemi gösteren bir ilke olmuştur. Floransalı sanat tarihçisi Titus Burckhardt (Taytıs Börkhat), bu düşünceyi şu şekilde anlatmıştır; "İslam nedir?" sorusuna İslam sanatına ait, Kurtuba Camisi'ni veya Kahire'deki İbn Tolun Camisi'ni veya Semerkant'taki medreselerden birini veya Taç Mahal'i cevap olarak verebiliriz. Cevap kısa ama geçerli olur, demiştir.

İslam, inananlarına her işlerini en güzel şekilde yapmalarını emretmektedir. Bundan dolayı Müslüman; güzellik, zarafet, derin kavrayış, yüksek duyarlılık, edep içinde olmalı ve bunu hayatına yansıtmalıdır. İslam sanatı ve estetiği İslam'ın insan, âlem ve hayat anlayışından bağımsız değildir. Din-sanat ilişkisi söz konusu olduğunda İslam dini ile İslam sanatı, ayrılmaz bir bütünlük sergiler. İslam sanatı, İspanya'dan Semerkant'a kadar hem zengin hem de kusursuz bir ahenge sahiptir.

Görsel 5.36
Arabesk motif örneği

İslam sanatının başlangıçtan beri değişmeyen temel niteliği özgün üslubu, motif zenginliği ve kendine has mimari sistemidir. Müslümanların resimleme ve süslemede diğer kültürlerde rastlanmayan kendine özgü bir sanat anlayışı vardır. Hat ve arabesk gibi çeşitli sanat dallarını da bünyesinde barındıran mimari, İslam sanatında en ön sırada yer almıştır (Görsel 5.36).

Puta tapma geleneği, İslam'ın ilk yıllarında tasvir yasağı koyulmasının ana nedenlerinden biri olmuştur. Bu yasak ile Tevhit anlayışı, kalıcı hâle getirilebilmiştir. Özellikle resme ve heykele hoş bakılmadığı için Müslümanlar arasında hüsnü-hat, tezhip, ebru, minyatür gibi sanatlar gelişmiştir.

BİLİYOR MUSUNUZ?

İslam sanatında doğada mümkün olmayacak şekilde dal, yaprak ve çiçeklerin tekrarı ile geometrik düzenleme sık sık kullanılmıştır. Böylece her türlü tezhip ve tezyinat önemli sanat dallarından olmuştur. Kur'an-ı Kerim'in kutsallığı ve ona gösterilen saygı, bütünüyle İslam'a özgü olan hat sanatının doğmasını sağlamıştır. Musikiden giyim kuşamla ilgili olanlarına kadar bütün İslam sanatları bir şekilde Kur'an'dan etkilenmiştir.

İslam Sanatı ve Osmanlı

Günümüz İslam dünyasının yan yana getirmekte zorlandığı kavramlar arasında İslam ile sanat da bulunmaktadır. Sanat ile İslam kelimeleri bir arada kullanıldığında, bazı kesimler İslam'ı sanata tahammül edemeyecek kadar geri görmekte, bazı kesimler ise sanatın İslam'la bağdaşmayacak kadar kötü ve lüzumsuz olduğunu düşünmektedir. Birbirinden o kadar uzak görüşleri savunan bu insanların ortak noktaları tasvirin İslâm'da yasak olduğu varsayımıdır. Bu insanlara İslam'ın sanata bakışının ne olduğu sorusu ebrû, tezhip, minyatür, hat, cilt, çini gibi klasik İslam sanatları dikkate alınarak sorulduğunda da fazla tatmin edici bir cevap alınamayacaktır. Zira bu sanat dalları hakkında birçok kişinin fazla bir bilgisi yoktur. Konu mimarlık olunca Selimiye, Süleymaniye (Görsel 5.37), Sultan Ahmed gibi camilerle Mimar Sinan'dan hayranlıkla bahsedilmektedir. Fakat bunların büyüklüğünün onların hangi özelliklerinden kaynaklandığı sorusu yine cevapsız kalmaktadır. Halbuki bir din en iyi ifadesini sanatla bulur, kendisini en iyi sanatla anlatır.

Sanatın ve İslam'ın ne olduğu sorusuna yeterli cevap verilememesi ve bunların kesişme noktalarının tesbit edilememesi sebebiyle bugün İslam sanatı ya çok özel bazı alanlara sıkışıp kalmış ya da müzelik bir hâdise olarak düşünülür olmuştur. Günümüzde İslam sanatı adına ortaya konulan eserlerin ise henüz istenilen seviyeye gelemediği görülmektedir. İşte bu sebeple İslam'da sanatın yeri ve mahiyeti konusu, kendiliğinden önem kazanmaktadır (Çam, 1994, s.273'ten düzenlenmiştir).

YORUMLAYALIM

Günümüzde İslam sanatı adına ortaya konulan eserlerin istenilen seviyeye gelememesinin nedenleri neler olabilir?

Görsel 5.37
Süleymaniye Camisi

ÖLÇME VE DEĞERLENDİRME

A

Aşağıdaki terimleri birer cümleyle açıklayınız.

Hadari : ....

Mevali : ....

Beytü'l-Mal : ....

Samarra : ....

Beytü'l-hikme : ....

B

Aşağıdaki soruları cevaplayınız.

1. İslam tarihinde Hicret'in siyasi hayata etkileri nelerdir?
2. Arabistan'da düzenlenen panayırların kültür hayatına etkileri nelerdir?
3. Hz. Ömer Dönemi'nde yapılan teşkilatlanma çalışmaları nelerdir?
4. Hz. Osman Dönemi'nde Müslümanlar arasında ilk ayrılıkların çıkmasının nedenleri nelerdir?
5. Emeviler ve Abbasiler Dönemi'nde uygulanan politikaların İslamiyet'in yayılmasına etkileri nelerdir?
6. Hz. Ebu Bekir Dönemi'nde devlet otoritesinin sağlanması amacıyla yapılan çalışmalar nelerdir?
7. Türklerin İslamiyet'i kabul etmesinde Talas Savaşı'nın önemi nedir?
8. İslam medeniyetinin Avrupa'ya etkisi hangi yollarla olmuştur?

C

Aşağıda verilen çoktan seçmeli soruları cevaplayınız.

1. İslam dini; Cahiliye Dönemi'nde gündelik yaşamın bir parçası olan putlara tapma, falcılık-büyücülük, kan davaları, gasp, içki, zina, faiz ve kadınlara kötü muamele gibi birçok kötü alışkanlığı yasaklamıştır. Bu durum, cahiliye toplumundaki önderlerin tepkisini çekmiştir.

Buna göre;

I. Müslümanlarla alay etme,
II. onları yok sayma,
III. ambargo uygulama

tepkilerinden hangileri müşriklerce uygulanmıştır?

A) Yalnız I B) Yalnız II
C) Yalnız III D) I ve II
E) I, II ve III

2. Hicret'in ardından Müslümanların ibadet edebileceği, sohbet ve vaazlarını yapabileceği bir mescit inşa edildi. Bu mescit, askerî işlerin müzakeresi, elçilerin kabulü, mahkemelerin görülmesi ve bazen de folklor gösterilerinin tertiplendiği bir mekân olarak kullanıldı.

Buna göre mescidin hangi amaçla kullanıldığı söylenemez?

A) Dinî
B) Sosyal
C) Ekonomik
D) Diplomatik
E) Hukuki

3. Aşağıdakilerden hangisi Dört Halife Dönemi gelişmelerinden biri değildir?

A) Kur'an-ı Kerim'in çoğaltılması

B) Halifeliğin saltanata dönüşmesi

C) Hicrî takvimin yapılması

D) Fethedilen yerlerin yönetim birimlerine ayrılması

E) İlk İslam donanmasının kurulması

4. İslam medeniyetinin Avrupa'yı etkilemesinde;

I. Haçlı Seferleri,

II. Endülüs ve Sicilya'da medreselerin açılması,

III. Akdeniz ticaretinin gelişmesi

durumlarından hangilerinin etkili olduğu söylenebilir?

A) Yalnız I B) Yalnız II

C) I ve II D) II ve III

E) I, II ve III

5. Muaviye, oğlu Yezid'i veliaht tayin ederek İslam dünyasında yeni bir dönemi başlatmış ve halifelik saltanata dönüşmüştür. Böylece halifelik kurumu, gücü elinde bulunduran İslam devletlerinde devam etmiştir.

Buna göre;

I. Emevi,

II. Abbasi,

III. Memlûk

devletlerinden hangileri bu duruma örnek olarak gösterilebilir?

A) Yalnız I B) Yalnız II

C) Yalnız III D) I ve II

E) I, II ve III

6. İslam düşünce tarihi incelendiğinde bilim ve felsefe alanında XII. yüzyıla kadar Müslümanlar matematik, fizik, astronomi, kimya, biyoloji, tıp ve felsefede geniş çapta ve çok yönlü bir araştırma çabası içinde olmuştur. Müslümanlar, bu süre içinde bir yandan Eski Yunan ve Hintli düşünürlerin eserlerini dikkatle incelemiş, diğer yandan da bunlardan tamamen farklı yaklaşım ve metotlar geliştirmiştir.

Buna göre İslam medeniyetiyle ilgili olarak;

I. farklı medeniyetlerden etkilenildiği,

II. bilimin gelişmesinde yeni yöntemler bulunduğu,

III. naklî bilimlere daha çok önem verildiği

durumlarından hangileri söylenebilir?

A) Yalnız I B) Yalnız II

C) Yalnız III D) I ve II

E) I, II ve III

7. Abbasiler, Endülüs topraklarını merkezden gönderdiği valilerle yönetmiştir. 756 yılında Emevi ailesine mensup Abdurrahman, Kurtuba'ya gelerek yönetimi ele geçirmiştir. III. Abdurrahman'dan itibaren Endülüs Emevi hükümdarları halife unvanını kullanmaya başlamıştır. Endülüs Emevi Devleti, Abbasilerle ve Franklarla mücadele etmiştir.

Buna göre;

I. XI. yüzyılda iki İslam devleti aynı coğrafyada bulunmuştur.

II. İslam dünyasında iki halife ortaya çıkmıştır.

III. Endülüs Emevi Devleti farklı devletlerle ilişki kurmuştur.

durumlarından hangileri söylenebilir?

A) Yalnız I B) Yalnız II

C) Yalnız III D) I ve II

E) II ve III

Ç

Yeryüzündeki Cennet

Endülüs'te Müslümanlar sekiz asır farklı yoğunluklarla Hristiyan Reconquista hareketinin etkilerini derin şekilde hisseden, artık bu topraklarda var olmayı sürdürmenin kendileri için ne kadar çetin ve belki de imkânsız bir şey olduğunu anlamış olmalıdırlar. Endülüslüler, tarihlerinin son deminde inşa ettikleri o muhteşem yapı El-Hamra'nın her yanına işte bu gerçeği yansıtan "lâ gâlibe illallâh" Allah'tan başka üstün olan yoktur. İfadesini, her halükârda Allah'a tevekkül etmenin tesellisi içinde nakşetmişlerdir.

Binbir gece masallarındaki efsanevî sarayları anımsatan âdeta yeryüzündeki cennet burası. Sierra Nevada Dağları'na sırtını dayamış, yüksek kayalıkların tepesinde kollarını açmış bir kartal gibi uzanmakta. Ardındaki dağları aşan ihtişamıyla eteklerine kurulu şehri izlemekte, kartalın avını gözetmesi gibi. Dünyanın dört bir yanından getirilen çiçeklerle süslü ve bin bir çeşit meyve ağaçlarıyla dolu muazzam bir bahçe, içinde nilüferlerin ve çeşit çeşit balıkların yüzdüğü onlarca süs havuzu, her adımda başka bir çeşme, her duvarda ayrı bir işleme, her pencerede ayrı bir manzara, her adımda başka bir güzellik. Hiç kuşku yok El-Hamra Sarayı (Görsel 5.38) dünyanın en romantik ve en büyülü yerlerinden biri. Ressam Henri Regnault (Hanri Renyo) (1843-1871), El-Hamra'ya gittiğinde onun karşısında donup kaldı ve "Bunu yapan sanatçının yanında biz barbar, vahşi canavarlarız" diyerek sayısız taslak çizip notlar aldıktan sonra Orta Çağ Mağribî kültürü kalıntılarının peşine düşerek Mağrib'e (Fas'a) gitti. Fakat sonunda kafasından barbar bir Doğu imajı uydurmakla yetindi (Şeyban, 2014, s.70-73'ten düzenlenmiştir).

Görsel 5.38
El-Hamra Sarayı (İspanya)

Aşağıdaki soruları metinden hareketle cevaplayınız.

1. El-Hamra Sarayı'nın dünyanın en romantik ve en büyülü yerlerinden biri olarak gösterilmesinin nedenleri nelerdir?
2. Ressam Henri Regnault'un El-Hamra için söylediği söz hangi anlamları ifade etmektedir?
3. Nakşetmek ne demektir?
4. Endülüs'te, Müslümanların varlığını tehdit eden unsurlar nelerdir?
5. Uydurulan barbar bir Doğu imajının günümüzde Doğu-Batı ilişkilerine etkileri neler olabilir?

6. ÜNİTE

TÜRKLERİN İSLAMİYET'İ KABULÜ VE İLK TÜRK İSLAM DEVLETLERİ

NELER ÖĞRENECEĞİZ?

- Türklerin İslamiyet'i kabulü ile Türkiye Selçuklu Devleti'nin kuruluşu arasındaki süreçte meydana gelen başlıca siyasi gelişmeleri
- Türklerin İslamiyet'i kabul etme sürecine etki eden faktörleri
- Karahanlı ve Gazneli devletlerinden hareketle İslamiyet'in kabulünün Türk devlet yapısında meydana getirdiği değişimleri
- Büyük Selçuklu Devleti Dönemi'ndeki başlıca siyasi ve sosyal gelişmeleri
- Büyük Selçuklu Devleti'nin yönetimini ve toplum yapısını

ÜNİTE KONULARI

6.1. TÜRK-İSLAM TARİHİNDEKİ SİYASİ GELİŞMELER
6.2. TÜRKLERİN İSLAMİYET'İ KABULÜ
6.3. İSLAMİYET'İN TÜRK DEVLET VE TOPLUM YAPISINA ETKİSİ
6.4. OĞUZLARIN İSLAMİYET'İ KABULÜ
6.5. BÜYÜK SELÇUKLU DEVLETİ'NDE YÖNETİM VE TOPLUM YAPISI

KAVRAMLAR

- Gök Tengri
- Oğuz
- Kutadgu Bilig
- Divânü Lûgati't-Türk
- Atabey
- Türkmen
- Divân-ı Saltanat
- Emir-i Dad
- Siyasetname
- Melik

HAZIRLANALIM

1. Türklerin İslâmiyet'i kabul etmesinde etkili olan unsurlar nelerdir?
2. Geçmişten günümüze Türklerin İslam dünyasına katkıları nelerdir?
3. Anadolu'nun Türk yurdu olmasında Anadolu'ya yapılan Türk göçlerinin etkileri nelerdir?

Ünite Kapak Görseli: Mescid-i Cuma (İran)

6.1. TÜRK-İSLAM TARİHİNDEKİ SİYASİ GELİŞMELER

TARTIŞALIM

Türklerin İslamiyeti kabul etmelerinin siyasi hayata etkileri neler olabilir?

751 Talas Savaşı

840 Karahanlı Devleti'nin kurulması

963 Gazneli Devleti'nin kurulması

1040 Dandanakan Savaşı

1040 Büyük Selçuklu Devleti'nin kurulması (Görsel 6.1)

1048 Pasinler Savaşı

1071 Malazgirt Muharebesi

1077 Türkiye Selçuklu Devleti'nin kurulması

1097 Harzemşahlar Devleti'nin kurulması

1157 Büyük Selçuklu Devleti'nin yıkılması

1187 Gazneli Devleti'nin yıkılması

1212 Karahanlı Devleti'nin yıkılması

1230 Harzemşahlar Devleti'nin yıkılması

Görsel 6.1
Büyük Selçuklu Devleti'nin kurucusu Selçuk Bey (Temsilî)

Harita 6.1
İlk Türk İslam Devletleri ve başlıca siyasi gelişmeler

6.2. TÜRKLERİN İSLAMİYET'İ KABULÜ

TARTIŞALIM

"Kişioğlu ölmek için yaratılmıştır. İnsanoğlu fani, Gök Tanrı ebedidir."

Orhun Kitabeleri'nde geçen bu ifadenin İslam inancıyla benzerliği var mıdır? Neden?

Gök Tanrı inancındaki Türkler, X. yüzyılda İslamiyet'i kabul etmeden önce Moğolistan'dan Tuna boylarına kadar çok geniş bir alana yayılmışlardır. Bu geniş sahada yaşayan Türkler, farklı zamanlarda yaşadıkları çevreye göre çeşitli dinlere inanmıştır. Nitekim Türklerin bir kısmı, Kök Türk Devleti zamanında Budizm'e, Uygurlar Dönemi'nde Maniheizm'e inanmıştır. Hazarlar, Museviliği kabul ederken Peçenekler, Kumanlar ve Bulgarlar gibi Türkler de Hristiyanlığı tercih etmiştir. Ancak bu dinler Türklerin kimliklerini kaybetmesine neden olmuştur.

ÖRNEK METİN

Gök Tanrı Dini

- Eski Türk dini "Bir Tanrı" veya "Gök Tanrı" dinidir.
- Tanrı birdir eşi ve ortağı yoktur.
- Yeryüzü, gökyüzü yani kâinatın yaratıcısı olan Tanrı, görülmez ve şekillendirilmez. Yani put ve putlaştırma hâli yoktur.
- Eski Türk dininde mabed ve din adamlarına rastlanmaz.
- Darda kalan Türk, Tanrısına yalvarıp yakarırken de sevinç ve şükranını ifade ederken de gayet sade bir ibadette bulunurdu.
- Eski Türklerde ataların ruhlarının azapta kalmaması için yılın belirli günlerinde Tanrı adına kurbanlar kesilirdi (Kafalı, 2005, s.286'dan düzenlenmiştir).

Türkler, 642 Nihavend Savaşı'ndan sonra yani VII. yüzyıl ortalarından itibaren Müslümanlarla temas etmeye başlamıştır. İran'da kurulan Sasani Devleti'nin yıkılmasından sonra Türklerle Araplar arasında yaklaşık elli yıl süren mücadeleler yaşanmıştır. Emevi Dönemi'nden (661-750) itibaren ise Türkler, İslamiyet'in hizmetinde yer almaya başlamıştır. Ancak, Emevilerin Arap olmayanlara uyguladığı olumsuz politika, Türklerin İslamiyet'e geçişini geciktirmiştir. Daha sonra 746'da Horasan'da başlayan ve Emevi Hanedanı'nın yıkılarak Abbasilerin iktidara gelmesini sağlayan isyan hareketinde, Abbasileri destekleyen Türkler önemli rol oynamıştır.

Görsel 6.2
Talas (Kırgızistan)

Abbasi Devleti kurulduktan hemen sonra meydana gelen 751 Talas Savaşı'nda Araplar, Türk ile birlikte Çinlilere karşı savaşmıştır (Görsel 6.2).

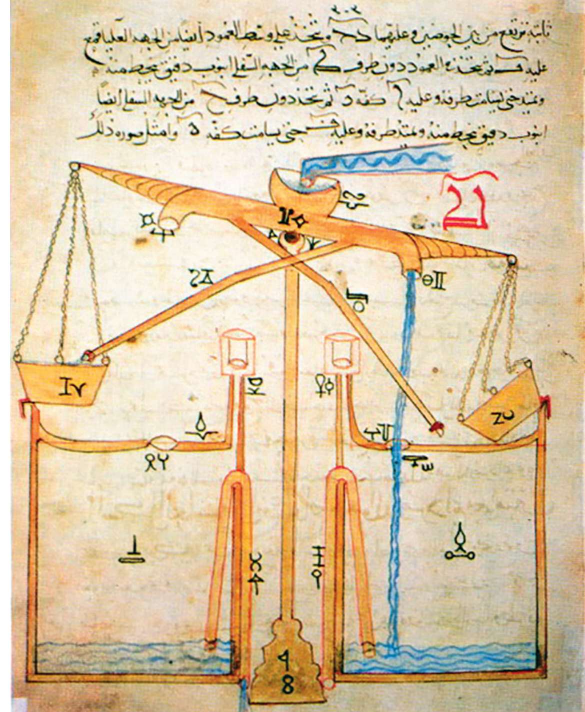
Batı Türkistan hâkimiyeti üzerinde önemli etkisi olan Talas Savaşı'nı, Araplar kazanmış ve böylece Türklerin bu bölge üzerindeki üstünlüklerinin devamı sağlamıştır. Bu olaydan itibaren Türkler ve Arapların ilişkileri olumlu bir yönde gelişmiş ve böylece İslamiyet yavaş yavaş Türkler tarafından benimsenmeye başlanmıştır. Ancak bu geçişler münferit bir şekilde olmuştur.

Türkler, İslam Dinini Niçin Kabul Etti?

Allah'ın sıfatları, ahiret hayatı, ruhun ebedîliği, kıyamet hayatı, kadere iman, ahlak anlayışı sevap-günah, cennet, cehennem, şehitlik, aile hayatı, fetih anlayışı, cihat, adalet, hâkimiyet, vatan sevgisi, istiklal aşkı ve şûra gibi konularda İslam dininin ortaya koyduğu prensip ve esaslarla Türklerin benimsemiş olduğu inanç sistemi ve ilkeler arasında büyük bir uyum olması onların İslam'a bakış açılarını etkilemiştir. Diğer dinlere tepki göstermelerine rağmen İslamiyet'e karşı çıkmak şöyle dursun kendi istek ve iradeleriyle rahatlıkla İslamiyet'i benimseyip kabul etmişlerdir.

Hiç şüphesiz tarih boyunca Türklerin bir kısmı Musevilik, Hristiyanlık, Budizm ve diğer inanç sistemlerini benimsemişler ancak büyük çoğunluğu Türklerin inanç ve hayat felsefesine uygun olmadığı için bu dinlere karşı sert tepki gösterilmiş ve bu dinlerin Türk'ün karakterine ve ruh yapısına ters düştüğü açıkça ifade edilmiştir. Halbuki Türklerin İslam dinine geçişleri kendi ruh ve karakterlerine uygun düştüğü için bazı tarihçilerin dediği gibi "âdeta farkında olmadan" tabi bir seyir içinde gerçekleşmiş ve asla bir tepki gösterilmemiştir. Nitekim XII. yüzyılda yaşamış olan Süryani tarihçi Mikhail (Mikel), "Türk milleti tek tanrıya inanmakta idi. Arapların da tek Allah'a inanmaları Türklerin İslamiyet'i kabul etmelerine sebep olmuştur." diyerek bu gerçeği dile getirmektedir.

Ayrıca savaşçılığıyla temayüz etmiş olan Türk milleti, İslam'ın cihat anlayışını ve şehitlik fikrini kendi töre ve ideallerine uygun bulduğu için bu husus da onların İslamiyet'i seçmelerinde bir teşvik unsuru olmuştur.

Görsel 6.3
Cezeri'nin su mekaniği

Türkler kendi töre, inanç, ideal ve karakterleriyle bütünleşen prensiplere sahip bu mükemmel din ve medeniyet dairesine girmekte asla zorlanmadılar. Ayrıca İslam kültür ve medeniyetine her alanda önemli katkılarda bulundular. Türkler, İslamiyet'i kabul ettikten çok kısa bir süre sonra dinî ilimler başta olmak üzere çeşitli ilim dallarında, tefekkür ve felsefe konusunda dünya çapında haklı bir şöhrete kavuşmuşlardır. Bilim adamları ve mütefekkirler yetiştirdiler ve Orta Çağ İslam kültür ve uygarlığının kurulup gelişmesinde (Görsel 6.3) önemli rol oynadılar (Özaydın, 2002, s.441-442'den düzenlenmiştir).

YORUMLAYALIM

Türklerin ruh ve karakter yapılarının Müslümanlığı kabul etmelerindeki etkileri nelerdir?

Türklerin, İslamiyet'i toplu olarak kabul etmesi daha sonraki zamanda olmuştur. Bu arada Müslüman olan Türkler, Abbasi Devleti'nin gerek askerî gerekse idari kadrolarında etkin bir şekilde görev almıştır. Bilhassa Afşin, İhşid ve Baçuroğulları gibi aileler, İslamiyet'i kabul ederek Abbasi Devleti'nin hizmetinde yer almışlar ve kendileriyle beraber birçok Türk topluluklarını da bu devletin hizmetine çekmişlerdir. Bu dönemde Abbasilerin, Emevilerden farklı olarak müsamaha, eşitlik, adalet ilkelerini uygulamaları ve ümmetçi politika izlemeleri, Türklerin İslamiyet'i kabulünü kolaylaştıran en önemli sebeplerdendir.

Türk dünyasında, İslamiyet ilk defa Maveraünnehir Bölgesi'nde ticaret ve ilim faaliyetlerinin etkisiyle yayılmaya başlamıştır. Müslümanlar, bu bölgeye geldikten sonra buralarda önemli ticaret ve ilim merkezleri kurmuştur. Şehirlerdeki tekke ve medreselerde görevli olan âlimler, Türkistan'ın en ücra köşelerine kervanlarla ulaşarak İslamiyet'in özelliklerini Türk boylarına anlatma imkânı bulmuştur. 960 yılında 200 bin çadırlık Türk topluluğu Müslüman olmuştur. Bu Türkler, Karahanlı Devleti'nin hâkim olduğu yerlerdeki Türk boylarından olan Yağma, Çiğil, Karluk ve Tuhsilerdir. Oğuzlar da aynı yüzyılın ikinci yarısında İslam dinini kabul etmeye başlamıştır.

Farklı coğrafyalarda İslam dinini kabul eden Berberiler, Acemler ve Kürtler gibi kavimler de bulunmaktadır. Kuzey Afrika'da yaşayan bir kavim olan Berberiler, başta tabiat güçlerine inanmış daha sonra Yahudilik ve Hristiyanlık inançlarını benimsemişlerdir. Hz. Osman Dönemi'nde, Müslümanlar ile Berberiler arasında ciddi çarpışmalar yaşanmıştır. Emevilerin, Kartaca'yı fethi sonrası Hasan b. Numan'ın uyguladığı politika sonucunda Berberiler, İslamiyet'i benimsemiştir (Görsel 6.4). İslamiyet'i kabul eden Berberiler, zamanla Arap kültürünün etkisinde kalarak Araplaşmıştır.

Görsel 6.4
Berberi

Arap Yarımadası dışında İslam'ı yayma faaliyetine girişen Araplar, zamanla Acemlerle iç içe geçmiştir. Acemlerin de İslamiyet'i kabul etmesiyle birlikte çoğunun Araplaştığı görülmüştür. Kürtler ise Müslümanlar ile ilk defa Hz. Ömer zamanında karşılaşmıştır. Bu dönemde Kürtler, Müslümanlara karşı İranlılar ile birlikte savaşmış ve İslam ordularına yenilen Kürtler, Müslüman olmaya başlamıştır. Hz. Osman Dönemi'nde Azerbaycan'ın fethiyle Kürtler ile Müslümanlar arasında ilişkiler yoğunlaşmıştır. Abbasiler, Kürt aşiretlerin askerî potansiyelinden yararlanmıştır.

BİLİYOR MUSUNUZ?

Nesimi Yazıcı'nın "İlk Türk-İslam Devletleri Tarihi" adlı eserine göre Hz. Peygamber, Hendek Savaşı'nda "Kubbetu'l-Türkî" denilen Türk çadırında kalmıştır. Savaşı buradan yönetmiş ve ibadetlerini de burada yapmıştır.

6.3. İSLAMİYET'İN TÜRK DEVLET VE TOPLUM YAPISINA ETKİSİ

TARTIŞALIM

"Türk millî kültürünün yanında İslam dininin büyük önemi ve etkisi ile Türkler mütecanis, birlikçi bir millet hâline gelmiştir. Tarih boyunca Türkler, kendi içlerindeki mücadele ve çatışmaları ortadan kaldırdıkça birlik ve beraberliklerini sağladıkça güçleri de çok artmıştır, ülkeleri yükselmiştir."

Hikmet Tanyu

Türk birliğinin sağlanmasında İslamiyet'in etkileri neler olabilir?

Harita 6.2
Karahanlılar

Karahanlı Devleti (840-1212)

Orta Asya'daki ilk Müslüman Türk devleti olan Karahanlı Devleti; Karluk, Yağma, Çiğil ve Tuhsi boyları tarafından 840 yılında kurulmuştur (Harita 6.2). Devletin merkezi Balasagun olup bilinen ilk hükümdarı Bilge Kül Kadir Han'dır. Satuk Buğra Han, İslamiyet'i kabul eden ilk Karahanlı hükümdarıdır. Müslüman olduktan sonra Abdülkerim adını alan Satuk Buğra Han, Türkler arasında İslamiyet'in yayılması için mücadele etmiş ve bu nedenle El-Mücahit, El-Gazi unvanları ile anılmıştır.

Yusuf Kadir Han'ın vefatından sonra taht mücadeleleri yaşanmış, Karahanlı Devleti Doğu ve Batı olmak üzere ikiye ayrılmıştır (1042). Doğu Karahanlı Devleti 1211'de Karahitaylar, Batı Karahanlılar ise 1212 yılında Harzemşahlar tarafından ortadan kaldırılmıştır.

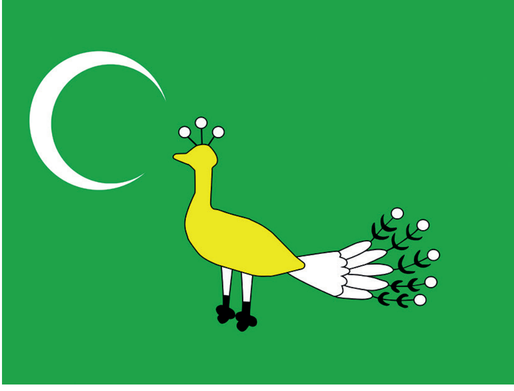

Harita 6.3
Gazneliler

Gazneli Devleti (963-1187)

Samanilerin Türk komutanlarından Alp Tegin tarafından 963 yılında başkenti Gazne olarak Horasan, Afganistan ve Kuzey Hindistan'da kurulan Müslüman Türk devletidir (Harita 6.3). Gaznelilerin başına geçen Gazneli Mahmut, devlete en parlak dönemini yaşatmıştır. Hindistan üzerine 17 sefer yaparak İslamiyet'in Hindistan'da yayılmasına katkı sağlamıştır. Abbasi halifesi, İslam dünyasına yaptığı hizmetlerden dolayı Gazneli Mahmut'a "Sultan" unvanını vermiştir.

Sultan Mesut Dönemi'nde Gazneliler, 1040 yılında Selçuklularla yaptıkları Dandanakan Savaşı'nda yenilerek Hindistan'a çekilmek zorunda kalmıştır. Gazneli Devleti bu savaştan sonra zayıflama sürecine girmiş, Gurlar tarafından Hüsrev Melik'in esir edilmesiyle 1187'de son bulmuştur.

Görsel 6.5
Gazne Devleti bayrağı

İlk Türk İslam devletlerinin egemenlik anlayışında, İslamiyet öncesi Türk devletlerinin idare geleneği devam etmiştir. Özellikle Kök Türkler ve Uygurlar zamanında büyük gelişme gösteren Türk kültür ve medeniyetinin Karahanlılardan itibaren İslam kültür ve medeniyetiyle karşılaşıp kaynaşması Türk İslam medeniyetinin temellerinin atılmasını sağlamıştır.

İlk Türk İslam devletlerinden olan Gazneliler (Görsel 6.5), Samaniler vasıtasıyla Abbasilerden aldıkları teşkilatı geliştirerek Büyük Selçuklulara ve daha sonraki Türk İslam devletlerine iletmiştir. Gazneliler ve Karahanlılar, İslami Dönem Türk devlet teşkilatının gelişip yerleşmesinde köprü vazifesi görmüşlerdir.

Türk milleti kendi yaşamını ve geleceğini "il" dediği devlete bağlamış ender bir millettir. Türkler ili, barış ve sulh anlamında da kullanmıştır. İslamiyet'in kabulü ile birlikte ilin yerini "devlet" ve "mülk" kelimeleri almıştır.

BİLİYOR MUSUNUZ?

Kutadgu Bilig'de devlet teşkilatının özellikleri şu şekilde dile getirilmiştir: "Memleket tutmak için çok asker ve ordu lazımdır, askeri beslemek için de çok mal ve servete ihtiyaç vardır. Bu malı elde etmek için halkın zengin olması gerektir, halkın zengin olması için de doğru kanunlar konulmalıdır. Bunlardan biri ihmal edilirse dördü de kalır, dördü birden ihmal edilirse beylik çözülmeye yüz tutar."

İlk Türk devletlerinde, Türk kağanının dünyayı idare etmek üzere Gök Tengri tarafından görevlendirildiğine inanılırdı. Tanrı kutuna kavuşmak ancak bütün Türk illerinin bir idarede toplanmasıyla ortaya çıkardı. Bu Türk cihan hâkimiyeti düşüncesi Türk kağanlarının en büyük idealiydi. Bu ideal İslami dönemde de cihat anlayışı ile yaşamaya devam etti.

İlk Türk devletlerinde görülen kut anlayışı İslamiyet'le birlikte "Allah'ın nasibi veya takdiri" olarak kabul edilmiştir. Kuta sahip olan hükümdarlar devleti iyi idare etmek, halkın huzur ve refahını sağlamak zorundadır. Bunu sağlayamazsa kendisine kutu veren Tanrı katında sorumlu olacağına inanırdı. Dolayısıyla İslamiyet'i kabul ettikten sonra da hükümdarların gücünün kaynağı ilahidir. Ayrıca İslam halifesi veya onun adına siyasi gücü elinde bulunduran hükümdarların "Allah'ın yeryüzündeki gölgesi" olarak kabul edilmesi Türklerin İslamiyet'i benimsemelerinde etkili olan unsurlardan biridir.

Görsel 6.6
Satuk Buğra Han (Temsilî)

İslamiyet'le birlikte hükümdar unvanlarında da değişiklik görülmüştür. Karahanlılarda hakan yerine "Arslan Han", yabgu yerine "Buğra Han" ve şad yerine "İlig Han" kullanılmıştır. Gazneliler de ise hükümdarlar "emir ve sultan" gibi İslami unvanlar kullanmıştır. İslamiyet'i ilk kabul eden Satuk Buğra Han'dan itibaren hükümdarlar, Müslüman isimler ve lakaplar almaya başlamıştır (Görsel 6.6).

Sultan unvanını ilk kullanan Türk hükümdarı Gazneli Mahmut olmuştur (Görsel 6.7). İslamiyet'le birlikte gelen diğer değişiklikler ise hükümdarlığın halife tarafından onaylanması, ülkede halife adına hutbe okutulması ve basılan paraların üzerinde halifenin isminin yazılmasıdır.

İlk Türk İslam devletlerinde hükümdarlar tıraz denilen kendi ad ve lakaplarının yazılı olduğu, süslemeli özel giysiler giyerdi. Resmî belgelerde tevki ya da tuğra denilen mühür kullanan hükümdarların değerli taşlardan yapılmış taht ve taçları vardı. Saray önünde, namaz vakitlerinde, savaşlarda ve törenlerde nevbet denilen müzikler çalınırdı. Sefere ya da bir yere giderken hükümdarların başının üstünde çetr denilen, ipek ve kadifeden yapılmış bir çeşit şemsiye tutulurdu.

Görsel 6.7
Gazneli Sultan Mahmut
(Temsilî)

Hükümdardan sonra devlet kademesinde en yetkili kişi vezirdi. Karahanlı vezirleri Türkçe yuğruş unvanını kullanırken, genellikle İran kökenli olan Gazneli vezirler hâce unvanını kullanmıştı.

Türk İslam devletlerinde yönetim işlerinin daha rahat ve düzenli bir şekilde yürütülebilmesi için çeşitli divanlar oluşturulmuştur. Karahanlılarda devletin işleyişiyle ilgili önemli kararların alındığı Meclis-i Âli adında bir divan varken Gaznelilerde mali ve genel idari işlerden sorumlu olan "Divan-ı Vezaret" bulunurdu. Ayrıca bu divanlara bağlı alt divanlar da vardı.

Türk İslam devletlerinde hukuk sistemi şeri ve örfi olmak üzere iki ana unsurdan meydana gelirdi. Şeri davalara bakan kadılar, dinle ilgili bütün işlerde yetkiliydi. Karahanlı ve Gazneli hükümdarlar, devlet kurumlarının çalışmasını düzenleyen örfi mahkemelere başkanlık ederdi.

Türkler, her dönemde askerî teşkilata çok önem vermiştir. Karahanlı ve Gazneli orduları da kullandıkları silahlar ve savaş teknikleriyle devrin en güçlü orduları konumundaydı. Karahanlı ordusu; görevleri saray ve hükümdarı korumak olan saray muhafızları, hükümdarın şahsına bağlı ücretli askerlerden meydana gelen Hassa ordusu, hanedan mensupları, valiler ve diğer devlet adamlarının kuvvetleri ile devlete bağlı Türk boylarının kuvvetleri olmak üzere dört ana birimden oluşurdu. Gazne ordusu ise görevleri saray ve hükümdarı korumak olan gulamlar, eyalet ve bağlı devletlerin kuvvetleri, Türkmenler ile ücretli ve gönüllü birliklerden meydana gelirdi.

İslamiyet'in kabulü Türklerin toplumsal hayatında önemli değişimler meydana getirmiştir. Karahanlılarda İslamiyet'in kabulüyle konar-göçer yaşam tarzı yerini yerleşik toplum düzenine; sözlü kültür ise yazılı kültüre bırakmaya başlamıştır. Karahanlılar ve Gazneliler başta olmak üzere Müslüman Türk devletlerinde mimariden sanata, eğitimden bilime ve siyasete kadar bütün kurumlar İslamiyet'le birlikte büyük bir değişim yaşamıştır. Harezm, Buhara, Taşkent ve Semerkant gibi merkezler; eğitim, bilim ve sanat merkezleri hâline gelmiştir.

BİLİYOR MUSUNUZ?

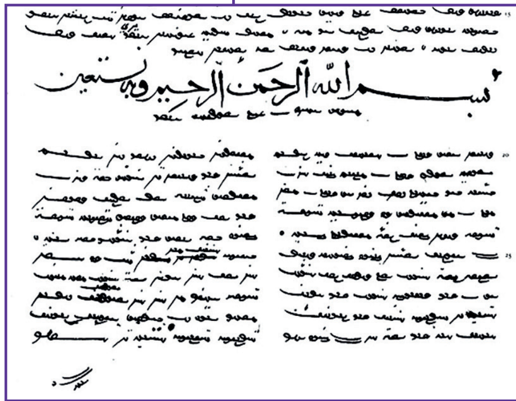

Görsel 6.8
Yusuf Has Hacip (Temsilî)

Türk İslam Dünyasında İlk Edebî Eserler

Kutadgu Bilig (Mutluluk veren bilgi), Türk İslam edebiyatının günümüze kadar ulaşan ilk eseri olma özelliğine sahiptir. Yusuf Has Hacip (Görsel 6.8) eserini 1070'de Doğu Karahanlı Hükümdarı Uluğ Kara Buğra Han'a Türkçe olarak sunmuştur. Eserde insanların hem bu dünyada hem de ahirette mutluluğu elde edebilmek için nasıl bir yaşam sürmeleri gerektiği bilgisi verilmiştir. Ayrıca insanın sosyal hayattaki ve devlet nizamındaki görev ve sorumluluklarına değinilmiş, ideal Türk devlet anlayışının özellikleri anlatılmıştır. Bu bakımdan eser bir siyasetname olarak kabul edilmiştir. Yusuf Has Hacip, Kutadgu Bilig'de dört önemli esası kişileştirmiş ve bunları kendi aralarında konuşturmuştur. Eserde hükümdarın halkına ve halkın devlete karşı sorumlulukları anlatılmıştır.

Kişi	Görevi	Temsil Ettiği Esas
Kün-Toğdı	Hükümdar	Adalet
Ay-Toldı	Vezir	Devlet
Ögdilmiş	Vezirin oğlu	Akıl
Odgurmış	Vezirin kardeşi	Akıbet

Görsel 6.9
Kutadgu Bilig
(Uygurca)

Kutadgu Bilig

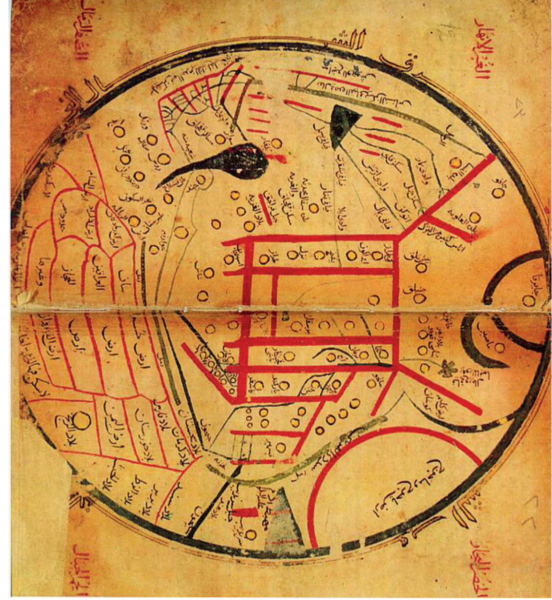
Kutadgu Bilig, Türk İslam kültürünün teşekkül ettiği Uygur kültür havzasında ortaya çıkan ve İslami esaslarla millî değerlerin harmanlandığı Türk dilinde kaleme alınan siyasetnâme veya bir nasihatname olarak nitelendirilebilecek bir eserdir (Görsel 6.9). Kutadgu Bilig, İslam kültür dairesine girmiş olan Türk topluluklarında ve devletlerinde Orta Asya Türk kültürünün nasıl ve ne dereceye kadar devam ettiği meselesini araştırırken başvuracağımız en zengin hazinedir (Jamal ve Kafkasyalı, 2016, s.5'ten düzenlenmiştir).

YORUMLAYALIM

Türk-İslam tarihi içerisinde Kutadgu Bilig'in önemi nedir?

Divânü Lûgati't-Türk Türk tarihinin ilk sözlüğü olup Türk dilinin abide şaheserlerindendir. İyi bir eğitimle kendini yetiştiren Kaşgarlı Mahmut, bütün Türk dünyasını gezip dolaştıktan sonra elde ettiği bilgileri bir araya getirdiği eserini 1077 yılında Abbasi Halifesi Muktedi Billah'a sunmuştur. Divânü Lûgati't-Türk; Araplara Türk dilini öğretmek, Türk milletinin yüceliği ve Türkçenin zenginliğini göstermek amacıyla kaleme alınmıştır. Bir sözlük gibi hazırlanmış olan eser; Türklerin tarihi ve coğrafyası, örf ve âdetleri, mutfağı, spor faaliyetleri,

ekonomik özellikleri, günlük yaşamı, müzik anlayışı, kadına verdiği önem, aile hayatı, edebiyat içeriği, sağlık bilgisi gibi konularda ansiklopedik bilgiler içermektedir (Görsel 6.10).

Görsel 6.10
Türk Dünyası Haritası
(Divânü Lûgati't-Türk)

Atabetü'l-Hakayık (Gerçeklerin Eşiği) adlı eser XII. yüzyılda Edip Ahmet Yükneki tarafından yazılmıştır. Eser içerik ve edebî yönüyle Kutadgu Bilig'in devamı olarak kabul edilmiştir. Edip Ahmet Yükneki eserinde özlü sözler, hadis ve ayetlere yer vermiştir. Atabetü'l-Hakayık; Türk İslam kültürü içerisinde bireyin eğitimi ve toplum düzenini sağlamak için belirlenen unsurları Türk dili ile anlatan manzum bir eserdir. İslamiyet'in hayata bakış felsefesini Türkler arasında yaymaya çalışan eser, bir nasihatname niteliğindedir. Kişilerin dinî ve ahlaki eğitimi için yazılan eserlerin öncüsü olan eserde Edip Ahmet Yükneki Türklerin ilme verdiği değerle ilgili örnekler vermiştir:

Mutluluk yolu bilgi ile bulunur.
Nice kirli şeyler yıkanmakla temizlenir.
Câhil, yıkanmakla temizlenmeyen bir kirdir.
Her işte bilgisizin nasibi pişmanlıktır.
Edeplerin başı dili gözetmektir.

Divân-ı Hikmet Türk tasavvuf tarihinin ilk edebî eserdir. Hoca Ahmet Yesevî'nin Türkçe olarak yazmış olduğu ve "hikmet" adı verilen şiirlerin bir araya getirilmesiyle oluşturulmuştur. Bugünkü Kazakistan'da bulunan Sayram'da dünyaya gelen Hoca Ahmet Yesevî, Yesi'de eğitimini tamamlamış, buraya yerleşmiş ve burada vefat etmiştir (Görsel 6.11). Divân-ı Hikmet; Hz. Peygamber'in yaşamı, dinî hikâyeler, dervişliğin özellikleri, cennet, cehennem, güzel ahlak gibi konuları içeren bir tasavvuf kitabıdır. Türk İslam dünyasında kabul gören ortak düşünceyi, fikri, kimliği, yaşam tarzını ortaya çıkaran önemli bir eserdir. İslamiyet'in Türkistan, Balkanlar ve Anadolu'da yayılmasının temelini teşkil ettiği, bu uğurda mücadele edecek olan müritlere yol gösterici bir özelliğe sahip olduğu kabul edilmiştir.

Görsel 6.11
Hoca Ahmet Yesevî (Temsilî)

İslam'ın Evrensel Çehresi

Ahmet Yesevî'yi tanımak, İslam'ın Orta Asya macerasını tanımak demek olduğu kadar Türk Müslümanlığını da tanımak demektir. Türk Müslümanlığını tanımak ise İslam'ın dünya yüzündeki en önemli ve en evrensel çehrelerinden birini tanımak anlamına gelir (Ocak, 1996, s.35'ten düzenlenmiştir).

YORUMLAYALIM

Ahmet Yesevî'nin İslamiyet'in Türkler arasında yayılmasında etkileri neler olabilir?

OKUMA PARÇASI

Görsel 6.12

15 TEMMUZ DEMOKRASİ VE MİLLÎ BİRLİK GÜNÜ

Vatan, Türk milleti için önemli bir kavramdır. Dinimiz İslam da vatan toprağına, hürriyete, birliğe, beraberliğe büyük önem vermekte ve bunları inancın yaşanmasında vazgeçilmez unsurlar olarak görmektedir. Milletimiz, tarihi boyunca hep bu değerler uğruna mücadele etmiş; vatanını ve özgürlüğünü hedef alan saldırılara cansiperane bir şekilde karşı koymuştur (Görsel 6.12). Haçlı Seferleri'nden Moğol İstilası'na, I. Dünya Savaşı'ndan Millî Mücadele'ye dek mesele, vatan müdafaası olduğunda milletimiz kanının son damlasına kadar mücadele etmeyi mukaddes bir görev bilmiştir.

Ancak ülkemize yönelik saldırılar sadece sınırlarımız dışından gelmemiştir. Bazen de dâhilde ortaya çıkan birtakım kişi, örgüt ve yapılar; kendi menfaatleri uğruna vatanımıza ihanet etmişlerdir. İradelerini ve akıllarını başkalarının emrine veren bu yapılar ve şahıslar, dış mihrakların maşası olarak ülkemizin aleyhinde faaliyet göstermişlerdir. Diğer yandan yakın tarihimizde ülkemiz; 1960, 1971, 1980 ve 1997 yıllarında antidemokratik müdahalelere sahne olmuştur. Millî iradeyi yok sayan her teşebbüs geride derin acılar ve silinmesi zor izler bırakmıştır. Millî iradeyi hiçe sayarak demokrasiyi ortadan kaldırmayı hedefleyen darbe girişimlerinin sonuncusu ise 15 Temmuz 2016 tarihinde yaşanmıştır.

Ülkemizin bütün kurumlarına sızmış FETÖ/PDY terör örgütü mensupları tarafından gerçekleştirilen bu menfur darbe girişiminde devletin uçakları, tankları ve silahları gasp edilerek millete karşı kullanılmıştır. Türkiye Büyük Millet Meclisi, Cumhurbaşkanlığı Külliyesi, Gölbaşı Özel Harekât Başkanlığı, Ankara Emniyet Müdürlüğü, TÜRKSAT, TRT ve Boğaziçi Köprüsü saldırıya uğramıştır. Vatanına, bayrağına, özgürlüğüne ve geleceğine sahip çıkmak için sokaklara inen milletimizin üzerine kurşun ve bomba yağdırılmıştır.

Ancak aziz milletimiz, 15 Temmuz gecesinde Başkomutanımız ve Cumhurbaşkanımız Recep Tayyip Erdoğan'ın çağrısına uyarak tüm farklılıklarını bir tarafa bırakarak mücadeleye koşmuştur. İstiklalini ve istikbalini savunmak üzere "*tek millet, tek bayrak, tek vatan, tek devlet*" ilkeleri etrafında birleşen milletimiz, kendi gücünün ve iradesinin üstünde bir güç olmadığını tüm dünyaya göstermiştir. 15 Temmuz'da Türk Milleti, darbe girişimini püskürterek tarihe altın harflerle yazılan bir demokrasi destanına imza atmıştır. Bağımsızlığımıza kast eden teröristlerin tankları, silahları, helikopterleri milletin ortak iradesi ve kararlılığı karşısında etkisiz kalmıştır.

Her kesimden, her yaştan insanıyla tek yumruk hâline gelerek vatanını savunan aziz milletimiz, iman dolu yüreği, dik duruşu, feraseti, cesareti, birlik ve beraberliğiyle 15 Temmuz gecesi tarihimizin en büyük kahramanlıklarından birini sergilemiştir (Görsel 6.13).

Bu saldırılarda 2 bin 193 vatandaşımız yaralanarak gazi olurken 250 vatan evladı da şehitlik mertebesine erişmiştir.

Devletimiz, bu hain darbe girişiminden sonra da FETÖ terör örgütüne yönelik mücadelesini kararlı bir şekilde devam ettirmiştir. Darbeci hainler ve onlarla iş birliği yapanlar tek tek yakalanarak adalete teslim edilmiştir.

Milletimizin 15 Temmuz gecesinde ortaya koyduğu kahramanlık öyküsünün gelecek nesillere aktarılması çok önemlidir. O gece bizim için canlarını feda eden şehitlerimizi ve gazilerimizi hatırlamak ve hatırlatmak, verilen mücadeleyi yâd etmek, özgürlük ruhunu yaşatmak amacıyla 15 Temmuz, "Demokrasi ve Millî Birlik Günü" olarak ilan edilmiştir.

Görsel 6.13

6.4. OĞUZLARIN İSLAMİYET'İ KABULÜ

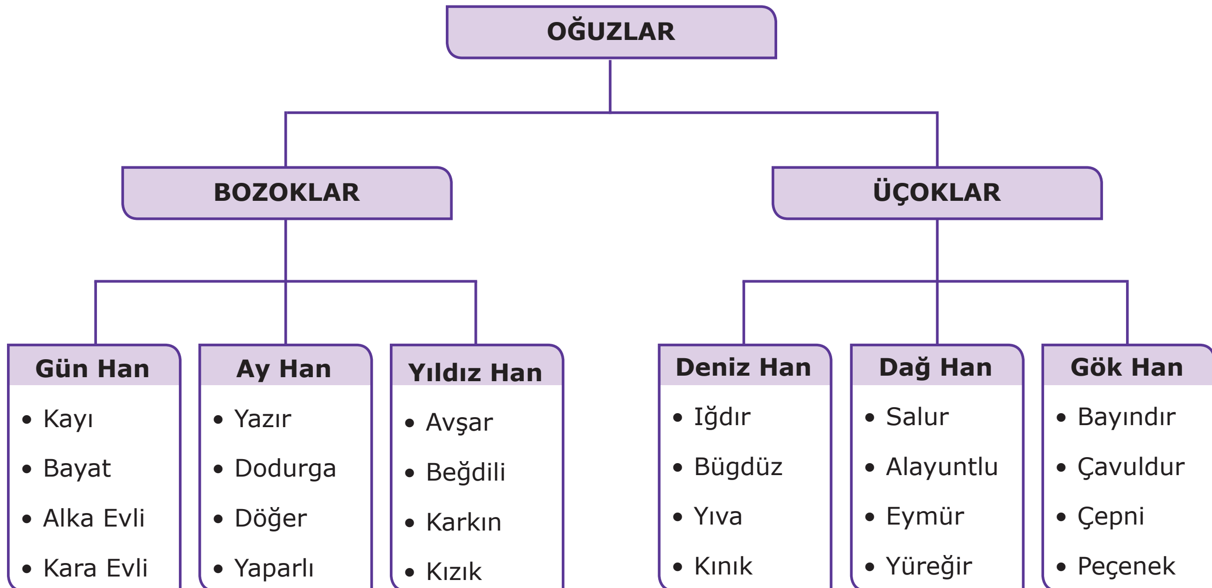
Oğuzlar kimdir?

Oğuzlar; Türkiye, Azerbaycan, İran, Irak ve Türkmenistan Türklerinin ataları olarak bilinir. Oğuz adına ilk defa Kök Türk Kitabeleri'nde rastlanmaktadır. Kelimenin kökeni hakkında çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Bunlardan, ok kelimesiyle en eski Türkçe'de çokluk eki olan "z" den oluşan okuzdan (oklar) geldiği hakkındaki görüş en güçlü olanıdır. Kök Türk Kitabeleri'ne göre Oğuzlar, (İslam kaynaklarında Guz) dokuz boydan meydana gelmiş bir budundur. Bundan dolayı Tokuz (Dokuz) Oğuz diye de anılır. Kök Türk hanedanından Kutluk Kağan, devleti yeniden kurmaya çalıştığı sırada eski Türk yurdundaki en güçlü budun Tokuz Oğuzlardır. Ancak Kök Türkler zamanla Oğuzları kendilerine tabi kıldılar. Bilge Kağan Devri'nde (716-734) Oğuzlar, doğrudan doğruya ona bağlıydı. 744 de Kök Türk Devleti yıkıldı ve yerini Uygur Devleti aldı. Bunun üzerine Uygur hükümdarı Köl (kül) Bilge Kağan, Tokuz Oğuzların başbuğu tayin edilen oğlu da Moyençor (Moyunçor) unvanıyla anılmaya başlandı (Sümer, 2007a, s.325'ten düzenlenmiştir).

YORUMLAYALIM

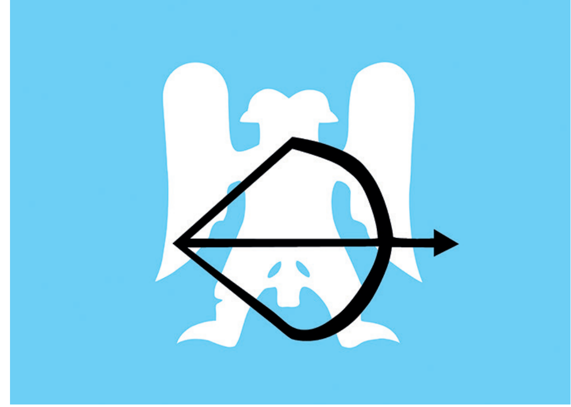
Oğuzların tarihte büyük devletler kurmalarında rol oynayan etkenler nelerdir?

X. yüzyıl başlarında Oğuzların elinde Yeni-kent, Huvare ve Cend gibi şehirlerin yanı sıra Karlukların idaresindeki bazı yerlerde Müslüman gruplar yaşamıştır. Bu gruplar, bulundukları bölgelerdeki Türkler ile iyi münasebetler kurmuştur. Oğuzlar, medeni seviyesi yüksek olan bu Müslümanlardan İslam dininin esaslarını öğrenmiştir. Dolayısıyla X. yüzyılın ikinci yarısında, Oğuzlar arasında İslamiyet'in yayılmaya başladığı söylenebilir. Samanoğulları şehzadesi Ebu İbrahim (Muntasır), Maveraünnehir'i Karahanlıların elinden almak için Oğuz yabgusu ile bir antlaşma yapmış ve bir süre sonra yabgu, Müslüman olmuştur.

Oğuzlar arasında İslamiyet ancak XI. yüzyılda hâkim bir din hâline gelebilmiştir. Oğuz boylarından Müslümanlığı kabul edenleri, etmeyenlerden ayırmak için onlara Türkmen adı verilmiştir. XIII. yüzyıl başlarından itibaren artık Türkmen tabiri her yerde Oğuz'un yerini almıştır.

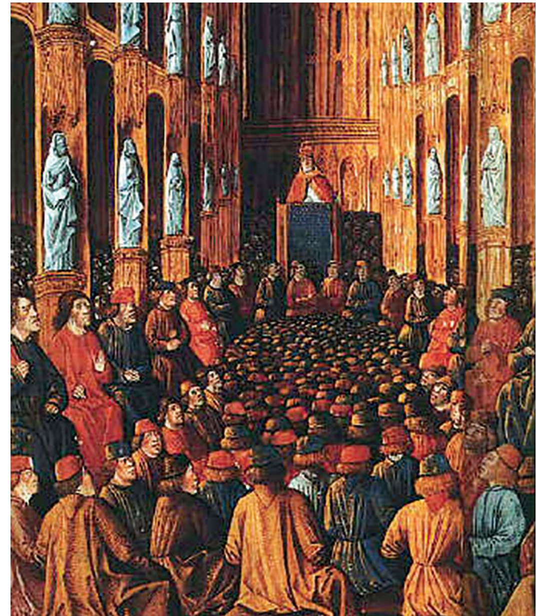
Oğuzlar, Tuğrul Bey önderliğinde yeni bir Müslüman Türk devleti olan Selçuklu Devleti'ni kurmuştur (Görsel 6.14). Selçuklu Devleti'nin kurulmasından birkaç yıl sonra on bin çadırlık bir Türk topluluğu Müslüman olmuştur. 1040 Dandanakan Savaşı'nı kazanarak İran'da tek siyasi güç hâline gelen Tuğrul Bey, Şii Büveyhilerin baskı altında tuttukları Abbasi halifesini bu baskıdan kurtararak bozulan İslam birliğini yeniden sağlamıştır. Selçukluların Anadolu'ya hâkim olmaya başlaması ve burayı İslamlaştırması üzerine papa önderliğindeki Batı dünyası, Türk İslam dünyası üzerine Haçlı Seferleri düzenlemiştir (Görsel 6.15). Bu dönemde Büyük Selçuklu Devleti'nin parçalanması üzerine Türkiye Selçuklu Devleti, Anadolu'da bağımsızlığını kazanmıştır. Türkiye Selçukluları, Suriye ve Filistin'deki diğer Türk emirlikleriyle birlikte Haçlı Seferleri'ne karşı İslam dünyasını başarılı bir şekilde korumuştur. Ayrıca Türkiye Selçukluları, yaptıkları imar faaliyetleri ile Anadolu'yu bayındır hâle getirdi.

Görsel 6.14
Büyük Selçuklu Devleti bayrağı

Selçuklularla kısmen sağlanan İslam birliği XIII ve XIV. yüzyıllarda tekrar bozulmaya başlamıştır. Doğudan gelen Moğol İstilası, Türkiye Selçuklu Devleti'nin parçalanmasına neden olmuş ve Anadolu'da birçok beylik ortaya çıkmıştır. Bu beyliklerden birisi olan Osmanlı Beyliği süratle gelişerek bir cihan devleti hâline gelmiştir. Osmanlı Devleti, İslam dünyasının lideri olarak Avrupa'da İslam kültürünün yayılmasını sağlamıştır.

Türklerin İslam'a hizmetleri yalnız siyasi, askerî ve idari sahalarda olmamıştır. Türklerin, İslam medeniyetinin gelişmesine önemli katkıları olmuştur. Örneğin eski Yunan felsefesinin İslam fikir hayatında ilk gerçek temsilcisi sayılan Farabi, Oğuzların yaşadığı Farab şehrinde doğmuştur. Ayrıca Selçuklular Dönemi, eğitim ve öğretim kurumları açısından çağının bir dönüm noktası olmuştur. Daha önce dağınık ve özel olarak yapılan öğretim, ilk defa Alp Arslan zamanında bir programa bağlanarak devlet himayesine alınmıştır. Devrin ilim ve fikir adamları ülkedeki eğitim kurumlarına davet edilmişler ve orada maaşlı müderrisler olarak hizmet vermişlerdir. Öğrencilere de maaş bağlanmış, onların istifade etmeleri için zengin kütüphaneler kurulmuştur. Bu dönemde, siyasete, coğrafyaya ve İslam hukukuna ait bir çok eser yazılmıştır.

Görsel 6.15
Clermont Konsülü
(Sebastien Mamerot,
Bibliotheque National,Paris)

"Alp Arslan, 26 Ağustos 1071'de kazandığı Malazgirt Zaferi ile Küçük Asya'da Türk hâkimiyetinin temel taşını atmış ve Bizans'ın akıbetini tayin etmiş oldu."

Zeki Velidi Togan

Büyük Selçuklu Devleti (1040-1157)

Oğuz Yabgu Devleti'nde subaşı olan Selçuk Bey, yabgu ile anlaşmazlığa düşünce kendine bağlı kişilerle birlikte Cend şehrine gelmiştir. Burada Selçuk Bey, boyu ile birlikte İslamiyet'i kabul etmiş ve Samanoğulları, Karahanlılar, Gazneliler gibi üç güçlü Müslüman devlet arasında kalmıştır. Selçuk Bey, Horasan bölgesinde sayıları günden güne artan Türkmenlere yurt bulamaması ve mevcut devletlerin onun güçlenmesinden endişe duyması nedeniyle bölgede oldukça zorlanmıştır. 1015-1021 yılları arasında Çağrı Bey'in yaptığı keşif seferleri ile Anadolu hakkında yeterince bilgi sahibi olan Tuğrul Bey, çareyi Türkmen boylarına Anadolu'yu hedef göstermekte bulmuştur. Kuruluşa giden süreçte Selçuklular, Gaznelileri 1035'te Nesâ'da, 1038'de Serahs'ta mağlup etmiştir. Bu iki zaferden sonra Gazneliler'in bölgedeki siyasi ve askerî durumu ciddi şekilde sarsılmıştır. Bu nedenle Gazneli Mesud, sarsılan durumunu kuvvetlendirmek için ordusuyla Serahs'a yürümüştür. Tuğrul ve Çağrı beyler de Sultan Mesud'un bu hareketi üzerine savaş hazırlıklarına başlamıştır. Sonuçta iki ordu arasında 1040 Dandanakan Savaşı meydana gelmiştir.

Dandanakan Zaferi

Selçuklular, 23 Mayıs 1040 Cuma günü Dandanakan Zaferi'ni kazanmakla yeni bir devlet kurduklarından emindiler. Bu sebeple Tuğrul Bey, Çağrı Bey ve İnanç Yabgu öğle üzeri, atlarından inerek secdeye vardılar ve bu büyük lütfundan dolayı Allah'a şükrettiler. Bütün Selçuk beyleri, kurultay kararı ile Tuğrul Bey'in sultanlığını ilan merasimi yapmıştır. Bu merasimle "Savaş sahasında derhal çadır ve taht kurup Tuğrul Bey'i üzerinde oturttular ve bütün beyler onu Horasan hükümdarı olarak selamladılar". Ganimetlerin çoğunu askerlere dağıttılar. Bu büyük zaferi ilan etmek amacıyla Karahanlı hükümdarlarına, Buhara'da Alitekinoğullarına, Böri-Tegin'e ve bütün Türkistan büyüklerine fetihnameler gönderdiler (Turan, 2009, s.106'dan düzenlenmiştir).

YORUMLAYALIM

Dandanakan Savaşı'nın Türk siyasi hayatına etkileri neler olabilir?

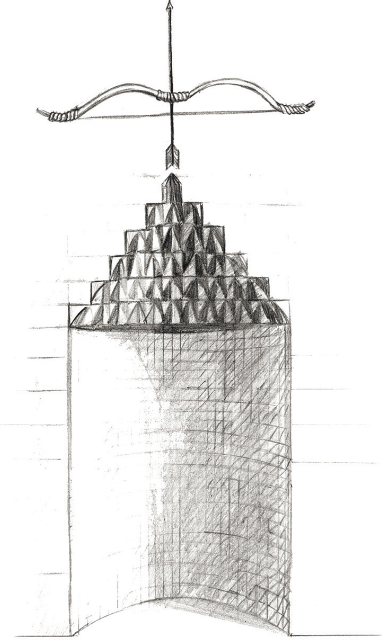
Dandanakan Savaşı sonucunda Tuğrul Bey, Sultan Mesud'un sarayında tahta oturarak "sultan" ilan edilmiştir. Bu amaçla 1043 yılında başkenti, Rey şehrine taşıyarak fetihlerin batı yönünde olacağını göstermiştir.

Tuğrul Bey gerek hanedana mensup şehzadeleri gerekse komutanları Anadolu'nun fethi için görevlendirmiştir. Görevlendirilen şehzadeler arasında, Musa Yabgu'nun oğlu Şehzade Hasan, Çağrı Bey'in oğlu Yakuti de bulunmaktadır. Bu seferler sırasında Bizans ile ilk karşılaşma Büyük Zap Suyu civarında olmuştur. Bu savaşta pusuya düşürülen Selçuklu kuvvetleri büyük bir yenilgiye uğramıştır. Başta Şehzade Hasan olmak

üzere birçok asker şehit olmuştur. Mağlubiyetin ve Şehzade Hasan'ın şehadet haberini alan Tuğrul Bey çok üzülmüş, İbrahim Yinal ile Arslan Bey'in oğlu Kutalmış'ı Anadolu'nun fethi için görevlendirmiştir. İbrahim Yınal ve Kutalmış'ın komuta ettiği Büyük Selçuklu ordusu karşısına çıkamayan Bizans'ın Gürcistan ve Van valileri, imparatordan yardım istemiştir. Selçuklular, Liparitis komutasında birleşen Gürcü-Bizans kuvvetlerini 18 Eylül 1048'de Pasinler Ovası'nda kesin bir bozguna uğratmıştır. Bu mağlubiyet üzerine Bizans barış istemiştir.

İmparator, bu antlaşmayla Emeviler zamanında İstanbul'da inşa edilen cami ve medresenin tamir edilmesi, hutbenin Abbasi halifesi ve Büyük Selçuklu Sultanı adına okutulması, caminin mihrabına Sultan Tuğrul'a ait ok ve yay işaretlerinin işlenmesi gibi şartları kabul etmiştir (Görsel 6.16). Ancak Bizans, Abbasi halifesine ödenen verginin Selçuklulara ödenmesini kabul etmeyince iki devlet arasında antlaşma yapılamamıştır.

Pasinler Savaşı'nın Bizans ve Büyük Selçuklu orduları arasında yapılan ilk önemli mücadele olduğu kabul edilir. Bu mağlubiyetle gücü kırılan Bizans, Malazgirt Savaşı'na kadar Büyük Selçukluların karşısına çıkamamıştır.

Görsel 6.16
Tuğrul Bey'in istediği mihrap

TARTIŞALIM

Tuğrul Bey'in antlaşma şartı olarak Emeviler Dönemi'nde yaptırılan caminin mihrabına kendisine ait olan ok ve yay işaretlerinin işlenmesi maddesini koydurmasının sebepleri neler olabilir?

Tuğrul Bey Dönemi'nde Mısır'da egemenliğini sürdüren Fâtımiler ve Bağdat'ta bulunan Şii Büveyhoğulları, Abbasilere yönelik yıkıcı faaliyetlerde bulunmuştur. Abbasi halifesi, Tuğrul Bey'e bir mektup yazarak halifeliğin Fâtımi ve Büveyhoğullarının baskısından kurtarmasını istemiştir. Bunun üzerine harekete geçen Tuğrul Bey 1055 yılında Bağdat'a girerek Büveyhoğullarının varlığına son vermiştir. Bağdat camilerinde artık hutbeler Tuğrul Bey adına okunmaya başlanmıştır. Tuğrul Bey'in bu başarısı üzerine, Abbasi halifesi sarayında Abbasi ve Büyük Selçuklu devleti yöneticilerinin de bulunduğu büyük bir tören gerçekleştirmiştir. Halife Kaimbiemrillah bu özel törende zulmü yıktığı, adaleti kurduğu ve İslamiyet'e yaptığı hizmetler için Tuğrul Bey'e memnuniyetini dile getirmiştir. Halife Tuğrul Bey'e altın kılıç, sancaklar, hilatlar vermiş ve başına iki taç giydirmiştir. Tuğrul Bey'in başına giydirilen iki taç, onun "Şark ve Garpın Sultanı" olduğu anlamına gelmektedir. Halife tarafından ilan edilen fermanda Tuğrul Bey, bütün Müslümanların yüksek hükümdarı unvanı ile anılmıştır. Böylece halifenin resmî onayı ile İslam âleminin lideri olan Tuğrul Bey, aynı zamanda bütün yeryüzünün dünyevi hükümdarı konumuna gelmiştir. Selçuklu hükümdarları bu olaydan sonra "Sultan-ı İslam" unvanını kullanmaya başlamıştır.

Tuğrul Bey'den sonra kardeşi Çağrı Bey'in oğlu Alp Arslan 1063'te Selçuklu tahtına geçmiştir. Amcası Tuğrul Bey'in batı siyasetini devam ettiren Alp Arslan, Gürcistan üzerine sefere çıkmış ve Anadolu'yu hedef almıştır. Bizans'ın doğudaki en önemli merkezlerinden olan Ani Kalesi (Görsel 6.17), uzun bir kuşatmanın ardından 1064'te fethedilmiştir.

Görsel 6.17
Ani Kalesi (Kars)

1071 yılı, Anadolu'daki Türk varlığı için bir dönüm noktası olmuştur. Doğudaki Selçuklu sorununu tamamen ortadan kaldırmak isteyen Bizans İmparatoru Romanos Diogenes (Romen Diyojen), büyük bir ordu ile harekete geçmiştir. Halep önlerinde haberi alan Sultan Alp Arslan, Mısır Seferi'nden vazgeçerek hızla Ahlat'a ulaşmıştır.

Bizans ordusunda dinî ve etnik birliktelik olmadığı gibi ağır zırhlı ve hantal bir yapıda olması, Romanos Diogenes'in işini zorlaştırmıştır. Buna karşın Selçuklu ordusunun tamamı Müslüman Türklerden ve hareketli süvari birliklerden oluşmuştur. 26 Ağustos 1071 tarihinde Malazgirt-Ahlat arasında Rahve Ovası'nda meydana gelen savaşta Turan taktiğini başarıyla uygulayan Selçuklular, Bizans ordusundaki Türk asıllı askerlerin de Selçuklu saflarına geçmesiyle büyük bir zafer kazanmıştır. Bizans ordusunun büyük kısmı ortadan kaldırılmış hatta tarihte ilk defa bir Bizans imparatoru, bir Türk hükümdarına esir düşmüştür. Sultan, esir imparatora misafir gibi muamele ederek onu bir muhafız alayıyla İstanbul'a göndermiştir (Görsel 6.18).

Görsel 6.18
Malazgirt Savaşı
(Askeri Müze, İstanbul)

Malazgirt sonrası imparator serbest kalmak için Sultan Alp Arslan'ın (Görsel 6.19) şartlarını kabul etmiş ve bir barış antlaşması imzalanmıştır. Fakat savaşın kaybedildiği haberi imparatordan önce İstanbul'a ulaşınca Bizans tahtında değişiklik yaşanmış ve Romanos Diogenes, yolda yakalanarak gözlerine mil çekilmiş ardından da bir manastıra kapatılmıştır. Bu olay nedeniyle yapılan antlaşma yürürlüğe girmemiştir.

Başta Abbasi halifesi olmak üzere diğer İslam ülkelerine fetihnamelerle kazanılan zafer duyurulmuştur. Abbasi halifesi, Sultan Alp Arslan'a hediyeler göndermiş ve ona "İslam Ülkelerinin Sultanı" unvanını vermiştir. Bu zafer Avrupa'nın Bizans'a yardım etmek amacıyla harekete geçmesine ve Haçlı Seferleri için hazırlık yapmasına neden olmuştur. Ayrıca Anadolu'nun kapıları Türklere açılmış ve böylece Anadolu'nun fetih süreci hızlanmıştır.

Görsel 6.19
Sultan Alp Arslan
(Temsilî)

Sultan Alp Arslan, Malazgirt Zaferi'nden sonra İsfahan'a dönerek burada, kendisine bağlı emir ve hükümdarların tebriklerini kabul etmiştir. Daha sonra Karahanlılar üzerine sefere çıkan Sultan, Maveraünnehir sınırındaki Barzam Kalesi'nde direnişle karşılaşmıştır. Kale Komutanı Yusuf el-Harezmî teslim olduktan sonra sultanın huzuruna çıkarıldığı sırada üzerinde sakladığı hançerle Alp Arslan'ı yaralamıştır. Dört gün sonra şehit olan Sultan Alp Arslan'ın cenazesi Merv'e getirilerek babası Çağrı Bey'in yanına defnedilmiştir.

Sultan Alp Arslan öldükten sonra daha önce veliaht tayin ettiği oğlu Melikşah, Büyük Selçuklu hükümdarı olmuştur. Alp Arslan'ın kardeşi Kavurd, Melikşah'ın sultanlığını tanımamıştır. İki taraf arasında meydana gelen mücadeleyi Melikşah kazanmıştır. Sultan Alp Arslan'ın ölümünü fırsat bilerek Selçuklu sınırlarına saldıran Gazneliler ve Karahanlılar üzerine yürüyen Melikşah, her iki devleti de anlaşmaya zorlamıştır. Ardından devlet merkezini İsfahan'a taşımıştır (Harita 6.4).

Harita 6.4
Büyük Selçuklu Devleti

Sultan Melikşah Dönemi'nde Selçuklu ülkesinin sınırları batıda ve doğuda genişledi. Batı ve Doğu Karahanlı Devletleri hâkimiyet altına alındı. Gürcistan, Kudüs, Suriye, Yemen ve Aden fethedildi. Ayrıca Malazgirt Savaşı'ndan sonra Alp Arslan'ın emri ile Anadolu'ya yapılan akınlar bu dönemde de devam etti ve Türk komutanları İzmit'e kadar Anadolu'nun büyük bölümünü fethettiler.

Sultan Melikşah Dönemi'nin önemli sorunlarından birisi de Selçuklu Devleti içinde Bâtıni faaliyet merkezlerinin ortaya çıkmasıydı. Hasan Sabbah'ın gizli olarak yürüttüğü faaliyetler neticesinde Bâtıniler, 1090'da Kazvin yakınındaki Elburz Dağlarında Alamut Kalesi'ni ele geçirdi. Sultan Melikşah, Bâtınilere karşı mücadele etmesi için komutanlarını gönderse de 1092'de ölümüyle harekât durmuştur.

Büyük Selçuklu Devleti'nin Yıkılışı

Sultan Melikşah 38 yaşında öldüğünde geride Kaşgar'dan Marmara Denizi'ne, Kafkaslardan Yemen ve Aden'e kadar uzanan büyük bir imparatorluk bırakmıştı. Melikşah'ın ölümünden hemen sonra taht kavgaları başladı. Eşi Terken Hatun, halifenin onayını alarak 1092'de 4 yaşındaki oğlu adına Bağdat'ta hutbe okuttu. Nizâmülmülk taraftarlarının desteklediği Melikşah'ın diğer oğlu Berkyaruk, kardeşiyle girdiği taht mücadelesini kazanarak tahta çıktı. Ancak Terken Hatun, saltanatı ele geçirmek için önce Berkyaruk'un dayısı İsmail Yakuti'yi daha sonra da amcası Tutuş'u yönetime karşı isyan ettirdi.

Ülkenin batısındaki bu taht mücadelelerini kazanan Berkyaruk, bu kez de devletin doğusunda isyan eden diğer amcası Arslan Argun'u bertaraf etti ve böylece hâkimiyetini pekiştirdi.

Görsel 6.20
I. Haçlı Seferi
(Gravür)

Sultan Berkyaruk Dönemi'nin önemli olaylarından birisi de Haçlı Seferleri'nin başlamasıdır. Türkleri Anadolu'dan atmak ve Kudüs'ü ele geçirmek amacıyla Avrupa'dan harekete geçen Haçlı ordusu (Görsel 6.20) Antakya'ya kadar ilerleyerek burayı kuşattı. Şehrin Valisi, Berkyaruk'tan yardım istedi. Berkyaruk, Musul emirini bu işle görevlendirdi. Ancak Musul emiri, Haçlılarla yapılan savaşı kaybetti. Böylece Antakya'yı ele geçiren Haçlılar, Kudüs'e kadar ilerledi.

Sultan Berkyaruk'un ülkede iç düzeni sağlamasından sonra bu kez de kardeşi Mehmet Tapar 1099'da isyan etti. Kardeşler arasında meydana gelen savaşlar sonucunda Azerbaycan sınır olmak üzere Büyük Selçuklu Devleti ikiye bölündü. Batı kısmına Mehmet Tapar, doğu kısmında ise Berkyaruk sultan oldu. Sultan Berkyaruk, on iki yıl süren saltanatı boyunca sürekli taht kavgaları ile uğraştı.

Sultan Berkyaruk 1104 yılında daha 25 yaşındayken ölmüştür (Görsel 6.21). Sultan Berkyaruk'un ölümünden sonra Mehmet Tapar, Selçuklu tahtını 1105'te ele geçirdi. Ardından hanedan üyelerinin isyanlarını bastırdı. Bu dönemde Suriye ve civarındaki Haçlı devletleri ile mücadele edildi. Ayrıca Sultan Mehmet Tapar, gittikçe gelişen ve devlet için tehdit hâline gelen Bâtınî faaliyetlerine karşı ciddi tedbirler aldı ve Bâtınileri rahatsız edici seferler düzenlendi. Ancak Mehmet Tapar'ın 1118 yılında ölümü üzerine bu seferler sonuçsuz kaldı.

Görsel 6.21
Sultan Berkyaruk
(Minyatür)

Mehmet Tapar öldükten sonra kardeşi Sencer tahtı ele geçirdi. Sultan Sencer, Selçuklu Devleti'ni yeniden düzenleyerek "Sultan-ı Azam" unvanını aldı. Bu dönemde Selçuklular, Gaznelilere ve Karahanlılara karşı yeniden hâkimiyet sağladı. Karahanlı Hükümdarı Mahmut ile idaresi altındaki Türk boylarından olan Karluklar arasında anlaşmazlık çıktı. Hükümdar Mahmud, Sultan Sencer'den yardım isterken Karluklar da Karahitaylardan yardım istedi. Sonuçta Selçuklu ve Karahitay kuvvetleri arasında 9 Eylül 1141'de Katvan Savaşı meydana geldi. Hayatındaki ilk yenilgisini burada alan Sultan Sencer'in ordusu, bu savaşta tamamıyla dağıldı ve Karahitaylar bütün Maveraünnehir'i istila etti. Bu mağlubiyet Selçuklu Devleti ve İslam dünyası için ağır bir yenilgi oldu ve Selçuklular yıkılma sürecine girdi.

Sultan Sencer, bu süreçte ülkesinde yaşayan Oğuzlar ile vergi ödeme konusunda bir anlaşmazlık yaşadı. Bu anlaşmazlık sonucunda iki taraf arasında Belh'te (1153) meydana gelen savaşı Sencer kaybetti ve Oğuzlara esir düştü. 1156'da esaretten kurtulan Sencer'in 1157 yılında ölmesiyle Büyük Selçuklu İmparatorluğu tarih sahnesinden çekildi.

Büyük Selçuklu Devleti'nin yıkılmasıyla ortaya çıkan devletler ve atabeylikler şöyledir:

DEVLETLER
Irak Selçukluları (1118-1194)
Kirman Selçukluları (1048-1187)
Suriye Selçukluları (1078-1117)
Türkiye Selçukluları (1075- 1308)

ATABEYLİKLER
Şam Atabeyliği (Böriler) (1104-1154)
Musul ve Halep Atabeyliği (Zengiler) (1127-1233)
Azerbaycan Atabeyliği (İldenizliler) (1148-1225)
Fars Atabeyliği (Salgurlular) (1148-1286)

Atabeylik

Selçuklularda şehzadeler küçük yaşlarda eyaletlere Melik olarak gönderiliyordu. Kendilerini yetiştirmek ve işlerini idare etmek üzere onlara birer Atabey tayin ediliyordu. Şehzadeler büyüdükten sonra da onların veziri ve kumandanı olarak kalan bu Atabeyler, onların devlet adamı olarak yetişmelerinde faydalı oluyordu. Ancak Atabeylerin, Melikleri sultanlığa kışkırtmak ve o sayede kendi mevkilerini yükseltmek maksadıyla sebep oldukları sarsıntılar devlete büyük zarar vermiştir.

BİLİYOR MUSUNUZ?

6.5. BÜYÜK SELÇUKLU DEVLETİ'NDE YÖNETİM VE TOPLUM YAPISI

TARTIŞALIM

"Allahu Teâlâ her çağda halk arasından birini seçerek onu hükümdarlara yaraşır birtakım özelliklerle donatır. Dünya işleri ve cihan ahalisinin kamu düzeninden onu sorumlu kılarak fitne ve kargaşa kapısını onun eliyle kapatır. Adaleti sayesinde hoşça zaman geçirip kendilerini güvende hissetmeleri ve idaresine duacı olmaları için insanların gönlünde ve gözünde ona dair derin bir saygı uyandırır."

Nizâmülmülk

Cihan ahalisinin kamu düzeni ile Türk devlet geleneğindeki hâkimiyet anlayışı arasındaki ilişkiyi açıklayınız.

İslamiyet'ten önceki Türk devlet geleneğinde olduğu gibi Büyük Selçuklu Devleti'nde de ülke, hükümdar ailesinin ortak malı kabul edilmiştir. Selçuklularda devletin tek temsilcisi sultandır. Töre ve yasaya aykırı olmamak şartıyla her hususta mutlak hâkim olan hükümdar, hiçbir zaman kutsal ve sorumsuz değildir.

İlk Türk devletlerindeki kut anlayışı Selçuklularda da devam etmiştir. Buna göre hükümdarın emretme yetkisini doğrudan Allah'tan aldığına ve Allah adına hüküm sürdüğüne inanılmıştır. Sultan, halkının itaatine karşılık, onların huzur ve güvenini temin ederek halkına hizmet etmektedir. Sultanlar, tarafından yayınlanan fermanlar kanun niteliğindedir ve halk bu fermanlara uymak zorundadır.

Görsel 6.22
Selçuklu Dönemi'ne ait para

Büyük Selçuklu Devleti'nde sultan adına para (Görsel 6.22) bastırılır, fermanlara tuğrası çekilir ve ülkenin her tarafında adına hutbe okunurdu. Savaşlarda ve gezilerde hükümdarın başının üstünde çetr tutulurdu. Ayrıca namaz vakitlerinde nevbet çalınırdı.

En üst kademesinde sultanın bulunduğu Selçuklu devlet teşkilatı; saray, hükûmet, adliye ve ordu unsurlarından oluşmuştur. Hükümdar, ailesi ve maiyeti ile birlikte sarayda yaşardı. Hükümdarın şahsına bağlı olan saray, aynı zamanda devletin yönetildiği yerdi. Saray teşkilatında çaşnigir, candar, camedar gibi çeşitli görevliler yer alırdı. Saray teşkilatında çalışanların başında olan ve onları denetleyen kişiye "hâcibü'l -hüccâb" denirdi.

Büyük Selçuklularda bütün devlet işleri "Büyük Divan" tarafından yürütülürdü. "Divan-ı Saltanat" da denilen Büyük Divan'ın başında vezir bulunurdu. Vezir, sultandan sonra divanın en büyük görevlisi ve onun mutlak vekiliydi. Selçuklularda, Büyük Divan'a bağlı dört divan daha vardı. Bunlar; devletin iç ve dış yazışmalarını yapan Divan-ı İnşa (tuğra), bütün mali işlerinden sorumlu olan Divan-ı İstifa, mali ve idari işleri teftiş eden Divan-ı İşraf ve devletin askerî işleriyle ilgilenen Divan-ı Arz'dı. Ayrıca Büyük Divan'a bağlı olmayan posta

ve haberleşmeden sorumlu Divan-ı Berid, adalet işlerinden sorumlu Divan-ı Mezalim ve hatunun emrinde hizmet veren Divan-ı Hatun gibi divanlar bulunurdu.

Selçuklu adalet teşkilatı diğer Türk-İslam devletlerindeki gibi şeri ve örfi hukuk olmak üzere ikiye ayrılmıştı. Şeri hukuk sisteminde, davalara kadılar bakardı. Din ile ilgili bütün işlerde yetkili olan kadılar evlenme ve boşanma işlemleri, nafaka, miras ve alacak davalarına bakarlar ayrıca noter vazifesi görürler ve vakıfları yönetirlerdi. Kadıların başına kadiü'l-kudat denilir ve sultan tarafından tayin edilirdi. Örfi hukuk sisteminde davalara emir-i dad bakardı. Asayişi bozan ve kanunlara itaat etmeyenler örfi hukuka göre yargılanırdı. Bugünkü adalet bakanı gibi olan emir-i dad, gerektiğinde tutuklamalarda bulunabilirdi. Siyasi suçlar sultanın başkanlığındaki mahkeme olan Divan-ı Mezalim'de hükme bağlanırdı.

Büyük Selçuklu Devleti, özellikle Sultan Melikşah Dönemi'nde Orta Çağ'ın en büyük askerî gücü hâline gelmişti. Selçuklu ordusu; devletin ve hükümdarın dayandığı başlıca kuvvet olan Gulaman-ı Saray askerleri, sipahilerden oluşan ve her an sefere çıkmaya hazır olan Hassa Ordusu, ikta sahiplerinin verdiği ikta askerleri, bağlı devlet askerleri, gönüllüler, ücretliler ve Türkmen kuvvetlerinden meydana gelmiştir. Devletin kuruluşu sırasında rol oynayan Türkmenler zamanla ordudan tasfiye edilmiş ve yerleri gulam sistemine göre yetişmiş askerler getirilmiştir. Ordunun çoğunluğu süvarilerden (Görsel 6.23) oluşurdu. Savaşlarda kendi yaptıkları ok, yay, kılıç, kalkan, mızrak ve hançer gibi hafif silahlar; kuşatmalarda da arrade (hafif taşlar atan silah) ve mancınık gibi ağır silah kullanırlardı. Ordu savaş sırasında; merkez, sağ kol, sol kol, öncü ve artçı şeklinde tertiplenirdi. Orduya harekât esnasında sultan veya vezir, emir verirdi.

Görsel 6.23
Süvari (Minyatür)

ARAŞTIRALIM

İslamiyet öncesi Türk devletleri ile İlk Türk İslam devletlerindeki askerî yapıları karşılaştırınız. Elde ettiğiniz sonuçları slayt hazırlayarak sınıfta sunumunu yapınız.

Horasan merkezli kurulan Büyük Selçuklu Devleti, Türkler ve İranlılar olmak üzere başlıca iki gruptan oluşuyordu. Bu yüzden devlet teşkilatında iki grubun da etkisi görülürdü. Selçuklularda vezirlik kurumunda Abbasi, Sasani ve Gazne tesiri vardı. Devletin mülki teşkilatına İranlılar, askerî teşkilatına Türkler hâkim olmuştur. Böylece Selçuklu devlet teşkilatlanmasında İslam-İran geleneği de yer almıştır.

Nizâmülmülk'ün, Siyasetnâme adlı eserine göre Selçuklularda hükûmet teşkilatı ve ordu kurulurken İslam-İran geleneği esas alınmıştır. Bu gelenek Selçuklulardan sonraki Türk İs-

lam devletlerine de örnek olmuştur. Selçuklulardaki devlet teşkilatında İran etkisi görülmesine karşın; atabey, subaşı, tuğra, çavuş gibi teşkilatla ilgili Türkçe terimler kullanılmıştır.

Görsel 6.24
Nizâmülmülk (Temsilî)

Siyasetnâme'ye Göre Hükümdar Nasıl Olmalı?

Sultan Alp Arslan'a dokuz yıl ve Sultan Melikşah'a yirmi yıl vezirlik yapan Nizâmülmülk (Görsel 6.24) ünlü eseri Siyasetnâme'de sultanın vasıflarını şu şekilde belirtmiştir:

Hükümdar, adaletli, bilgili ve güzel ahlak sahibi olmalı, haftada iki gün divan-ı mezalime oturarak mazlumun hakkını vermelidir. Allah'ın rızasını gözeterek halkın işlerinden gafil olmamalı ve fakiri, kimsesizleri gözetmelidir. Cömert olmalıdır zira cömertlik Peygamber'den yadigârdır. Memleket meselelerinde acele etmemeli, işin hakikatinin ortaya çıkması için araştırılmasını emretmelidir. Devlet işlerinde takip edeceği siyaseti, âlimler ve cihan görmüşlerle istişare edilerek tespit etmelidir. Ferasetli olmalı, meseleler üzerinde kafa yormalı, töre ve geleneklerle ilgili olmalıdır. Liyakat sahibi olanlara görev vermeli ve devlet görevlilerini sürekli denetim altında tutmalıdır. Şefkat sahibi olarak yanında çalışanların gönlünü hoş tutmalı, cemaatle namaz kılmalı, ilim erbabını korumalıdır (Nizâmülmülk, 2009, s.11-186'dan düzenlenmiştir).

YORUMLAYALIM

Siyasetnâme'ye göre hükümdarlarda aranan özellikler nelerdir?

Nizamiye Medreseleri

Tuğrul Bey'in 1055 Bağdat Seferi sonrasında Selçuklular Sünni liderliğini üstlenmiştir. Sünni inancın ortadan kalkması amacıyla yıkıcı faaliyetlerde bulunan Fâtımiler için artık hedef Büyük Selçuklu Devleti olmuştur. Fâtımiler, Şii propaganda faaliyetleri yoluyla Selçuklu ülkesi içerisinde Bâtınilerin ortaya çıkışında etkili olmuştur. Bâtıniler Şii propagandası yapıp kendi düşüncelerine engel olarak gördükleri önemli Selçuklu âlim ve yöneticilerine suikastler düzenlemiştir. Bâtınilerin yıkıcı faaliyetleri yüzünden insanlar öldürülmüş ve toplum düzeni bozulmuştur.

Fâtımi ve Bâtınilerin yıkıcı faaliyetlerinin İslam dünyası için büyük bir tehlike olduğunu anlayan Büyük Selçuklu Devleti Sünni medreseler kurmaya karar vermiştir. Büyük Selçuklu Devleti hükümdarı Sultan Alp Arslan ve veziri Nizâmülmülk yıkıcı ve bölücü unsurlarla mücadele etmek, Sünni düşünceyi yaymak amacıyla devlet politikasını belirleyerek Nizamiye Medreselerini kurmuştur. İlki Nişabur'da daha sonra Bağdat ve diğer önemli şehirlerde açılan Nizamiye Medreselerinde öğrencilerin yeme, içme, barınma, kütüphane, ibadet, temizlik ve ders araçları gibi bütün ihtiyaçları karşılanmıştır. Zengin vakıf gelirleriyle desteklenen Nizamiye Medreseleri, mükemmel bir şekilde inşa edilen yapısı ve verdiği kaliteli eğitimle daha sonra kurulan medreselere örnek olmuştur.

Selçukluların kurduğu bu medreselerden yetişen önemli kişiler sayesinde Müslümanlar medeniyet liderliğini sürdürebilmiştir. İslamiyet'in gücü, Büyük Selçuklu Devleti ile yeniden canlandırılarak Hristiyanlara karşı Haçlı Seferleri'nde mücadele için gerekli donanım temin edilmiştir.

Nizamiye Medreselerinde İmam Gazalî başta olmak üzere önemli müderrisler görev yapmıştır. Nizâmülmülk, Büyük Selçuklu sarayında danışman olarak çalışan Gazalî'yi "Şerefü'l-ümme" unvanı vererek Bağdat Nizamiye Medresesine müderris olarak atamıştır. Buradaki dört yıllık görevi sırasında üç yüze yakın öğrenci yetiştiren Gazalî tasavvuf, felsefe ve Bâtınilik ile ilgili çalışmalar yapmıştır. Büyük Selçuklu Devleti'nin bekası için Bâtınilere karşı yürütülen kültürel alandaki mücadeleye Gazalî, eserleriyle katkıda bulunmuştur. İslam dünyasının önemli âlimlerinden biri olan Gazalî, Nizamiye Medreselerinde verilen eğitimi olumlu yönde etkilemiş, ortaya koyduğu fikirler geçmişten günümüze kadar İslam düşüncesinde önemini korumuştur.

İlim Taliplileri

Büyük Selçuklu Devleti'nin her tarafında medrese inşasına girişilmesi Alp Arslan zamanında başlamıştır. Zekeriya Kazvini'ye göre Sultan ile Nizâmülmülk Nişabur'da camiin kapısında, elbiseleri perişan gençleri görünce sebebini sormuş; vezir de ona "bunlara insanların en şereflileri olup dünya zevki bulunmayan ilim talipleridirler." cevabını vermiştir. Bunun üzerine Sultan "kendilerine bir yurt inşasını ve maaş verilmesini emretmiştir." (Turan, 1969, s.257'den düzenlenmiştir.)

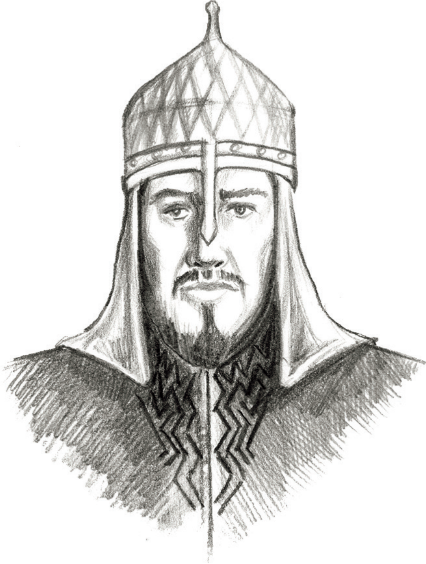
ÖRNEK METİN

Büyük Selçuklu Devleti'nde Kültür ve Medeniyet

Türk İslam medeniyeti içerisinde eğitim ve öğretim faaliyetleri bakımından Büyük Selçuklu Devleti Dönemi, bir dönüm noktası olarak kabul edilmiştir. Daha önceleri düzensiz bir biçimde yapılan eğitim ve öğretim faaliyetleri Sultan Alp Arslan zamanında belli bir programla sistemli hâle getirilerek devlet himayesi ile verilmeye başlanmıştır. Büyük ilim ocakları olan medreselerde en tanınmış bilgin ve fikir adamları müderris olarak görevlendirilmiştir. Zengin kütüphanelerle donatılmış olan medreselerde öğrencilere aylık maaş verilmiş ve onların her türlü ihtiyaçları karşılanmıştır. Büyük Selçuklu Devleti ortaya koyduğu sistemli eğitim politikasını medreselerde uygulayarak insanlığın geleceğini inşa eden ilmi koruma altına almış, yükseltmiş ve yaymıştır. Bu sayede yüksek nitelikte bilginler yetiştirilmiş ve büyük bir ilim ordusu oluşturulmuştur. Şii Fâtımiler ve Bâtınilerin yıkıcı faaliyetlerine karşı, kurulan ilim ordusu sayesinde devletin yapısı ve İslam dünyası kuvvetlenmiştir.

Büyük Selçuklu Devleti Dönemi'nde açılan medreselerin programlarında İslami bilimlerle birlikte matematik, astronomi, fel-

sefe, fizik, tıp, tarih, edebiyat gibi akli bilimler de yer almıştır. İslami bilimlerde Eş-Şirazî, Cüveynî, Gazzalî ve Er-Razî gibi âlimlerle birlikte diğer bilimlerde de önemli âlimler yetişmiştir. Özellikle matematik bilimi Selçuklular Devri'nde yüksek bir seviyeye ulaşmıştır. Astronomi bilimi medreselerde verildiği gibi özellikle rasathanelerde de verilmişti. Sultan Melikşah büyük harcamalar yaparak İsfahan ve Bağdat'ta rasathaneler kurdurmuştu. Devrin en önemli matematik ve astronomi âlimleri; Ömer Hayyam, Îsfizârî, El-Vâsıtî'dir. El-Hazini Büyük Selçuklu Devleti'nin enlem ve boylamlarını gösteren "Zîc-i Sencerî"'yi hazırlamıştır. Selçuklu Dönemi âlimlerince de üstünlüğü kabul edilen felsefe biliminde Muhammed bin Ahmed Beyhakî, matematik ve astronomi bilimiyle ilgili de çalışmalar yapmıştır. Fizik biliminde El Savi önemli eserler yazmıştır. Tıp eğitimi sadece medreselerle sınırlandırılmamış devrin hastanelerinde de verilmiştir. Tıp alanında Sabur b. Sehl, İbnü't Tilmiz ve Ebu Said Muhammed bin Ali gibi ünlü hekimler yetişmiştir. Daha önceki Türk hükümdarları gibi Selçuklu sultanları da tarih bilimini sevmiş ve gelişmesi için teşvik edici olmuştur. Selçukluların kökenini anlatan anonim eser "Meliknâme" ve "Ebu Tahir-i Hatuni'nin Tarih-i Al-i Selçuk" dönemin önemli eserleridir.

Görsel 6.25
Sultan Melikşah (Temsilî)

BİLİYOR MUSUNUZ?

Bir cuma namazında Ali bin Hasan al-Sandali ile karşılaşan Melikşah (Görsel 6.25), ona kendisini ziyaret etmediğini hatırlatmıştır. Sandali, Sultana bunun sebebi olarak "Sizin hükümdarların en iyisi olmanız, benimde âlimlerin en kötüsü olduğum içindir" cevabını vermiştir. Bunu da: "Zira hükümdarların en iyisi âlimleri ziyaret eden âlimlerin en kötüsü de hükümdarların ziyaretine koşandır." şeklinde izah ederek devrin mükemmel zihniyetini meydana koymuştur.

Selçuklu sultan ve melikleri şiir ve edebiyatla yakından ilgilenmiştir. Selçuklularda resmî dilin Farsça olması dolayısıyla edebiyatta Farsça kullanılmıştır. Emir Muizzi, Ömer Hayyam, Enveri, Ezraki dönemin ünlü edipleridir.

Büyük Selçuklu Devleti'nde mimari ve sanat alanındaki faaliyetler İslam medeniyeti içerisinde yeni bir dönemi temsil etmiştir. Türkler kültür unsurlarını İslam medeniyetine aşılayarak yeni bir kimlik ve güç kazandırmıştır. Türklerin yaşadığı bölgelerde uzun yıllar devam eden savaşların yıkıcı etkilerine rağmen günümüzde Türkistan, İran, Irak, Suriye, Afganistan, Mısır, Azerbaycan ve Anadolu'da karşımıza çıkan birçok yapının Selçuklulardan kalması bu gücün en önemli delilleri olmuştur.

Büyük Selçukluların sanata getirdiği yenilikler; Nizamiye Medreseleriyle medrese mimarisi ilk şeklini almıştır. Girintili duvarları ve büyük avlu yapısıyla ilk defa medrese camiler yapılmıştır. İsfahan'da bulunan Melikşah tarafından inşa edilen

Görsel 6.26
Sultan Sencer Türbesi (Türkmenistan)

Mescid-i Camisi'nin planı Irak, İran ve Türkistan'da da uygulanmıştır. Çini ile kaplı çok köşeli çatıları ve üzerlerindeki göz alıcı kumaş süslemeleriyle kümbetler Selçuklu mimarisinin en önemli eserleridir. Selçuklular, uzaktan görülebilen silindir şeklinde yükseltilmiş kubbeleri ile kubbeli türbe anlayışını ortaya koymuştur. Merv'de bulunan Sultan Sencer Türbesi bu alanda abidevi bir örnektir (Görsel 6.26). Yüksek, silindirik, yivli, ince minare şekli Selçukluların İslam dünyasına bir diğer hediyesidir. Selçuklu kabartma heykel sanatının günümüze kadar ulaşan en önemli eseri, Rey'de saray hayatını anlatan stuk panodur. Yapılarda pencerelerin katlar hâlde sıralanması, sivri kemerler, kubbelerde Türk üçgeni denen tekniğin uygulanması, mihrabın dikdörtgen ve beş köşeli olması Selçuklu sanatının özellikleri arasında yer almıştır.

Selçuklular süsleme, kitabe, hat, minyatür, tezhip, halı, kilim ve çini (Görsel 6.27) gibi diğer sanat alanlarında da değerli ürünler ortaya koymuştur. Selçuklular kendine has üsluplarıyla Selçuklu kufisi, sülüsü ve nesihi gibi hat türleri ortaya çıkarmış ve bunları abidevi eserlerde uygulamıştır. Ayrıca bozkır kültürünü gösteren kuş, ejderha, boğa ve çift başlı kartal gibi hayvan tasvirlerinin yer aldığı kabartmalarla yapılar süslenmiştir.

Görsel 6.27
Büyük Selçuklu Dönemi'ne ait bir çini

Büyük Selçuklu Devleti Dönemi'nde Çin sınırlarından Mısır'a, Kafkaslardan Hindistan ve Yemen'e kadar ulaşan coğrafyada binlerce saray, cami, imaret, ribat, kervansaray, mescit, darüşşifa, künbet, türbe, hankah, sur, kale, medrese, hamam, han, sebil ve çeşme Selçuklular tarafından inşa edilmiştir.

Türk müziği Büyük Selçuklu Dönemi'nde orduda, sarayda, obalarda tasavvufun yayılması sonucu müzik ve semanın ayinlere girmesiyle tekkelerde gelişme imkânı bulmuştur. Askerî müzik sultanların gücünü göstermekte olup sultanların kapılarında beş nevbet, meliklerde ise üç nevbet çalınmıştır. Askerî müzik dışında günlük eğlenceler, düğün, bayram şenlikleri, merasimlerde çeşitli oyunlar eşliğinde müziğin toplum hayatında önemli bir yeri olmuştur. Kopuz, Türk tanburu, Türk borusu, Türk neyi ve bağlama önemli Türk müziği aletleriydi.

Alamut'un Hançerleri

Gizliliği ön planda tutan Hasan Sabbah, kendi davası uğruna otuz altı yıl Alamut'ta yaşamış ve rivayetlere göre kaleden hiç çıkmamıştır. Hatta odasından bile çok nadir çıkmış, bütün dünya işlerinden kendini soyutlamıştır. Yaşamını Bâtıni liderliği için hizmet vermeye adayan Hasan Sabbah, yaşamını buna göre düzenlemiştir. 23 Mayıs 1124'te Alamut Kalesi'nde hastalanarak ölmüştür. Hasan Sabbah hem din adamı hem de yönetici kişiliği ile yıkıcı faaliyetler yürütmesine karşın mevcut düzeni yıkamamıştır.

Edebiyatçı bir kimliği de olan Hasan Sabbah, düşünür ve yazar olarak çeşitli eserler vermiştir. Ancak Alamut Kalesi'nin (Görsel 6.28) yakılmasıyla bunların çoğunluğu yanmıştır. Hasan Sabbah, kendine inananları etrafında çok iyi bir sistem ile toplamış ve teşkilatını sağlam temeller üzerine kurmuştur.

Görsel 6.28
Alamut Kalesi
(Minyatür)
(Fransa Ulusal Kütüphanesi)

Hasan Sabbah'ın liderliğinde teşkilatlanarak yayılmacı bir politika izleyen Bâtıniler, giderek geniş alanlara yayılmışlar ve faaliyetlerini ciddi bir boyuta taşımıştır. Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun en geniş ve en şaşalı döneminde bile Bâtıniler; kısa sürede Selçuklu topraklarında yayılmıştır. Bu yayılma tehlikeli bir hâl alınca Sultan Melikşah'ın dikkatini çekmeye başlamıştır.

Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah, Bâtıniler ile mücadele etmeyi veziri Nizâmülmülk'e bırakmıştır. Ancak Nizâmülmülk'ün Bâtıniler tarafından öldürülmesi ile Bâtıniler, Büyük Selçuklu topraklarında güçlenmişlerdir. Böylece Bâtınilik, imparatorluğun o dönemde ilgilenmek zorunda olduğu en önemli meselelerden biri hâline gelmiştir.

Bâtıniler, imparatorluğun önemli mevkilerine kendi adamlarını yerleştirerek Selçuklu topraklarında daha etkin olmayı sürdürmüştür. Bunlara bir çeşit casus görevi verilmiştir. Bu casuslar sayesinde ülkede gerçekleşecek veya gerçekleşmiş tüm olaylardan Hasan Sabbah'ın haberi olmuştur. Ayrıca suikastlarını da bu casuslar aracılığı ile gerçekleştirmiştir. Büyük Selçuklu İmparatorluğu bir taraftan taht mücadeleleri bir taraftan da hızla yayılan Bâtıni propagandalarıyla zor duruma düşmüştür. Aynı zamanda Haçlı Seferleri de Selçukluları çok yıpratmıştır.

Bâtıni fedailer, suikastları daha rahat gerçekleştirebilmek için haşhaş ve silah olarak da hançeri kullanmıştır. Üstelik fedailer cinayeti işledikten sonra asla kaçmamış ve özellikle yakalanmıştır. Hatta böyle bir görevden sonra hayatta kalmak ve kaçmak onlar için utanç verici bir durumdur. Kılıktan kılığa giren fedailer, suikast düzenleyeceği kişinin yanına planlarına uygun bir şekilde giyinip gitmiştir. Bu nedenle bazen bir dilenci bazen de bir sûfî gibi giyinmiştir. Kıyafetlerinde her zaman birbirlerini tanıyabilecekleri ancak halkın anlayamayacağı izler bulunmuştur (Arayacan, 2011'den düzenlenmiştir).

YORUMLAYALIM

Bâtınilerin örgütlenmesini göz önüne getirdiğinizde, günümüzde hangi örgüt veya örgütlerin yapılanması aklınıza gelmektedir?

ÖLÇME VE DEĞERLENDİRME

A

Aşağıdaki terimleri birer cümleyle açıklayınız.

Bâtınilik : ....

....

Kutadgu Bilig : ....

....

Siyasetnâme : ....

....

Melik : ....

....

B

Aşağıdaki soruları cevaplayınız.

1. Büyük Selçukluların, Bâtınilere karşı aldığı tedbirler nelerdir?
2. Büyük Selçuklular Anadolu'nun Türk yurdu olması için Bizans'la hangi savaşları yapmıştır?
3. İlk Türk İslam edebî eserleri hangileridir?
4. Türk İslam dünyasının liderliği hangi olayla Büyük Selçuklulara geçmiştir?
5. Büyük Selçuklu Devleti Dönemi'ndeki önemli bilim insanları ve çalışma alanları hangileridir?
6. Türk İslam devletlerinin hukuk sistemi hangi esaslara göre oluşturulmuştur?

C

Aşağıda verilen çoktan seçmeli soruları cevaplayınız.

1. Kutadgu Bilig'de devlet teşkilatının özellikleri şu şekilde dile getirilmiştir: "Memleket tutmak için çok asker ve ordu lazımdır, askeri beslemek için de çok mal ve servete ihtiyaç vardır. Bu malı elde etmek için halkın zengin olması gerektir, halkın zengin olması için de doğru kanunlar konulmalıdır. Bunlardan biri ihmal edilirse dördü de kalır, dördü birden ihmal edilirse beylik çözülmeye yüz tutar."

Buna göre Kutagu Bilig'de devletin güçlü olması için aşağıdakilerden hangisinin önemi üzerinde <u>durulmamıştır</u>?

A) Ordu
B) Siyaset
C) Hukuk
D) Din
E) Ekonomi

2. İlk Türk İslam devletlerinde hükümdarlar .... denilen kendi ad ve lakaplarının yazılı olduğu, süslemeli özel giysiler giyerdi. Resmî belgelerde tevki ya da tuğra denilen mühür kullanan hükümdarların değerli taşlardan yapılmış taht ve taçları vardı. Saray önünde beş namaz vaktinde, savaşlarda ve törenlerde .... denilen müzik çalınırdı.

Metinde boş bırakılan yerlere aşağıdakilerden hangisi getirilmelidir?

A) Tıraz Nevbet
B) Çetr Mehter
C) Tıraz Mehter
D) Tuğ Nevbet
E) Tuğra Nevbet

3. Aşağıdakilerden hangisi Türklerin İslamiyet'ten önce inandıkları Gök Tengri inancıyla ilgili doğru bir bilgi değildir?

A) Tanrı birdir eşi ve ortağı yoktur.
B) Tanrı, görülmez ve şekillendirilmez.
C) Put ve putlaştırma hâli yoktur.
D) İbadet için büyük mabetler yapılır.
E) Tanrı adına kurbanlar kesilir.

4. Türklerin İslam'a hizmetleri yalnız siyasi, askerî ve idari sahalarda olmamış, Türkler İslam medeniyetinin gelişmesine de önemli katkılar sağlamıştır. Buna göre;

I. Haçlılar ile mücadele etmeleri,
II. eğitim-öğretimi bir programa bağlamaları,
III. Anadolu'yu imar etmeleri

durumlarından hangileri örnek olarak gösterilebilir?

A) Yalnız I
B) Yalnız II
C) I ve II
D) I ve III
E) II ve III

5. Aşağıdakilerden hangisi Büyük Selçuklu Devleti'nin yıkılma nedenlerinden biri değildir?

A) Katvan Savaşı'nın kaybedilmesi
B) Oğuzların isyan etmesi
C) Atabey ve meliklerin bağımsızlık mücadeleleri
D) Bâtınilerin yıkıcı faaliyetleri
E) Bizans'ın baskısı

6. Büyük Selçuklu Devleti ile Bizans İmparatorluğu arasında meydana gelen Malazgirt Savaşı'nın;

I. Haçlı Seferlerine neden olması,
II. Bizans'ın Anadolu'daki üstünlüğünü sona erdirmesi,
III. Türk kültürünü Avrupa'ya yayması

durumlarından hangilerine zemin hazırladığı söylenebilir?

A) Yalnız I
B) Yalnız II
C) I ve II
D) I ve III
E) I, II ve III

7. Büyük Selçuklu Devleti uyguladığı sistemli eğitim politikasıyla;

I. ilmî faaliyetlerle devletin geleceğine yön verme,
II. nitelikli kişiler yetiştirme,
III. zararlı fikirlerle mücadele etme

durumlarından hangilerini amaçladığı söylenebilir?

A) Yalnız I
B) Yalnız II
C) I ve II
D) I ve III
E) I, II ve III

8. Büyük Selçuklular Gaznelilerle 1035'te Nesa, 1038'de Serahs Savaşları'nı yaptıktan sonra 1040 Dandanakan Savaşı ile devletin kuruluşunu tamamlamıştır.

Buna göre;

I. Büyük Selçukluların bağımsızlık amaçlı mücadeleler yürüttüğü,
II. Anadolu'nun fethi için Gaznelilerle Dandanakan Savaşı'nı yaptığı,
III. Gaznelilerin Büyük Selçukluları Horasan Bölgesi'nde istemediği

durumlarından hangileri söylenebilir?

A) Yalnız I
B) Yalnız II
C) I ve II
D) I ve III
E) I, II ve III

Ç

UNESCO'nun 38. Genel Kurulu'nda Türkiye'nin teklifi, Azerbaycan, Kazakistan ve Kırgızistan'ın da destekleri ile "2016 Hoca Ahmet Yesevî Yılı" olarak ilan edildi. Bu kapsamda çeşitli etkinliklerle büyük Türk mutasavvıfı Ahmet Yesevî anıldı. Ahmet Yesevî, kültürlerin yakınlaşması ve barış gibi semboller açısından son derece önemli bir şahsiyet. Ayrıca Ahmet Yesevî'nin öğretisinin en temel özelliği, kadınlar ve erkekleri eşit tutması. Bu bakımdan Ahmet Yesevî, bugün UNESCO'nun çok değer verdiği cinsiyet eşitliği açısından da sembol bir şahsiyet.

Ahmet Yesevî'nin, Yesi'de irşada başladığı sıralarda Orta Asya'da İslamlaşmanın yanı sıra yaygın tasavvuf hareketleri de vardır. Bu dönemde Yesevî, Taşkent ve Sirderya ötesindeki bozkırlarda yaşayan göçebe Türkler arasında büyük bir etkiye sahip olmuştur. İslam'ın esaslarını, güzel ahlâkı, tasavvufun âdab ve erkânını basit ve yalın bir dille halka öğretmiştir. Hikmet adı verilen bu manzumeler, dervişleri vasıtasıyla en uzak Türk topluluklarına kadar ulaştırılmıştır. Bu sayede Yesevîlik, kısa süre içinde Orta Asya Türkleri arasında yayılmıştır. Ahmet Yesevî, hikmetlerdeki düşünceleri ve bilhassa menkıbevi hayatıyla Orta Asya tasavvufunun en büyük isimlerinden biri olmuştur.

Hoca Ahmet Yesevî, dönemin din ve kültür dili olan Arapça ve Farsça yerine, ana dili Türkçeyi kullanmıştır. Türkçeyi bir ilim, aşk ve irfan dili hâline getirmiştir. Hikmetlerinde ana dili Türkçeyi kullanarak geniş kitleleri etkileyen ilk Türk mutasavvıfı olmuştur. Bugün geniş bir coğrafyada konuşulup yazılan edebî bir Türkçeden söz ediliyorsa şüphesiz büyük Türk mutasavvıfı Ahmed Yesevî'nin bunda katkısı büyüktür.

Hoca Ahmet Yesevî sadece bizim milletimiz için değil verdiği mesajlarıyla evrensel bir değerdir. Onun adına izafe edilen Yesevîlik yolu, başlı başına İslam'ın Türkçe yorumundan başka bir şey değildir. Samimi bir kalbi ve gönlü her şeyin üzerinde tutan Hoca Ahmet Yesevî, günümüze kadar gelip hâlen zevkle okunan Hikmetleri ile aşk ve irfanın, samimiyetin, müsamahanın, insana saygı ve sevginin bir sembolü olmuştur (Kınacı, 2016'dan düzenlenmiştir).

Aşağıdaki soruları metinden hareketle cevaplayınız.

1. UNESCO'nun 38. Genel Kurulu'nda Türkiye'nin teklifiyle "2016 Hoca Ahmed Yesevî Yılı" olarak ilan edilmişti. Bu teklifin Azerbaycan, Kazakistan ve Kırgızistan tarafından desteklenmesinin gerekçeleri neler olabilir?
2. UNESCO'nun değer verdiği cinsiyet eşitliğinin size göre ifade ettiği anlamlar nelerdir?
3. "Mutasavvıf" ne demektir?
4. Metnin başlığı sizce ne olmalıdır?
5. Hoca Ahmet Yesevî'nin evrensel bir değer olmasının Türk İslam tarihi açısından önemi nedir?
6. Hoca Ahmet Yesevî'nin, dönemin din ve kültür dili olan Arapça ve Farsça yerine, anadili Türkçeyi kullanmasının nedenleri neler olabilir?
7. Divan-ı Hikmet dervişler vasıtasıyla en uzak Türk topluluklarına kadar ulaştırılmıştır. Sizce dervişlerin nasıl bir yaşam tarzı vardır?
8. UNESCO Türkiye Millî Komisyonu'na gönderilmek üzere önümüzdeki yıllarda hangi değerli insanın, hangi yılda anılmasını belirttiğiniz bir başvuru mektubunu gerekçelerinizle birlikte yazınız.

CEVAP ANAHTARI

1. ÜNİTE:	1.**D**	2.**E**	3.**C**	4.**C**	5.**E**	6.**E**				
2. ÜNİTE:	1.**D**	2.**E**	3.**E**	4.**A**	5.**B**	6.**C**	7.**D**	8.**E**	9.**C**	10.**C**
3. ÜNİTE:	1.**C**	2.**A**	3.**C**	4.**B**						
4. ÜNİTE:	1.**E**	2.**D**	3.**B**	4.**E**	5.**A**	6.**B**	7.**A**	8.**A**		
5. ÜNİTE:	1.**E**	2.**C**	3.**B**	4.**E**	5.**D**	6.**D**	7.**E**			
6. ÜNİTE:	1.**D**	2.**A**	3.**D**	4.**E**	5.**E**	6.**C**	7.**E**	8.**D**		

SÖZLÜK

A

abide : **1.** Anıt. **2.** Önemi ve değeri çok olan yapıt. **3.** İbadet eden, tapan kul.

akait : **1.** Bir dinin öğrenilmesi gereken inançlarının ve tapınma kurallarının tümü. **2.** Bu kuralları toplayan kitap.

akıbet : **1.** Bir iş veya durumun sonu. **2.** Sonuç.

avam : *esk.* Alt tabaka, havas karşıtı.

ayni vergi : Para dışında maddi şeyler ile verilen vergi.

B

barbar : **1.** Uygarlaşmamış (kavim, topluluk). **2.** Kaba saba, ilkel **3.** *mec*. Kaba ve kırıcı.

Bâtıni : Bâtıniye mezhebinden olan kimse.

C

camedar : Hanedan üyelerinin elbiselerinden sorumlu kimse.

candar : **1.** Canlı, diri. **2.** Koruyucu, muhafız.

cihanşümul : *sf.* Evrensel.

cihat : Din uğruna yapılan savaş.

Ç

çaşnigir : Sarayda sofra hizmeti gören, kimi zaman padişahın özel yemeğinin hazırlanmasına bakan kimse.

çetr : Anadolu Selçuklularında hükümdarlık alameti olarak kullanılan saltanat şemsiyesinin ismi.

D

divan : **1.** *tar.* Yüksek düzeydeki devlet adamlarının kurduğu büyük meclis. **2.** *ed*. Divan edebiyatı şairlerinin şiirlerini topladıkları eser. **3.** Sedir. **4.** *mec*. Meclis.

E

entrika : Bir işi sağlamak veya bozmak için girişilen gizli çalışma, oyun, dolap, düzen, dalavere, desise, hile.

F

ferman : **1.** Buyruk, emir. **2.** *tar.* Osmanlı Devleti'nde padişahın verdiği, uyulması gerekli hükümleri taşıyan yazılı buyruk, yarlık.

fetihname : Bir yerin alındığını müjdelemek için hükümdarların yabancı devlet adamları, şehzadeler, valiler vb.ne yazdıkları resmî mektup.

fıkıh : **1.** Bir şeyi, gereği gibi, iyice anlayıp bilme. **2.** *din b*. İslam hukukunda din ve dünya işleri ile ilgili ana kaynaklardan yararlanarak konulmuş olan kuralların bütünü.

fidye : Tutsak edilen veya rehin alınan bir kimsenin serbest bırakılması için istenen para.

fitne : **1.** Karışıklık, kargaşa: Fitneyi bastırmak kolay değil. **2.** *sf.* Fitneci, ara bozucu.

fütuhat : *esk.* Zaferler, fetihler.

G

ganimet : Savaşta düşmandan zorla ele geçirilen mal.

garnizon : **1.** Bir şehri savunan veya yalnız orada bulunan askerî birlikler. **2.** Askerî birliklerin bulunduğu yer.

gaza : İslam dinini korumak veya yaymak amacıyla Müslüman olmayanlara karşı yapılan kutsal savaş.

gömüt : Mezar, metfen, kabir, makber, sin.

gramer : Bir dili ses, şekil ve cümle yapıları ile dilin çeşitli ögeleri arasındaki anlam ilişkileri açısından inceleyerek bunlarla ilgili kuralları ve işleyiş özelliklerini ortaya koyan bilim.

Grek : Eski Yunan, Helen.

gulam : İslam devletlerinde kölelerden oluşan, hükümdarı korumakla görevli olan askerî birliklerdir.

H

hanedan : **1.** Hükümdar, devlet büyüğü vb. bir kişiye dayanan soy. **2.** Büyük aile.

haraç : Osmanlı Devleti'nde Müslüman olmayanların devlete ödemekle yükümlü oldukları vergi.

haşa : **1.** Eyerin altına konulan kalın kumaş. **2.** Keçe.

havari : Hz. İsa'nın öğüt ve inançlarını yayma işiyle görevlendirdiği on iki yardımcısından her biri.

havas : **1.** *esk.* Nitelikler, özellikler. **2.** Kendilerini halktan ayrı ve üstün sayan, kendilerinde bir çeşit ayrıcalık gören kimseler, avam karşıtı.

hörgüç : Devenin sırtındaki tümsek, çıkıntı.

hububat : Arpa, buğday, çavdar, darı, mısır, pirinç, sorgum ve yulaf ve benzerlerini içine alan tane yem grubu, tahıl, tane yem.

hutbe : İslam ülkelerinde, devletin bağımsızlığı belirtisi olarak, cuma ve bayram namazlarından önce okunan dua ve verilen öğütler.

İ

imtiyaz : **1.** Başkalarına tanınmayan özel, kişisel hak veya şart, ayrıcalık. **2.** Fabrika kurmak, maden işletmek vb. için bir kişi veya kuruluşa devlet tarafından verilen özel izin. **3.** Gedik.

istişare : **1.** *esk.* Danışma. **2.** Konsültasyon.

K

kabile : *isim, toplum bilimi* Boy.

kadı : Tanzimat'a kadar her türlü davaya, Tanzimat ile Medeni Kanun arasındaki dönemde ise yalnız evlenme, boşanma, nafaka, miras davalarına bakan mahkemelerin başkanları.

kadim : Başlangıcı olmayan, eski, ezeli

karbonlaşmak : Yanarak ya da ayrışarak karbon durumuna geçme, kömürleşme.

kendir : Kendirgillerden, sapındaki liflerden halat, çuval vb. kaba örgüler yapılan, iki evcikli bir bitki, kenevir.

koçbaşı : **1.** XV. yüzyılın sonuna kadar kullanılan, kuşatılan bir şehrin veya kalenin sur ve kapılarını yıkmaya yarayan, ön tarafı koçun başına benzeyen ağır direk. **2.** Bir veya birkaç kişi tarafından taşınan, kol gücüyle vurularak genellikle kapıları kırmakta kullanılan demir araç.

konfederasyon : Birden fazla ülkenin genellikle dış işleri ve savunma alanlarında federasyona göre biraz daha ılımlı bir bağımlılık içinde ortak politika ve yönetim izleyip diğer alanlarda ise bölgesel yönetimlerinde serbest bulundukları devletler topluluğu.

konsül : Roma'da her yıl seçilen iki devlet başkanından her biri.

kopuz : Ozanların çaldığı telli Türk sazı.

kotuz : Hükümdarlık sembolü olarak başa takılan tüy.

kut : **1.** Devlet idaresinde güç, yaratıcılık ve yetki bakımından sahip olunan üstün güç. **2.** İlahi bir kaynaktan gelen rahmet, bereket.

kutsal : Güçlü bir dinî saygı uyandıran veya uyandırması gereken, tapınılacak veya yolunda can verilecek derecede sevilen, mukaddes.

L

literatür : **1.** Edebiyat. **2.** Kaynak.

liyakat : Bir kimsenin, kendisine iş verilmeye uygunluk, yaraşırlık durumu.

M

maiyet : Üst görevlinin yanında bulunan kimseler, alt kademedekiler.

malumat : **1.** Bilgi. **2.** Öğrenme, araştırma veya gözlem yolu ile elde edilen gerçek.

mancınık : Top yapımının bilinmediği çağlarda, kale kuşatmalarında, ağır taş gülle fırlatmakta kullanılan basit bir savaş aracı.

medeniyet : **1.** Uygarlık. **2.** Bir ülkenin, bir toplumun, maddi ve manevi varlıklarının, fikir, sanat çalışmalarıyla ilgili niteliklerinin tümü.

merasim : **1.** Tören. **2.** Resmî işlerde yol yöntem, yol yordam.

meşruiyet : **1.** Meşruluk, yasal. **2.** Geçerli olan durum.

mihrap : Cami, mescit vb. yerlerde Kâbe yönünü gösteren, duvarda bulunan ve imama ayrılmış olan oyuk veya girintili yer.

mit : Geleneksel olarak yayılan veya toplumun hayal gücü etkisiyle biçim değiştiren alegorik bir anlatımı olan halk hikâyesi, mitos.

muazzam : **1.** Çok büyük, çok iri, koskoca, koskocaman. **2.** Alışılmışın sınırlarını aşan. **3.** Güçlü, önemli.

mülteci : Başka bir ülkeye veya yere sığınmış olan kişi, sığınmacı.

müneccim : İnsanları ve olayları etkilediği inancına dayanan ilim dalıyla uğraşan kimse; astroloji ve yıldız falcılığını meslek edinen kişi.

mütecanis : Birbirlerine benzer karakterlere veya yapıya sahip parça veya birimlerden oluşan, homojen.

N

nafaka : **1.** Geçinmek için gerekli olan şeylerin bütünü, geçimlik. **2.** Birinin geçindirmekle yükümlü bulunduğu kimselere, mahkeme kararıyla bağlanan aylık.

nevbet : Türk İslam Devletleri'nde sarayda ve bazı özel yerlerde sabah, ikindi, yatsı zamanlarında çalınan askerî mızıka.

O

ortakçı : Tarlayı, ürünü tarla sahibiyle yarı yarıya pay etmek üzere ekip biçen çiftçi.

otağ : **1.** Padişah ve vezirler için yapılan gösterişli ve etekli çadır. **2.** Büyük ve süslü çadır, çerge.

Ö

özerk : Ayrı bir yasaya bağlı olarak kendi kendini yönetme yetkisi olan (kuruluş, devlet vb.), muhtar, otonom.

P

papirüs : Nil kıyılarında yetişen, sürüngen, çıplak saplı, otsu bir bitki olan Papirüs'ün saplarından yapılan kâğıt.

R

reform : **1.** 16. yüzyılın ilk yarısında Avrupa'da derebeylik düzenine ve kiliseye karşı oluşan yaygın toplumsal devinim. **2.** Düzeltme.

ridde : Bir Müslümanın İslam dininden çıkması anlamında fıkıh terimi.

rivayet : **1.** Bir olay, bir haber veya sözü nakletme. **2.** Söylenti.

riyâ : İki yüzlülük.

rölyef : Kabartma.

rönesans : XV. yüzyıldan başlayarak İtalya'da ve daha sonra diğer Avrupa ülkelerinde hümanizmin etkisiyle ortaya çıkan, klasik İlk Çağ kültür ve sanatına dayanarak gelişen bilim ve sanat akımı.

S

sadak : İçine ok konulan torba veya kutu biçiminde kılıf.

sahabe : Hz. Muhammed'i görmüş ve onun sohbetinde bulunmuş Müslümanlar, ashap.

seki : Oturmak için evlerin önüne taş ve çamurdan yapılan set.

semavi : **1.** Gökle ilgili, göksel. **2.** Tanrı'dan gelen, ilahî.

sentez : Parçaların veya ögelerin bir araya getirilip bir bütün olarak birleştirilmesi.

silüet : **1.** Uzaklık ve karanlık sebebiyle kim veya ne olduğu seçilemeyen, belli belirsiz, koyu renkli biçim. **2.** Gölge.

skolastik düşünce : İnanç ve bilgiyi kiliseyle, özellikle Aristoteles'in bilimsel sistemini uyumlu bir biçimde birleştirmeye çalışan Orta Çağ felsefesi.

stel : Dikilmiş, yüksekliği eninden uzun tek bir taştan oluşan bir yapıt.

stratejik : **1.** İzlemsel. **2.** Önemli.

subaşı : **1.** Şehirlerin güvenlik işlerine bakan görevlilerin başı. **2.** Osmanlılarda kapıkulu süvarileri arasından, savaş zamanı güvenlik işlerine bakmak, barış zamanı da vergi toplamak işleri için ayrılan kimse.

sultan : Müslüman, özellikle Sünni hükümdarların kullandıkları unvan, padişah.

süvari : **1.** Atlı. **2.** *ask.* Atlı asker.

Ş

şaman : Şamanlıkta büyü yapan, gelecekten haber verdiğine, ruhlarla ilişki kurarak hastalıkları iyileştirdiğine inanılan kimse, kam.

Şamanizm : Kuzey ve Orta Asya'da Türkler, diğer kıtalarda da başka topluluklar arasında günümüze kadar süregelen doğaya tapma, doğaüstü ruhlara inanma temeline dayalı din.

şehzade : Padişahların ve oğullarının erkek çocuklarına verilen san.

şer'i : İslam hukukuyla ilgili.

şûra : Bir alanla ilgili olarak oluşturulan danışma kurulu.

T

tabi : **1.** Başka bir şeyin istemine, gücüne veya yardımına bağlı olan, özgürlüğü, özerkliği olmayan. **2.** Bir kimseye veya şeye maddi veya manevi yönden aşırı bağlı olan. Bağımlı.

tasavvuf : Tanrı'nın niteliğini ve evrenin oluşumunu varlık birliğiyle açıklayan dinî ve felsefi akım.

tefekkür : Düşünme, düşünüş.

tefsir : Kur'an'ın surelerini açıklayarak görüşler ileri sürme ve bunları yazma, yorumlama.

teftiş : Denetim.

teokrasi : Siyasi iktidarın, Tanrı'nın temsilcileri olduklarına inanılan din adamlarının elinde bulunduğu toplumsal, siyasi düzen.

töre : **1.** Bir toplulukta benimsenmiş, yerleşmiş davranış ve yaşama biçimlerinin, kuralların, görenek ve geleneklerin, ortaklaşa alışkanlıkların, tutulan yolların bütünü, âdet. **2.** Hukuk.

U

usturlap : Temel işlevi yıldızların konumunu belirlemek olan çok amaçlı astronomi aleti.

Ü

ülgen : Yüce, üstün, ulu.

V

vakfiyeler : Bir vakfın şartlarını bildiren belge, vakıfname.

vassal : Avrupa feodal sisteminde, lordlara askerî hizmetleri karşılığında toprak verilen kişi.

veliaht : Bir hükümdarın ölümünden veya tahttan çekilmesinden sonra tahta geçmeye aday olan kimse.

Y

yabgu : Orta Asya'da kurulan ilk Türk devletlerinde kağandan sonra gelen en üst düzeydeki yöneticinin unvanı.

yadigar : Bir kimseyi, bir olayı hatırlatan nesne veya kişi.

yağız : Kuvvetli, yiğit.

Z

zahit : Dinin yasak ettiği şeylerden sakınıp buyurduklarını yerine getiren (kimse).

KAYNAKÇA

- Acun, F. (2006). Tarihte Objektiflik Tartışması. *Muhafazakâr Düşünce Dergisi, 2*(7), 110-125.
- Acun, F. (2010). *Tarihin* İnşaası Sürecinde Belge ve Kullanımı. Cumhuriyet Dönemi'nde Türkiye'de Tarihçilik ve Tarih Yayıncılığı Sempozyumu Bildiriler Kitabı (s. 67-74) içinde. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Afyoncu, E. (2016). *Sorularla Osmanlı İmparatorluğu.* İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- Ağaldağ, S. (2002). *Moğol Devleti*. Türkler Ansiklopedisi (Cilt. 8, s. 265-277) içinde. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Ağırakça, A. (2000). İhşîdîler. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Cilt.21, s. 551-553) içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Ağırnaslı, N. (2016). Anadolu'nun Fethini Kolaylaştıran Faktörler. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi,* (39), 171-185.
- Ahmet Cevdet Paşa. (1966). *Tarih-i Cevdet*. D. Günday (Yay. haz.). İstanbul: Üçdal Neşriyat.
- Akar, T. (2009). Osmanlı Kentinde Ticari Mekânlar: Bedesten-Han-Arasta-Çarşı Mekânları Literatür Değerlendirmesi. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, *7*(13), 267-292.
- Akurgal, E. (1959). Urartu Medeniyeti. *Anadolu (Anatolia), 4*, 67-75.
- Akyüz, Y. (2015). *Türk Eğitim Tarihi*. Ankara: Pegem Akademi Yayınları.
- Alaaddin Ata Melik Cüveyni. (1988). *Tarih-i Cihangüşa.* (M. Öztürk, Çev.), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Alanyalı, H. S. (Ed.). (2012). *Anadolu Arkeolojisi.* Eskişehir: Anadolu üniversitesi Yayınları.
- Alkan, N. (2007, Eylül). *Tarihin Çağlara Ayrılması Kime Göre ve Nasıl Olmalı*. 38.ICANAS-Uluslararası Asya Ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresinde sunulan bildiri, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Ankara. Erişim adresi: http://www.ayk.gov.tr/wp-content/uploads/2015/01/ALKAN-Necmettin-TAR%C4%B0H%C4%B0N-%C3%87A%C4%9ELARA-AYRILMASI-K%C4%B0ME-G%C3%96RE-VE-NASIL-OLMALI.pdf
- Alparslan, M. (2013). *Hititler, Bir Anadolu İmparatorluğu*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Aral, S. M. (1947). *Cengizin Yasası.* Türk Hukuk Tarihi (s. 167-177) içinde. Erişim adresi: http://www.muharrembalci.com/hukukdunyasi/belgeler/347.pdf
- Arayancan Atıcı, A. (2011). *Hasan Sabbah ve Alamut*. İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- Archer. C. I. (2006). *Dünya Savaş Tarihi.* (C. Demirkan, Çev.), İstanbul: Tümzamanlar Yayıncılık.
- Arda, Z., Şahin, H. ve Büyükkol, S. (2013). İlkçağdan Modernizme; Bilim, Sanat ve Felsefe Buluşmaları. *Eğitim Öğretim Araştırmaları Dergisi, 2*(3), 148-156.
- Aslan, E. (2006). Neden Tarih Öğretiyoruz?. *Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Dergisi, 20*, 162-173.
- Atay, H. (1980). Bazı İslâm Filozof ve Düşünürlerine Göre İlimlerin Sayımı ve Tasnifi. *AÜİF İslam İlimleri Enstitüsü Dergisi*, *4*, 1-41.
- Atsız, H. N. (Yay. haz.). (1992). *Aşık Paşaoğlu Tarihi*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Attaleiates, M. (2008). *Tarih.* (B. Umar, Çev.), İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Avaroğulları, A. K. (Ed.). (2016, Eylül). *4. Uluslarası Tarih eğitimi Sempozyumu Bildiriler Kitabı. Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi.* Muğla. Erişim adresi: http://ishe2016.mu.edu.tr/Belgeler/25/25/bildiritammetin.pdf
- Avcı, C. (1998). *Hilâfet*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Cilt. 17, s. 539-546) içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Avcı, C. ve Şentürk R. (2001). *Kabile*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Cilt. 24, s. 30-32) içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Aycan, İ. ve Sarıçam, İ. (2011). *Emeviler*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Aydemir, A. (2006). *İslami Kaynaklara Göre Peygamberler*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Aydın, E. (2012). Yenisey Yazıtları Nasıl Değerlendirilebilir?. *Turkish Studies*, *7*(2), 161-168.
- Aydın, H. (2002). İslam Dünyasında Bilim ve Felsefe: Yükseliş ve Duraklama. *Bilim ve Ütopya Dergisi*, *94-95. Erişim adresi: http://turkoloji.cu.edu.tr/GENEL/hasan_aydin_islam_dunyasi_bilim_felsefe_yuselis_duraklama.pdf*
- Aydın, M. (2003). Antakya ve Tarsus Eksenli İlk Dönem Hıristiyanlığına Bir Bakış. *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (15), 5-16.
- Ayönü, Y. (2009). Bizans Ordusu'nda Ücretli Türk Askerler (XI-XII. Yüzyıllar). *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi,* (25), 53-69.
- Aysevener, K. (2009). Antikçağdan Günümüze Tarih Tasarımları. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi,* (8), 3-19.
- Bahar, H. (2016). *Eskiçağ Uygarlıkları.* Konya: Kömen Yayınları.
- Baktır, M. (2009). *Suffe.* Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Cilt. 37, s. 469-470) içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Baykara, T. (2001). *Türk Kültür Tarihine Bakışlar*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Bayrakdar, M. (2012). *İslam Bilim Adamları*. İstanbul: İnkılap Yayınları.
- Bayur, Y. H. (1930). *Türk Tarihinin Ana Hatları*. İstanbul: Devlet Matbaası.
- Beksaç, A. E. (1995). *Endülüs Emevileri.* Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Cilt. 11, s. 225-233) içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Beyoğlu, S. (2000). Kralın Adamları'na Ne Oldu?. *Popüler Tarih Dergisi,* (1), 38-42.
- Biçer, B. (2013). Orta Çağda Kürtler ve Türkler. *Sosyal Bilimler Dergisi,* (6), 231-261.
- Bilge, R., Akar, A., Mülayim, Ş., Taşağıl, A., Gündüz, T., Engin, V. ve Vurgun, A. (2014). *Türkler Uzun Bir Serüvenden Kısa Notlar.* İstanbul: Arvana Yayınları.

- Biray, N. (2009). 12 Hayvanlı Türk Takvimi-Zamana ve İnsana Hükmetmek. *AÜ Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, 39*, 671-683.
- Boratav, P. N. (2012). *Türk Mitolojisi.* (R. Özbay, Çev.), Ankara: Bilgesu Yayınları.
- Boumrane, C. (2009). Ortaçağ İslam Dünyasında Bilim ve Gelişmesi. (H. Şimşek, Çev.), *İSTEM (İslâm, San'at, Tarih, Edebiyat ve Mûsıkîsi) Dergisi,* (14), 383-396.
- Bozkurt, G. (1983). Eski Hukuk Sistemlerinde Kölelik. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, *38*, 65-103.
- Bozkurt, N. (2003). *Medrese*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Cilt. 28, s. 323-327) içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Bulduk, Ü. (2008). *Yaşayış ve Kültür Açısından Eski Türk Devletlerinin Kuruluş ve Yıkılış Nedenleri*. Kuruluş ve Çöküş Süreçlerinde Türk Devletleri Sempozyumu Bildirileri Kitabı (s.47-57) içinde. Sakarya: Sakarya Üniversitesi.
- Cahen, C. (2008). *Türkler Nasıl Müslüman Oldular?.* (N. Uğurlu ve T. Andaç, Çev.), İstanbul: Örgün Yayınevi.
- Carr, E. H. (2015). *Tarih Nedir?.* (M. G. Göktürk, Çev.), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Cihan, C. (2015). Türk-Sasani Askerî İttifakları ve Sasani Ordusunda Türkler. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, *12*(32), 89-107.
- Coppens, P. (2014*). Kayıp Uygarlıklar Muamması*. (P. Tornay, Çev.), İstanbul: Omega Yayınları.
- Çağatay, N. (1978). Eski Çağlardan Bu Yana Zaman Ölçümü ve Takvim. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, *1*, 105-138.
- Çağrıcı, M. (1996). *Gazzali*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Cilt. 13, s. 489-505) içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Çam, N. (1994). İslam'ın Sanata ve Mimariye Bakışı. *Vakıflar Dergisi*, *24*, 273-290.
- Çandarlıoğlu, G. (2002). *Uygur Devletleri Tarihi ve Kültürü*. Türkler Ansiklopedisi(Cilt. 2, s.193-214) içinde. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Çatal Newsletter #23. (2016, Aralık). Erişim adresi: http://www.catalhoyuk.com/sites/default/files/Catal_News_2016.pdf
- Çıvgın, İ. (2008). *Orta Çağ Tarihi*. Ankara: Maya Akademi.
- Çıvgın, İ. (2012). Avrupa ve Doğu Akdeniz'de Tarih Öncesi Kolonileşmeler ve Kültürel Değişme. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 5*(23), 126-148.
- Çubukçu, İ. A. (1983). *İslâm Düşünürleri.* Ankara: Ankara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Yayınları.
- Dartman, B. (2009). Yazının Keşfi Konusuna Dini Metin ve Arkeolojik Bulgular Çerçevesinde Yeni Bir Yaklaşım. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, 41*, 1-15.
- David, G. (2003). *Macaristan*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Cilt. 27, s.286-295) içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Davutoğlu, A. (1997). Medeniyetlerin Ben-idraki. *Divan Dergisi, 1*, 1-53.
- Dayday, N, ve Altın, V. (2010). *Gök Biliminde Türk İslam Bilginleri*. İstanbul: Erkam Matbaası.
- Demircioğlu, İ. H. ve Tokdemir, M. A. (2008). Değerlerin Oluşturulma Sürecinde Tarih Eğitimi: Amaç, İşlev ve İçerik. *Değerler Eğitimi Dergisi, 6*(15), 69-88.
- Devlet, N. (1991). *Avarlar*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Cilt. 4, s.110-111) içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Diamond, J. (2002). *Tüfek, Mikrop ve Çelik*.*(Ü. İnce, Çev.),* Ankara: Tübitak Yayınları.
- Dinç, E. (2010). *Tarih Bilinci Açısından Tarih Öğretiminin Amaçları Tarih Nasıl Öğretilir?.* İstanbul: Yeni İnsan Yayınevi.
- Doğanay, H. ve Doğanay, S. (2014). *Coğrafya'ya Giriş.* Ankara: Pegem Akademi Yayınları.
- Durant, W. (2004). *İslam Medeniyeti*. (O. Bahaeddin, Çev.), İstanbul: Elips Kitap.
- Durgun, F. (2015, Ekim). Ömer Lütfi Barkan, *Fernand Braudel ve Annales Okulu Tarihçiliğin İdeolojik Sınırları.* I.Uluslararası Türklerde Tarih Bilinci ve Tarih Yazıcılığı Sempozyumu Bildiriler Kitabı (s.181-188) içinde. Zonguldak: Bülent Ecevit Üniversitesi.
- Dügen, T. (2011). 21. Yüzyılda İpek Yolu. *21. Yüzyıl Dergisi, 35*, 46-52.
- El-Cahiz. (1939). *Türklerin Faziletleri ve Övgüleri.* (O. F. Olcay, Çev.), İstanbul: Tefeyyüz Kitabevi.
- El-Mağlus, Sami bin Abdullah. (2012). *Siyer Atlası*. M. E. Yıldırım (Yay. haz.). İstanbul: Siyer Yayınları.
- Efendioğlu, M. (2007). *Osman B. Talha.* Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Cilt. 33, s. 475) içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Emecen, F. M. (Ed.). (2008). *Eskiçağ'dan Modern Çağ'a Ordular.* İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Eralp, Z. (1983). *Genel Turizm.* Ankara: Ankara Üniversitesi Basın Yayın Yüksekokulu Yayınları.
- Ergin, V. ve Şimşek, A. (2013). *Türkiye'de Tarih Yazımı.* İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- Eruz, A. F. (2004). *Memlükler.* Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Cilt.29, s. 97-100) içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Esin, E. (1978). *İslamiyet'ten Önceki Türk Kültür Tarihi ve İslam'a Giriş*. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası.
- Fayda, M. (2011). *Tarih*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Cilt. 40, s. 30-36) içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Fazlullah, R. (2010). *Selçuklu Devleti-Cami'ü't-Tevarih.* İstanbul: Selenge Yayınları.
- Fırat, M. (2013). *Tarih Üzerine*. Erişim adresi (25 Nisan 2017): http://www.mulkiye.org.tr/wp-content/uploads/2015/08/Tarih-Üzerine-Melek-Fırat.docx
- Genç, Ö.(2011). Kara Ölüm: 1348 Veba Salgını ve Ortaçağ Avrupa'sına Etkileri. *Tarih Okulu Dergisi*, *10*, 123-150.

- Gibbons, H.A.(1998). *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu*. (H. Dağ ve B. Arı, Çev.), Ankara: 21. Yüzyıl Yayınları.
- Goff, J. L. (2016).*Tarihi Dönemlere Ayırmak Şart mı?.* (A. Berktay, Çev.), İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Gökalp, Z. (2016). *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak.* İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Göksu, E. (2008). *Türk Kültüründe Silah*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Gölen, Z. (2002). Atatürk'ün Tarih Anlayışı. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, *38*(52). 159-185.
- Gömeç, S. (2000). İslâm Öncesi Türk Tarihinin Kaynakları Üzerine. *Ankara Üniversitesi Tarih Araştırmaları Dergisi, 20*(31), 51-92.
- Gömeç, S. (2006). Bazı Cengiz Yasalarının Tarihi ve Sosyal Dayanakları. *Türkoloji Dergisi, 2*, 9-19.
- Gömeç, S. (2016). *Türk Kültüründe At*. Uluslararası Geçmişten Günümüze Bozkır Sempozyumu Bildiriler Kitabı (s. 819-833) içinde. Konya: Selçuk Üniversitesi.
- Gözütok, Ş. (2010). İslâm Medeniyetinin Öncü Eğitim Kurumları: Nişabur Medreseleri. *Türk Dünyası Araştırmaları*, *185*, 33-64.
- Grousset, R. (1980). *Bozkır İmparatorluğu*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Gumilev, L. N. (2002). *Eski Türkler.* İstanbul: Selenge Yayınları.
- Gül, M. (2002). Ön Asy*a'da Bir Türk Devleti Eyyubiler*. Türkler Ansiklopedisi (Cilt.5, s.77-85) içinde. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Güler, T. B. (2014). *Kuruluşundan M.Ö. 404 Yılına Kadar Sparta'nın Peloponnesos Bölgesi'ndeki Üstünlük Çabaları* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Gülmez, B. (Ed.). (2014). *Kültür Tarihi*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Günay, Ü. (2006). Türk Dünyasında Kronolojik Sistemler*. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 20*, 239-272
- Güngör, E. (2010). *Kültür Değişmesi ve Milliyetçilik.* İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Güran, T. (2013). İktisat Tarihi*.* Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Halkin, L. E. (1989). *Tarih Tenkidinin Unsurları.* (B. Yediyıldız, Çev.), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Harekât, İ. (1992). *Berîd.* Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Cilt. 5, s. 498-501) içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Harman, Ö. F. (1988). *Ahd-i Atik*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Cilt. 1, s. 494-501) içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Harman, Ö. F. (2007). *On Emir*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Cilt. 33, s. 347-350) içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Hatunoğlu, N. ve Büyüktaş, C. K. (Ed.). (2015, Ekim*). I Uluslararası Türklerde Tarih Bilinci ve Tarih Yazıcılığı Sempozyumu Bildiriler Kitabı.* Zonguldak: Bülent Ecevit Üniversitesi Yayınları. Erişim adresi: https://w3.beun.edu.tr/dosyalar/tarih.pdf
- Herodotos. (1973). *Herodot Tarihi.* (M. Ökmen, Çev.), İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Hizmetli, S. (1999). Genel Olarak Raşid Halifeler Dönemi Olayları: Sonuçları ve Etkileri. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, *39*(1), 27-54.
- Hoca Ahmet Yesevi. (2003). *Divan-ı Hikmet.* (H. Bice, Yay. haz.), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Hodder, I. ve Hutson, S. (2017). *Geçmişi Okumak.* Ankara: Phoenix Yayınları.
- Hodous, L. (1965). Konfüçyüs Dini. (G. Tümer, Çev.), *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 21,* 391-410.
- İbn Batuta. (2000). *İbn Batuta Seyahatnamesi.* (A. S. Aykut, Çev.), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- İbn Fazlan. (1975). *Seyahatname.* (R.Şeşen, Çev.), İstanbul: Bedir Yayınevi.
- İbn Haldun. (2004). *Mukaddime.* (H. Kendir, Çev.), Ankara: Yeni Şafak Yayınları.
- İhsanoğlu, E. ve Yörükoğulları, E. (Ed.). (2013). *Bilim ve Teknoloji Tarihi.* Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- İplikçioğlu, B. (1990). *Eskiçağ Tarihinin Ana Hatları*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayınları.
- İzgi, Ö. (1989). *Çin Elçisi Wang Yen-Te'nin Uygur Seyahatnamesi.* Ankara: TTK Yayınları.
- Jamal, G. ve Kafkasyalı, M. S. (2016). *Kutadgu Bilig Araştırmaları Tarihi*. Ankara: Karınca Yayınları.
- Kafalı, M. (2005). *Makaleler 1*. Ankara: Berikan Yayınevi.
- Kafesoğlu, İ. (1972). *Selçuklu Tarihi*. İstanbul: Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Kültür Yayınları.
- Kafesoğlu, İ. (1995). *Türk Milli Kültürü*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Kanlıdere, A. (Ed.). (2011). *Orta Asya Türk Tarihi*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Kapar, M. A. (2016). Hudeybiye Seferi ve Hz. Muhammed'in Barışçı Siyaseti, *Tarihin Peşinde, 16,* 155-175.
- Kaplan, M. (2001). *Türk Milletinin Değerleri*. Ankara: Milli Eğitim Basımevi.
- Karabağ, G.(2011). *Disiplinlerarası Tarih Çalışması Tarih Nasıl Yazılır?*. İstanbul:Tarihçi Kitabevi.
- Karagöl, E. T. (2017). Modern İpek Yolu Projesi. *Seta Perspektif,* (174), 1-7. Erişim adresi: https://setav.org/assets/uploads/2017/05/174_Perspektif.pdf
- Karapınar, M. (2006). *Abbasiler Dönemi Türklerin Siyasi Faaliyetleri*. Türkler Ansiklopedisi (Cilt. 4, s.352-363) içinde. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Kaya, M. A. (2015). *İlk Çağ Tarih ve Uygarlığı.* Ankara: Pegem Akademisi Yayınları.
- Kayan, A. (2000). Verginin Tarihsel gelişimi ve Sebep Olduğu Bazı Önemli Olaylar. *Maliye Dergisi*, *135*, 80-87.
- Kayaoğlu, İ. (1985). İslam Kurumları Tarihi. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.

- Kayaoğlu, İ. (1987a). İslam Kültürünün Doğuşu. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, *1*(28), 205-211.
- Kayaoğlu, İ. (1987b). İslam Medeniyeti'nin Batı'ya Etkileri. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1*(29), 215-221.
- Kelebek, M. (2000). İslam Hukuk Felsefesi Açısından Medine Vesikası. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 4*(1), 324-375.
- Kınacı, C. (2016). İlim, Aşk ve İrfan Sembolü Hoca Ahmed Yesevî Yılı ve Hikmetler Kitabı. *Türksoy Dergisi,* (49), 34-37. Erişim adresi: https://www.academia.edu/30586359/_2016_%C4%B0lim_A%C5%9Fk_ve_%C4%B0rfan_Sembol%C3%BC_Hoca_Ahmed_Yesevi_ve_Hikmetler_Kitab%C4%B1_T%C3%BCrksoy_Dergisi_2016_say%C4%B1_49_s._34-37
- Kınal, F. (1969). Çivi Yazısının Doğuşu ve Gelişmesi. *AÜ Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, (12), 1-16.
- Koca, S. (2002a). *Büyük Hun Devleti*. Türkler Ansiklopedisi (Cilt. 1, s. 687-708) içinde. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Koca, S. (2002b). *Eski Türklerde Devlet Geleneği ve Teşkilatı.* Türkler Ansiklopedisi (Cilt. 2, s.823-844) içinde. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Koca, S. (2002c). *Eski Türklerde Sosyal ve Ekonomik Hayat*. Türkler Ansiklopedisi (Cilt. 3, s. 15-37) içinde. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Kocabaş, Ş. (1996). İslam ve Bilim. *Divan, 1*, 67-93.
- Koç, T.(2012). *Sanat*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Cilt.36, s.90-93) içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Koçsoy, Ş. (2002). *Türk Tarih Kronolojisi*. Türkler Ansiklopedisi (Cilt. 1, s.73-188) içinde. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Konyar, E. (t.y.). *Eski Anadolu Tarihi 1.* İstanbul: İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi Yayınları.
- Kopraman, K. Y. (2002). *Mısır Memlükleri*. Türkler Ansiklopedisi (Cilt.5, s.99-126) içinde. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Koschaker, P. (1977). *Roma Özel Hukukunun Ana Hatlar.* (K. Ayiter, Çev.), Ankara: Sevinç Matbaası.
- Köprülü, F. (1976). *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Köprülü, F. (1999). *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu.* Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Köroğlu, K. (Ed.). (2011). *Eski Anadolu Tarihi.* Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Köroğlu, K. (Ed.). (2013). *Eski Mezopotamya ve Mısır Tarihi.* Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Kösoğlu, N. (2013). *Hukuka Bağlılık Açısından Eski Türklerde, İslam'da ve Osmanlı'da Devlet*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Kösoğlu, N. (1997). *Milli Kültür ve Kimlik*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Kösoğlu, N. (2000). *Türk Milliyetçiliği ve Osmanlı*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Köstüklü, N. (1999). *Sosyal Bilimler ve Tarih Öğretimi*. Konya: Güney Ofset.
- Köymen, M. A. (1993). *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi 1*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Köymen, M. A. (2011). *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Kurt, A. O. ve Göler, M. E. (2017). Anadolu'da İlk Tapınak: Göbeklitepe. *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi,* (21), 1107-1138.
- *Kurt, İ. (Yay. haz.). (2012). 900. Vefât Yılında* İmâm *Gazzâlî Milletlerarası Tartışmalı İlmî Toplantı. 07-09 Ekim 2011.* İstanbul: İslami Araştırmalar Vakfı Yayınları. Erişim adresi: http://www.isav.org.tr/img/20131011__263177753.pdf
- Külcü, R. (2015). Türklerin Kültür Mirası Olarak 12 Hayvanlı Türk Takvimi. *Akademia Disiplinlerarası Bilimsel Araştırmalar Dergisi, 1*(1), 1-5.
- Kütükoğlu, M. S. (1998). *Tarih Araştırmalarında Usûl*. İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı.
- Memiş, E. (1995). *Eskiçağ Türkiye Tarihi.* Konya: Öz Eğitim.
- Memiş, E. (1997). *Tarih Metodolojisi*. Konya: Öz Eğitim.
- Memiş, E. (2009). *Eskiçağ Medeniyetleri Tarihi*. Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- Mersin İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü. (t.y.) İnanç Turizmi. Erişim adresi (20 Nisan 2017): http://www.mersinkulturturizm.gov.tr/TR,73394/inanc-turizmi.html
- Merçil, E. (1993). *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi.* Ankara: TTK Yayınları.
- Merçil, E. (1996). *Gazneliler*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Cilt. 13, s. 480-484) içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Nemeth, G. (2002). *Atilla ve Hunları*. Türkler Ansiklopedisi (Cilt. 1, s.887-901) içinde. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Nevşehir Belediyesi. (t.y.) Nevşehir Tarihçesi. Erişim adresi (20 Nisan 2017): http://www.nevsehir.bel.tr/index.php?option=com_content&view=article&id=3&Itemid=117
- Niray, N. (2001) Sasani İmparatorluğu'nun Devlet Yapısı Üzerine Bir İnceleme. *Muğla Üniversitesi SBE Dergisi,5*, 1-23.
- Nizamü'l-Mülk. (2009). *Siyasetname.* (M. T. Ayar, Çev.), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Ocak, A. Y. (1996). *Türk Sufiliğine Bakışlar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ocak, A. (2002). *Nizâmiye Medreseleri ve Büyük Selçuklularda Eğitim*. Türkler Ansiklopedisi (Cilt.5, s.721-727) içinde. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Ocak, A. (2009). *Büyük Selçuklular / Dinî, İlmî, Fikrî ve Tasavvufî Hayat.* Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Cilt.36, s. 375-377) *içinde*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Ortaylı, İ. (2011). *Tarih Yazıcılık Üzerine.* Ankara: Cedit Neşriyat

- Ortaylı, İ. (2016). *Osmanlı Düşünce Dünyası ve Tarih Yazımı.* İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Ögel, B. (1978). *Türk Kültür Tarihine Giriş.* Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Ögel, B. (2001a). *Türk Kültürünün Gelişme Çağları 1-4*. İstanbul: MEB Yayınları.
- Ögel, B. (2001b). *Türk Mitolojisi 1*. İstanbul: MEB Yayınları.
- Ögel, B. (2014). İslamiyet'ten Önce Türk Kültür Tarihi. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Özaydın, A. (2002). *Türkler'in İslâmiyet'i Kabulü*. Türkler Ansiklopedisi (Cilt.4, s. 409-454) içinde. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Özbaran, S. (2005). *Tarih, Tarihçi ve Toplum.* İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Özdemir, M. (1995). *Endülüs*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Cilt. 11, s. 211-225) içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Özdemir, M. (1997). *Endülüs Müslümanları İlim ve Kültür Tarihi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Özkuyumcu, N. (2012). *Tolunoğulları*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Cilt.41, s. 233-236) *içinde*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Özkuyumcu, N. (2002a). *Tolunoğulları*. Türkler Ansiklopedisi (Cilt.5, s.15-35)içinde. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Özkuyumcu, N. (2002b). İhşidiler. Türkler Ansiklopedisi (Cilt.5, s.39-59) içinde. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Ranke, L. V. (1965). *Büyük Devletler.* (B. S. Baysal, Çev.), İstanbul: MEB Yayınları.
- Ronan, C. A. (2003). *Bilim Tarihi*. (E. İhsanoğlu ve F. Günergun, Çev.), Ankara: Tübitak Yayınları.
- Roux, J. P. (2006). *Orta Asya-Tarih ve Uygarlık.* (L. Arslan, Çev.), İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Roux, J. P. (2008). *Türklerin Tarihi*. (A. Kazancıgil ve L. Arslan, Çev.), İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Sağlam, A. (2015). Moğol-İlhanlı Tahakkümünden Bağımsızlığa Giden Süreçte Memlük Sultanı Nasır Muhammed B. Kalavun'un Anadolu Beylikleri ile Münasebetleri. *Tarihin Peşinde*, (14), 29-50.
- Salman, H. (2001). *Karluklar*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Cilt. 24, s.509-510) içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Sancaktar, F. M. (t.y.). *Tarih Felsefesi.* İstanbul: İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi Yayınları.
- Sander, O. (1973). Tarihte Yöntem. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 28*(1), 59-71.
- Saray, M. (1992). *Başkırt*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Cilt. 5, s.130-131) içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Saray, M. (2002). *Kırgızistan*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Cilt. 25, s.442-445) içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Sarıca, B. (2008). *Kutadgu Bilig'de Komutan ve Ordunun Nitelikleri*. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, 37*, 87-103.
- Sarıçam, İ. (2007). *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*. Ankara: DİB Yayınları.
- Schmidt, K. (2007). *Göbekli Tepe En Eski Tapınağı/ Taş Çağı Avcılarının Gizemli Anıtsal Alanı*. (R. Arslan, *Çev.),* İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Sevim, A. (1971). *Malazgirt Meydan Savaşı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Sevim, A. ve Merçil, E. (1995). *Selçuklu Devletleri Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Seyidoğlu, H. (2009). *Bilimsel Araştırma ve Yazma El Kitabı*. İstanbul: Güzem Can Yayınları.
- Sezgin, F. (2007). *İslam'da Bilim ve Teknik*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Sivas, T. (Ed.). (2013a). *Genel Uygarlık Tarihi.* Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Sivas, T. (Ed.). (2013b). *Uygarlık Tarihi.* Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Sümer, F. (2007a). *Oğuzlar.* Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları.
- Sümer, F. (2007b). *Peçenek*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Cilt. 34, s.212) içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Sümer, F. (2007c). *Peçenekler*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Cilt. 34, s.213-214) içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Şayin, C. (2010). Askeri Tarih Çalışmaları İçin Bir Sentez Aracı Önerisi 3T: Teşkilat, Teçhizat, Tefekkürat. *Tarih Dergisi*, (52), 151-181.
- Şencan, İ. ve Doğan, G. (2017). *Bilimsel Yayınlarda Kaynak Gösterme, Tablo ve Şekil Oluşturma Rehberi APA 6 Kuralları.* Ankara: Türk Kütüphaneciler Derneği Yayınları. Erişim adresi (27 Kasım 2018): https://www.tk.org.tr/APA/apa_2.pdf
- Şenel, A. (1982). *İlkel Topluluktan Uygar Topluma*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Şeşen, R. (1995*). Eyyûbiler*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Cilt.12, 20-31) içinde. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Şeşen, R. (2002). *Eyyubiler*. Türkler Ansiklopedisi (Cilt.5, s.60-77) içinde. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Şeyban, L. (2014). İspanya'da Endülüs-İslam Medeniyetinden Kalan İzler ve Eserler-4: Granada. *Akademik Sosyal Bilim Çalışmaları Dergisi, 26*, 67-83.
- Şıvgın, H. (2009). Ulusal Tarih Eğitiminin Kimlik Gelişimindeki Önemi. *Gazi Akademik Bakış Dergisi, 4*, 35-52.
- Şimşek, A. (2001). Tarih Eğitiminde Efsane ve Destanların Rolü. *G.Ü. Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi, 2*(3), 11-21.
- Şimşek, A. (Ed.). (2014). *Tarih Nasıl Yazılır?.* İstanbul: Tarihçi Kitabevi.

- Şimşek, A. ve Pamuk, A. (2010). *Tarih Yazıcılığının Dünü Bugünü ve Yarını Üzerine Kısa Bir Bakış*. Erişim adresi (29 Nisan 2017): http://www.academia.edu/541588
- Taberi. (1991). *Milletler ve Hükümdarlar Tarihi.* (Z. K. Ugan ve A. Temir, Çev.), İstanbul: MEB Yayınları.
- Talas, M. A. (2000). *Nizamiye Medresesi*. Samsun: Etüt Yayınları.
- Taneri, A. (1997). *Türk Devlet Geleneği.* İstanbul: MEB Yayınları.
- Tanyu, H. (1978). *Türklerin Dini Tarihçesi*. İstanbul: Özdemir Basımevi.
- Taş, S. ve Günay, E. (2015) Antik Çağ Toplumlarının Özellikleri, Geleneksel Statüleri ve İktisadi Yapıyı Belirleyen Kurumları. *KSÜ Sosyal Bilimleri Dergisi, 12*(2), 141-156.
- Taşağıl, A. (1998). *Hazarlar*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Cilt. 17, s.116-120) içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Taşağıl, A. (2009). *Soğd*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Cilt. 37, s. 348-349) içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Taşağıl, A. (2010). *Talas Savaşı*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Cilt. 39, s. 501) içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Taşağıl, A. (2012). *Türk*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Cilt. 41, s.467-474) içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Taşağıl, A. (2016). *Kök Tengri'nin Çocukları*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınevi.
- T.C. Milli Eğitim Bakanlığı. Ortaöğretim Tarih Dersi (9.10. ve 11. Sınıflar) Öğretim Programı. Erişim adresi (27 Kasım 2018): http://mufredat.meb.gov.tr/Dosyalar/201822142524139-Tarih%20döp.pdf
- Togan, Z. V. (1981). *Umumi Türk Tarihine Giriş.* İstanbul: Enderun Kitabevi.
- Tokat, L. (2014). *Varoluşun Estetik Boyutu ve Din. Ş.* Göküş, R. Atay, Y. Pişgin (Ed.), İslam ve Sanat Tartışmalı İlmî Toplantı, 07 – 09 Kasım 2014*,* İslâmî İlimler Araştırma Vakfı Tartışmalı İlmî Toplantılar kitabı (s.123-144) içinde. İstanbul: Ensar Neşriyat. Erişim adresi: http://www.isav.org.tr/img/20150917__9907190203.pdf
- Tosh, J. (2011). *Tarihin Peşinde*.(Ö. Arıkan, Çev.), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Toynbee, A. (1978). *Tarih Bilinci 1-2*. (M. Belge, Çev.*),* İstanbul: Bateş Yayınları.
- Turan, O. (2009). *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Turan, O. (1996). *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Uluçay, M. Ç. (1975). *İlk Müslüman Türk Devletleri*. Ankara: MEB Yayınları.
- Uncu, E. M. (2013). Eski Mezopotamya'da Tıp. *History Studies*, *5*(5), 107-118.
- Uzun, H. (2006). Tarih Bilimi ve Tarihte Nedensellik. *Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi, 7*(1), 1–13.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1984). *Osmanlı Devlet Teşkilâtına Medhal*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Uzundal, E. (2013). 19. Yüzyıl Tarih Yazıcılığı ve Ahmet Cevdet Paşa. *Türk Tarih Eğitimi Dergisi, 2*, 108-128.
- Ülgen, P. (2010). Ortaçağ Avrupası'nda Feodal Sisteme Genel Bir Bakış. *Mukaddime,* (1), 1-17.
- Ülgen, P. (2012). Geç Ortaçağ Avrupası'nda Pazar ve Panayır İlişkisinin Ticaret Hayatındaki Rolü ve Türk-İslam Dünyasındakilerle karşılaştırılması. *Uluslararası Araştırmalar Dergisi, 5*(21), 359-381.
- Ülken, H. Z. (2007). *Türk Tefekkür Tarihi*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Ünal, O. (2014). *Horasan'dan Anadolu'ya Türkiye Tarihi*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Vasiliev, A. A. (1943). *Bizans İmparatorluğu Tarihi.* (A. M. Mansel, Çev.), Ankara: Ankara Maarif Matbaası.
- Veronıque, S. (2016). *Tarihçiler.*(E. Bildirici, Çev.*)*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Wittek, P. (2013). *Osmanlı İmparatorluğu'nun Doğuşu.* (F. Berktay, Çev.), İstanbul: Pencere Yayınları.
- Yazıcı, N. (1992). *İlk Türk İslam Devletleri Tarihi*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Yıldız, H. D. (1988). *Abbasîler.* Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Cilt. 1, s. 31-48) içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Yılmaz, K. (2013). Postmodernist Tarih Yaklaşımı: Postmodernizmin Tarih Eğitimi İçin Doğurguları. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, (34), 197-209.
- Yiğit, İ. (1995). *Emeviler*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Cilt. 11, s. 87-104) içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Yiğit, İ. (2004a). *Mevâlî*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Cilt. 29, s. 424-426) içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Yiğit, İ. (2004b). *Memlükler*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Cilt.29, s.90-97) içinde. *İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.*
- Yolalıcı, M. E. (2009). Türk Tarihinin Kaynaklarına Genel Bir Bakış. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi,1*(3), 471-484.
- Yonar, G. (2015). *Yaratılış Mitolojileri, Altı Medeniyet Altı Yaratılış Hikâyesi*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Yüce, N. (1992). *Bulgar*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Cilt. 6, s.390-391) içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Yüceer, İ. (2006). Mu'tezile Kelam Sistemi ve Halkla İlişkisi. *KSÜ ilahiyat Fakültesi Dergisi,* (8), 15-40
- Yücel, M. U. (2002). *Kıpçaklar*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Cilt. 25, s.420-421) içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

GÖRSEL KAYNAKÇA

- Sayfa 18 (Atatürk fotoğrafı) http://www.atam.gov.tr/wp-content/uploads/Atatürk-Portreleri-111.jpg (erişim tarihi: 06.02.2017), (erişim saati: 01:16)
- Görsel 1.1: http://ebooks.adelaide.edu.au/h/herodotus/portrait.jpg (erişim tarihi:23.05.2019), (erişim saati: 14.18)
- Görsel 1.8: http://www.trthaber.com/resimler/674000/675700.jpg (erişim tarihi: 06.02.2017), (erişim saati: 01.38)
- Görsel 1.9: https://www.tccb.gov.tr/assets/resim/icon/buyuk.jpg (erişim tarihi: 02.03.2017), (erişim saati: 14.01)
- Görsel 1.12: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/8/8d/Christoph_Cellarius.png (erişim tarihi: 08/04/2017), (erişim saati: 20.28)
- Görsel 2.1: http://www.antalyamuzesi.gov.tr/images/orenyerleri/karain/6b.jpg (erişim tarihi: 22.03.2017), (erişim saati: 14.18)
- Görsel 2.3: https://allianceforscience.cornell.edu/sites/default/files/styles/initiative_teaser/public/the-end-of-the-neolithic-period-is-when-humans-first-started-make-wine-according-to-new-research_0.jpeg?itok=R3lcfiQh (erişim tarihi: 14.02.2018), (erişim saati: 14.49)
- Görsel 2.7: https://www.kultur.gov.tr/Resim/154637,sanliurfagobeklitepejpg.png?0 (erişim tarihi: 23.02.2017), (erişim saati: 17.39)
- Görsel 2.9: http://www.diyarbakirmuzesi.gov.tr/veriler/2322015102557504.JPG (erişim tarihi: 12.04.2017), (erişim saati: 22.40)
- Görsel 2.14: http://www.basaksehir.bel.tr/resize/500/500/uploads/content/4Y3W7573.jpg (erişim tarihi:21/03/2017), (erişim saati: 13.43)
- Görsel 2.15: http://dosemealti.meb.gov.tr/dmem2/images/stories/karain/karain3.jpg (erişim tarihi: 22.03.2017),(erişim saati: 14.13)
- Görsel 2.19: http://www.istanbularkeoloji.gov.tr/i/content/61_4_gunes-saati.jpg (erişim tarihi: 17.05.2017), (erişim saati: 16:04)
- Görsel 2.20: http://www.unesco.org/culture/museum-for-dialogue/images/items/650/02_Surgicaltools.jpg (erişim tarihi: 21.04.2017), (erişim saati: 16.32)
- Görsel 2.23: http://etc.usf.edu/clipart/78900/78917/78917_olympics_01.htm (erişim tarihi: 30.01.2018), (erişim saati: 17.28)
- Görsel 2.25: https://www.dicle.edu.tr/Contents/99c3f572-36b5-477e-9dbf-7ba3fe8c00c1.pdf (erişim tarihi: 30.04.2019), (erişim saati: 16.20)
- Görsel 2.27: http://news.cornell.edu/stories/2015/01/new-archive-jewish-babylonian-exile-released (erişim tarihi: 09.05.2019), (erişim saati: 11.18)
- Görsel 2.30: http://www.usu.edu/markdamen/1320hist&Civ/slides/16tokens/tokens08catalhuyuk.jpg (erişim tarihi: 22.06.2018), (erişim tarihi: 15.32)
- Görsel 2.32: http://www.britishmuseum.org/collectionimages/AN00286/AN00286848_001_l.jpg (erişim tarihi: 28.09.2017), (erişim saati: 12.39).
- Görsel 2.35: https://en.wikipedia.org/wiki/History_of_Athens#/media/File:Akropolis_by_Leo_von_Klenze.jpg (erişim tarihi: 13.04.2017), (erişim saati: 15.58)
- Görsel 2.36: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/4/4b/Demosthenes_before_the_Athenian_Council_by_Louis_Loeb_%281898%29.jpg (erişim tarihi: 15.04.2017), (erişim saati:15.48)
- Görsel 2.38: https://en.wikipedia.org/wiki/Cesare_Maccari#/media/File:Maccari-Cicero.jpg (erişim tarihi: 26.04.2017), (erişim saati: 17.13)
- Görsel 2.39: https://oi.uchicago.edu/sites/oi.uchicago.edu/files/uploads/shared/images/archive/highlights/E10628_007_Left_3Qtr.jpg (erişim tarihi: 13.04.2017), (erişim saati:14.13)
- Görsel 2.43: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/0/0c/Clay_cone_Urukagina_Louvre_AO4598ab.jpg (erişim tarihi: 19.04.2017), (erişim saati: 10.16)
- Görsel 2.44: http://www.stpats.qld.edu.au/attached_docs/Newsletters/newsletter_4_-_15_February_2012.pdf (erişim tarihi: 30.04.2019), (erişim saati: 16.25)
- Görsel 2.47: http://web.harran.edu.tr/assets/uploads/sites/69/gallery/105_5.jpg (erişim tarihi: 22.06.2018), (erişim saati: 16.29)
- Görsel 3.3: https://www.usu.edu/markdamen/1320hist&civ/slides/06plague/bubo.jpg (erişim tarihi: 01.02.2018), (erişim tarihi: 13.28)
- Görsel 3.4: https://digitalcollections.nypl.org/items/510d47db-b22b-a3d9-e040-e00a18064a99 (erişim tarihi: 05.02.2018), (erişim saati: 15.13)
- Görsel 3.8: http://www.louvre.fr/sites/default/files/imagecache/940x768/medias/medias_images/images/louvre-halte-d-une-caravane_1.jpg (erişim tarihi: 29.03.2017), (erişim saati: 15.15)
- Görsel 3.11: https://www.the-athenaeum.org/art/display_image.php?id=771917 (erişim tarihi: 22.09.2017), (erişim saati: 11.05)
- Görsel 3.12: https://digitalcollections.nypl.org/items/510d47da-383f-a3d9-e040-e00a18064a99 (erişim tarihi: 02.02.2018), (12.01)
- Görsel 3.14: http://www.arthistory.upenn.edu/spr03/422/April10/293.JPG (erişim tarihi: 29.03.2017), (erişim saati: 11.46)
- Görsel 3.15: https://britishmuseum.withgoogle.com/object/gold-solidus-of-justinian (erişim tarihi: 14.04.2017), (erişim saati: 12.37)
- Görsel 4.1: https://www.hermitagemuseum.org/wps/wcm/connect/ad79d03b-b7a1-4edb-aba3-e42933cf7c75/WOA_IMAGE_1.jpg?MOD=AJPERES&CACHEID=dc0c5963-e188-4859-ae36-e5ac7897eebf (erişim tarihi: 19.04.2017), (erişim saati: 16.33)
- Görsel 4.2: http://e-derslik.edu.az/books/36/assets/img/page15/1.png (erişim tarihi: 10.10.2017), (erişim saati: 12.03)
- Görsel 4.3: https://www.tccb.gov.tr/assets/resim/icon/buyuk.jpg (erişim tarihi: 02.03.2017), (erişim saati: 14.01)
- Görsel 4.5: https://cdn.islamansiklopedisi.org.tr/madde/41/tug-3.jpg (erişim tarihi:23.05.2019), (erişim saati: 15.48)
- Görsel 4.8: https://www.tccb.gov.tr/assets/resim/icon/gokturk.jpg (erişim tarihi: 02.03.2017), (erişim saati: 14.04)
- Görsel 4.9: https://www.tccb.gov.tr/assets/resim/icon/uygur.jpg (erişim tarihi: 02.03.2017), (erişim saati: 14.05)
- Görsel 4.10: http://digi.ub.uni-heidelberg.de/diglit/bertuch1807bd6/0237/image (erişim tarihi: 10.06.2017), (erişim saati: 13.22)
- Görsel 4.19: http://masterpieces.asemus.museum/masterpiece/detail.nhn?objectId=10366 (erişim tarihi: 10.06.2017), (erişim saati: 12.59)
- Görsel 4.20: http://www.kkk.tsk.tr/Resimler/amblem.png (erişim tarihi: 16.03.2017), (erişim saati: 11.32)
- Görsel 4.21: http://www.askerimuze.tsk.tr/SANALGEZI/index.html (erişim tarihi:23.05.2019), (erişim saati: 16.40)
- Görsel 4.23: https://www.dicle.edu.tr/Contents/887c5ebb-bcae-44e9-a719-ff87fc5e7db0.pdf (erişim tarihi: 20.05.2019), (erişim saati: 15.25)
- Görsel 4.24: https://www.hermitagemuseum.org/wps/wcm/connect/3af371d4-2d4b-4be0-8e51-08ac271c1dbf/WOA_IMAGE_1.jpg?MOD=AJPERES&CACHEID=2ecf0418-3c71-446a-93e2-ec64f380a963 (erişim tarihi: 04.04.2017), (erişim saati: 14.11)
- Görsel 4.26: https://www.tccb.gov.tr/assets/resim/icon/avrupahun.jpg (erişim tarihi: 02.03.2017), (erişim saati: 14.02)
- Görsel 4.27: https://www.hermitagemuseum.org/wps/wcm/connect/f108be18-5801-4353-9593-2a74d6105491/WOA_IMAGE_1.jpg?MOD=AJPERES&CACHEID=e3450cb2-a6a2-4e03-a336-ca5ab31c0935 (erişim tarihi: 31.01.2018), (erişim saati: 12.17)
- Görsel 4.28: https://www.hermitagemuseum.org/wps/wcm/connect/921d2288-80cf-488b-939e-04b5ae2676bf/WOA_IMAGE_1.jpg?MOD=AJPERES&CACHEID=4417824f-c359-454a-8ec0-53fa56a6c455 (erişim tarihi: 31.01.2018),

(erişim saati: 12.07)
- Görsel 4.30: http://projects.leadr.msu.edu/traditionaleastasia/files/original/de5f5157a76eef3b80a238fe74e7c0c6.jpg (erişim tarihi: 05.02.2018), (erişim saati: 16.03)
- Görsel 4.32: http://rs.bift.edu.cn/reslib/2009/fsct/004300/ViewImage/p3 (erişim tarihi: 20.05.2019), (erişim saati: 10.25)
- Görsel 4.34: http://brennen.caltech.edu/travels/photos/travhungary75/Hungary75/Attila2.JPG (erişim tarihi:23.05.2019), (erişim saati: 16.50)
- 5. Ünite Kapağı Görseli: http://ids.si.edu/ids/deliveryService/full/id/FS-F1907.246_001 (erişim tarihi: 05.04.2017), (erişim saati: 12.27)
- Görsel 5.3: http://www.loc.gov/pictures/resource/ppmsca.08343/ (erişim tarihi: 13.06.2017), (erişim saati: 15.19)
- Görsel 5.5: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/0/0e/L%C3%A9on_Belly_-_Pilgrims_going_to_Mecca_-_Google_Art_Project.jpg (erişim tarihi: 19.04.2017), (erişim saati: 13.23)
- Görsel 5.7: El-Mağlus, S. A. (2012), Siyer Atlası, (çev. Abdullah Karataş, thk. M.Emin Yıldırım), İstanbul: Siyer Yayınları, s. 323
- Görsel 5.8: El-Mağlus, S. A. (2012), Siyer Atlası, (çev. Abdullah Karataş, thk. M.Emin Yıldırım), İstanbul: Siyer Yayınları, s. 310
- Görsel 5.10: http://www.topkapisarayi.gov.tr/sites/default/files/2-2252.jpg (erişim tarihi: 19.04.2017), (erişim saati: 13.08)
- Görsel 5.12: http://www.topkapisarayi.gov.tr/sites/default/files/styles/slash-blog-post/public/resim1.jpg?itok=tkzyXKhH (erişim tarihi: 22.04.2017), (erişim saati: 15.12)
- Görsel 5.13: https://tr.wikipedia.org/wiki/İmam_Ali_Türbesi#/media/File:Meshed_ali_usnavy_(PD).jpg (erişim tarihi: 28.04.2017), (erişim saati: 10.48)
- Görsel 5.15: http://eyup.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2012_06/22110911_eyupsultanturbe01.jpg (erişim tarihi: 23.04.2017), (erişim saati: 15.00)
- Görsel 5.18: http://images.metmuseum.org/CRDImages/is/original/AG39.40.127.556-a.jpg (erişim tarihi: 24.04.2017), (erişim saati: 12.28)
- Görsel 5.24: http://www.antarcticaedu.com/z19saladinvictorious.jpg (erişim tarihi: 26.05.2017), (erişim saati: 12.34)
- Görsel 5.26: http://origins.osu.edu/sites/origins.osu.edu/files/arab%20scholars.jpg (erişim tarihi: 28.12.2017), (erişim saati: 16.03)
- Görsel 5.27: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/6/62/Lunar_eclipse_al-Biruni.jpg (erişim tarihi: 14.04.2017), (erişim saati: 11.54)
- Görsel 5.29: https://digitalcollections.nypl.org/items/6177df3f-8796-87eb-e040-e00a18062b15 (erişim tarihi: 08.02.2018), (erişim saati: 12.58)
- Görsel 5.31: http://e-derslik.edu.az/books/36/assets/img/page45/2.png (erişim tarihi: 10.10.2017), (erişim saati: 12.38)
- Görsel 5.32: http://www.ibttm.gov.tr/Resim/88999,ibn-i-sina.png?0 (erişim tarihi: 25.04.2017), (erişim saati: 15.54)
- Görsel 5.34: http://intranet.tdmu.edu.ua/data/kafedra/internal/sus_dusct/classes_stud/ru/stomat/ptn/%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%80%D0%B8%D1%8F%20%D0%BC%D0%B5%D0%B4%D0%B8%D1%86%D0%B8%D0%BD%D1%8B/1/01.%20%D0%92%D1%81%D1%82%D1%83%D0%BF%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D0%B5%20%D0%B2%20%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%80%D0%B8%D1%8E%20%D0%BC%D0%B5%D0%B4%D0%B8%D1%86%D0%B8%D0%BD%D1%8B.files/image059.jpg (erişim tarihi: 06.02.2018), (erişim saati: 16.17)
- Görsel 5.37: http://zamanmakinesi.ibb.gov.tr/?bs=zamanmakinesi&no=1526 (erişim tarihi: 13.01.2018), (erişim saati: 15.03)
- Görsel 6.3: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/0/06/Al-jazari_water_device.jpg (erişim tarihi: 14.04.2017), (erişim saati: 12.06)
- Görsel 6.5: https://www.tccb.gov.tr/assets/resim/icon/gazneliler.jpg (erişim tarihi: 02.03.2017), (erişim saati: 14.06)
- Görsel 6.9: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/1/1f/QutadughuBiliq_wien_p.10.jpg (erişim tarihi: 17.04.2017), (erişim saati: 17.54)
- Görsel 6.10: http://www.millet.yek.gov.tr/Content/UploadImages/Ig/D%C3%AEv%C3%A2nu%20lug%C3%A2ti't-t%C3%BCrk%20Harita.jpg (erişim tarihi: 26.12 2017), (erişim saati: 13.32)
- Görsel 6.12: http://www.bik.gov.tr/15-temmuz-dayanisma-kampanyasinda-265-milyon-lira-toplandi/ (erişim tarihi: 03.08.2017), (erişim saati: 12.51)
- Görsel 6.13: Koçak, Y. (edt.)(2016), Öğrencilerin Kaleminden Darbeden Demokrasiye 15 Temmuz, Ankara: MEB Yayınları.
- Görsel 6.14: https://www.tccb.gov.tr/assets/resim/icon/buyukselcuklu.jpg (erişim tarihi: 02.03.2017), (erişim saati: 14.06)
- Görsel 6.15: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/d/d5/CouncilofClermont.jpg (erişim tarihi: 29.04.2017), (erişim saati: 23.00)
- Görsel 6.17: http://turksandarmenians.marmara.edu.tr/wp-content/uploads/2015/05/Kars-Ani-Harabeleri-2.jpg (erişim tarihi: 19.01.2018), (erişim saati: 14.44)
- Görsel 6.18: https://www.ttk.gov.tr/basindattk/sultan-alparslan-sozun-gucunu-kullandi/(erişim tarihi:23.05.2019), (erişim saati: 16.10)
- Görsel 6.20: http://etc.usf.edu/clipart/188000/188086/188086-the-crusades-being-preached-by-a.htm (erişim tarihi: 20.12. 2017), (erişim saati: 13.12)
- Görsel 6.21: http://artgallery.yale.edu/collections/objects/50010 (erişim tarihi: 03.10.2017), (erişim tarihi: 11.20)
- Görsel 6.23: http://images.metmuseum.org/CRDImages/is/original/DP100759.jpg (erişim tarihi: 29.09.2017), (erişim saati: 14.08)
- Görsel 6.27: http://images.metmuseum.org/CRDImages/is/original/DP170379.jpg (erişim tarihi: 29.09.2017), (erişim saati: 13.54).
- Görsel 6.28: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/6/69/Prise_d%27Alam%C3%BBt_%281256%29.jpeg (erişim tarihi: 28.04.2017), (erişim saati: 16.02)

Dreamstime Sitesinden Telif Hakkı Ödenerek Alınan Görseller

- Kitap Kapağı (54298574-erişim tarihi: 19.30)
- 1. Ünite Kapağı (44465599-erişim tarihi:16.05.2017, 02:30)
- Görsel 1.5 (16752077-erişim tarihi: 21.01.2017, 18:02)
- Görsel 1.6 (77009503-erişim tarihi: 20.06.2017,17.34)
- Görsel 1.7 (36872588-erişim tarihi: 27.01.2017, 14.41)
- Görsel 1.10 (82800578-erişim tarihi: 10.04.2017, 20.51)
- Görsel 1.11 (77179665-erişim tarihi: 09.04.2017, 15.30)
- Görsel 1.13 (36682759-erişim tarihi: 27.01.2017, 10.59)
- Görsel 1.14 (84881155-erişim tarihi: 06.02.2017, 16.53)
- Sayfa 23 (17597145-erişim tarihi: 27.01.2017, 12.15)
- Sayfa 23 (46607689-erişim tarihi: 27.01.2017, 12.09)
- Görsel 2.2 (16547351-erişim tarihi: 21.03.2017, 16.05)
- Görsel 2.5 (21507708-erişim tarihi: 21.03.2017, 10.19)
- Görsel 2.6 (27894761-erişim tarihi: 21.03.2017, 10.39)
- Görsel 2.8 (56209477-erişim tarihi:14.04.2017, 19.31)
- Görsel 2.12 (2598687-erişim tarihi: 21.03.2017, 16.20)
- Görsel 2.13 (18259480-erişim tarihi: 21.03.2017, 10.19)
- Sayfa 36 (4093784-erişim tarihi: 04.04.2017, 15.54)
- Görsel 2.18 (7539608-erişim tarihi: 21.04.2017, 11.29)

- Görsel 2.21 (82512829-erişim tarihi: 23.04.2017, 13.19)
- Görsel 2.25 (8750056-erişim tarihi: 15.04.2017, 18.07)
- Görsel 2.28 (34032956-erişim tarihi: 29.03.2017, 11.30)
- Görsel 2.29 (57613411-erişim tarihi: 10.04.2017, 17.47)
- Görsel 2.33 (52704442-erişim tarihi: 13.03.2017, 11.42)
- Görsel 2.34 (1211316-erişim tarihi: 23.03.2017, 15.23)
- Görsel 2.41 (959436-erişim tarihi: 15.04.2017, 16.00)
- Görsel 2.42 (4052713-erişim tarihi: 22.03.2017, 15.17)
- Görsel 2.45 (11185359-erişim tarihi: 15.06.2017, 12.44)
- Görsel 2.46 (78819640-erişim tarihi: 13.04.2017, 11.14)
- Görsel 3.2 (73279704-erişim tarihi: 15.04.2017, 13.37)
- Görsel 3.5 (49856847-erişim tarihi: 15.04.2017, 09.32)
- Görsel 3.6(18856165-erişim tarihi: 19.04.2017, 15.07)
- Görsel 3.7 (1630589-erişim tarihi: 15.04.2017, 17.49)
- Görsel 3.9 (26959520-erişim tarihi: 15.04.2017, 15.14)
- Görsel 3.10 (90773482-erişim tarihi: 13.06.2017, 13.39)
- Görsel 3.13 (15986061-erişim tarihi: 12.04.2017, 17.18; (73172799-erişim tarihi: 15.04.2017, 16.25)
- Görsel 3.16 (29760262-erişim tarihi: 17.04.2017, 21.25)
- Görsel 3.17 (24555879-erişim tarihi: 13.04.2017, 19.02)
- 4. Ünite Kapağı (3505309-erişim tarihi: 18.04.2017, 14.55)
- Görsel 4.6 (81833218-erişim tarihi: 19.04.2017, 16.01)
- Görsel 4.7 (45760422-erişim tarihi: 22.04.2017, 18.13)
- Görsel 4.14 (36811957-erişim tarihi: 27.01.2017, 05.48)
- Görsel 4.16 (19501074-erişim tarihi: 22.04.2017, 10.13)
- Görsel 4.17 (5490539-erişim tarihi: 22.04.2017, 16.22)
- Görsel 4.18 (38401655-erişim tarihi: 18.04.2017, 15.02)
- Görsel 4.29 (5132152-erişim tarihi: 22.04.2017, 18.00)
- Görsel 4.31 (42422359-erişim tarihi: 17.05.2017,15:30)
- Görsel 4.33 (36079235-erişim tarihi: 26.04.2017, 18.23)
- Görsel 5.1 (1983946-erişim tarihi: 19.04.2017, 13.01)
- Görsel 5.2 (64719104-erişim tarihi: 19.04.2017, 13.03)
- Görsel 5.4 (36970777-erişim tarihi: 19.04.2017, 10.56)
- Görsel 5.6 (59779654-erişim tarihi: 19.04.2017, 10.35)
- Görsel 5.9 (56942224-erişim tarihi: 21.04.2017, 16.14)
- Görsel 5.11 (21325824-erişim tarihi: 28.04.2017, 10.47)
- Görsel 5.14 (67275521-erişim tarihi: 23.04.2017, 12.33)
- Görsel 5.16 (1168743-erişim tarihi: 24.02.2017, 12.25)
- Görsel 5.17 (30079496-erişim tarihi: 23.02.2017, 16.24)
- Görsel 5.19 (46080860-erişim tarihi: 28.04.2017, 17.04)
- Görsel 5.25 (27712596-erişim tarihi: 06.04.2017, 13.18)
- Görsel 5.35 (82370410-erişim tarihi: 28.04.2017, 20.54)
- 6. Ünite Kapağı (67523882-erişim tarihi: 14.05.2017, 23.39)
- Görsel 6.2 (65688653-erişim tarihi: 29.04.2017, 12.30)
- Görsel 6.4 (14479523-erişim tarihi: 29.04.2017, 13.12)
- Görsel 6.26 (27369918-erişim tarihi: 22.04.2017,16.29)

Shutterstock Sitesinden Telif Hakkı Ödenerek Alınan Görseller

- Görsel 2.17 (251883463-erişim tarihi: 30.01.2018, 17.06)
- Görsel 2.22 (743098759-erişim tarihi: 30.01.2018, 17.19)
- Görsel 2.24 (91826000-erişim tarihi: 05.02.2018, 11.00)
- Görsel 2.26 (128446739-erişim tarihi: 21.06.2018, 11.19)
- 3. Ünite Kapağı (147421751-erişim tarihi: 22.06.2018, 14.33)
- Görsel 3.1 (481168342-erişim tarihi: 01.02.2018, 16.36)
- Görsel 3.18 (768763060-erişim tarihi: 05.02.2018, 12.49)
- Görsel 3.19 (165909206-erişim tarihi: 05.02.2018, 12.17)
- Görsel 4.12 (200682995-erişim tarihi: 21.06.2018, 13.33)
- Görsel 5.20 (43084018-erişim tarihi: 01.06.2018, 14.49)
- Görsel 5.22 (619955795-erişim tarihi: 02.02.2018, 12.36)
- Görsel 5.28 (89182117-erişim tarihi: 04.02.2018, 21.53)
- Görsel 5.36 (629039384-erişim tarihi: 29.01.2018, 11.31)
- Görsel 5.38 (134242328-erişim tarihi: 06.02.2018, 21.37)
- Görsel 6.22 (492250024-erişim tarihi: 06.02.2018, 00.41)

123RF Sitesinden Telif Hakkı Ödenerek Alınan Görseller

- Görsel 5.31 (65732285-erişim tarihi: 13.11.2017, 14.24)

Tasarımcılar Tarafından Hazırlanan Görseller

- Görsel 1.2
- Görsel 1.3
- Görsel 1.4
- Sayfa 21 (Zamanın Taksim Tarihleri)
- 2. Ünite Kapağı
- Görsel 2.4
- Görsel 2.10
- Görsel 2.11
- Görsel 2.16
- Görsel 2.31
- Görsel 2.37
- Görsel 2.40
- Görsel 4.4
- Görsel 4.11
- Görsel 4.13
- Görsel 4.15
- Görsel 4.19
- Görsel 4.22
- Görsel 4.25
- Görsel 5.21 (Türkmenistan parası olan 1 Manat'taki örneğine uygun olarak çizilmiştir.)
- Görsel 5.22
- Görsel 5.33
- Görsel 6.1
- Görsel 6.6
- Görsel 6.7
- Görsel 6.8
- Görsel 6.11
- Görsel 6.16
- Görsel 6.19
- Görsel 6.24
- Görsel 6.25

Tasarımcılar Tarafından Hazırlanan Haritalar

- Harita 2.1
- Harita 2.2
- Harita 2.3
- Harita 2.4
- Harita 2.5
- Harita 2.6
- Harita 2.7
- Harita 2.8
- Harita 2.9
- Harita 2.10
- Harita 2.11
- Harita 3.1
- Harita 3.2
- Harita 3.3
- Harita 3.4
- Harita 3.5
- Harita 3.6
- Harita 3.7
- Harita 3.8
- Harita 3.9
- Harita 4.1
- Harita 4.2
- Harita 4.3
- Harita 4.4
- Harita 5.1
- Harita 5.2
- Harita 5.3

TÜRKİYE HARİTASI

TÜRK DÜNYASI HARİTASI

1. Türkiye Türkleri
2. Balkan Türkleri
3. Gagavuz Türkleri
4. Kazaklar
5. Özbekler
6. Kırgızlar
7. Türkmenler
8. Karakalpaklar
9. Uygurlar
10. Sarı Uygurlar ve Salarlar
11. Tatarlar
12. Çuvaşlar
13. Başkurtlar
14. Kırımçaklar
15. Ahıska Türkleri
16. Azerbaycan Türkleri
17. Dağıstan Türkleri
18. Kumuklar
19. Karaçaylar
20. Balkarlar (Malkarlar)
21. Nogaylar
22. Stavropol Türkmenleri
23. Saha (Yakut) Türkleri
24. Altay Türkleri
25. Hakaslar
26. Tuva Türkleri
27. Tobol Tatarları
28. Barabalar
29. Şorlar
30. Çulım
31. Kumandı
32. Kandak
33. Karagas
34. Uranhay
35. Irak Türkleri
36. Suriye Türkleri
37. Kıbrıs Türkleri
38. Kaşgaylar
39. Hamse Türkmenleri
40. Karaim Türkleri
41. Kırım Türkleri
42. Avrupa'daki Türkler
43. Kabardin-Balkar Türkleri
44. İran Türkleri

İŞARETLER

- Devlet sınırı
- Özerk cumhuriyet ve vilayet sınırı
- Bağımsız Türk devletleri
- Özerk cumhuriyet, eyalet ve vilayetler
- Özerk olmayan Türk bölgeleri
- Kanal (Süveyş Kanalı)

BAĞIMSIZ DEVLETLER

a) Azerbaycan C.	Bakü
b) Kazakistan C.	Astana
c) Kırgız C.	Bişkek
ç) Kuzey Kıbrıs Türk C.(KKTC)	Lefkoşa
d) Özbekistan C.	Taşkent
e) Türkiye Cumhuriyeti	Ankara
f) Türkmenistan C.	Aşkabad

ÖZERK CUMHURİYETLER

a) Başkortostan C.	Ufa
b) Çuvaşistan C.	Çeboksarı
c) Dağıstan C.	Mahaçkala
ç) Gagavuz C.	Komrat
d) Kabardin-Balkar C.	Nalçik
e) Karakalpakistan C.	Nukus
f) Nahcivan C.	Nahcivan
g) Saha (Yakutistan) Muhtar C.	Yakutsk
ğ) Tuva C.	Kızıl
h) Uygur (D. Türkistan) C.	Urumçi
ı) Tataristan C.	Kazan
i) Altay C.	Krasnoyarsk
j) Hakasya C.	Abakan
k) Karaçay-Çerkes C.	Çerkesk